JOHANNES SEMPER

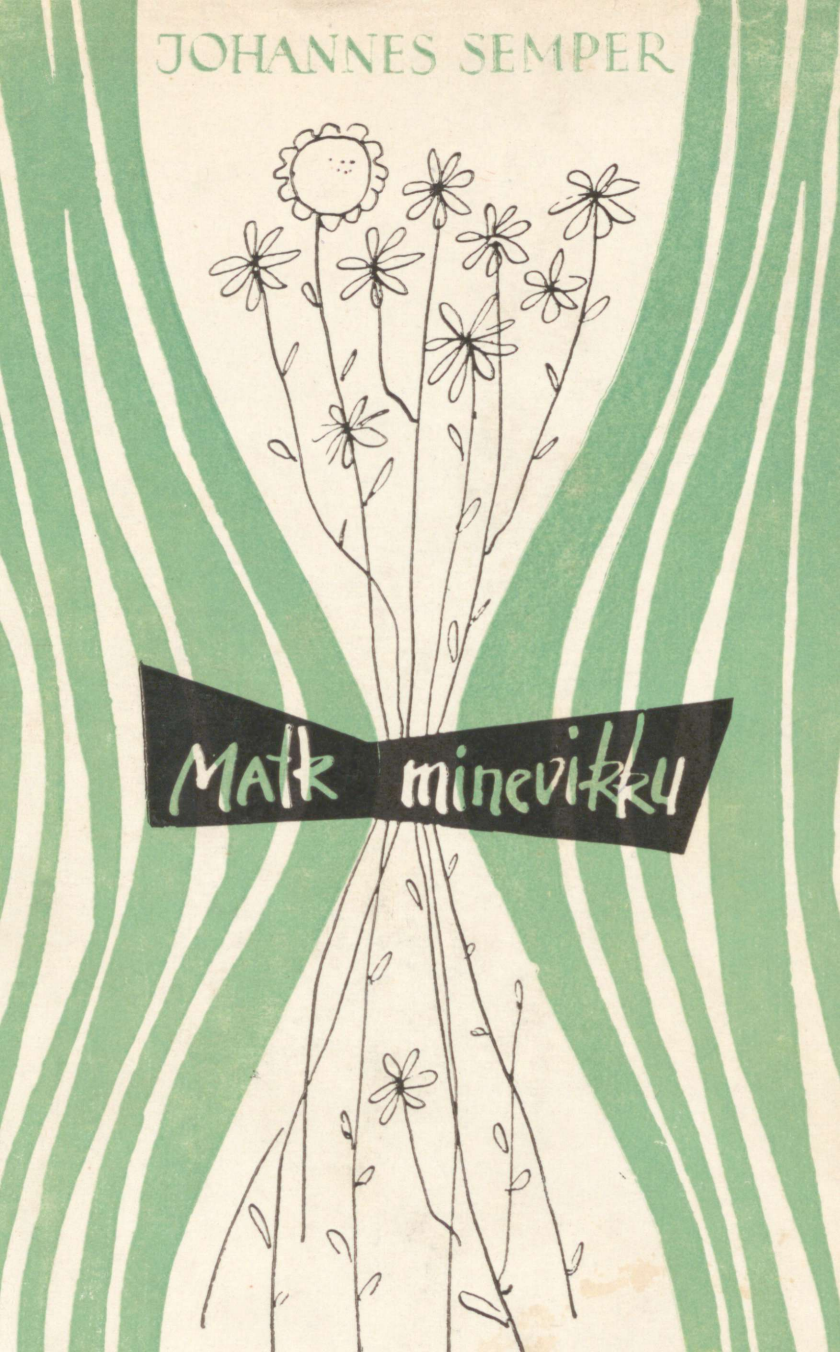

Matk minevikku

A-30388

JOHANNES SEMPER

MATK MINEVIKKU

I

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT"
TALLINN 1969

E
S 37

Kujundanud A. Vender

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
75958

LAPSEPÕLV

ESIMESI MÄLESTUSKILDE

Kõige heledam teadvusekiirgi ei suuda läbi tungida kottpimedusest, mis ümbritseb inimese hingeelu algust. Mälu ulatub tagasi ainult teise, kolmanda eluaastani, vaevalt kaugemale. Mis enne seda olnud ja juhtunud, seda teavad ainult teised.

Minu teekond läbi aastakümnete algas ühel kevadise pööripäeva hommikul läinud sajandi lõpul. Kuueteistkümne väikese ruuduga aken meetripaksuses maakividest müüris oli põhja poole ega lasknud päikest üldse

tuppa. Suur lõhmus ja kõrge jasmiinipõõsas, mis seal praegugi veel kasvavad ja niisiis üle saja aasta on kasvanud, varjasid päevavalgust, mida ma alles siis võisin täielikult tajuda, kui mind suvel välja õhu kätte viidi.

Mälestuskilde sellest taimestaadiumist ei saa mul muidugi olla. Kuid kes julgeks väita, et esimesed nutetud nutud ja naerdud naerud kaovad jälgi jätmata, kui juba loote viibimisest emaihus arvatakse jälgi leitavat pärastises fantaasias, või veelgi enam, kui ikka «teaduslikult» põhjendatult kinnitatakse, nagu hiljuti ajalehest võis lugeda, et loode unenägusid näeb.

Unenägusid ei nähta vahetult, siis kui teadvus töötab, neid reprodutseeritakse poolärkvel või ärkvel olles mälus, kuid minul niisugust annet ei ole, et ma eksisteerimist emaihus kas või unenäo kujul mäletaksin. Küll aga usun, et ka kõige varajasemad aistingud sadestuvad mingil moel organismis, kus ajapikku tekib ja areneb inimese hinge- ja vaimuelu alateadvuse ja teadvusega.

Esimene mälupilt, selge kui hea foto, on mul emapoolsest vanaemast, kui olin kaheaastane. Ta istub vööruses toolil, päike paistab avatud välisuksest sisse ta jalgadeni, ta koob või heegeldab midagi, lõng ulatub sõrmede vahelt alla matini, kus suur kera aeg-ajalt ennast liigutab. See pidi olema 1894. aasta suvel, sest vanaema suri selle aasta sügisel.

Paterdasin läve ees kahe ringikujulise jorjenipeenra vahel, kahtlemata pikas undrukus, nagu ikka sellealised poisikesed. Püksid tulid jalga hiljem, algul pooletoobised, külje pealt lahtikäivad, seejärel juba täismehe omad, traksidega.

Teine mälupilt, aasta või paar hiljem. Kohmitsen aias õunapuu all pakkmesipuu juures, tõmban sellel ukselaua eest ja vaatan august sisse, kuidas mesilinnud õige mett teevad. Nad on kohe mu kallal, torgivad

valusasti. Õnneks on ema sel silmapilgul lähedal kaevu juures, ta jookseb mu kisa peale aeda, tõmbab mind mesipuust eemale, toob pangetäie vett, kallab selle mulle pähe ja hakkab siis mu juuksetihnikust ükshaaval mesilasi noppima ja nõelu välja kiskuma. «Korjasin teisi kui marju,» tavatses ta hiljem meelde tuletada.

Maailm oli kurjem, kui võisin teada. Läksid näiteks paha aimamata, lihtsalt heast meelest, musta-valgekirjut karjakrantsi Valdut silitama, tema aga näksas su käsivart nii, et veri taga.

Ja veel üks mälestus sellest ajast. Vesi aiataguses lohus tõusis sügisvihmadega nii kõrgele, et ulatus peaaegu aidani ja põlluäärse roigasaiani. Mängisin vee ääres omavanuse poisikesega. Otsisime näkki pesupesemissillal kõrvuti seistes. «Vaata, kus ta on!» hüüdis poiss ja tõukas mind vette. Vesi oli külm, tungis suhu, hing jäi rinnus kinni, vajusin vee alla, rabelesin mis suutsin, mäletan, aga see on küll pigemini mu kujutlus, et ma vee all silmad lahti hoidsin ja põhjarohust kinni haarates kaldale ronisin. Nõretasin veest, töinasin ja läkastasin, kuni mind leiti ja tuppa viidi. Süüdlane aga oli kadunud, kartis vist tublit keretäit, teda otsiti kaua taga, kuni ta viimaks leiti seakuudiku pimedast nurgast.

Lapsena usaldad ju iga looma ja inimest naiivselt, kuni saad neilt tarvilikul määral vopse. Siis tekib ettevaatus, see umbusalduse algus.

Muide see umbusaldus. Pole kahtlust, et see on tihedasti seotud omandi-instinktiga. Kui sügavad ja sitked ta juured on, näitab seegi, et sotsialistlikus ühiskonnaski pole see inimese omadus palju muutunud. Tõsi küll, on ju tehtud arglikke katseid inimese ausust ergutada, näiteks trammis ja bussis piletiautomaatide näol, aga palju kaugemale pole ka jõutud. Oleks üldse raske kujutleda ühiskonda, kus inimene teist viimseni

usaldaks. Kus puuduksid kontrolörid, revidendid, valvurid, inspektorid, ankeedid, kviitungid, allkirjad, templid, lukud, trellid jne., kus naabris ei tarvitseks aimata potentsiaalset kelmi, tüssajat, petjat, jalatahapanijat, kus inimest täielikult usaldataks, ka veel siis, kui ta seda usaldust kurjasti võiks pruukida. Siis peaks inimene oma aususes ja usalduses olema niisama kõrge nagu Ješua M. Bulgakovi romaanis «Meister ja Margarita», keda ükski kiusatus ei suuda headusest kõrvale kallutada ja kes isegi ristile naelutatult hoolitseb oma janu kannatava naabri eest ning palub timukat talle juua anda.

Laps võtab maailma vastu lihtsameelse usalduse ja süütute silmadega, kuni elu sinna külib umbusalduse seemneid. Seda umbrohtu pole aga hiljem enam nii kerge välja kitkuda.

ESIISADE JÄLIL

Enam kui üks kord on mult küsitud, kust ma oma ladinapärase perekonnanime olen saanud. Esineb see ju harva, pole ka eestikõlaline. Niipalju kui mul teada, kuuluvad selle nime kandjad Eestis kõik ühte sugukonda. Nimi ise on vana, pole aastasadade jooksul muutunud. Kõigi nende esivanemate põliseks eluasemeks on olnud Uue-Kariste vald Halliste kihelkonnas (vanasti Karksi linnuslääni piirkonnas).

Sinna Mulgimaa kanti on sõjad toonud rohkesti teistest rahvustest asukaid, «võõrast verd», mida arvatavasti ei puudu ka minu esivanematel.

Minu isast kirjutab helilooja J. Aavik oma mälestustes:

«Emal (s. o. J. Aaviku emal) olnud ka teisi kandidaate ja üks aktiivsemaid paistnud olevat Pahuvere

noor kooliõpetaja Semper. Väike Pahuvere vald asus Holstre selle osa naabruses, kus Massu mõisa talu asetses, nõnda siis vastaspoolsel küljel Pulleritsu koolimajast Helme kihelkonna suunas ja ainult mõne versta kaugusel. Seega oli tutvus ja kokkupuutumine Semperiga tekkinud juba enne isa Holstresse asumist. Emale ei olevat Semper meeldinud ja seepärast, et ta olnud liig tõmmu — juuksed ja habe pigimustad. Ta ütelnud: «Kuidas mia ikki siandsele juudile lää.» Ning seda arvamust jaganud ka teised kodakondsed. Nõnda ei saanud Semperi kosjakandidaadist asja. Isa Pulleritsule asumisega vaibunud probleem täielikult, kuna ema valik langenud võõra kihelkonna mehe kasuks. Semper abiellunud ka varsti ühe oma leeriõega. Semperi pojast Johannes Semperist kujunes meie päevil Nõukogude Eesti luuletaja.» («Muusika radadelt» I, 1959.)

Kõrvalmärkusena olgu öeldud, et mu ema ei saanud olla mu isa leeriõde, seda kinnitab juba nende üheksaaastane vanusevahe. Minu teada abiellus mu isa oma laulukoori liikmega. Kuid mis puutub suhtumisse tumedaverelisse kui võõrasse elementi, siis oli see maainimeste hulgas kaunis üldine nähtus. Eks vanaemagi «Libahundis» sea Tammaru põlvest põlve kollaste peade ja siniste silmadega esivanemad vastu mustaverd Tiinale. Nii mõnigi kord tuli mul endalgi nooremas eas kuulda märkusi, et ma polegi nagu päris maatõugu, sest need olevat valgeverelised ja vähese karvkattega. Sellised vihjed polnud küll kes teab kui torkavad, aga ei saa siiski salata, et ma vahel ka ikka lõuna poole piilusin.

Vahemere äärde sattudes kirjutasin oma reisikirjas Jugoslaaviast:

«Põlvnemishäält ei suuda ükski mõte lõplikult summutada. Seda võidakse küll peita mitmekordsete kaante alla ja see ei tarvitsegi teadvusse ujuda, vaid

jääda hinge põhja dispositsioonina, tumeda igatsusena, ebamäärase rahutusena. Ja nii võib äkki ellu tuksatada mõne kes teab kui kauge esivanema verre jäänud vari. Ja ega tea, vahest kõneleb kodususetunde kaudu, mis mus ärkab, niipea kui mu nahka puudutab Vahemere ranniku päike, mõni mu kunagine esivanem . . .»

Ja nõnda tekkiski mu pärisnimest, tõmmususest, välimusest ja sisetundest müüt mu lõunapoolsest päritolust. Oletus, mis enesele nalja tegi, ja see oli ka kõik.

Siis aga mõni aasta tagasi sain ühel päeval Saksa DV-st Hallest kelleltki Alfred Semperilt ootamatu kirja. Ta kirjutas, et leidis raamatukauplusest minu «Punaste nelkide» tõlke, oli väga üllatatud autori nimest, mis tema teada on üldse haruldane, ja hankis kirjastusest mu aadressi.

«Vanadest perekonnamälestustest ergutatuna,» kirjutab ta, «asusin ma oma perekonna päritolu, jah, kogu sugukonna ja ta nime uurimisele. Olen aastakümnete jooksul võinud palju huvitavaid andmeid ja muud materjali koguda ja kirja panna. Uurimiste tagajärjel olen ma siin Saksamaal kindlaks teinud kolm 1590. aasta ümber liituvat liini, kus esiisad on nende hispaanlaste järeltulijad, kes 1500. aasta ümber Aragoonias ja Navarras asusid. Sellest ajast peale kuni tänaseni on meie perekonnanimi ikka jälle paljudes maades esile kerkinud. Käsud ja dekreedid, abiellumised ja ametid, sõjad ja uurimistung on põhjustanud algkodu mahajätmist. Seetõttu oleks mul väga huvitav teilt teada saada, kuidas ja millal teie suguselts on Eestisse tulnud.»

Vastasin talle, et ma oma esiisadest palju muud ei tea, kui et nad olid põlised talupojad Lõuna-Eestis.

Teises kirjas teatab mu saksa nimekaim veel lähemalt, et üks Sempereid on 1535. aastal Hispaaniast ilmunud Sileesiasse, teine veidi hiljem Zittausse (Kur-

sachsen), kuhu ta on tulnud lähedasest Warnsdorfist (Böömimaa), kuid kelle kohta kodanikekirjas on öeldud: «võõrailt mailt», ja kolmas Semper on ilmunud Tüüringisse. Nii tekkinud Saksamaal kolm liini: sileesia, kuursaksi ja hartsi liin. Sileeslased olevat levinud üle kogu tolleaegsete riigialade ning kaugemalegi, isegi Tšiilisse, USA-sse, Rootsi ja mujale.

«Kas te kunagi midagi olete kuulnud suurest arhitektist Gottfried Semperist?» kirjutab ta veel. «Ta ehitas Hamburgis maaligalerii ja ooperihoone Dresdenis. 1849. aastal võitles ta koos Richard Wagneriga barrikaadidel. Pärast põgenemist tegutses ta Londonis, ehitas Zürichi polütehnikumihoone ja viimati veel suuri hooneid Viinis. Ta oli minu vaaronu.»

Oo, miks ma siis Gottfried Semperit ei tundnud! Arhitektuuri õppides sain ma väga hea hinde oma kehva joonestuse eest just seetõttu, et vana professor Westermann pidas minu sugulust kuulsa arhitektiga endastmõistetavaks.

Pärast neid kirju hakkas mu päritolu mind siiski intrigeerima.

Noor olles on inimene ükskõikne oma vanemate ja esivanemate mineviku vastu, kui aga aeg tuleb, kus ta sellest on huvitatud, on need juba hauas. Kui palju tean ma näiteks oma isast? Ainult seda, et ta juba noorena oma vanemate kodust Uue-Kariste Saki talust siirdus Pahuverre koolmeistriks. Kuna tema sünnikoht küllalt kaugel asus, siis polnud mul suuremat kokkupuutumist temapoolsete sugulastega. Kord lapsepõlves tema sünnipaigas käies ei jäänud mul sealt muud meelde kui toast ärklituppa viiv trepp, esiisadelt päritud seinakell ja metsaserval mingi hoone ungas, kus isa vahel hommikuti ulukeid käinud varitsemas. Sõjatuli hävitas pealegi kõik mu isa säilinud paberid ja kirjad, mille vastu ma õigel ajal suuremat huvi ei osa-

nud tunda. Nüüd oleks nii lõpmata palju järele pärida olnud.

Pöördusin siis arhiivide poole, et esiisade jälile jõuda. Mu ette tekkisid ilmatu paksud tihedasti täiskirjutatud kirikuraamatud ja Rootsi-aegsete revisjonikirjade fotokoopiad. Tihe padrik, kust nii kerge pole jahisaaki leida. Mida kaugemale tagasi, seda vähem ülevaatlikuks muutuvad leheküljed, seda arusaamatumaks käekiri, seda harvemaks leiud. Küllap läheks selliseks uurimistööks ka rohkem aega ja kannatlikkust, kui mul oli, et plaanikindlalt kõike läbi tuhnida.

Mis ma siis leidsin? Kõigepealt seda, et mu isapoolsed esivanemad ikka ühes ja samas paigas sajandite jooksul põldu harisid, olles talu (vahel ka poole talu) peremeesteks. Nii mu vanaisa Jüri (1812—1871), vaarisa Peter (1788—1831), vanavaarisa Willem (1762—1802), selle isa Jüri (. . . —1783). Siit kaugemale kaob pidev side esiisade ahelas, kirikuraamatud on lünklikud või siis on mul midagi kahe silma vahele jäänud.

Mis ma neist oma esiisadest tean? Ei muud midagi, kui et nad olid ühes ja samas talus Voibre külas ja teenisid Uue-Kariste mõisat. On veel üks teine haru Sempereid, kes kunagi asusid Voibiste külas, aga kas nad Voibre küla Semperitega sugulased olid, ei läinud korda kirikuraamatute järgi kindlaks teha. Pole ka päriselt selge, kas Saki talu on seesama, mis varem Sempre talu, või mitte. Isa suust kuulsin kahe Sempre talu olemasolust. Pole seegi selge, kas Saki talust kahe kilomeetri kaugusel asuv praegune Võibre küla on seesama, mis kunagine Voibre.

Katkestatud esivanemate ahelat aitavad jätkata Rootsi revisjonikirjad XVII sajandi algupoolelt. Neis satub jälle Semperitele ja need elavad ikka vanades asupaikades, Voibre ja Voibiste külas, mõned ka Sam-

maste külas (näiteks 1624—1625 revisjoni ajal keegi Semper Jaco, kel on üks kaheksandik adramaad, üks hobune ja üks lehm ning kes kolm päeva mõisatööl peab käima. 1638. aastal on tal pool adramaad, üks hobune, kaks lehma, kaks härga jne.). Kõige vanemas ürikus 1601. aastast puutub silma Matz Semper, kes asub «Weiber Dorff'is», mis on tõenäoliselt ikka seesama Voibre küla, ja tal on harida $^3/_8$ adramaad.

Sellega lõpeb mu esiisade jada seni läbilehitsetud dokumentides.

Ons see Matz nüüd pärit Andaluusiast?!

1624. aasta revisjonitekstis leidub märkus: «NB hir ist zu mercken, das alle Pauren in Karckuschen gebiet Erb und keine frembde Pauren sein.» Niisiis tollal sisserännanud talupoegi kirjas polnud, vaevalt oli sisse rännanud ka XVI sajandist pärit olev Matz, mida juba nimi tõendab.

Jääb üle seda müstilist hispaanlastest esiisa otsida 1535. ja 1600. aasta vahemaalt. Kuid millistest allikaist?

Kas tuli see salapärane XVI sajandi keskel siia Sileesiast või rootslastega, kelle väkke hulgana ka saksa palgasõdureid kuulus, või siis poolakatega? Kõiki neid võõraid rahvaid liikus ju Karksi mail XVI sajandi jooksul. Karksi linnuslääni kohta aga, mis sattus Fahrenbachi eravaldusse, pole kahjuks olemas mingeid revisjoniakte ega muid dokumente.

Nii kaovad kõik jäljed mu esiisadest XVII sajandi künnisel.

Mis puutub mu emapoolsesse suguvõssa, siis ei ole ma seda uurinud. Tean ainult, et ema isa Jaak Kurrik tuli Pahuveresse Tänassilmast Viljandi kihelkonnast. mu vanaema Ell (sünd. Mägi) on pärit aga Väluste külast Tarvastu kihelkonnast.

KODU

Kodu pole ainult maja, kus oled sündinud ja aastaid kasvanud, vaid ka soe pesa, kus su vanemad ja omaksed sinu eest hoolitsevad ja sind võib-olla hellitavadki. Siin oled kaitstud kõige kurja eest, ja kui sa varba ära lööd, jooksed ema juurde, see puhub haiget saanud koha peale ja oled jälle terve, või kui noaga sõrme sisse lõikad, seob ta sul haava kinni ja jälle on lahe elada.

Kuid kodu on ka aed, kus kasvavad õunapuud ja ploomid, ka ait ja rehi ja saun, põllud ja peenrad, kus iga kivi on tuttav, aga ikka kuni naabri piirini. Piiripeenar võib alata juba mõnekümne sammu järel, siis muutub kõik, mis seal kaugemal on, keelutsooniks. Metsas neid peenraid pole, metsaserv kuulub veel kodu hulka, aga kodusus väheneb, mida kaugemale sa metsa lähed.

Kodusustunne kasvab jälle lähedaste sugulaste taludes. Kus pealegi sinuealisi leidub, seal tunned ennast nagu omas kodus.

Sündisin Pahure (Pahuvere) koolimajas koolmeistri pojana. Koolimaja seisab kaugelt üle saja aasta samal kohal, ainult viimasel ajal on ta võtnud monstroosse kuju. Läänepoolne ots, kus asetsesid koolituba ja laste magamistoad, on viljalaoks või kuivatiseks ümber ehitatud, idapoolses otsas, kus asetses valla kohtumaja, on uksed-aknad lootusetult kinni löödud. Ukseesine muru (usseaid) on täis kuhjunud igasugust ülearust koli, lagunenud põllutööriistu, rõuguredeleid, metsikult kasvavaid põõsaid. Hoonel endal on korstnad pealt kadunud. Mu sünnitoa akna all kasvab endiselt kahar lõhmus, mille latv katusest kõrgemale ulatub, ja tee ääres lai sirelipõõsas, mille iga võib kaugelt üle sajandi olla. Aidataguse tiigi asemel pole märga märkigi ja nii mõ-

neski kohas, kus varem vili kasvas, tõuseb su ette kõrge männimets. Hauaksemägi, kust alla sõites tuli hobust kõvasti ohjadest hoida, et ta pillama ei hakkaks, on nüüd lauskmaa.

Koolimaja ümbrus paistis lapsepõlves ütlemata ilus ja armas olevat. Nüüd on ta palju muutunud, paiguti isegi tundmatuseni. See endine, mis sealt veel välja paistab ja sind tuttavana tervitab, tundub nüüd nii kehv ja kesine, et tahtmata imestad, kuidas lapsepõlves suudetakse kõike üle kullata.

Kaartidel ja paberites on neid muutusi veel rohkem. Mu sünnikoha koordinaadid olid omal ajal järgmised: Liivi kubermang, Viljandi kreis, Paistu kihelkond, Pahuvere vald. Katsu praegusel ajal nende mõistete varal orienteeruda!

Igatahes püsti hädas oli see noor vene neiu, kes ühe dokumendi jaoks pidi andmeid minu kohta kirja panema. Juba mu nimi ise oli komistuskiviks. Endistes paberites kirjutati Johannes vene keeles g-ga, nüüd tuli see kirjutada vene h-d tarvitades. Kas siin ei tule arusaamatusi? Kas ma olen ikkagi sama isik?

Neiul ei ole ka suuremat aimu endisest kubermangust, kreisist, kihelkonnast ja vallast, ta ülesanne on mahutada mu sünnikoht rajooni ja küla lahtrisse. Nii et mis rajoon? Raske öelda, rajoonide piire on nii mitmel korral muudetud. Võib-olla Abja, võib-olla Viljandi, võib-olla Pärnu...

Aga küla? Kus külas ma olen sündinud? Ei, kullake, ma pole üheski külas sündinud, vaid valla koolimajas, külast oma kaks kilomeetrit eemal.

Neiu ei taha uskuda. Kuidas? Koolimaja väljaspool küla? Jah, kahjuks küll. Külas asus kool küll läinud sajandi algul lühikest aega, kui üks talunik oma talus laskis lapsi õpetada, hiljem andis mõisnik oma karja-

lauda vallale kooli jaoks. See ehitati ümber Pahuvere valla kooli- ja kohtumajaks. Lähedal oli ainult mõisa kõrts.

Aga vähemalt mingile külanõukogule ta ikkagi ju kuulus?

Katsu nüüd noorele neiule kahekümnenda sajandi teisest poolest selgeks teha, et külanõukogusid siis polnud. Ja millise külanõukogu alla mu sünnikoht nüüd võiks kuuluda, ei tea ma ka täpselt vastata.

Ent on veel üks arusaamatus. Passil ja endisel dokumendil seisab, et olen sündinud Tuhalaane vallas, nüüd aga räägin Pahuvere vallast. Kuidas seda mõista? Tütarlaps on nõutu ja mul tuleb jällegi seletust anda, et passi väljaandmise ajal eksisteeris küll Tuhalaane vald, Pahuvere vald aga mitte enam, sest see liideti tollega juba sajandi alguses.

Niisiis olen tänapäeva jõudnud teisest ajastust, millest palju mõisteidki nüüdisaja noortel puuduvad. Aga eks kolmveerand sajandi järel nüüdselegi elule vaadata niisama mõistmatult või üleolevalt nagu endisele nüüd, seda enam, et praegune arengutempo on peadpööritavalt kiire.

Enne veel, kui mul selged olid mõisted põhja ja lõuna, tundsin neid omaenda nahal selle sõna otseses tähenduses. Meie elutoa aken koolimajas oli põhja poole, kust alati puhus külma tuult. Väljavaadegi sellest ainsast aknast, niipalju kui puud-põõsad lubasid, oli morn ja vähemeelitav, olgu siis et pilk peatus tuuleveskil, mille tiivad lustakalt ringi käisid.

Elutoast pääses vööruse kaudu välja lõuna poole, usseaida, mille muru hoolikalt korras hoiti, kus klumpidel õitsesid kõrged mitmevärvilised jorjenid ja pikkadel peenardel tokkroosid, levkoid, kassinaerid, võõrasemad ja lõhnavad reseedad. Siin oli päikesepaistet, valgust ja soojust. Oli mõnus tunda, kuidas päike vahel

ka üle vööruseläve sisse vaatab, kus suvel riiulitel seisid kausid hapneva piimaga, vastasseinas aga rippus püss, millega isa vahetevahel mõne jänese või tedre tabas.

Meie väikeses peres (isa, ema, õde ja vend) valitses idüll: ei pahandamist, vihastamist, kirumist ega kurje sõnu. Tülitsemist vanemate vahel ei kuulnud kunagi. Kuradit ei võetud kordagi suhu. Ema ütles, et kui midagi kurja keelele tahab tulla, ärgu ma siis tarvitagu teiste rumalaid sõnu, öelgu kuradi või kuramuse asemel sulavesi. Ei olegi nii lihtne seletada, mis tundevarjundeid need lapsepõlves keelatud sõnad minus iga kord äratasid või veel nüüdki äratavad, kui neid kuulen või kui neid lähen ütlema.

Möödaminnes olgu tähendatud, et kogu mu suguseltsis hüljati halbu sõnu. Kes ebasündsaid sõnu tarvitas, oli «alamat sorti». Usklikkusega see puritaanlus otseselt seotud polnud, küll aga võib selles tunda kiriku kaudset mõju.

Raske ette kujutada, mismoodi mu vanemad noorelt välja nägid. Fotosid sellest ajast kahjuks pole. Oli küll säilinud üks näopilt isast noorukina, aga seegi hävis sõjatules. Kui ma poleks teadnud, kes see habemeta ja vurrudeta noormees on, poleks ma iialgi mõttele tulnud, et see on seesama minu isa, keda eluaeg mäletan halliga segatud hõredate tumedate juustega ja sama värvi habemega.

Loomult oli ta kinnine, vähesõnaline ja tõsine, suhtlemises inimestega delikaatne. Füüsilist tööd polnud harjunud tegema. Oli kohusetruu. Mida oli lubanud, seda täitis. Tänaseid toimetusi ei armastanud visata homse varna. Vigurdamist ja võltsi ei sallinud. Oli meelsuselt alalhoidlik ja seetõttu tuli tal hiljem minuga, kui olin süttinud 1905. aasta revolutsioonitulest, mõningaid kokkupõrkeid. Eriti usklik ta polnud. Aas-

tas käis ta küll emaga korra lauakirikus, aga see oli ka kõik, kui mitte arvesse võtta mõnda vaimulikku talitust, millest ta oma ameti poolest ei pääsenud. Söögipalveid meil ei peetud, nagu see mõnes peres veel kombeks oli.

Tema ühiskondlikust tegevusest tean ma ainult nii palju, kui olen sellest teateid leidnud juhuslikult vanu ajalehti sirvides. Nii on ta Eesti Kirjameeste Seltsi liige olnud 1874. aastast peale, laulukoori juhatanud, kihelkonna koolilaste laulupäeval kõne pidanud, mingi eksamikomisjoni liige olnud jne.

Ta tervis polnud kõige parem ja ta pidas ranget dieeti, kuid oma haigustest ei rääkinud ta kunagi, neist sain täielikult teada alles pärast ta surma. Hädaldamine oli talle võõras, ja kui tal muresid oli, siis võis seda ainult näost välja lugeda.

Ema oli hoopis teistsuguse loomuga. Armastas inimestega läbi käia, võõrsil olla, juttu puhuda, oli praktiline natuur, ükski töö polnud talle võõras, ta keetis ja õmbles, kudus ja värvis, niitis ja talitas loomi, oli üldse eluline kuju. Luges meeleldi ilukirjandust, kiitis teost, kui selle kiiduväärt leidis, ja laitis, kui vaja. Oma veendumustes ei lasknud ta ennast kõigutada. Oli asjalik ja ratsionaalne. Suri ühel päeval küllalt kõrges vanaduses, hommikul veel värskelt ilmunud «Loomingut» lugedes ja selle kohta oma arvamust avaldades.

Minust neli aastat vanem õde Helmi oli kiindunud rohkem isasse kui emasse, kandis palju selle iseloomujooni, oli sissepoole pöördunud, elas teiste hädasid ja kannatusi rohkem läbi kui enda omi, tundis haledust igast putukast, kui sellele juhtumisi peale astusid, igast oksast, mis tuul maha murdnud. Soovimata tähelepanu enesele tõmmata, käis ta läbi elu vaikselt ja vähenõudlikuna. Usaldas oma tunded ja mõtted ühele lihtsale maanaisele, kellega tal oli pikkade aastate jooksul

suur kirjavahetus. Too naine, Korp Kadri, elas oma küllaltki vaevarikka elu kõrval sisemiselt teist elu, n.-ö. argipäevast kõrgemal tasemel, romantiliste unistuste maal.

Vend August oli minust kuus aastat noorem. Vanemas eas oleks niisugune vanusevahe täpe, aga lapsepõlves tähendab see väga suurt vahet. Ta suri vaevalt kooliikka jõudnuna.

ÜHE KATUSE ALL

Pika kivihoone ühes otsas asetses kool, teises vallakohus, keskel karjalaut. Koolipoolse osa köögis elas koolimaa rentniku pere. Rentnikest on kõige rohkem meelde jäänud viieliikmeline Pulkade perekond. Nad olid nii armsad ja lähedased, et ma neid nagu omade hulka arvasin. Kui nad ühel jüripäeval oma kraami vankrile tõstsid ja oma lehmade-lammastega meilt lahkusid, jäi maja õudselt tühjaks ja emal tuli nuuksuvat poissi kaua lohutada, öeldes, et asemele tulevad veel paremad inimesed. Aga paremaid ei tulnud.

Peale vanapaari oli neid kaks täiskasvanud poega, Peeter ja Hendrik, ning minuealine tütar. Hendrik oli pikk ja blond, vistrikud näos, Peeter lühem, tumedavereline ja tüsedavõitu. Esimene oli vähesõnaline ja tagasihoidlik, teine seltsiv, sõnakas ja huumorimeelne. Mõlemad hoidsid mind ja nende tehtud asjadest polnud mul puudust: nad meisterdasid mulle võllidega ja käristiga tuuleveski, ilusa kandle, väikese viiuli ja trikliga vibupüssi niisuguste nooltega, mis kohe oleksid tabanud varest või kulli, kui see ees oleks juhtunud olema. Nende õde Annat peeti minu pruudiks.

Kõik nad elasid köögis, ainsas eluruumis, kuhu päike sisse paistis ja kus aknalaual õitsesid palsamid ja fuk-

siad. Siin armastasin ka mina viibida ja vaadata, kuidas osavad käed meisterdasid igasuguseid asju või kuidas telgedel kirjut kangast kooti. Aitasin kudujal lõnga vispeldada või niksiga kerida. Oleksin tahtnud ka vokki sõtkuda ja lõnga poolile kedrata, aga seda ei lastud, peeti vist käpardiks. Siin jutustati imelugusid maalt ja merelt, siin võtsin ise osa rahvakommetest, mängudest, nõidumistest, mida peeti jõulude, uusaasta ja muude kalendripühade puhul. Siinne pere oskas jaanituld, jordanit, igasugust arbumist elamusrikkaks teha ja ikka lustakalt, huumoriga. Minu oma pere oli selleks liiga mõistuslik ja mõistlik.

Peetrist naljamees ehtis ennast jõulude ajal jõuluvanaks ja tema muhe jutt kuuse all tegi laste tuju üpris rõõmsaks. Aga vahel ajas ta ka hirmu peale. Kord küsisin ma, kui ta lauanuga ilmatu kaua luisul ja rihmal ihus, mis ta nii terava noaga teha mõtleb. Ta vastas, nagu sel puhul ikka poistele vastatakse, ja ma kartsin juba, et asi lähebki tõsiseks, kuid ei midagi: Peeter hakkas oma põske seebitama ja peeglitüki ees oma habet kõõbitsema, seejuures ise nägu virildades. Polnud ma niisugust asjatalitust varem näinud, sest isa kandis pikka habet ja kärpis seda kääridega.

Lõug puhtaks aetud, pani Peeter hobuse ette, et minna külla mingit viljakotti ära tooma. Tahtsin kaasa sõita ja saingi emalt loa, sest mindi Käärikule, ema sünnitallu.

Varsti olid seal asjad joonde aetud, kott vankrisse tõstetud, hobune juba käsipuult lahti võetud, kui Peeter ohjad minu kätte andis, et oodaku ma, tal aidas veel natuke tegemist, ta tuleb kohe.

Aidatrepil ootas teda lopsakas tüdruk Marta, kelle isa meil kord rentnik oli ja kelle õde Kadri sellest ajast saadik kogu eluks minu õe parimaks sõbraks sai.

Mõni sõna juttu aidatrepil ja seejärel kadusid mõlemad aita.

Imelik küll, aidauks tõmmati kinni. Sees on ju pime, aknaid aidal pole. Ootasin ja ootasin, läks juba igavaks. Ronisin vankrist maha, viskasin ohjad ruuna turjale, nagu olin näinud ikka tehtavat, ja astusin aida poole. Mu sammud kõpsusid juba aidatrepil, aga ust avada ei söandanud. Kolistamise peale avanes uks. Peetri juuksed olid sassis, Marta pani valge lahtise jaki nööpe kinni.

Imelikke saladusi oli maailm täis. Kes mulle, uudishimulikule poisiklutile, neid seletaks? Ainult minuealine Peetri õde, karjatüdruk Anna. Kord, kui aidalakka värskeid heinu oli toodud, läksime temaga sinna üles ei tea ise mis ajel. Ei saanud me võrdleva anatoomia tundi veel alustada, kui isa meid alla hõikas ja mind kõrvast näpistas, ilma et mulle sõnagi noomituseks oleks öelnud.

Sees põles uudishimu või teadmishimu, aga hea- ja kurjatundmise puu poole ei tohtinud vaadatagi. Olid olemas keelud, hoiatused, patt. Laps aga tahab teada saada, mis ta mänguasjal sees on, olgu see huulepill, uur või mängutoos, ja ta lõhub selle varsti tükkideks, aga inimese enese vedrusid ei tohitud lahti võtta. Need pidid pimedasse jääma, seal aga püsisid nad pingul ja kippusid valguse kätte. Psühhoanalüüsi mõnda tõetera tundsin ma teravalt juba lapseeas. Kuid jätkem siin kõrvale psühhoanalüüs, see «pseudoteadus», mis vaeslapsena oma aega peab ootama nagu kord küberneetika, geneetika ja palju muudki.

Maja teises otsas, kohturuumi tagumises toas, elas vallakasaka ülesandeid täitev kingsepp Pintsel. Ka selle tööd ja tegemist oli mul kange himu vaatamas käia. Hästi mind sinna ei tahetud lasta, sest seal oli tuba koristamata ja must, köögis aga, kust läbi tuli

joosta, peeti kahes kapitaolises kongis kinni vange, kes läbiminejat sõimu ja ropendusega üle valasid. Uste ette käisid raudpõõnad. Kaks peopesasuurust auku ustes olid nagu kaks luuravat silma, mis jubedad tundusid ka siis, kui seal kedagi kinni ei hoitud. Jooksin tavaliselt vilksti sellest köögist ja tühjast kohtutoast läbi, et jõuda kingsepa töötuppa.

Siin oli seinale kleebitud värviline pilt sõjast: suurtükitorud sülitasid punast tuld, pommid lõhkesid tuliste leekidega, selili kukkuv sõdur haaras ühe käega rinnust, teisega tõstis püssi kõrgele, kinniseotud peadega sõdurid lebasid veristena maas. Vene-Türgi sõda, seletas kingsepp Pintsel.

Isa oli ikka rääkinud oma kahest vennast, kes oma elu Plevna all olid ohverdanud. Ehk oligi see verine sõdur seal pildil mu onu? Tulin ikka jälle, et vahtida seda jalustrabavat pilti.

Kingsepp ise istus töölaua taga, mis oli täis nahatükke, naaskleid, nahanuge, tallanahka, raspleid, pinsoleid, pigitraati, vahatükke, tikke ja naelu. Ah nõnda siis tehti pigitraati, lõigati ja pingutati nahka, tikutati taldu, tarvitati liiste, mis seisid ridamisi riiulil. Mõistatuseks jäi mulle ainult laua kohal rippuv suur klaasmuna veega.

Kingsepast räägiti, et ta on kasimata, ropu suuga ja lõtvade elukommetega, ei viitsi öösel väljas asjalgi käia, soristab muudkui aknast alla õue suurele kivile, mis haiseb ja mida lambad lakkuma kipuvad.

Kuigi keelati, lipsasin ma ikka jälle kingsepa poole. Oli mõnus kuulda tema ja ka ta õe suust sõnu, mida kodus kunagi ei kuulnud. Sealt õhkus vastu primitiivsemat, looduslähedast eluhõngu kui oma koduseinte vahelt.

Muide võimalusi kokku puutuda teistmoodi elu palgega, kui seda olin harjunud nägema oma peres, pol-

nud vähe. Juba teel kõrtsist külla, mis akna alt mööda läks, võis tihti näha töllerdajaid ja jorutajaid, kellest mõnigi meie õue sattus.

Vahel ilmusid ka värske räime müüjad, kes oma kaupa palju ei tarvitsenudki kiita, sest ostjaid leidus igas majas ja hütis niikuinii. Ootamata ajal astus kööki ka mõni harjusk, kes sõna lausumata oma kaubakasti sisu laiali laotas, ja polnud siis naist, kelle silmad särama poleks löönud, nähes suures valikus salle, pitse ja rätte ning igasuguseid edevusesemeid. Mitte vähem ei tekitanud ärevust savinõude rändkaupmehed setud, kes vahetasid oma kaupa kaltsude vastu, kõnelesid veidrat keelt ja keda nimetati potakesteks.

Oli ka neid, keda nähes või kohates kõhe hakkas. Niisugune oli näiteks Taks Kusta, kes oli muidu kõva töömees, nagu räägiti, aga kes mus hirmu tekitas, kui teda nägin mööda teed tulevat, sest ta vajus tatsudes imelikult ühelt jalalt teisele ja ümises laulda, misjuures ta suu laiaks venis.

Aga ega palju teistsuguseid tundeid ei äratanud ka vatsakas vallavanem, vana Vaga, kui ta kõrtsist tulles meie õue pöördus ja hirmuäratavalt oma «Tüm-tüm-tüm-tüm tühi vaat» laulis.

Lubjakärnas Roose Jaaku kartsid teisedki kui hulgust ja varast, kel puudus kindel eluase ja keda kohtu poolt taga otsiti. Arvati, et kes see ikka muu on kui tema, kes mu isa püssi vööruseseinalt ära näppas. Ühel varahommikul nähti teda meie aidalakast alla ronivat ja metsa poole kaduvat.

Laka luugiauk aidatrepi kohal oli üldse koht, mis tekitas kõhedust. Seal ööbisid kutsumata külalised, nagu nõdrameelne Ilma Mall, kes sealt ühel talvehommikul alla ronis, et köögis oma veepudelis jääd lahti soojendada. Ta tavatses kanda ainult valgeid riideid. Vastutulijaist möödus ta tingimata vasakult poolt. Kui

see võimatu näis olevat, astus ta kraavi või kaugele põllule. Ta sepitses ise külauudiseid ja kandis neid laiali, põimides need läbi pühakirja sõnadega. Väljavalitud tüdrukud olid talle kuningatütred, mehele pani ta need jumalapojale. Oma lemmikuist (need, kes talle toitu andsid) rääkis ta ainult head, aga ei jätnud maapõhja manamast neid, kes talle vastumeelt olid. Ilmus tihti meie kööki, rääkis oma jutud ära ja läks jälle kähku minema, sest läbi käia oli tal õhtuni mitu valda.

Aga oli veel hullemaid hulle. Nagu see Kristuse näoga, tolknevate juustega habemik, keda kinni peeti kohtukongis ja kes sealt ühel päeval lahti pääses ust eest maha lõhkudes. Ta oli aiatarast välja kiskunud pika lati, vehkis sellega, märatses ja jooksis ümber maja, et kedagi maha lüüa. Mu ema sai mind õuest kätte, viis ehmunud näoga tuppa ning keeras ukse lukku. Teisi polnud kodus.

Piilusime mõlemad aknast välja. Nägime, et hullumeelne ei mõtlegi rahuneda, vaid jookseb ikka veel ringi ja vehib latiga. Siis aga tulid äkki kuskilt mehed, kes teda taga ajasid, ta pikali sikutasid ja ohjadega kinni sidusid.

See, mis nüüd järgnes, oli jubedast jubedam, iialgi ei lähe mul see meelest. Keset meie õue seisis suur nelja toega lipuvarras ja selle külge seoti nüüd märatseja kinni. Algas metsik nüpeldamine. Mees karjus meeleheitlikult, hoobid aga ei vähenenud, suust ja ninast jooksis verd, keha vajus ohjades kössi. «Ehk aitab!» ütles üks meestest ja jättis peksmise. Teine arvas nähtavasti, et tuleb veel nahutada, kuni aru pähe tuleb, ja jätkas vemmeldamist, kuni mees enam ei reageerinud.

Läks mõnda aega, kuni ta toibus, ennast vähe liigutas ja juua palus. Nüüd läks mu ema ja viis talle

toobiga vett ning pühkis tal näo verest puhtaks. Lipuvarda külge seotuks jäi nõdrameelne siiski veel päevaks ja ööks, siis tuldi talle järele, pandi käed-jalad raudu, lükati vankrisse ja viidi minema.

See sündmus jättis minusse väga raske mulje, nagu enne või pärast seda sealsamas paigas ka karjakoera surnuksmaterdamine suure malakaga rentniku poolt. Ma ei mõistnud kuidagi, kuidas inimene saab nii toores olla. Ent hiljem, kui elus on küllalt nähtud sadiste, kellele suurt lõbu tekitab hobuse nüpeldamine, naise vaeseomaks peksmine, või kuuldud piinamistest ülekuulamistel, irvitamistest ja inimese mõnitamistest vangilaagrites ja mujal, tuled otsusele, et toorus, barbaarsus, sadism inimeses on kaetud vahel nii õhukese kattega, et selle paljastamiseks ning sadismiinstinkti äratamiseks piisab kas või sõjafilmist või muudest revolvrifilmidest, milles näidatakse inimeste tapmist.

ASJADE KESKEL

Lapseeas kasvavad asjad oma juurtega sügavale hinge, muutudes nagu lähedased inimesedki osaks sinust endast. Häda, kui neist ka hiljem enam lahti ei saa, kui jäädki nende külge kinni. Siis on nad nagu merekarbikesed all laevakere küljes, aeglustades ta liikumist ja tekitades korrosiooni.

Ent tahes-tahtmata jäävad mõned neist püsima mällu, pealegi haruldase selgusega, ja neid on meeldivalt soe vahel meelde tuletada. Mitte ainult nende kunagist olemasolu, vaid ka nukrust, mida läbi elasid, kui nad ära kadusid. Asjadele on ju omane ära kaduda, vahel küll ainult ajutiselt, nagu tahaksid nad puhkusele minna, et siis hiljem tagasi ilmuda üpris süütult, nagu polekski nad vahepeal omapead ringi uidanud. Aga

lõppude lõpuks kaovad nad ikkagi jäädavalt. Mõeldagu, kui palju maailmas aastatuhandete jooksul on fabritseeritud nuge, relvi, rõivaid, ehteasju — kus on nende tohutud kuhjad nüüd?

Kuhu jäi väike luust peaga taskunuga, mis isa mulle kinkis ja nii armsaks sai? Või see jahipadrunist püstol, mida me koos karjapoisiga meisterdasime ja mille ma keldriakna taha peitsin, et teised seda ei näeks, ning mis sealt nagu tinatuhka kadus? Iga kord, kui sellised kaotused meelde tulevad, meenub elavalt ka nende kaotusevalu.

Paistab vahel, et ma praegu asjadesse hoopis vähem kiindun kui mälus lapsepõlve asjadesse. Suur seinakell roosiga otsaesisel, mille nuiasid isa igal hommikul üles tõmbas, käib ikka veel nagu kõrvaltoas. Petrooleumipudel ripub endiselt sahvri kõrval naela otsas. On veel imeselgesti näha puhtaks pestud põrandalaudade oksakühmud.

Liikumatult paigal seisavad kaks kappi meie toas, üks vastne, heledatooniline, küsimärgitaoliste nikerdistega ülal nurkadel, kohaliku tisleri meistritöö, milles kaua aega rippus mu ema ohtrate volangidega pruun noorpõlvekleit, talje kohalt nii kitsas, et kuidagi mu ettekujutusse ei mahtunud, mil moel ta seda sai kinni nööpida, ja teine vana mustavärviline kapp, mille sisu oli palju põnevam. Ülemise riiulini mu pilk ja käsi ei ulatunud, aga seal oli Kreutzwaldi «Kodutohter», mis nii suurt uudishimu äratas, et ma selle sealt ikkagi kätte sain ja salaja läbi lugesin, siis veel mitmesuguseid rohtusid, mida isa oli saanud Pahuvere mõisa rentnikult von Steinilt, kes tee peal isa oli peatanud ja küsinud, mis ta kinniseotud sõrmel viga on, siis koju ratsutanud, et isale tuua sületäis mähiseid, salvisid ja pudelikesi. Selle veidrikust saksa napakusest teadis kogu vald rääkida. Ratsapükstes ja parunimütsis kihu-

tas ta oma ratsul ringi, et peatuda kuskil talupõllul, jagada tüdrukutele kompvekke ja neid näpistada. Rikas ta polnud, aga kõneldi ta pummelustest Riias, kus ta teiste parunite eeskujul voorimehega sõites tänavale münte külinud.

Kui nüüd tagasi tulla selle kapi juurde, siis kõige magusamad mälestused on siit ühelt riiulilt, kus nurgas seisis poolik suhkrupea, eespool aga lahtiraiutud suhkrutükid, mis muude maiustuste puudumisel ikka jälle suhu tikkusid. Oli lausa pidupäev, kui isa poest suhkrupea koju tõi. Magusal koonusel võeti peast tumelillast paberist müts, põrandale laotati puhas lina. Väike kopsatus vasaraga mööda suhkrupea külgi ja see murdus pooleks. Kas löögist sähvatav kahvatusinine välk ka magus oli, ei tea, aga vasara all tuhkpeeneks pudenenud tükikesed maitsesid küll võrratult, pealegi võis neid vabalt suhu pista.

Suhkrupea tumelillat paberit ei visatud ära, vaid see siluti sirgeks ja pandi kõrvale. Sest polnud kunagi puudust hädalistest, kes soovisid saada roosipaberit. Roos paistis tol ajal kõige sagedasem maainimeste haigus olevat. Isa juures käidi selle vastu rohtu saamas. Pliiatsitina oskas küll igaüks paberile hõõruda, aga arvati, et isa teab sinna lisaks ka roosisõnu peale posida. Minu osaks jäi teises toas suhkrupaber laperguse tinapulgaga grafiithalliks hõõruda.

Sama kapi alumises sahtlis oli peidus midagi salapärast: maakrundi plaanid plekktorus. Lahtirullitud paberitel nägin kriipse ja märke, millest ma aru ei saanud. Tegemist oli koolimaja krundi ja isa ostetud talu krundi plaanidega.

Valla koolmeistri elujärg polnud eriti kadestusväärne. Palgaks sai ta mõne vakamaa lahjat maad ja sada rubla raha aastas. Venestamise perioodil tuli koolmeistril, kes tahtis oma kohale jääda, suviti linnas

vene keele kursustel käia, nii et koolimaad ise ta harida ei saanud, vaid pidi selle pisku välja rentima.

Lähedal külas elasid sugulased, igal oma talu, korralik sissetulek, avarad ruumid, hobused, lehmad-lambad. Nende jutt liikus põllu, saagi, ilma, naabrite, sulaste ümber. Koolmeistrit ei lubanud tema ainus lehm ja endale jäetud pool vakamaad odra- ja kartulimaad põllumeestele kaasa rääkida. Ta enda huvid olid teistsugused, kuid paljuke ta kooliasjad, revideerimised, eeskirjad, palgaolud või laulukoorid teistes vastukaja leidsid. Ta jäi ikkagi väljaspoolseks. Ja küllap ta seda ise ka tundis. Et ka vanaduspäevad mitte millegagi polnud kindlustatud, puudusid ju igasugused pensioni väljavaated, tuli seda kindlustust ise hankima hakata. Kõrvalsissetulekuid sai ta kohtukirjutaja ja mõisa metsavahi ametist, samuti kohtule palvekirjade kirjutamisest (kohtus käidi ju sagedasti, venekeelseid avaldusi, kaebusi ja nõudmisi kirjutada aga ei osatud). Nõnda kogutud kopikad pangalaenudele lisaks läksid talu ostmiseks. Viimaks ometi oli ka tema põllumees!

Talu asetses paar kilomeetrit koolimajast eemal küla servas. Talu taluks, aga kuidas seda majandada? Tuli muidugi rentnik võtta. Rent aga kulus laenuprotsentideks ja maaparandustöödeks. Kasu ei mingisugust, muret aga küll. Ei kulunud kuigi palju aastaid, kui isa otsustas selle koorma seljast visata.

Kuulduse peale, et talu on müüa, voolas ostasoovijaid kokku igast kandist, niihästi sugulasi kui võõraid, nii et isa juba kahtlema hakkas, kas tasubki talu käest ära anda. Viimaks otsustas ta selle teiste ostjate meelepahaks senisele rentnikule müüa, kel oli ostu eesõigus ja kes ise oli tubli põllumees.

Nõnda jäi plekist torusse ainuüksi kooli kehv krunt oma piirikupitsatega.

Ent kapi ülemise riiuli varjatud nurgas oli veel üks suurt uudishimu äratav ese, mida ei tohtinud puudutadagi. Kui teised kodunt ära olid, ronisin tooli peale ja sirutasin käe sahtli taganurka. Tõin sealt alla hõbedana läikiva toruga ja võlliga laskeriista, uurisin seda igast küljest, oli teine külm ja salapärane. Keerasin ta kuueaugulist võlli, proovisin triklit, pauku ei tulnud, padruneid sees polnud. Kui ka need kapist leidsin ja augukestesse katsusin toppida, tabati süüdlane õigel ajal. Ta sai valju noomituse hoiatusega, kui nüüdisaja termineid tarvitada.

Jäi üle selletaoline tutsar ise valmistada. Koos karjapoisi ja sepa pojaga meisterdasimegi vägeva riista, kuid see lõhkes kõva kärakaga, jättes meid endid riivamata. Teine omatehtud laskeriist jahipadrunist kadus, nagu juba öeldud, keldrisse. Tuli jääda vibupüssi juurde, mille ainus puudus oli, et ta pauku ei teinud. Kõva mürtsu aga sai mingist valge pulbri, tikuväävli ja veel mõne aine segust.

Mis kõik kogu asjadest ja asjakestest vägisi meelde ei trügi! Sarvilise seljaga tindipott isa «kirjutsitoas», plekist, juba roostes liivakarp väikeste augukestega kaanes — enne kuivatuspaberi saadavalolu puistati tindikirjale peale peent liiva —, siis veel paksust klaasist joonlaud sissegraveeritud isa nimega.

Sissepakitud arhivaalid olid paigutatud üles lae alla riiulile piki kogu seina. Sinna mu käsi ei küündinud isegi püsti laual seistes. Riiuli servale oli pandud rohekassinist värvi suur plekk-karp, mis mu uudishimu äratas. Kui see viimaks mu kauase nurumise peale alla võeti, oli mu rõõm suur: selles leidusid malendid. Need olid põhjalikult tules olnud, ratsude pead käisid otsast ära, kuningate kroonidel oli ainult paar sakki külge jäänud. Kunagi olid nad kindlasti väga ilusad olnud.

Algasid põnevad päevad. Grenzsteini «Maleõpetus» juhiseks, proovisin hommikust õhtuni malendite käikusid, ja kui veel «Niva» lisalehtede köitest leidsin Laskeri, Tšigorini ja teiste malemeistrite partiisid, mängisin neid ka malelaual järele, ilma et, tõsi küll, nende kavalustest palju oleksin aru saanud. Mänguõhin aina kasvas, aga partnereid mul polnud, sest keegi ei tahtnud algajaga aega kulutada.

Ent tulevase hobi seeme oli siiski mulda pandud.

«Kirjutsitoast» sai alguse ka mu teine hobi — raamatud, nende lugemine ja kogumine. Kirjatähed said mulle vaevata selgeks juba kolme-, nelja-aastaselt.

Siin raamaturiiulil leidus läbisegi ilmalikku ja vaimulikku kirjandust, eesti-, vene- ja saksakeelseid raamatuid. Eestikeelsed — neid polnud palju — lugesin kord-korralt kõik läbi, niipalju kui nad arusaadavad olid, nii «Reinuvader Rebase», «Kilplased», «Eesti rahva ennemuistsed jutud», «Sirvilaudade» aastakäigud, R. Kallase «Perekonna-raamatu» ja palju muud. E. Vilde romaanile «Astla vastu» «Lõbu ja teaduse» albumis ei hakanud hammas, samuti jäid kõrvale jumalasõna raamatud.

Mõned paksud vene ja saksa keele sõnaraamatud kulusid mulle hiljem marjaks ära, suuremat huvi ei pakkunud «pismovoditelid», «briifstellerid» ja muud käsiraamatud.

Riiulile ei mahtunud kaks paksu ja suureformaadilist «Niva» aastakäigu köidet. Neid lehitsesin ma innuga — piltide pärast. Nende lehekülgedelt said läinud sajandi vene kunstnike teosed mulle õige varakult tuttavaks, võiks koguni öelda, et reproduktsioonid jätsid lapsesse sügavama mulje kui originaalid hiljem täiskasvanusse. Veel praegugi seisab selgesti silma ees otsatu stepp üksiku puuga mitte kuhugi viiva tee ääres, pilt, mis

mind oma mahajäetusega ikka jälitas. Tekkis jube tunne, nagu puudutaksin olematust, aga ikka jälle avasin selle lehekülje, et ennast erutada.

Tahaksin küll lugeja silma ees elavaks teha veel palju asju ja asjakesi, mis mulle enesele suureks ja püsivaks elamuseks said, aga mu sulg on liiga kohmetu, et neid edasi anda, ilma et nad oma aroomi ei kaotaks.

SÕNAKE VALLAKOOLIST

Pahuvere vallakooli vanemast ajaloost pole mul kuigi palju andmeid. Üks arv — 1833 — on küll koolimaja uksekaare kohale väikeste põllukivitükikestega kirjutatud. See märgib aastat, mil mõisalaut ümber ehitati kooli- ja kohtumajaks. Enne seda olevat lapsi õpetatud Ritsu talu toas.

«Koolilasteks on need arvatud, kes enam kui 2 päeva nädalas koolis käima peavad; kes 2 ja vähem päevi koolis käivad, on kodulapsed.» Nõnda loeme Paistu kiriku koolide aruandest 1868—1869. Need on aastad vahetult enne minu isa koolmeistriks hakkamist. Sel talvel oli koolilapsi 19, kodulapsi 58. Koolmeistriks oli üle kolmekümne aasta sel kohal vaeva näinud Jüri Mielberg, kelle palgaks oli ainult põld, mida ta ise pidi metsa ja võsa alt raadama, põletades alet, juurides kände ja harides uudismaad. Koolimaja kohta seisab kirjas: «Maea on hea rumi polest agga niiske ja kattus vaene.»

Pärast Pahuvere esimese koolmeistri surma tuli sinna lapsi õpetama minu isa umbes kahekümneaastase noormehena. Oletatavasti tegi ta kutseeksami Paistus rüütelkonna koolivalitsuse juures (Das estnische Comité für das Gemeindelehrer-Examen).

Koolmeistrid pidid oskama saksa keelt. Kui aga koolid 1886. aastal siseministeeriumi alt üle viidi koolideministeeriumi alla, seati neis sisse saksa keele asemel vene keel, millele kui õppekeelele järk-järgult üle mindi. Ent kui palju oli sel ajal koolmeistreid, kes vene keelt valdasid? Kui ei tahtnud kohast ilma jääda, tuli see keel kiires korras selgeks õppida. Selleks korraldati igal suvel Pärnus või Viljandis sellekohaseid kursusi. Mäletan, kuidas mu isa minu lapsepõlveski veel suviti neil kursustel käis. Kui ta siis nädalaks kuueksseitsmeks kodust ära sõitis, jäi maja nagu tühjaks, ei jõudnud ära lugeda nädalaid ja päevi, millal ta jälle tagasi tuleb. Oodatud päev oli suur rõõmupäev ka sellepärast, et siis kingitusi kaasa toodi. Kas võis midagi meeliköitvamat olla kui krobelisest plekist sulepea, mille ühes otsas oli sulg, teises pliiatsijupp!

Eestikeelseid vene keele õpikuid ei olnud, seda keelt tuli õppida saksa keele kaudu, kuid ajapikku isa ikkagi nii kaugele iseõppimise ja kursuste kaudu jõudis, et ta selles keeles vabalt rääkis, olgugi et ta hääldamine soovida jättis.

Palju kehvem oli lugu kõigi ainete õpetamisega vene keeles.

Vaevalt oli laps esmakordselt koolipingile istunud, kui teda tuli kõnetada vene keeles ja talle ükskordühte õpetada keeles, millest ta sõnagi ei osanud. Pealegi eksisteeris koolkonna ringkiri, mille järgi ka tundide vaheajal koolilapsed omavahel ja koolmeistriga ainult vene keeli tohtisid rääkida.

Kui ma esmakordselt ilmavalgust nägin, oli isa juba üle kahekümne aasta koolmeistriametit pidanud. Selleks ajaks oli kool ja ta enese elu mitmeid muudatusi läbi teinud, millest ma ainult vähe tean. Selle üheksa aasta jooksul, mil ma kodus elasin, kulges koolielu kõr-

valekaldumata ühesugustel roobastel, nagu oleks iga aasta seal teise sarnane. Elu käis koolis nagu kellavärk.

Hommikul kell kuus äratas isa koolilapsed üles, kes siis kähku riietusid ja kohe pinkidesse asusid õppima. Niipea kui koolitoa väike seinakell seitse lõi, algas kibe sagin: igaüks tõmbas koiku alt välja oma leivakoti ja hakkas nosima, mida kellelegi kaasa antud. Sooja toitu või teevett polnud kuskilt võtta, sest köögis elas paljuliikmeline rentniku perekond oma elu. Tunni ajaga oli söödud, toit ära koristatud, asemed üles tehtud, koolitoa nurka suurde tõrde eemalt kaevust mitu head pange vett tassitud, põrandad pühitud ja ahi küdema pandud, sest kui kell lõi kaheksa, pidi igaüks oma kohal istuma. Tuli koolmeister hommikupalvust pidama, millele järgnes usuõpetustund, kõigile kolmele klassile korraga, ühel päeval piiblilugu, teisel — katekismus. Erandiks oli esmaspäev, mil lihtsalt testamenti loeti.

Keskpäevani järgnesid teised õppeained ja nimelt: vene keel (kõigis klassides kaheksa tundi nädalas), emakeel (kaks või kolm tundi), rehkendus, geograafia, kalligraafia ja laulmine. See oli ka kõik.

Vene keele õpikuks oli Volteri piltidega lugemik «Russkaja retš». Kohe esimesel leheküljel seisid sellised laused, nagu *Krestjanin pašet nivu* või *Soldat trubit trubu* vastavate piltidega. Talumees kandis seal peas torujat mütsi, seljas põlvini ulatuvat särki, nagu seda olin näinud ainult rehepeksu ajal. Eesti laps õppis pähe ka niisugused mõisted, nagu *saika, kalatš, leika,* mis talle arusaamatuks jäid ka vastavaid pilte silmitsedes, rääkimata *rukomoinikust,* mida illustreeris laest kahe nööri otsas allarippuv tirinataoline nõu. Säärast seadeldist polnud keegi näinud ja võib kindel olla, et ei näinudki kunagi.

Eesti keele õppimiseks tarvitati C. R. Jakobsoni lugemisraamatut. Suurem osa tunde kulus diktaadile. Kirjakeel oli mõnes mõttes võõrkeel, olid ju lapsed kodust kaasa toonud mulgi murde. Iga teine-kolmas sõna raamatus erines kodukeelest, hääldamisest rääkimata, aga pähe jäi see keel ilma suurema vaevata. Mulgi murret tundides ei kasutatud.

Rehkendus ei läinud nii kergesti, takistuseks oli keel. Mida saigi lapsele kohe selgeks teha, kui ta koolipinki tulles pidi arusaamatus keeles pähe tuupima sõnu, mille mõtet ta omas keeleski veel ei mõistnud. Suurel püstarvelaual tuli siis puukettakesi traadil edasi-tagasi lükata, et ta arvudest midagi ka sõnadeta taipaks. Ja taipaski. Inimlaps on ju nii arukas, et võib mõista isegi tummade žeste, ainult see võtab aega. Kolme talvega jõudis ta murdude läveni.

Maateaduse *(keokrahvi)* tunnid olid põnevad juba selle poolest, et lapsed pidid pinkidel ennast teistpidi pöörama, sest kaardid rippusid selja taga. Neid oli kolm: Maa poolkerad, Venemaa ja Palestiina. Liivimaa suur kaart riputati seinale ainult tunni ajaks, mitte et see oleks sõjasaladus olnud, vaid sellepärast, et lapsed tükkisid selle kallale oma näppudega. Tuttavamad kohanimed, nagu Viljandi, Paistu, Tarvastu, Tuhalaane, olid sealt juba kadunud, kaardi läikiv pind nende kohalt naastuliseks nühitud.

Laulmist oli kõigil nädalas kolm tundi ja kerge see lastele polnud: kolme talvega tuli selgeks õppida üheksakümmend koraali, neist kaksteist otsast otsani, kõik salmid. Ilmalikeks viisideks jäi üle vähe aega, aga siiski õpiti ära rida kolmehäälseid laule. Pikisilmi oodatud päevaks oli laupäev, sest koolitöö lõppes siis kell üks ja lapsed lasti koju. Enne aga lauldi «Õnnista ja hoia» kõik salmid. Viimane salm kippus muidugi kiiremas tempos minema, sest jalad juba kibelesid.

Koolielu oli viimseni normeeritud, tühikuid selles polnud. Klassitunde ja õppimistunde oli terve päev täis. Päevad kulgesid ühetaoliselt oktoobrist aprillini, vaheaegadeks kahenädalased jõulud ja lihavõtted, mil kõik õhinal koju tõttasid peale minu, kes ma maha jäin ja nukralt tühjunud koolitoa poole vaatasin. Ei enam sagimist ega seltsi. Kuid veel kurvem oli kevadel, kui koolist ligi pooleks aastaks lahkuti, mõned isegi jäädavalt.

Mis minusse puutub, siis olin isa koolis n.-ö. vabakuulaja ja juba varakult, nii umbes viiendast-kuuendast eluaastast peale. Istusin pinki, millal ise soovisin, mind ei küsitud, hindeid mulle ei pandud. Usuõpetuse ja laulmise tundidest ma ei armastanud osa võtta, geograafiatundidest ei tahtnud kunagi puududa. Enne kui vallakooliealiseks sain, oli koolikursus juba seljataga, oleksin võinud kuskil edasi õppida. Kuid tolleaegne koolisüsteem oli kõike muud kui ratsionaalne.

Kõik oli nõnda seatud, et maalaps haridusredelil kõrgele ei tõuseks. Vallakooli lõpetades oli ta 13—14-aastane. Sellises vanuses ja selle ettevalmistusega võis ta pääseda ainult kihelkonnakooli või siis linnakooli esimese klassi teise jakku (sel koolil, «gorodskojel», oli kolm klassi ehk kuus jagu). Neid koole lõpetades oli ta juba täisikka jõudnud, keskkooli ta siit ei pääsenud juba vanuse, samuti õppeprogrammi erinevuse tõttu.

Mõni sõna koolitoast. «Kirjutsitoast» pääses sinna läbi poiste magamistoa, mis alati oli täis sumbunud õhku, sest tuulutada seda ei saadud, mõni poiss aga ei pidanud oma gaasi- ja veevärki öösel kinni. Koolitoa paksu kivimüüri lubjatud seinad olid külmad ja rõsked, ainuke ahi ei suutnud ruumi kunagi soojaks ja kuivaks kütta, pealegi kus põrand alati lainetas nurgas suure tõrre ümbruses, kust joomiseks ja pesemiseks

vett võeti. Esikusse viivast uksest hoovas ka iga käigu ajal sisse talveõhku.

Õhtuti nihutasid õpilased oma pikad rasked pingid, kus kolme-neljakesi istuti, laes rippuva õlilambi alla kokku, nii et lugeda nähti. Nende peale alla vaatas pruunist nikerdatud raamist okaskroonis Kristus viltukäändunud valurikka näoga. Seinal õpilaste selja taga aga rippusid kõrvuti keisrihärra ja -proua pildid. Viimane oma suure kaelaväljalõikega oli nii ütlemata ilus, rõõsk ja roosa kui ei ükski teine naine siin maailmas ja lapse pilk tõusis ikka jälle tema poole üles. Mitte vähem ilus polnud ka Nikolai II oma habemega, mis oli isa tubaka värvi, mida ta hülssidesse toppis.

Suurpuhastuse päevadel tõsteti koolipingid seina äärde üksteise otsa. See oli oodatud vaheldus poistele, kes pinkide tõstmisega said oma jõudu võistu näidata. Koolituba muutus otsemaid avaramaks, siin sai mängusid üritada, ringi tiirutada, tantsida. Aga juba tulid poisid kaevu juurest veetoobriga ja ujutasid põranda lustakalt üle ning tüdrukute osaks jäi nüüd küürima hakata ja vett üle ukse välja kihutada. Seejärel riputati põrand valget ibeliiva täis, sedasama, mis kunagi ka tinti kuivatas. Ahi pandi küdema ja siis lõgistas tõmbetuul õdusalt võrelist ahjuust.

Muide, sinna ahju nõidus üks fantaasiarikas poiss, kes teadis palju muinasjutte ja oskas neid usutavalt ette kanda, suure mesilastepere. Ta ise oli näinud, kuidas mesilased võreaukudest sinna sisse ronisid.

«Kuulake, kas te suminat ei kuule!»

Polnud kahtlust, ahi oli mesilasi täis. Kartsime ahjuust avada.

«Miks ahi külm on?» küsis isa hommikul koolituppa tulles.

«Es saa küttä, mesilinnu om sehen . . .»

Mis jutt see on? Kes niisuguseid kärbseid pähe on

ajanud? Isa tõmbas ahjuukse lahti. Noh, kus need mesilased on?

Vahtis üks, vahtis teine, tõepoolest mesilasi polnud Kuhu nad olid kadunud? Kõigi silmad pöördusid Laos Juhani poole, kes puru silma oli ajanud. See imestas ka ja lausus siis, et küllap on öösel korstna kaudu ära lennanud.

Poiste magamistoast laudseinaga lahutatud tüdrukute magamistuppa pääses koolitoast. See oli keelutsoon, kuhu poistel polnud lubatud minna, olgu siis, et mõni üleannetu sinna vägisi sisse tiriti, et teda kõdistamisega karistada. Pikemal vaheajal istusid tüdrukud vagusi ses poolpimedas ruumis ja üks neist luges teistele midagi ette. Kui nad siis nutetud nägudega koolituppa ilmusid, oli poistel selge, et nad seal jälle oma «Jenoveevat» või «Õnnetut Hirlandat» olid lugenud. Kord aga oli neil ees mingi teistsugune lektüür: magamistoa uks hoiti kinni ja sees sosistati midagi. Mis see küll võis olla? Küsiti, käidi peale, painati, aga teada ei saadud. Viimaks ometi keegi oli kuulnud, et salapärast raamatut hoitakse peidus väljas puuriida sees. Nüüd algas innukas otsimine, kõik halgude vahed tuhniti läbi, kuni sealt leiti pruunide kaantega «Põllumehe kalender». Pettumus oli suur. Tüdrukud itsitasid, et olid poisse ninapidi vedanud. Raamat uuriti põhjalikult läbi ja siis leitigi sealt, mis tüdrukuid nii väga oli huvitanud: tiinuse kalender! Tiinus? Mis asi see tiinus on? Üks poistest teadis. Vaat kus asi, mida varjata! Ja üldse raamatute lugemine? Pole poiste asi. Neile anna kätte hanesulest kartulipüss, terassuled mängimiseks või tükk tina topsis sulaks tegemiseks ja puupulga otsa valamiseks, et saaks toreda pitsati, kuhu sisse graveerida nimetähed.

Kodus ei vaadatud hea pilguga, et ma söögi ajal koolilaste juurde läheksin. Aga mul oli niisugune kiu-

satus vaadata, kuidas avanevad leivakotid ja -kastid, suu jooksis vett, kui nägin «käänispeaväitsega» lõigatavat pekitükki, kapsalehel küpsetatud karaskit, külma tangudega kartuliputru, pudelit petipiimaga, kõike seda, mis meie laual tavaline polnud. Söögikasti kõrval kükitada oli ka hoopis etem, kui istuda korralikult toolil laua ääres ja süüa taldrikult.

Muide, siin koolitoas üksnes ei õpitud, mängitud ega hullatud. Seda ruumi kasutati mu varasemas lapsepõlves ka palvetundideks. Need toimusid paastunädalatel (enne lihavõtteid) igal neljapäeval. Rasked koolipingid tõsteti jälle seina äärde üksteise otsa, meie toast toodi laud, laotati lina peale ja pandi kaks küünalt põlema. Seejärel asus laua taha mu isa piibli, lauluraamatu ja paberilehekesega, kus midagi kirja oli pandud. Ei või öelda, et ta eriti usklik oleks olnud, meie peres ei peetud mingeid usulisi kombeid. Kuid koolmeistrina tuli tal lapsi ristida, surnuid kirstu panna, palvetundi pidada. Ta võis õnne tänada, kui teda jutlusepidamisel asendas usuvend Ritsu Hans, kelle suust jumalasõna ojana voolas ja kes hetkegi peatamata võis lõpmata kaua palvetada, kuni märku anti, et aeg oleks lõpetada ja aamen öelda. Miskipärast ütles ta alati jüngri asemel junger, Johannese asemel Jaan ja Hiobi asemel Jopp.

Isa jutluseütlemise ajal seisin mina ta laua kõrval. Kord lapseristimisel, kui ta hõbetaldriku veega tagasi lauale pani, arvasin paraja silmapilgu olevat lahkuda, aga olin kuuenööbiga laudlina rišeljööauku kinni jäänud. Ristimisvaagen ja küünlajalg kukkusid kõlinal põrandale, piibel teise küünlajalaga peatus laua serval. Siitpeale mind laua lähedal seista enam ei lastud.

Küll aga katsusin ma ise kord selle laua taga jumalasõnakuulutajat mängida. See sündis ühel koolikatsu-

mise päeval, kui vaimulikud revidendid oma töö olid lõpetanud ja ka rahvale oma õnnistust jaganud ning meie pool juba kanapraadi sõid. Vanemad oma kodulastega olid ka lahkunud, laud küünaldega seisis aga veel vanal kohal.

Võtsin riiulilt «Õlipuulehed» kaenla alla ja ilmusin püha palgega koolilaste juurde, et nende ees äsjast protseduuri korrata. Mu esinemine pastorina nähtavasti õnnestus. Laulsime ühel meelel koraali, segamata kuulati ka «Õlipuulehtede» lehekülge, ja kui aeg tuli, olime kõik põlvili. Lugesin issameiet, tõusime püsti ja laulsime lõpuks hinge kergendavat laupäeva-koraali. Kõik võtsid tseremooniast innukalt osa, kellelgi polnud tahtmist naerda või mängu naljana võtta.

KOHUS, POST, KLUBI

Nagu öeldud, asus koolimaja teises otsas vallakohus, keskel aga laut. Vahemüürid olid küllalt paksud, sest sõnnikuhais keskelt kummalegi poole läbi ei tunginud.

Kohturuumi pääses külavahetee poolt küljest välistrepi kaudu, kus kohtuskäijad aega viitsid jutupuhumise ja suitsetamisega, kuni neid sisse kutsuti.

Kohtutuba oli tühi ja kõle, nagu see ikka peab olema. Pikk laud keset tuba oli kaetud kaleviga, sellel seisis alati kolmetahuline kroonukulliga kast, mille külgedele oli kahes keeles trükitud «Ukaas». Nurgalauale oli asetatud balloteerimiskast valgete kuulikestega, mida häältelemisel tuli pista musta eesriide taha kas paremale või vasakule poole.

Vallakohtule allusid kõik talupoegade asjad olenemata hagi suurusest. Edasi sai kaevata kihelkonnakohtusse, mille eesistujaks oli mõisnik ja mis valvas valla-

valitsuste ja -kohtute tegevuse üle. See kohus kinnitas ka notarina allkirju ja lepinguid mõisnike ja talupoegade vahel.

Kohtutuppa pääses läbi köögi, kuhu, nagu juba öeldud, oli ehitatud kaks kongi vangide jaoks, nähtavasti nende isu äratamiseks. Nende toiduks oli vesi ja leib. Kaua neid siin siiski kinni ei peetud, nad saadeti siit kuhugi mujale edasi.

Kohtupidamist ennast ma ei näinud. Kui ma kord kohtupidamise ajal läbi kohtutoa tahapoole tahtsin lipsata, aeti mind tagasi ja ma sain ürmida. Mäletan ainult ülitähtsaid nägusid ümber laua ja suurt rahalatakat ühe kohtumehe rinnal keti otsas.

Valla posti toodi siia Viljandist kaks korda nädalas. Oli alati ärevat uudishimu, kui postitooja kaarik õues peatus ja kaks nahkkotti mu isa kirjutustoas tühjendati. Väiksem, portfelli suurune kott sisaldas väärt- ja tähitud kirju, suurest nahkkotist aga, mis kogu laua enda alla võttis ja mis oli suletud tabalukuga, raputati välja kirju ja ajalehti. Kõige rohkem oli «Sakalat», siis «Olevikku» ja «Postimeest». Nägin ka üht eksemplari «Ristirahva Pühapäevalehte». See käis tol palvevennal, kes vahel koolimajas jutlust ütles. Mu isal oli Kääriku onuga kahasse tellitud «Postimees» ja «Sakala». Onu oli peale selle veel «Selski Vestniku» ja ajakirja «Probuždenije» tellija.

Oli päris kahju, kui pärast Pahuvere valla ühendamist Tuhalaanega postitooja lakkas meil käimast ja mul enam võimalust polnud postikottide sisu uudistada. Külarahval tuli nüüd neli, viis versta Tuhalaane vallamajas posti järel käia, kui sealt keegi seda varem ära polnud toonud meie lähedale Soni (Sonini) poodi, mis äsja maantee äärde oli ehitatud.

Postipäevadel, teisipäeval ja reedel, oli pood rahvarikas. Minagi lippasin sinna isa seltsis, sest olin

poodniku lemmik, kes mind kostitas kompvekkide või vesikringliga.

Pood täitis omamoodi klubi aset, mida ei saa öelda siinsamas vastas asetsevast kõrtsist, mis ammu enne oli ehitatud ja kus mõned taluperemehed tavatsesid istuda, «paiast» juua, sigarijuppi suus hoida. Siin arutati taluasju, kohtuprotsesse, sulaste küsimust. Üle maantee aga, poes, käsitleti välispoliitilisi küsimusi. Kõige elavamaks arutlejaks selles klubis oli poodnik ise, «Oleviku» mees. Sitsi mõõtes, suhkrut kaaludes, tünnist ajalehepaberile heeringaid tõstes ei väsinud ta samal ajal oma seisukohta kaitsmast.

Seda inglaste kirumist, kes buuridele liiga tegid! Kes ei teadnud tol ajal buure, neid kangelasi Lõuna-Aafrikas laiaääreliste kaabudega ja padrunilintidega üle rinna! Kes ei tahtnud siis toetada väikerahvast, kes häbematute inglaste vastu ennast nii vapralt kaitses! Läksid moodi buuride juhi Krügeri näopildiga vermitud kirjutussuled ilusas alumiiniumkarbis. Poodnik müüs neid agaralt.

I. Ehrenburgi mälestustest loen, et temal oli tol ajal seljakott seljas, et Transvaali sõdima minna, aga rongis peeti poisike kinni ja saadeti koju tagasi.

Buuride teod äratasid rahvas üles mingid ebamäärased ideaalid, vabaduse aimuse, millele aga mingit rakendust ei leitud.

Teine teema, mida ses maaklubis mäletatavasti arutati, oli Dreyfusi saatus. Mulle said sellest ajast päris koduseks niisugused nimed, nagu Dreyfus, Esterhazy, samuti Zola. Kes nad olid, mida tegid ja kuidas neid nimesid õigesti hääldatakse, seda sain teada alles hoopis hiljem. Alumiiniumtoos Krügeri sulgedega aga oli mul kaua alles.

Ülemustest polnud koolmeistril puudust. Õppekonna kuraator elas küll kaugel Riias, aga tema ringkirju tuli täita. Kunagi ei võinud teada, millal uksest sisse tormab koolide inspektor Radtšenko või Prošljakov, kes kandsid aukartustäratavat kuldnööpidega ja õlakutega tumesinist pikk-kuube. Prošljakov ei pidanud tarvilikuks koolmeistrit üles otsida, vaid ilmus üleriietes kohe koolituppa, tegi seal mõne märkuse vene keele õpetamise puhul, kurjustas vahel kõvasti, muutus aga seepeale varsti leebeks ja lubas vallavalitsust talurahvaasjade komissari kaudu mõjutada, et see koolmeistri palka tõstaks, kadus siis jälle kiiresti, nagu oli tulnud. Kui talle einet pakuti, tänas ta, tal endal olevat sakuska kaasas, aga kui juhtub selle alla midagi olema, ei ütle ta ära. Isal oli seks otstarbeks kapis alati pudel varuks.

Teistmoodi oli lugu koolikatsumisega vaimuliku ülemuse poolt. See oli hoopis põhjalikum, siin ei lepitud üksnes piibliloo ja katekismuse teadmise revideerimisega, ka laulmise ja emakeele oskust sooviti kontrollida ja mitte ainult koolilastel, vaid ka kodulastel, kes seks puhuks oma emadega koolimajja käsutati.

Kooli vaimulik revident ei ilmunud kunagi välguna selgest taevast, ta teatas juba paar nädalat ette, mis päeval ja mis kellaajal ta kohale jõuab, et vallarahvas teaks jumalasõna kuulama ja mõned väetimad ka armulauale tulla, vanemad aga kaasa võtta kodulapsi revideerimiseks, ja kui leidub, imikuid ristimiseks.

Olin minagi kord sihuke mõnepäevane imik olnud, kui kooli revideerimas käidi. Paistu kirikisand J. Bergmann see oligi, kes mu ristija oli ja ristiisaks hakkas, kuid ka sellega toime tuli, et mulle kogemata (või ka

meelega) Johannes nimeks pani Eeriku asemel, nagu ema oli soovinud.

Tähtsal päeval oli koolimaja hommikust peale elevil. Põrandad olid juba eelmisel päeval puhtaks küüritud. Ikka jälle joosti välja vaatama, kas pole veel näha suurte sakste saani.

Tulijaid oli kolm: karusnahkse kraega laias keisermantlis Paistu kirikuõpetaja Bergmann, rinnuni ulatuva pruuni labidahabemega pikk ja sirge köster Tilzen ning kolmas, kes nüüd suurt, rihmadega kinniseotud pungil täis lõõtskohvrit tuppa tassis, — kutsar Mihkel. Sellal, kui ta isandad koolikatsumisega ametis olid, istus tema köögis ja jutustas sinna kogunenud inimestele kirikumõisa uudiseid.

Tüseda, kühmus, apoplektilise kaelaga Bergmanni näoilme oli alati kuidagi õndsalikult naeratav. Laulmisandi tal polnud, see oli ta köster, kes kirikuski tema eest laulis. Bergmanni rohkem kardeti kui austati. Ta polnud selline kuldsuu kui üks ta järglane, noor luuletaja ja joomar Aksel Kallas, koguduse lemmik, kellele kirikumõisa asudes kokku kanti terve korterisisustus, kes naiste kingituste alla pidi ära uppuma ja kellele andeks anti pummelused linnas, kust ta nädalate viisi oma kogudusele nägu ei näidanud.

Isa järelejäänud kirjavaras leidus Bergmannilt kimp kirju, enamasti kooli asjus. Ühes kirjas sooviti üksikasjalist arvamist C. R. Jakobsoni lugemisraamatu kohta. Muide võib oletada, et see oli Bergmann, kelle mõjutusel mu isa jahedaks jäi Jakobsoni vastu, keda ta algul teiste koolmeistritega koos vaimustatult tänas ta tegevuse eest, nagu nähtub ühest säilinud avalikust kollektiivsest kirjast.

Kirikuõpetaja karakter, eluviis ja kodune elu olid tavaliseks jutuaineks. Polnud sündmust ta elus, mis oleks jäänud kogudusel tähele panemata. Palju teati

rääkida Bergmanni abikaasast, saksikust prouast, kes oli nii peen, et ei pidanud sobivaks mehe matslikke vanemaid eesuksest sisse lasta ega neile süüa pakkuda söögitoas, vaid köögis.

Mu emal oli teada, mida õpetajahärra süüa tohib, mida mitte, ja tal tuli aegsasti järele kuulata, kas kuskil vasikat ei tapeta, või siis valmis vaadata kanad, keda tappa.

Lõunalauas istusid peale revidentide veel kiriku vöörmünder, vallavanem ja mõned teised, kokku oma kümmekond inimest, vahel ka rohkem, kui koolikatsujate hulgas oli teisi pastoreid praostkonnast. Minutaoline pääses söögilaua juurde siis, kui õhk juba puhas oli.

Kui pastor ja köster oma tööd alustasid, valitses koolitoas piinlik vaikus. Keegi ei julgenud kõhatadagi. Õpilaste ja kodulaste silmad liikusid kord kõrgete härrade nägude poole, siis jälle raamatute ja piltide kuhjale laual, kust parematele kingitusi anti. Kõige rohkem oli siin Bergmanni enda «Kodulaste raamatut».

Pelglikke kodulapsi julgustasid, meelitasid või togisid nende emad. Leidus ka tragisid lapsi, kes raamatusse vaatamata sealt ette lugesid ükskõik mis leheküljelt ja kellele katekismus selge oli kui vesi.

Seda juubeldust, kui hirmu sisendanud härrad viimaks lahkusid!

Koolis olin ma vabakuulaja, koolikatsujate ees kodulaps. Lugemine läks ludinal, kümme käsku aga konarlikult. Sellegipärast sain kord kingituseks peale inglipildi veel, kui õigesti mäletan, «Speckteri Pildid». Ühel leheküljel olid kassipojad mängimas ja all kaks salmi, mis kergesti pähe jäid ja seal praeguseni püsivad:

«Kiisud enam aega ei anna,
tarvis neile nimed panna.
Libukass see olgu sina,

sina teine Potinina,
sina kolmas Kiskelnäpp,
sina neljas Sametkäpp.
Iga kiisu kasvas kassiks,
arvas järel, mis tal passiks.
Libukass see magas sängis,
Sametkäpp see muudkui mängis,
Kiskelnäpp oli hiirekütt,
Potinina seal kus pütt.»

Kingsepp Pintsli õe kohta olin kuulnud öeldavat, et temast saab libu. Mõistsin seda nii, et ta armastab sängis magada ja nurru lüüa. Ema ei tahtnud, et ma niisugust rumalat sõna oma suust välja ajan. Aga nüüd leidsin selle raamatust, mille mu ristiisa mulle kinkis.

VANADEL TEERADADEL

Kui pärast pikki aastakümneid lähed otsima tuttavaid teid ja radu, võib juhtuda, et sa neid enam ära ei tunne: nad on rohtu kasvanud või hoopis kadunud.

Kui endisele nõmmele või põlluservale on tekkinud lepavõsa nagu lõual habe, mis on jäänud ajamata, kui tiigid ja allikakohad on ära kuivanud, kruusaaugud kinni kasvanud, tuuleveskigi künkalt jäljetult kadunud, siis tunned selgesti, et ka maastik vananeb.

Muidugi ei jää nägemata ta noorenemine: sirge kraav vingerdava oja asemel läbi heinamaa, raiesmiku asemel palgimets, kühmuvajunud tare asemel moodne talumaja laiade akende ja eterniitkatusega.

Jätad sa looduse ta enese hooleks, kipub ta varsti vananema, paned talle käe külge, võib ta nooreneda.

Mälus ei vanane midagi. Sealt kaob aja jooksul küll üht ja teist, aga lapsepõlve teed ja rajad püsivad seal

muutumatult nagu maakaardile joonistatud. Selle kindla maakaardiga asudki siis ühel päeval teele.

Ent siis võib juhtuda nagu Tartu kunagise professori W. Andersoniga, kes kord vennaga Tartust jalgsi Haaslavale tahtis minna, linnalähedane kaart teejuhiks kaasas. Teel elavalt vesteldes ei pannud nad tähelegi, millal nad kaardi servast üle läksid. Seda kohkumist! Mis nüüd? Kuidas tagasi kaardile pääseda? Tartu tornid küll paistsid, Haaslava polnud ka enam kaugel, aga nõudis aega ja pingutust, enne kui mehed kaardile sattusid ja rahunesid.

Mõni aasta tagasi oma sünnipaigast kunagistesse lapsepõlvekohtadesse teekäiku ette võttes tekkis minulgi igal sammul oht oma mälu maakaardilt välja sattuda.

Asun teele endise koolimaja õuest. Tanum peaks siit aida kõrvalt rehest mööda metsani viima. Tanuma kohal seisab risti ees kolhoosniku uus maja. Ait on endine, mälestusi ülalt alla täis. Ülal aida peal sai ju küllatulnud sõpradega magatud, toas polnud selleks ruumi. Enne uinumist jutustati üksteisele tondilugusid, üks jubedam teisest, ka röövlitest, tapjatest ja muust sellesarnasest, nii et igaüks tasakesi endale turvalisemat kohta otsis teise selja taga, võimalikult kaugemal luugiaugust. Igaks juhuks tõmbasime ka redeli üles ja panime põiki üle luugiaugu. Mul kui võõrustajal ei sobinud heintes kõige tahapoole pugeda, jäin luugiaugule lähemale. Teised juba magasid, kui kuulsin aidatrepil kõbinat. Kepisang liikus varsti ülal redelipulkade kohal. Enne kui midagi mõelda sain, olin istuli ja sirutasin pimedas käe välja, et kepist kinni haarata. Pihku jäi midagi pehmet ja karvast — kassisaba!

Aidal oli kaks poolt, kaks ust, kaks rasket võtit. Üks kuulus meile, teine rentnikule. Mõlemad pooled olid seest pimedad, sest kassiaugust ei tulnud kuigi palju valgust. Aidas hoovas alati ninna soolalihatünni, jahu,

omakeedetud seebitükkide või seebipära lõhna, millesse segunes, kui suure kumera kaanega kirst avati, hoopis peenemat värske pesu ja koirohu lõhna. Seina äärde olid paigutatud lahtivõetud kangasteljed, nende kohal naela otsas rippus naiste sadul — ema oli noores eas ratsutanud (raske ette kujutada!).

Nüüd, aastakümnete järel jälle kord sellele aidatrepile astudes tundsin selgesti juba seinapalkidessegi imbunud muutumatut aida lõhna. Kas ka sees midagi muutunud pole? Palusin nüüdset peremeest, et ta aidaukse avaks. Ta viivitas ja lausus siis masendatud häälega:

«Seal sees on lautsil mu poeg... Jäi eile traktori alla...»

See teade lõi mind tummaks. Mis huvi oli nüüd veel heita pilk korraks aida alla, kuhu lapsepõlves uudishimu ajas uurima igasugust prahti, mis sinna visati, vanu panne ja padasid, tasside ja taldrikute tükke. Ei huvitanud ka see, mis endisest marjaaiast veel järele oli jäänud. Silma paistis sealt tee äärest ainult ilmatu kahar sirelipõõsas, mille lehtede vahelt ma omal ajal otsisin suurt rohelist, küljetriipudega sirelisuru röövikut, millest pidi välja kooruma meie maa suurim ja kauneim ööliblikas.

Tamm, mille tõru ma kuueaastase poisikesena mulda peitsin, oli minust kümne või rohkemgi korda pikemaks sirgunud. Seda puud oli praegune peremees oma maja ehitades maha tahtnud võtta, aga kuuldes selle sünnilugu, oli ta sellele halastanud.

«Viiekümnendal aastal lõi välk talle sisse, aga suurt viga ei teinud,» ütles ta.

Jah, eks too aasta olnud äikeserikas...

Niisiis, karjatanumat ma eest enam ei leidnud. Rehi oli alles, aga selle eest, nagu vanasti, enam mööda ei saa: ette on ehitatud pikkadest kõrenditest tara, mille

taga jalutavad kanad.Rehealune on muudetud kanalaks just nagu mu hilisemas elukohas Komsi talus, kus ma paarkümmend aastat järjest olin suvitanud: elumaja seina sisse oli raiutud auk, kust kanad pääsesid marjaaeda, mis muide vahepeal oli muutunud hobustekopliks.

Rehi oli endiselt kössis, toed seinte all nagu mu lapsepõlve mälupildis, ainult sammaldunud õlgkatuse asemel kattis hoonet laastukatus. Mööda sai tast ainult tagant. Avame selle väravapooled, vähemalt mõttes. Tegelikult oleks see vaevalt võimalik, sest nad on tugevasti alla vajunud.

Tuulamise ajal ripub värava lähedal suurte aukudega sari, kuhu vili sisse tõstetakse. Särk pükste peal, seisab tuulamispingil üleni tolmune rentnik, oodates, et paras tuuluke ühest väravast sisse, teisest välja lippaks ja teri sorteeriks: suuremad alla, peenemad ja kergemad kaugemale. Astume üle uksiku kõrge paku tahapoole, pimedasse rehetarre, kus vili parsile aheti ja nurgas tohutu suur reheahi küdes. Unarusest tärkavad ellu sõnad, nagu lõugas, repnaauk, ativigel, koot, reheluud, rehereha, kõlgus, aganik, karuperse... Aga magage rahulikult edasi sõnaraamatus, masina-ajastul pole teid enam tarvis... Hüvasti ka rehi-kanala!

Mälukaardi järgi peab rehe järel enne metsani jõudmist tulema «sannapool», s. o. saun, tiik, pesupesemiskoht ja kartulikoopad. Midagi seesugust enam ei leidu. Jälgegi pole enam iidsest kasest sauna ees, mille väljasirgunud oksale oli ehitatud tugev kiik, kus lihavõtte ajal kaugemaltki rahvast tuli ennast lõbustama. Minutaolisele oli kiigelaud liiga kõrgel, pidin leppima kõrvaltvaatamisega. Nägin ja kuulsin siis laginal naeru ja peent pilget, kui noor Tõistre Mulgi Tõnis kiigelaual kõigest väest hoogu andis ja ta püksitagumik lõhki kärises. Tüdrukud turtsatasid ja pöörasid näo kõrvale.

Saun ise, suitsune ja vingune, oli kogu oma kerise ja lavaga nii pisike, et vaevalt sai ennast seal liigutada, aga vihelda, ennast kuivatada ja riietada tuli samas kohas. Kui sest punkrist viimaks välja said, kipitasid silmad ja ihu leemendas. See ebameeldiv saun sunnib mind tagasihoidlik olema vaimustuse vastu, mis meie päevil soome saun kõikjal on äratanud.

Lepiku serval seisis vanasti harkiaetud jalgadel raske mõsuruhi, mille kummaski otsas naised kurikatega pesu nuhtlesid. Pahandati, et harakaraiped ruhve küljeaugust ikka jälle seebitüki üle olid löönud.

Kuhu on jäänud kõdunenud raketega allikas, kuhu suured kivid, millel kõrgete leppade varjus podises suur pada pesuga või värvitava kangaga? Pruuni värvi sai lepakoorest. Leppade koorimine oli minu töö ja see polnudki vastumeelt. Käed pärast seda olid punakaspruunid nagu indiaanlastel, samuti ka suu, maitsès ju mähk magusalt. Kandsin enamasti ikka pruune ülikondi.

Siin metsaservas paistab kõik muutunud olevat. Peaks olema lage põllunurk, on aga midagi künkataolist. Lähen juurde ja üllatus pole väike: see polegi küngas, vaid tohutu suureks kasvanud ja laiaks kahardunud pajupõõsas.

Mälukaardilt välja sattudes algab mus visa võitlus mälestuse ja nähtava tegelikkuse vahel. Mõlemad tahavad ennast vägisi maksma panna. Kumb on tugevam?

Praegu kõigest sellest eemal olles on mus mõlemad kujutelmad kõrvuti, teineteist segamata, nagu oleks mul olemas kaks mälukaarti.

Kõnnin paljutallatud metsateed lepikus, mis nagu polekski isegi oksavõrd muutunud — ja seda seitsmekümne aasta jooksul! Aga see on ainult hetkeks, siis lähevad kaks plaani jälle segi. Lepad muutuvad mändideks ja kuuskedeks. Kõrgete latvade kohin summu-

tab mälestuste sosina. Välud maasikatega on kadunud. Ja kus on soo oma aukudega, kust toodi valget ibeliiva põrandate kuivatamiseks? Pole jälge ka saeveskist ja kõrgest saepuruvirnast, undavatest saagidest, laudadest ja sindlitest.

Mida suurema vahe leiad olevat olnu ja oleva vahel, seda erutatum oled. Nagu tahaks su hingepõhjas miski protesteerida. Siis aga leiad enda rahustuseks ühe moodsa võlusõna: seaduspärasus. Sellel on võime sind rahustada iga ebameeldiva ja häiriva nähtuse puhul. Kui mälupilt tegelikkusega ühte ei lange, siis on see seaduspärane. Kui kuusk ja mänd su leppade asemel kasvavad, siis on see seaduspärane. Kui nördid, et astud teel vedeleva okastraadi otsa, siis on see seaduspärane. Ja ole rahul, kui su armas mets viimaks otsa lõpeb, sest ka see on seaduspärane.

Siin algavad põllud, mis kuulusid kunagi mu isa päralt olnud talule. Mulle jäi see talu nii siis kui nüüd võõraks ja ma katsun ta hoonetest tähelepanemata mööda minna. Jõuan kõrgendikule, kust pilk haarab kõik need kaugused sakiliste mäesiluettidega teisel pool Võrtsjärve, mis mind nooruses paelusid ja musse igatsusi istutasid.

See siin oli Pahuvere valla lõunapoolne nurk taludega, mis kandsid võõrapärale viitavaid nimesid, nagu Soome, Jaska (Jaška), Ivaski (Ivaška). Mööda mäeveeru või ka seal all teisel pool laia ja pikka heinamaad paiknesid valla teised talud, mille nimed veel praegugi järjestikku meenuvad ja kõrva meeldivalt kõditavad: Söödi, Viru, Tombi, Hundi, Hiire, Vaga, Mulgi, Kihu, Tinni, Kääriku, Laansu, Rabi, Peedaku, Ritsu, Soosre... Loodetavasti pole ma ühtegi unustanud. Talude nimed kaovad vähehaaval, asemele on tulnud šabloonilise nimega kolhoos. Seaduspärane areng.

Sel teekonnal ei jää kuulmata fašistide käsilaste

TRÜ Raamatukogu

hirmuteod Pahuveres sõjapäevil. Need muutusid eriti julmaks 1944. a. septembris, kui siinsamas lähedal, Pikasilla ümbruses, suured lahingud käisid, mis iga silmapilk ähvardasid siia ulatuda. Mõned peremehed ja perepojad leidsid siis viimase aja olevat punastega arveid õiendada. Tehti haaranguid, ja keda kätte saadi, see mõrvati kohapeal või viidi alla heinamaale Vaga küüni, mis suleti ja põlema pandi. Kes küünist välja püüdis pääseda, sai kuuli. Nõnda toimiti siin paar päeva enne Nõukogude armee siiajõudmist! Milline klassiviha ja kättemaksuiha ka siis veel, kui punaväelaste püssirohusuits juba ninna tungis! Roimarid ei pääsenud aga kuhugi, isegi mitte need, kes eest pagesid ja pikki aastaid kuskil kõrvalises kohas võõra nime all töötades aega ootasid, mil «lehed langevad».

Neile kuuldustele sain kinnitust ühelt kolhoosnikult, kelle juurde teel sisse astusin, et jalgu puhata. Loomupärase lihtsuse ja rahuga, oma teeneid allakriipsutamata, rääkis ta, kuidas ta sõja ajal oma katuse all varjanud nõukogude partisani, langevarjurit, kes lähedal oli maabunud. Eestlase külma rahuga rääkis ta ka Vaga küüni traagilisest loost, vallavanema julmadest tegudest, naisest, kes vankri külge seotuna läbi pori pidi jooksma Tuhalaane vallamajani, ja muust sellesarnasest.

Kõik kuuldu varjutas tugevasti mu lapsepõlvemälestuste idülli. Aastakümned olid kasvatanud klassivastuolusid ja klassivaenu sel määral, et isegi pehmest loomusest oli välja koorunud metsik mõrvar. Pärast seda kõike ei saanud ma enam koduse pilguga vaadata talude poole, mille peremehi ma lapsepõlves olin tundnud.

Nüüd on see kõik juba minevik. Talude piirikivid ja kupitsad on kadunud, põllupeenrad nende vahelt üles küntud. Vana sugupõlv on mullas, uusi pealekasvanuid ma ei tunne. Hulgun siin ringi nagu kodukäija. Otsin eilset päeva, igalt poolt vaatab mulle vastu uus päev.

IVASKI EHK NÄÄRELEHISED ROOSID

Suurest mäeveerust alla tulles ei hakka kohe silma Ivaski tuttavad taluhooned, ometi oleksid nad pidanud näha olema. Või on mu mälukaart mind eksiteele viinud?

Olen juba üsna alla lepikuni jõudnud. Tuttav on see soonetsikoht hagudega poris, aga talumaja künka otsas ikka ei näe. Kui palju siit varem üles on mindud lapsena, koolipoisina, üliõpilasena, pärastki veel! Oli ju siit pärit mu kauaaegne sõber, mu tädipoeg, minuealine Iivaski Juks, nagu Johannes Tammistit omavahel kutsuti. Kõrvuti kasvasime üles, ühel ajal käisime samas koolis ja ülikoolis. Polnud saladust, mida me teineteisele poleks usaldanud. Olin ses talus siin alatine külastaja, malemängija, kirsside mahavõtja, siit alustasin oma sõbraga matku lähedale ja kaugele.

Mis võis lapsele meeldivamat olla, kui et siit meile jõulu ajal koolimajja ootamata järele tuldi. Juba sõit ise läbi lume reega oli minusugusele haruldane elamus. Ivaskil aga ootas jõulukuusk, mis ulatus maast lakke (lagi polnud küll kuigi kõrge) ja säras oma küünalde, klaasmunade ja inglijuustega teisiti kui kodus. Koolilaste jõulupuu elu oli lühike. Kuni lapsed väljas lume sees ootasid või kööki külma eest varjule pugesid, ehtisid kuuske tekkidega kinnikaetud akende taga vanemad inimesed piparkoogi- ja jõulukompveki-portsjonitega (iga laps sai kokkuseotud maiustustekimbu vastavalt rahale, mida ta selleks oli toonud). Kui küünlad põletatud, laulud lauldud, jõulukõne peetud, salmid ette kantud, maiustused jagatud ja lapsed koju läinud, polnud tühjaks jäänud kuusel enam mingit mõtet ja koolituba oli kõle. Jõulurõõmu hari oli möödas, sest meie endi pool toalakke riputatud väike kuusk oli ainult nõrk järelkaja kooli jõulupuust, maiustused olid seal

kätte saadud, kodus laule ei lauldud, salme ei loetud, kõrvalisi peale oma väikese pere polnud.

Teistmoodi peeti jõulusid võõrsil. Ivaskil oli peale meie pere veel teisi sugulasi ja ka lapsi, kes mängisid ja hullasid, kuni kuusk säras ja vanemad inimesed kõrvalkambris ahjust tulnud verivorsti sõid, omatehtud kirsiveini jõid ja vestlesid.

Jutuveeretamise vahele kostis sealt kõige enam peremehe, tädimehe Aadu kiire sädin. See oli lüheldane mees väikese pea ja palja pealaega. Lühikeseks pügatud habemetüügaste ja vurrude vahele oli pistetud sigarijupp, mis minu arvates üldse ei põlenud ja mida ta ka juttu ajades suust ei võtnud. Oli juba sihuke mood paljudel peremeestel. Rentnikud ja sulased pidid heal juhul leppima plotskiga. Isa suitsetas mul isetopitud paberosse. Piipu imeti vähe. See nii muuseas.

Peremehe lemmikjutuaineks olid juriidilised küsimused ja kohtuprotsessid. Ta ei unustanud kunagi kiitlemast oma oskusega kõik maailma advokaadid tasku pista. Ta oli suurim protsessija. Iga vähimagi asja puhul soovitas ta kohtusse kaevata. Mitte et ta õel oleks olnud inimeste vastu või ikka ainult õigust oleks taga ajanud, vaid puhtast protsessimise lustist. Kohtus laskis ta, oma sõnade järgi, advokaadil jutu maha rääkida, see olnud aga alati nii abitu, et ta ise pidanud sõna võtma ning alles see teinud kohtumehed pehmeks. Kõigi Viljandi advokaatide võtted ja nõksud olid talle tuttavad. Tema unistuseks oli oma kahest pojast ja ka tütrest teha advokaadid.

Et ka minu isal oli teadmisi seaduseparagrahvidest — oli ta ju kohtukirjutaja ja palvekirjade koostaja —, siis oli Aadul temaga tihti juttu ja ka vaidlusi kohtuasjades.

Äge ja äkiline, nagu Ivaski peremees oli, võis ta oma peres iga väiksema asja puhul vihastuda ja püksi-

rihmaga, või mis parajasti kätte juhtus, oma õigust ja õigsust demonstreerida. Kuid hetk hiljem, kui vahk möödas, võis ta, pisarad silmis, andeks paluda. Kord oli ta elukaaslane, mu emapoolne tädi, muidu rahulik ja tasakaalukas oma ägetseva mehe kõrval, kodust meie juurde koolimajja põgenenud varjule oma mehe armukadedusmäratsuse eest. Päev hiljem oli see juba oma pattu kahetsedes tulnud andeks paluma ja põgenikku tagasi koju viima.

Mu üldiselt mõistusliku kallakuga ja tõsises emapoolses suguseltsis vaadati Ivaski peremehele kui keevaskile ja võõrale ollusele teiste hulgas, keda ei tahetud hästi mõista, võib-olla osalt ka sellepärast, et ta oli lõbusam, seltsivam, rõõmsaloomulisem kui vahest keegi teine meie lähikonnas.

Suur põllumees ta polnud, talu ei paistnud ka korralikkuse poolest palju silma, aga vist oli mets ja lina see, mis sissetulekuid andis, nii et ta lapsi vabalt sai koolitada. Kogu pere pani ta tööle, ja kui aega üle jäi sõitmistest mitmele poole, siis rassis ta ka ise põllul ja heinamaal.

Sammaldunud õlgkatusega talumaja oli juba ammu küljeli vajumas, uue elumaja ehitamisest tehti suuri plaane, aga plaanitsemisest kaugemale ei jõutud. Mulle meeldis see rehealusega ühe katuse all olev vana eesti talutare. Väike uks viis väljast poolpimedasse madalasse kambrisse, milles mu lugupidamist äratasid väike ümmargune merglist lauake akna all ja nurgas hämaras suur klaaskapp pudelite ja klaasidega, ka suur must hiina lakk-karp, mis oli kingitus Harbiini tädilt, kes kord kaugelt neid oli külastanud.

Koolipoisina ja üliõpilasena siin oma eakaaslasest tädipojal Johannesel tihti külas viibides oli meie kahe elupaigaks trellitatud aknaga aidatuba all marjaaias. Ühistest huvidest polnud meil puudust, olime ju mõle-

mad gümnaasiumipõlves Pärnus «Taime» liikmed, elasime ühes korteris ja ka hiljem ülikoolis käies oli meil Peterburis palju ühiseid sõpru.

Ta luges palju vene, saksa ja prantsuse ilukirjandust, ka oli siin aidatoas poliitilist ja majandusteaduslikku kirjandust. Raamaturiiulil paistsid silma Sologubi ja Brjussovi kogutud teosed «Sirini» luksuslikus väljaandes. Marinettilt oli ta saanud romaani «Mafarka le futuriste» autori autogrammiga.

Gümnaasiumi lõpetas ta minust kaks aastat hiljem Petrozavodskis ja tuli siis Peterburisse õigusteadust õppima. Oli Peterburi Üliõpilaste Seltsi liige, võttis osa selle uuema saksa kirjanduse ringist ja ka kirjanduskunstilise «Ritsikate»-ringi tegevusest. Oli äkiline nagu ta isagi. Kui ta vihastus, põrises ta loomupärane kurgu r kahekordselt, nagu tahtes hirmu sisendada. Läks siis näost punaseks ja silmad välkusid. Varsti aga lahtus ta vihasööst ja äge afekt ununes.

Vähehaaval libisesid ta huvid teisale. Ta jahenes kirjanduse ja kunsti vastu ning välja lõi kaardimängukirg.

Pärast ülikooli läksid meie eluteed hargu. Puutusin temaga Tallinnas ainult harva kokku. Olime teineteisele võõraks jäänud. Ta liikus meelsasti hasartmängijate ja napsivendade seltskonnas.

Siis aga kuulsin, et ta ühes kahtlases afääris oli vahele jäänud ja Eestimaa tolmu jalgadelt raputanud. Seejärel kadusid temast igasugused jäljed pikemaks ajaks. Ei teadnud aimatagi, et samal ajal, mil mina Pariisis elasin, tema seal elas võõra nime all, töötades kuskil keemiavabrikus. Sellest sain teada alles pärast viimast sõda, nagu ka tema surmast.

Jaan Vahtra oma mälestustes pühendab paar lehekülge ka Johannes Tammistile, kellega nad Petrogradis olid parimad sõbrad. Ta märgib ära Tammisti suurt

huvi kirjanduse ja kunsti vastu, aga kirjeldab samas tema kaardimängu-hasarti, millest ka Vahtra ise vaba polnud. See oli 1918. aastal, kui «hakkasime . . . käima mängupõrgutes, kus tihti ka võitsime, millest aga midagi kasu polnud, sest järgmisel õhtul läksime uuesti mängima ja mängisime harilikult nii kaua, kuni olime puupaljad.» («Minu noorusmaalt» III, lk. 283.)

Tagantjärele on inimese elukäigu üle kummaline mõelda. Kes võis ette aimata, et meie teed kord niivõrd lahku lähevad, et me paarikümne aasta jooksul teineteisest kõige vähematki ei tea, kuigi varemini päevast päeva koos olles olime palju mõtteid vahetanud igasuguste küsimuste, tuttavate ja sõprade üle, keda ülikoolipäevil sageli endi pool kohviga kostitasime.

Ent kelle elutee on siis nõnda kulgenud, nagu see varem oli plaanitsetud või nagu sellest unistatud?

Omapäraseid võnkeid oma elus tegi ka selle talu vanem võsu Hans, suguseltsi *enfant terrible*. Aja moe järgi kandis ta lopsakaid vurrusid, mille üleskeeratud otsad ulatusid poole põseni. See loomult heasüdamlik ja kuulekas, igapidi kena ja viisakas poiss meeldis naistele. Ta ei jätnud ka kunagi kasutamata vastutulekut oma kasanovalikele kalduvustele.

Koolipingis istujat temast ei tahtnud saada, hoolimata isa tahtmisest ja pealekäimisest. Ka Treffner ei suutnud temast midagi välja võtta. Kui isa suvel tallu tõi üliõpilasest kodukooliõpetaja, kes järeleaitamistunde pidi andma, oli poiss juba selleealine, et võis oma õpetajat ehalkäikudele kaasa meelitada.

Kõigi järeleaitamiste peale vaatamata ei jõudnud poiss keskklassidest kaugemale. Ta sooritas viimaks apteekriõpilase eksami ja alustas rännakuid mööda apteeke sõna otseses mõttes, sest ühes paigas üle kuu aja teenida ta ei läbenud. Saanud senise peremehe käest soovituspaberi, läks ta kohe paremat kohta

otsima. Kuna kodumaa talle varsti kitsaks jäi, hakkas ta õnne katsuma Venemaal, seigeldes ühest linnast teise. Kui talle kirjutasid Saraatovisse, oli ta juba Samaaras. Vahel, eriti suvel, tegi ta endale ka pikemaid puhkeaegu ja sõitis koju.

Hoopleja ta polnud ning oma rohkeist armuavantüüridest jutustades ei pannud ta neile kuigi suurt rõhku, nagu oleksid need juhtunud nii muu seas. Pruute oli tal olnud jalaga segada, ja et need ei ununeks, oli ta nende nimed taskuraamatusse märkinud. Luisata ta ju üldiselt oskas üsna hästi, aga siin me jäime siiski ta sõnu uskuma, sest olime ta vennaga tihti tunnistajaks, kuidas naised ta lihtsameelsuse ja armastusväärsuse ees sulama hakkasid, mis meid imestama ja küllap kadestamagi pani.

Kord suvel talu lakas heinte sees ööbides ja juttu talle meeldivasse suunda tüürides nägime teda äkki asemelt üles tõusvat ja kähku riietuma hakkavat. Kuhu nüüd?

«Oleksin peaaegu unustanud,» lausus ta ja kadus. Tuli tagasi alles vastu hommikut, püksisääred kastest märjad. Ta pidanud kahte tädiranda minema, nagu varem olnud kokku lepitud, aga esimene tüdruk rääkinud teisest ja teise haigusest nii halba juttu, et ta tollele käega löönud. Aitavat ka ühest.

Hea ja kurja vahe oli selle nooruki silmis üpris väike, kuigi ta isa seda vahet püüdis püksirihmaga laiendada. Ka tädid-onud olid mures kergemeelse, hukkamineva poisi pärast. Asi ei seisnud ainult selles, et ta koolitarkusest palju ei hoolinud või et ta oma kohti vahetas kui labakindaid, ega ka ta pruutide rohkuses, vaid viin ja kaardid kippusid tema üle võimust võtma ja suguseltsile varju heitma. Nahatäied ja noomimised võttis poiss kuulekalt vastu, lubas edaspidi pai olla, maha jätta kõik halvad kombed, aga päev

hiljem võis ta isa hobuse pikkvankri ette rakendada ja mitmeks päevaks silmapiirilt kaduda. Isal tuli jälle ta jälgi ajama hakata.

Kord leidis ta oma hobuse Mustla alevis kõrtsi ees konutamas. Poisist kuulis ta, et see oli äsja toobi rõõska piima joonud ja teist nii palju õlut otsa ning lubanud Võrtsjärve suplema minna, et pead klaarida. Järve kaldalt leitigi raskelt magav poiss.

Peterburis, kus me ta vennaga ühes korteris elasime, ilmus ta mõnikord meie poole väikest laenu tegema, sest kaardipõrgus oli teda järjekordselt paljaks kooritud. Vastutasuks tõi ta mulle ühel päeval tohutu suure joonestustega arhitektuuri-ajaloo köite, mille ta kaartidega oli võitnud ja mis tõtt öelda saigi üheks ajendiks, et ma hiljem arhitektuuri hakkasin õppima.

Teinekord astus ta meie poole sisse rõõmsa näoga, võttis taskust pataka raha, et kas meil seda puru ehk vaja ei lähe, seekord on ta suur võidumees, viinud naisele võidetud kõrvarõngaid, käevõrusid ja kaelakeesid. Kus sa ikka saad nii heas tujus ja heldet, pealegi enesest vanemat kaaslast noomima hakata, liiatigi, kui ta lubab kaardimängu täiesti maha jätta.

Siiski varsti sai ta meilt tubli peapesu. Ta oli «Novoje Vremjasse» kuulutuse pannud, et võib noorele neiule hea koha pakkuda, aadressiks aga oli üles andnud meie korteri, samuti ka vastuvõtu kellaaja. Mis trikk see tal jälle oli? Mis koht tal pakkuda on? Tunnistas meile puhtsüdamlikult üles, et pole siin muud midagi, kui et tahab nägusate neidudega tutvust sobitada.

Noomisime teda mis oskasime ja saatsime ta minema. Kohataotlejaile aga — neid polnud vähe — ütlesime lävel, et kahju küll, koht juba kahjuks ära antud.

Luiskamises oli poiss nipernaadilik. Päris lust oli kuulata, mida kõike ta oma noorikule ette oli puhunud,

kui nad Siberist kullakaevanduse piirkonnast Eestisse hakkasid sõitma. Kodumaal pidi tal olema tore loss, hinnalised maalid, portselantassid keisrikrooniga, tõuhobused, inglise stiilis park . . .

Mida lähemale Eesti piirile, seda tagasihoidlikumaks ja ähmasemaks muutusid perspektiivid. Puka jaamas ei oodanud neid sugugi kahehobusetõld või kaless, vaid raudtelgedega taluvanker heinakotiga, mille otsa noorikul tuli ronida. Üle poolesaja versta juba mahasõitnud mära ei osanud ka tublisti piitsa saades kuigi kuninglikku traavi lasta. Noormehel polnud nii kerge noorikut ette valmistada selleks, mis ees ootas.

Kui viimaks pikkade tundide järel metsatuka tagant lubatud loss pidi paistma hakkama, moondus see sammaldunud katusega talutareks. Mis parata! Juhtub nii mõndagi nagu muinasjutus. Aga kõigest tuleb üle saada, ja mida kergemini, seda parem.

Nii see elu kulges mäest orgu, orust mäkke. Mõnel päeval oli raha jalaga segada, teisel päeval oli kogu varandus panti viidud. Kes see kõike ette näeb!

Kahekümnendal aastal opteerus mees oma perega Venemaalt Eestisse. Oma varandust ära tooma minnes uppus ta «Saaremaaga» ja kõigega, mis seal pardal oli.

Kõik need ja teised mälestuskatked virvendasid mul silme eest kiiruga mööda, kui ma vana talumaja poole astusin. Seda aga polnud enam olemas, paistis ainult põõsastesse kasvanud ahervare õitseva põdrakanepiga rusuhunniku tipus. Polnud ka enam aita, lauta ega sauna. Kirsirikka aia asemel seisid siin-seal püsti veel rootsikud puud.

Ei osanud kuidagi ühte sobitada tegelikkust ja mälupilte. Siinne kunagine elu oli nagu maha pühitud, ei midagi enam endisest. Siiski leidsin midagi kompassiks. See oli kunagi kambri akna all kasvav roosipõõsas. Nüüd oli see ennast vabalt laiutanud, oksi ja valgeid

õisi igale poole heldelt välja sirutades. Näärelehine roos, oleksid botaanikud täpsustanud. Ainus vara, mis talust järele jäänud. Mu rõõm oli suur. Nagu oleks mulla alt tervitanud elav elu ise.

ÕITSEV JASMIINIPÕÕSAS LEPIKUS

Teiseks heade mälestuste paigaks külas oli mul Kihu talu. See oli pigistatud kahe naabertalu vahele, kuhu kummassegi sealt ei viinud otseteerada. Neisse tuli ümbert minna, sest ühel pool oli takistuseks niiske saarik ja mätastega mülkad, mis ka suvel kuivaks ei tõmbunud, teisel pool olid ees tarad, milles ei leidunud ühtki mulku.

Teeharu, mis tallu tuli, läks sellest läbi karjateena alla heinamaa äärde, kus kerkis ilus Kunimäe kuppel, kust lapsena nii tore oli ennast alla veeretada.

Õunapuude ja põõsaste varju peitunud sammaldunud talutares elas väike, kõhn ja käbe, alati köha köpsiv isaõde, Kihu Liisu (passi järgi Liisa Paju, aga nõnda keegi teda ei nimetanud), kelle juures ma end väga hästi tundsin, olgugi et talus nooremat rahvast polnud, kui mitte arvestada hilisemat aega, kus ta enda juurde kutsus elama ühe oma vennapoja, kellele ta oma väikese talu pärandaski.

Kui ma sellele tädile külla tulin, viis ta mind väikesesse tagakambrisse, mille rohelusse kasvanud aknad üsna madalasse olid vajunud, ise aga kadus kööki, kus ma teadsin teda kooke küpsetama hakkavat. Vaadaku ma seni raamatuid või mingu aeda marju sööma. Raamatuid polnud palju, mõned perekonnalehed, kalendrid, siis C. R. Jakobsoni «Helmed», mis minu tähelepanu köitsid. Kummutilt leidsin veel W. Rosenstrauchi suure luuletuskogu sissekirjutatud pühendusega pere-

naisele, kes talle nõuks ja abiks olnud rahvaluule korjamisel ümbruskonnas. Tädi enese jutust aga paistis, et siin oli luuletajal suureks külgetõmbejõuks olnud ta õetütar Elsa Sinka Hallistest, elavaloomuline ja luulehuviline tütarlaps, kes vahel siin tädi pool viibis.

Kuni koogid küpsesid, käis tädi toas lauda katmas, pani sinna kuldäärtega kohvitassi ja hõbedaläikelise klaasist suhkrutoosi. Varsti ilmusid lauale ka ilusad pannkoogid, mesi ja kange oakohv. Ise ta ei söönud ega joonud, vaid seisis laua kõrval püsti, sundides mind sööma ja jooma. Mäletan teda ikka mustas, pitsidega garneeritud, kahe nööbireaga lahtises jakis ja kollases pearätikus, mida ta aeg-ajalt kohendas ja mille otsa ta suu juurde tõstis, kui köhis.

Kui ma üsna laps olin, elas veel ta põdur mees, kes enamasti ikka poolpimedas vahekambris voodis lamas. Kord, kui ta koolimajas käis, pani ta mulle ette suveks talle karjaseks tulla, käsirahaks isegi vesikringleid kaasa tuues. Oli see vast tore ettepanek, mis mind võlus! Kodus meil oli ainult üks Punik, kes käis rentniku karjas, karjapoiss olla paistis mulle ideaalse ametina, mis mitte igale lapsele pole osaks saanud. Kihul võis see eriti tore olla: kari sööb heinamaal, istud ise Kunimäel, krants kõrval, lõigud lepaoksast lehmi taskunoaga, mille peremees lubas kinkida, saad marju, õunu ja mett nii palju, kui iganes tahad. Kui aga kevad saabus, oli minu palkamine karjapoisiks ununenud.

Ma ei tea, kuidas üldse selle talu majandamisega toime tuldi. Haiglasest peremehest polnud suurt asja, ja kui ta suri, polnud ka tädist talupidajat. Maistes asjades oli ta muretu kui linnuke oksal. Rahvalaule ta oskas, juturaamatuid luges, mesilaste eest hoolitses, aed andis häid õunu, aga põld ähvardas umbrohtu kasvada. Mida ta loodusest otsis, oli ilu, mitte tulu. Varahommikul läks ta läbi kaste kartulikoobaste künkale, kust pilk

kaugele ulatus, ja ootas seal päikesetõusu, et selle ilu imetleda. Seal tuli tal ka meelde, et aeg oleks juba lüpsmiseks ja lehmade-lammaste karjamaale saatmiseks ning muudekski kodutalitusteks.

Oli üldse kuldne inimene, ei armastanud teistest halba rääkida, oma leseks jäänud õe kutsus enda juurde elama, hiljem ka oma vennapojad. Elas hingega kaasa kõigele, mis loodus iganes loonud. Ei lubanud karjapoisil tappa rästikuid, kelledest ümbruses puudust polnud, ja kui vahel ise karjateel mõnda sellist roomajat nägi, ajas ta selle teelt minema, et loom talle peale ei astuks või et karjapoisil himu ei tuleks seda materdama hakata. Mesilasi, keda tal aias oli mitu taru, ta põrmugi ei kartnud, nagu need tedagi. Võis päise päeva ajal paljaste kätega mesipuust kärjekäntsaka välja võtta, ilma et ükski mesilind teda oleks nõelanud.

Ühel suvel tõi ühine jalgsimatk siia Visnapuu ja Gailiti. Tahtsin tädile näha tuua siurulasi, kellest ta oli kuulnud ja keda vist ka lugenud. Lamasime muretult aias rohu sees, sõime marju, olime lustakas meeleolus. Tädi tuli sinnasamasse mesipuu juurde askeldama ja pani meie ette maha taldriku suure kärjega. Vaevalt olime seda maitsma hakanud, kui Gailit püsti kargas, kätega vehkima hakkas ning jasmiinipõõsasse tormas. Ei huvitanud teda enam mesikärg, koogid ja kohv, kui ainult kiiresti minema saaks.

Hoolimata kogu talu laokilejäämisest, hoonete lagunemisest, elumaja kokkuvarisemisohust, talvel isegi lumehange tekkimisest köögi nurka ega peost suhu elamisest oli tädi alati rõõmus ja heasoovlik, ümberringi nägi ta aina ilusat, igas inimeses nii palju head, et polnud mõtet haliseda või nuriseda. Kellelegi ei soovinud ta halba. Ühtki vihjet ei teinud ta oma haigustest või puudustest, ehk olgu siis üleolevalt naljatoonis.

Kui ma eemal viibides ta surmateate sain, kerkisid

mus elavalt üles kõik hellad mälestused sellest omamoodi lähedasest inimesest ja sündisid «Musta ümbriku» read:

Ta oli luulelustiline eit,
nii väike, käbe nagu nirk, üks neid,
kel kaasa antud muretuse võime.

Võilille õitsend nuppu tuuli puhus,
jäi paljas vars, kus tätrad lennand kõik.
Nii ootas, kuni algas viimne sõit,
sõit mööda laotusi — ükskõik kuhu.

Terve veerandsada aastat hiljem lähen otsima ta varju selles talus. Endist teed sinna tallu enam pole, ei ühtki roobast ega sissesõtkutud rada. Katsun minna teisest küljest, naabertalust, läbi saariku ja mülgastest üle. Mu sammude ette tõuseb lepik, nagu mingis muinasjutus, kus oksakesest äkki ette on kasvanud tihe mets.

Polnud ma sellist lepikut varem aimanud. Astun selles edasi, visalt minevikku otsides. Peaks ometi kuskil siin hoonete asegi alles olema, nii lühikese ajaga see jäljetult kaduda ometi ei saa. Vähemalt vundamendi ase peaks ikka kuskil paistma. Või polnudki tarel vundamenti? Oli ta ju poolküliti maa sisse vajumas, kui viimati siin käisin. Põrandki oli viltu, aknad rohelisse mattunud, maja külje alt väljakasvavate lillede hämaruses.

Pealegi oli ju maja ligidal selge allikas raketega, kus jahutati kardades piima, see salapärane maa-aluste jõududega ühenduses olev läte, kust ööd kui päevad läbi liiva üles kees. See kõik oli nii muinasjutuline, nii luuleline, nii haarav, et see nii lihtsalt ei tohiks kaduda.

Viimaks ometi — kinnivajunud poriauk maa sees, mädanenud puulehti täis. Polnud rakkeid, keevat alli-

kat ega luulet, igritses pisike veenire ja kadus lähedasse mudasesse maapinda.

Ah, see siin on ju kunagine tiik leinapajude varjus lõhnavate kalmustega ja ujuvate hanedega! Kümmekond sammu siit eemal pidi seisma talutare oma kambritega, ka muldpõrandaga köök kõrge lävepakuga, millest lapsena üle ronida polnudki nii kerge. Nüüd kasvab selle kohal tihe lepavõsa.

Ei, nii jäljetult ei saa puupulkki maa pealt kaduda! Või pole mu orientiirid õiged?

Kuid ennäe, lepikus on väike välu ja seal helendab midagi. Astun oksi kõrvaldades sinnapoole: mu ees on üleni õisi täis ja peadpööritavalt lõhnav kõrge jasmiinipõõsas!

Kui liigutavalt loodus on mälestada osanud seda, kes teda siin kogu hingest armastas!

MULGI

Oma mälestusmatkadel mööda lapsepõlvepaiku ei peatu ma siin naabruses olevas Mulgi talus, kus kunagi elas üks mu onusid oma perega. Taluhoonetes pole märgata kuigi suurt muutust. Ainult seal sees elavad nüüd mulle võhivõõrad inimesed.

Kunagi oli igal talul oma nägu, oma hing, oma erinev vastukaja lapse hinges. Kui vanadest, kõdunevatest hoonetest hingas vastu muinasjutu-romantikat, siis hilisemad ehitused ei suutnud seda enam sisendada. Neis oli küll kainust ja otstarbekohasust, aga puudus luule. Mulgi oma vastsemate hoonetega asetses kuskil vahepeal. Ivaski ja Kihu oma mullale lähemate talutaredega olid mulle armsamad. Inimesed ei olnud seal maaga ja oludega nii tihedalt seotud, muretust oli rohkem. Mulgil ja ka Käärikul võis kuulda nurisemist rentniku, poole-

teramehe või sulaste üle, muretsemist ilma pärast, aiateedel ei vedelnud kunagi mahalangenud õunu ja ploome, marjaaiad olid planeeritud, maasikapeenrad korras, õunapuud lubjatud. Üks vaatas mõne teise kergemeelele põlgliku pilguga, teine heitis nalja liigse mõistlikkuse üle.

Taluelu ja koolimaja elu vahel oli ka suur vahe. Need olid kaks maailma. Taludes nägin töid ja askeldusi, korda ja kombeid, mis meil oma kodus puudusid või neist erinesid. Siin silmasin kahehõlmalist sahka harkadra asemel, tuulamismasinat sarja asemel, koorelahutajat ja võimasinat koorekirnu asemel. Siin õppisin vahet tegema linasortide vahel, ka õuna- ja ploomisortide vahel. Ivaski kama, korbid ja pannkoogid erinesid maitselt Mulgi ja Kihu omadest. Ühes talus peeti lugu sigarist, teises paberossist, kolmandas piibust. Ühes talus käidi lauakirikus kaks korda aastas, teises ainult üks kord ja sedagi rohkem moepärast. Kuigi erilisest usklikkusest üheski tuttavas talus ei saa rääkida, kritiseeriti pastorite jutlusi ja elukombeid Ivaskil suurema mõnuga kui Mulgil. Armu aga ei antud kuskil pastorite rahaahnusele, saksikusele ja upsakusele.

Mulgil oli nooremat peret rohkesti, aga läbikäimist oli mul nendega vähem kui Ivaski omadega, nähtavasti sellepärast, et kõik kolm tütart seal olid minust vanemad, poeg aga sedavõrd noorem, et erilisi huvisidemeid ei saanud tekkida.

Mulgi talu oli oma aja kohta eeskujulikult majandatud ja korras. Nüüdsete mõõtmetega võrreldes olid ta hooned ilmatu suured, pere- ehk eestuba muidugi kõige mahukam. Kõige tagumises toas, kust veranda kaudu aeda sai, ei elatudki. See oli külm ja poolpime. Ühe seina võttis siin enda alla pehme mitmeosaline diivan, kus oli tore kiikuda, sein ise aga oli täis suuri ja väikesi perekonnapilte. Mööbel ses toas oli arvatavasti mõisa

oksjonilt ostetud. Olid ju mõisad need, kust igavaks või moest läinud mööbel oksjoni kaudu taludesse rändas, milledes võis vahel leida mõne rokokoolaua, ampiirkapi või biidermeieri sohva. Sealt oli pärit ka peenem taldrik või tass, mängutoos või nippasi. Küllap pärines sealt ka see kullatud raamis tuhmunud rokokoopeegel, mille tagant paistsid välja mõned ajalehed, arved ja muud paberid. samuti üks malelaud.

Kui mu areng juba malenditeni oli jõudnud, käisin peale, et keegi siin minuga jõudu prooviks. Teistest ei saanud asja peale onu enese. Noorpõlves mänginud ta oma naisega, aga nüüd polevat enam suurt lusti, aga võivat ju proovida.

Mis mind üllatas, oli see, et ta tuleandmisel kuningale selle vahetas kõrvalseisva lipuga. Grenzstein säärast vangerdust ei tundnud, mina ka muidugi mitte. Ma polnud sellega nõus. Kuid onunaine tuli ja seletas, et nad on niiviisi alati mänginud, see olevat täiesti lubatud. Lugesin Grenzsteini kodus uuesti otsast otsani läbi, aga seda kolmandat vangerdusviisi kuskilt ei leidnud. Jäigi mõistatuseks, kust see pärit oli. Tõtt öelda polegi kuigi kombeline, et emand, nagu siis lippu nimetati, kuningale hädaohu korral oma rinna ette seab.

Kõige suuremat tähelepanu äratas siin talus igivana kellakapp, vist esiisade pärandus. Avasin selle ukse, et pilku heita saladustesse, aga ei midagi, kell ikka nagu kell, pendelgi samasugune nagu seinakellal meie kodus.

Sügisel ja talvel meeldis verandale ja külma tagatuppa varutud õunte lõhn. See pani suu vett jooksma ja ootama, millal õunu süüa pakutakse. See väike veranda jäi mu alateadvusse nii sügavasti kinni, et veel tänapäevani selgesti meeles püsib üks poole sajandi eest nähtud unenägu.

Astusin nimelt poolpimedast ja kõledast toast siia valgustatud verandale, kust aga enam edasi ei saanud,

Õhus tundus midagi saatuslikku, ja et selle eest end varjata, heitsin siin avatud kirstu, lootes nõnda saatust ninapidi vedada. Kui nii surnut teesklen, jääb ehk surm tulemata. Kuid see kavalus ei läinud läbi. Uks avanes ja sisse astus ingel üleni valges, käes oda, nagu ma silmakurust märkasin. Sõna lausumata pöördus ta kirstu poole, tõstis oda ja torkas selle mu kõrisõlme. Surin otsemaid, see tähendab — ärkasin.

Selle talu peremees, Mulgi Hans, minu onu, välimuselt nääpsuke, muidu aga hakkaja ja nobe, töökas ja asjalik, oli mõnda aega vallavanem või kohtumees. Kõigi elunähtuste kohta olid tal oma kindlad, kõigutamatud seisukohad, nagu oleksid need juba ammu valmis mõeldud. Vaidlustes ei andnud ta järele, ei teinud nalja ega läinud ennast kiitma, vaid oli tõsine, tegi kiire otsuse inimeste ja asjade kohta. Ägestudes kordas ta harilikult mõnda sõna, vahel kuni kolm korda («Kui ma sulle-sulle õige õigust ütlen-ütlen»). Mulle hakkas meeldima ta alatine «misalt», milles oli kokku tõmmatud kolm sõna: «mis sa ütlesid». Oma tasakaaluka ja mõõduka venna Kääriku Juhani kõrval, kellest varsti juttu tuleb, oli ta impulsiivne, öeldes prauhti välja, mida ta mõtles.

Ta pikakasvuline, kõhn teinepool oli napisõnaline ja äärmiselt tagasihoidlik, ei tahtnud millegagi silma paista, vältis külaliste seltskonda, askeldades köögis ja väljas.

Talu traditsioonid olid siin tugevad. Lastele kõrgema hariduse andmise unistustest, kuigi see võimalik oleks olnud, ei olnud juttugi, tütardest pidid saama perenaised, pojast talupidaja. Kellele neid maast irdunud ulaharitlasi vaja!

Aeg murdis aga need plaanid, kiskus talupärija mullast lahti ja paiskas ta kaugele ida poole karistuseks oma tegude eest, tütardest sai ainult üks taluperenaiseks, kes kõrges vanaduseski kolhoosipäevil maatööle

truuks jäi, kuni järelkasvav põlv tedagi linna meelitas, kuhu ta õed varemini olid siirdunud.

Juba isaisade aegu oli tavaks, et vanim poeg talu pärib, kuna teised lapsed mujale elama siirdugu. Minu isagi oli nõnda talust pidanud lahkuma ja oma iseseisvat elu teistmoodi alustama kui ta vanemad. See irdumine võis teda ju vahel ka vaevata. Kuid veereva kivi peale ei kasva sammalt. Veerevatest elementidest kujuneb uus elutunne ja see on kaugel konservatiivsusest. Traditsioonid kipuvad seejuures ununema, aga nende asemele tekivad uued. Nii on lugu näiteks sugulustundega, mis ju vanasti oli üks tugevamaid sidemeid inimeste vahel. Seda on kõikjal vähehaaval tagaplaanile surunud huvide ühtsus.

Isapoolseid sugulasi oli mul ju palju, aga kuna nad oma aja mõistete järgi liiga kaugel elasid, oli nendega vähe läbikäimist ja praegu tunduvad nad hoopis kadunud olevat. Emapoolsete sugulastega olid sidemed tihedamad, nad elasid ka lähedal, kuigi nende järglasi ma enam peaaegu ei tunne. Aga osalt just see unarusse vajunud sugulus oligi, mis mind tõukas lapsepõlve teeradadele.

KÄÄRIKU

Siinsamas taluderea keskel otse Kihu naabruses väikese saariku taga asus Kääriku talu. Kihult pääses siia üle sooviku mätaste. Jõudsid sa kuidagiviisi talu aiamulguni, leidsid eest keediku koha kallakja aia nurgast.

See oli kunagi mu ema sünnikoht. Tema isa oli läinud sajandi esimesel poolel Tänassilmast siia tulnud, mõisat orjanud, pooleldi teorenti, pooleldi raharenti makstes, hiljem talu välja ostnud. Väsimatu töötegijana oli ta ka oma paljuliikmelise pere (neli tütart, kaks poega) tööle pannud. Peamiselt linakasvatamisega heale

järjele tõusnud, võis ta ühele pojale talu pärandada, teisele talu osta, tütardele aga kaasavaraks lubada raha, mida nende vennad oma taludest aastate jooksul pidid välja maksma.

Rahvusliku liikumise vastu polnud mu vanaisa üksköikne, vaid toetas igapidi Holstre valla ärksamate meeste üritust. Mihkel Veske oli Käärikul enam kui üks kord külas käinud. Mu ema oli juba siin neiuna «Kalevipoega» lugenud. Oma testamendis määras Jaak Kurrik 100 rubla Eesti Aleksandrikooli heaks. Selle annetusega seoses seisab kooli protokollis märkus: Kui selle kohta kadunu poja (s. o. Juhan Kuriku) liigutavas toonis kirjutatud kiri Eesti Aleksandrikooli komitee esindajate koosolekul 28. juunil 1878 ette kanti, laulsid kõik koosolijad südamliku osavõtmisega annetaja mälestuseks koraali «Mu elu Kristus ise . . .»

Rehealusega ühe katuse all olnud vana talumaja, kus mu ema sündinud, ma ei näinud. See põlenud maha. Tuli saanud alguse rehest, kus hobused üksteise sappa seotuna pahmast tallanud. Lahvetuld nähes pannud nad jooksu, kätte saadud neid alles Orjatu külast mõne hea versta tagant.

Uus elumaja, mis asemele ehitatud, on tänini säilinud. See oli oma aja kohta kena häärber väikese mäekallaku serval, mida mööda marjaaed alla soonetsini laskub. Siin õitses peenardel ja klumpidel, mida kaunistasid kummalise kujuga kivid, kõige mitmekesisemaid lilli. Suurim neist kividest oli nagu seliti kaabu, millele teine kaabu peale pandud. Lilli armastas ja oskas kasvatada vanaisa vend, endine Riia aednik ja hiljem kroonu metsavaht Hans Kurrik, kes siin talu hooldajaks oli, kuni pärispärija Juhan Kurik Peterburist oma ametikohast kindlustusseltsis siia üle kolis.

Meile lastele tekitas suurt rõõmu see vanaonu. Ta hoidis ja hellitas meid ning meisterdas aia keskele igi-

vana õunapuu jämeda oksa külge kiige. Tallu tuldi hulganisti, vahel kõik kohapealsed sugulased korraga, nii vanad kui noored, ning siis oli lõbu laialt, kuigi mitte seda kodusust mis Kihul.

Kääriku omas minu elukäigus erilise tähtsuse sellest ajast peale, kui onu oma abikaasaga Peterburist siia üle kolis.

Välimuselt, kommetelt, kõneviisilt ja huvidelt polnud onu maainimene. Hariduse oli ta saanud Treffneri gümnaasiumis, kus ta pärast kooli lõpetamist mõnda aega ka õpetajaks oli. Sealt siirdus ta Peterburisse, kus abiellus. Ta abikaasa valdas mitmeid keeli, kandis kübarat (sellele vaadati maal kui eputusele), erines kogu oma olemisega maainimestest.

Juba neljakümneaastasena pidi onu oma ametikohast krooniliste peavalude tõttu loobuma ja oma tallu siirduma, kus ta end süstemaatiliselt ravima hakkas. Ta riiulil leidus mitmesuguseid terviseraamatuid, esikohal vesiravile pühendatud teosed, mida minagi lehitsesin, kui isa neid lugeda oli võtnud.

Pealinnast kaasatoodud mööbel oli uudislik, äratas aukartust ja imestust. Polnud ma varem kuskil näinud sääraseid pehmeid toole, sohvat, vaipu, pianiinot ja pilte. Põrandad olid värvitud ja läikisid. Mööbel seisis algul katmata, siis tõmmati neile lõuendist vutlarid selga ja toad muutusid igavaks. Oli siiski asju, millele kesta üle ei tõmmatud ja mis mu tähelepanu jäid köitma, nagu kirjutuslaud asjakestega, mida onu ise oli nikerdanud või vineerist välja saaginud. Ta kinkis minulegi imepeene käsisae ja õpetas mulle igasuguseid asju välja lõikama, kuid suuremat huvi ma käsitöö vastu ei hakanud tundma.

Mis oli minu vähenõudliku välimusega kannel selle musta lakeeritud kerega ja pärlmutrist kriipsukestega tsitri kõrval, millel onu mängis! Ja mitte ainult pal-

jaste sõrmedega, vaid pöidlale kinnitatud metallist lipatsiga! Püüti minulegi seda pilli mängima õpetada, aga ma piilusin rohkem klaveri poole, mille klahvid salapäraselt meelitasid. Kuid see riist oli liiga kallis, et seda poisikesel lasta klimberdada. Ka sellele tõmmati varsti hall mantel selga.

Kui aga tagumisse tuppa tekkis naiseisa poolt ehitatud suur orel, mis enda alla võttis kogu seina maast laeni, siis lubati mul sellel mängida nii palju, kui süda lustib, veelgi enam — onu ise hakkas mulle orelimängimist õpetama. Punschel löödi lahti ja ma pidin oma väikesi sõrmi tublisti venitama, et neljahäälne koraal välja tuleks. Orel siiski seda rahuldust ei pakkunud mis klaver. Kõigepealt olid omatehtud oreli klahvid kollakad nagu kaua seisnud loomakondid, pianiinol olid need aga lumivalged. Edasi piuksus see kolask iga kord, kui teda kogemata puudutasid või riivasid. Tuli ettevaatlik olla, et õpetajalt mitte märkust saada. Ja veel — kogu aeg tuli ka jalgadega töötada, s. o. lõõtsa niiviisi täita, et ta mitte liiga pinguli ei paisuks, sest siis kisas ta vähimalgi puudutusel, aga ka mitte liiga vähe, sest siis heitsid helid hinge. See üheaegne käte ja jalgade kontrollimine oli tülikas ja väsitav.

Mõni koraal on sellest ajast nii sõrmedesse jäänud, et võin seda vigadeta ka praegu mängida. Organisti minust siiski poleks saanud, kuigi ma Viljandis koolipoisina tasakesi saksa kirikusse pugesin vaatama ja kuulama, kuidas organist Simonson seal käte ja jalgadega siblides kogu kiriku vägevate helidega täitis. Mingi eriline huvi orelimuusika vastu on mus tänapäevani säilinud.

Lapse silmis oli onu hämmastavalt suurte huvide ja teadmistega inimene. Ta raamatukogus oli vene ja saksa klassikat, mida ta oma lõbuks proovis tõlkida. Suur kogu tema tõlkeid (enamasti Krõlovist) on talletatud Kirjandusmuuseumi. Ma ei tea, kas ta neid

kunagi ka avaldada katsus ja kas ta ise ka midagi kirjutada püüdis. Igatahes on mul meeles üks ta följeton «Nalja Märdi ja Kalja Pärdi» osa jaoks «Sakalas». See oli sihitud untsantsakate ja lõhnaõlitamiste vastu. Ta oli puritaan, nõudis inimestelt mõistust, kainust ja lihtsust, ei sallinud suurustamist, edvistamist, joomist ega muid selliseid pahesid.

Kui ma juba taimede kogumise vastu huvi hakkasin tundma, kinkis ta mulle taimede kuivatamiseks hiiglasuure puukaantega saksakeelse vaimuliku sisuga köite, mida ma ise ei jaksanud koju tassida. Pühast raamatust oli abi mu herbaariumile nagu temalt saadud vineerkastist mu liblikatekogule.

Onu abil sain tuttavaks ka niisuguste asjadega nagu jalgratas ja uisud. Jalgrattal käis ta tavaliselt posti järel. Ma uurisin innukalt seda läikivat riistapuud, katsusin rattaid ja tiristasin kella, kuni mind ennast sadulasse upitati. Jalad pedaalidele ei ulatunud, tuli kaksiratsa vahepuul seista. Kui ratast enam kinni ei hoitud, lendasin pikali ja sain paraja obaduse, et katsed lõpetada — kuni järgmise korrani.

Ka uisud õpetasid muhke taluma. Kui küla heinamaa oli üksainus sile jääväli, viis onu mind sinna, pani mulle onunaise väikesed uisud alla. Juba nendel seista oli suur kunst, liikudes olin varsti kõhuli või selili jääl, aga jonni ei jätnud. Onul pidi kannatust olema mind õpetada. Jalad väsisid, palged õhetasid, aga tagasi koju minna veel ei tahtnud, kuigi juba hämarduma hakkas.

Isa kinkis mulle uisud, kui gümnaasiumi sisse sain, ja ma ei nühkinud neid vähe uisuteel ega Pärnu lahe jäälgi. Jalgratta aga sain kooli lõpetamisel. Sellega rändasin läbi kogu lõunapoolse Eesti, kuni see mul viimaks pärast kolmekümneaastast tarvitamist «ära aeti».

Kui ma ei eksi, andis onu Treffneri koolis usuõpetustunde. Vaimuliku sisuga raamatuid ta raamatukogus

polnud, kui mitte arvestada seda hiiglaköidet, mille vahel ma taimi kuivatasin, ja seda eestikeelset vasikanahka köidetud käsikirja, mis praegu minu riiulil seisab ja mille esimesele leheküljele on kirjutatud: «Sel 1827 Kirjotetu Soli Deo Gloria Jumalalle Se Auu Amen. Kaarli Tarik omadus 1827». Ta oli liiga veendunud ratsionalist, et usklik olla. Küll aga moralist, kes kaasajas tundis inimeste kõlbelist langust. Ta põlastas tantsimist, joomist, simmaneid. Oli Peterburis näinud niisuguseid tantse nagu kankaan ja fandango. Laste kuuldes ei tahtnud ta rääkida, kui jõledad need on.

Loomult polnud ta võitleja ega ründaja. Küll aga meeldis talle jutustada avalikest tegelastest, keda ta Tartus elades lähedalt oli näinud, lugusid kirikuõpetajatest, Treffnerist, tudengite kahevõitlustest, korporatsioonide vahelistest jagelemistest, Eesti Kirjameeste Seltsi tülidest. Neid teistele kujukalt jutustatud lugusid kuulsin ka mina kõrvalt pealt ja sain varakult tuttavaks nimedega, mis pärast konkreetsema kuju võtsid.

Arvatavasti oli haiguse tõttu suurlinnast maale elama asunud onu elu igav. Talu oli välja renditud, põllutöö teda ei huvitanud, ta luges, tõlkis, mis talle meeldis, nikerdas asjakesi, musitseeris, käis posti järel, nokitses omaette. On arusaadav, miks ta hea meelega nõustus mulle saksa keele, orelimängimise ja geomeetria tunde andma.

Miks geomeetria? võidakse küsida. Tuli ju oodata aastaid, enne kui koolis selle aineni jõudsin.

Maamõõtjate aeg oli isasse sügavad jäljed jätnud ja miks ei võidud mind maamõõtjaks koolitada, kelle sissetulekud korralikud olid.

Niisiis istusime onuga suvel tema aias ja mul tuli paberile joonistada igasuguseid kolmnurki, et nende kallal teoreeme tõestada. Enamik neist olid küll tõestamatagi päevselged, aga ma ei osanud küsida, milleks

on vaja veel tõestamisi, saaks ju lihtsamalt. Pealegi paistis Kisseljovi geomeetria, mille järgi ma õppisin, elutu olevat ühe teise õpiku kõrval, mille järgi kõrtsmiku poeg Viljandi linnakoolis õppis. Seal oli algusest peale asi konkreetne: kuidas puu kõrgust mõõta ta varju põhjal, samuti kahe maja kaugust teisel pool jõge jne. Oli ütlemata põnev seda kõike ise järele proovida. Ja nii hakkasid mind igal pool kiusama pikkused, kaugused, kõrgused, nurgad, ruudud, ristkülikud. Projitseerisin neid siia ja sinna ning isegi uinudes mõtlesin nendele.

Elu konkreetsusest oli kaugel ka see saksa keel, mida ma samuti aias laua taga Grenzsteini õpiku järgi õppima pidin. Kohe esimesel leheküljel õpetati pöörama tegusõna *reden*, mida ju argielus peaaegu ei tarvitata.

Ühel hommikul, kui olin järjekordselt tundi minemas, tahtis ema mulle midagi kaasa anda. Rätikusse seotud kausike kohupiimaga. Ma ei tahtnud seda kaasa võtta. Jumal teab, kust see tõrksus mul tuli. Vist tundus kohupiim liiga odava kraamina, et seda kostiks viia, või veelgi enam, et sellega võib-olla tundide eest tasuda. Ja pealegi, kas neil endil seda küllalt pole, ja ega tea, kas nad üldse söövad seda prostoi maainimese toitu. Ikkagi linnainimesed.

Ema ei hoolinud mu vastuseisust, käis peale, kuni pidin kausikese kaasa võtma. «Ja ära unusta kaussi tagasi toomata!»

Ma ei läinud otseteed, vaid valisin tee, mis kulges lepiku ja sepikoja kõrvalt, et vältida vastutulijaid, kes oleksid küsinud, kuhu sa lähed ja mis sul seal rätiku sees on.

Lepiku tagant ilmus ootamata nähtavale lombak Epp, kes jäi mind nähes seisma ja küsis, mis ma seal kannan. Küllap arvas, et ma midagi temale olen viimas, elas ta ju siinsamas hurtsikus peost suhu ja vahel oli mind sinna saadetud talle leiba ja leivakõrvast

viima. Oleks päris kena kausike nüüd Epule edasi anda, saaks sellest lahti. Pealegi ütles ta, kui oli kuulnud, kuhu ma lähen, et kas Peterburi saksad nii kehva toitu söövadki.

Kaksipidi mõtted hakkasid mind uuesti närima.

Epp lisas veel, et nojah, kellel on, sellele peab veelgi antama. Ja tatsas minema.

Polnud enam kedagi silmapiiril. Pöördusin lepikusse ja matsin kaasaantud kosti mutiauku, kausi rätikuga aga peitsin põõsasse.

Kui põldude vahele jõudsin, vajus süda saapasäärde, nagu oleksin suure kuriteoga hakkama saanud. Ei pannud tähelegi, kuidas pärale jõudsin. Tunnis olin hajameelne, aksioomid vahetasin ära teoreemidega, koraali tekkisid valenoodid. Onu hääl muutus minu meelest rangeks.

Alles mitmekümne aasta järel tunnistasin oma patu emale üles. Ta ei uskunud mind. Kuidas tema poeg niisuguse tükiga toime tuli! Ajab hullu juttu ainult. Viimaks jäi siiski vist uskuma. Jah, imelik küll, mõelnud ta tol õhtul, kauss saadetakse pesemata tagasi...

Kui onu koolimajast mööda läks poodi või posti järele, ei jätnud ta meid üles otsimata. Enamasti peatus ta siis meie teeäärse akna all aiakeses. See oli teistelegi tuttavatele tavaliseks peatuskohaks, sest koolimaja oli nõnda ehitatud, et sinna sisse tulla oli tülikas, uksed asusid kõik teisel pool küljes, sisse pidi keerama pika hoone ühest või teisest otsast, mis oli ebameeldiv, sest ühel pool haises kooli väljakäigukoht, teisel pool aga tuli läbida sõnnikune ja porine karjaõu. Teepoolse akna all piki seina oli aga pink, kus võis jalgu puhata ja tarbe korral peale astuda, et käsi aknalauale toetades läbi akna kergem oleks vestelda.

Lapsi Kääriku abielupaaril polnud ja viimaks otsustasid nad endile kasulapse võtta. Sugulased omavahel

nurisesid: näe, pärandust tahetakse võhivõõrale lapsele jätta, sugulastest ei hoolita . . .

Laps aga kasvas, teda hellitati ja hoiti kui silmatera, mis omakorda etteheiteid tekitas. Noort tütarlast üle koduläve kaugemale ei lastud, võib halbu kombeid õppida. Isegi kooli ei julgetud saata, võib ju kodus sedasama õppida mis kooliski. Ka leeri teda ei tahetud lasta, pidudest rääkimata. Tuli elada nagu kloostris. Mõistagi kujunes niisugune allasurutud tungidega elu üsna keeruliseks.

Pärast armastusi ja abielusid, pärast kasuvanemate surma ja igasuguseid raskeid katsumusi elab ta praegu üksinda endise talu tillukeses ärklitoas, mis aknale paigutatud rohketest toalilledest on poolpime. Lilli ta armastab ja neid vohab kunagises marjaaias metsikus külluses. Rammus muld on neid nii pikaks, lopsakaks ja tihedaks kasvatanud, et neist keegi enam jagu ei saa. Liigud siin nagu džunglis. Vaevalt leiad teed ses padrikus. Hoiatatakse, et sa mõnele rästikule kogemata peale ei astuks.

JÄRVED JA JÕGI KUTSUVAD

Ma ei tea, kas iga lugeja tunneb seda võlu, seda külgetõmbejõudu, mis on merel, järvel, jõel, isegi väikesel tiigil. Võib-olla ahvatlevad veed mind sellepärast tugevasti, et ma lapsepõlve veetsin kuival maal. Ainsad veed, mida nägin, oli lomp aida taga, linaligu metsa ääres, tilluke oja küla heinamaal ja Loisu veskipais üleni vesikupulehtedes.

Oli põhjust suurt rõõmu tunda, kui üritati külaskäiku Kangrule, mu tädi tallu Aidus. Seitse või kaheksa versta oli liiga palju, et sinna jalgsi minna. Tavaliselt mindigi teele hulgakesi, vahel isegi kahe pikkvankriga.

Talu ise asetses mäe otsas, all aga oli soo usside,

murakate ja järvedega. Järvede-vahelisel ribal kasvasid lehtpuud ja sinna vabale väljakule oli üles löödud laudsara, kus külarahvas käis pidu pidamas, näitemängu tegemas, tantsu löömas ja mõdu joomas. Lapsele pakkus kogu see maastik ja veestik sügavat elamust.

Mäletan elavalt üht sõitu sinna omataoliste jõnglastega. Tee läks vinda-vända, üles-alla üle kivide ja jõõrakute. Teed Pahuverest Tuhalaande polnud kunagi kruusatatud. Loisu veski lävel seisid üleni jahused veskilised, kelle selja taga kogu hoone mürises ja kolises. Läbi liiassilma nirises vett alla ojja, mis eemal vene kiriku kohal paisus järveribaks, kust pudelitega jordanivett võeti joomiseks ja pealemäärimiseks.

Teisel pool vett künka otsas seisis sibulkuplitega Tuhalaane kirik ja kirikukool, mille kasvandikud l-häälikut püüdsid venepäraselt hääldada.

Tee Soldatiküla kohal oli kuulus oma mudaga ka suvisel ajal ja vanker hüples ühe sissetambitud haohunniku otsast teise otsa, nii et kõigil tuli pikkvankril kaksiratsa istuda.

Viimati jõuti neist jõnksutustest välja liivasele teele kanarbike vahel, mis viis männijässideni ja sookailupõõsaste vahele, mille tagant vilksatasid järved. Soo lõppes ja hobune hakkas vankrit kõigest jõust järsust mäerinnakust üles tassima, nii et tallu jõudmisel olid kõik jalamehed.

Siin elas mu ema noorim õde Kangru Liisu, nipsaka ninaga, kõigi talu tööde peale retse naine. See-eest oli ta sassis juustega ja karvakasvanud näoga mees ilmetu olend, kelle kurjustamisel kaalu polnud ja kelle häid sõnu suurt tähele ei pandud. Kaks minu eale lähedast poega olid rohkem isasse kui emasse, vanem neist oli alati pehmelt naerunäoline ja ta sõnadel polnud sees mingit pinget, noorem aga oli sõnaaher, talle jätkus jaast ja eist ning needki lausuti pika mõtlemise järel.

Poistele anti kaubanduskooli haridus, kuid kaubandustegevus polnud kummalegi loomu järele, veel vähem sõjaväelase elukutse, mis vanema poja saatuseks kujunes. Noorem, kes pärast isa surma talu pidama jäi, polnud ka mingi põllumees, vaid erak teiste hulgas. Ta luges innukalt Tolstoi eetilisi ja poliitilisi kirjutisi, muutus tolstoilaseks ja esperantistiks, oli äärmiselt vähenõudlik, ajas piskuga läbi nii toidu kui riiete poolest, oli metsatööline ja elu lõpus ahjukütja linnas. Külastas harva mind Tallinnas, istus siis kaua mu toas ja mul tuli monoloogi pidada, sest iga sõna ta suust pidi välja pressima, kuid ta silmad lõid särama, kui nägi mõnda raamatut, mis teda võis huvitada. Ta elavnes kohe, see tähendab, poetas mõne omapoolse sõna sekka, niipea kui puudutasin tema harrastusi, esperantot ja Tolstoid.

Lapsepõlves olime kokku saades head sõbrad ja meil oli teineteisele mõndagi näidata, mida teisel ei olnud. Vana koli hulgast leidsin seal näiteks ühe «Koli-ramatu» ja «Wisika-ramatu», mis oma kirjaviisiga palju nalja tekitasid.

Sellal kui vanemad inimesed kirsipuude varjus juttu ajasid või põldusid vaatama läksid, perenaine aga kööki kadus, lippasime meie, poisijõnglased, alla järvede poole.

Oli põnevaks julguseprooviks mööda kinnikasvanud maakamarat järvele läheneda. See hõljus jalge all, iga silmapilk võis see puruneda. Kõige suurem ja julgem meist, Tammist Hans, sulpsaski varsti kamarast läbi. Muutusime ettevaatlikumaks, aga keegi ei saanud meist naeru tagasi hoida, kui Hans mudast välja rabeles, püksid maha ajas ja naaberjärve kindlama kalda poole jooksis, et neid vees puhtaks loputada. See läks tal imekähku, märgadena tõmbas ta need uuesti jalga ja juba oli ta soos mätaste vahel kõndimas ja ussi otsimas, et sellele kodus piibupigi suhu toppida.

«Kord tegin nõnda, kus läks jämedaks kui veskivõll! Tulge kah appi otsima! Enne aga kastke püksid märjaks, siis uss ei nõela.»

Rästikuid pidi siinkandis palju olema, üks oli isegi talukeldrist leitud, aga meil jäid nad nägemata. Hanski tüdines nende otsimisest ja me nägime teda teise järve kõval kaldal harkis jalgadel seisva mõsiruhve (pesuküna) kallal askeldamas. Ta kutsus meidki sinna, et kes tahab temaga sõitma tulla. Kellelgi polnud erilist soovi.

Aitasime ühisel nõul ja jõul pesuriistal jalad alt ära võtta ja selle vette lükata. Ruhi oli raske, õõnestatud jämedast tüvest nagu piroog. Uljaspea katsus ennast sinna kuidagi sisse mugandada, ruhvejalga mõlana pihus hoides, märkas siis, et ta laeva põhjas on auk, puupunn ees. Mis oleks, kui sinna mast püsti ajada? Otsisime kaua parajat mastipuud, aga ei leidnud. Meresõitjal tuli ühe mõlaga läbi ajada. Mugavamat asendit otsides kaotas vahva laevamees tasakaalu ja oligi vees. Kartsime juba, et ta upub, kuid ta sumas käte ja jalgadega, nii et vesi ümber aina kees. Varsti ulatusid ta jalad põhja ning ta kõndis rahulikult kaldale.

«Riietes ujuda on siiski soojem kui alasti,» arvas ta, «kui te ei usu, proovige ise.»

Kuni ta seljast võetud riided päikese käes kuivasid, viis tuul pesuküna kaldast järjest kaugemale.

«Kuhu ta ikka läheb! Küll tuul ta jälle tagasi toob.»

Koju jõudes ei hinganud me sellest loost kellelegi, aga kortsunud riided reetsid siiski poisi. Trahviks saadeti teda kaevust kööki vett tassima. Jooksime temaga kaasa pumba juurde. Kui Hans pangetäie veega maja poole kadus, jäime meie pumba juurde hullama. Vesi jooksis sorinal kaevu juurest renni ja selle kaudu edasi lompi, kus paterdasid haned. Ühele neist meie hullamine ei meeldinud, ta oli meile nähtamatult liginenud ja näpistas mind valusasti kohast, kus selg ära lõpeb.

Hanesid meil kodus polnud ja nende kurja iseloomu ma ei tundnud. Ma ei uskunud, et niisugune kohmetu kodulind kedagi nii õelalt võib näpistada. Pidi olema eksitus. Nagu seda palju aastaid hiljem arvas ka see täisnuumatud ja hellitatud sülekass Pühajärvel, kes rahumeeli külalistelauale ronis ja selle eest nahatäie sai: ta vaatas lööjale imestusega otsa, nagu ei saaks ta aru, mis temaga tehakse või mis talt tahetakse, sest seni polnud ta vitsa otsagi oma nahal tunda saanud.

Katsusin hanele selgeks teha, et see ei lähe, et ta tegu pole aus, aga ta ei mõelnudki mu pehmest kohast nokka lahti lasta. Alles perenaine päästis mind, kui ta mu kisa peale köögist jaole sai.

Hans aga hooples, et teda ei julge ükski hani puudutada. Ta läkski julgelt hanekarja poole, ja tõepoolest: talle sisistati küll, aga kõik jooksid ta eest laiali. Mind see palju ei lohutanud, näkk valutas ja perenaine otsis haigele kohale rohtu.

Ent kõige põnevamad asjad seisid alles ees: meid lubati vähipüügile viia. Ma polnud veel näinud, kuidas vähki püütakse. Ei teadnud aimatagi, et see sport koolipõlves mind nii kaasa võib kiskuda. Kuus-seitse versta jõeni maha kõndida, kahvakoorem seljas, oli siis tühine asi.

Niisiis kõigepealt kahvad lakast alla tuua ja parandada. Need, mis on raudvõrudega, vajuvad ise jõepõhja, teistele tuleb veel parajad kepid otsida.

Kärsitus on suur: päike ei taha ega taha kuidagi madalamale vajuda, hobust ei mõtlegi keegi veel ette rakendada. Või siis just sõita vaja, läki jala, küll vanemad kahvadega hiljem järele sõidavad. Ja nii me, poisid, sibame viiekesi (kaks Ivaskilt, kaks Kangrult ja mina) Vidva jõe poole, kus heinamaal on talu küün. Seal ei hakka me ootama, vaid kohe konni püüdma.

Eriti meeldiv toiming see pole. Nagu kahju oleks süütut loomakest rohu sees materdama hakata, et teda siis vastu saapanukki hingetuks lüüa. Aga mis mees sa oled, kui seda ei söanda teha. Nülginegi pole kes teab mis kunst: rebi varba kohalt nahk lahti ja tõmba see üle konna keha ja pea, vaata ainult, et silmi näha ei jääks, neid vähk kardab.

Siis jõuavad kohale ka kahvad. Vanemad lapsi hästi ei usalda jõe kaldale, kukuvad viimaks sisse. Tulelõke tehakse üles, hobune võetakse lahti ja pannakse vankri juurde heinu närima, ise minnakse vaatama, kas saaki juba on. Hämaruses on tõepoolest näha tumedaid kogusid sööda kallal. Õpetatakse, kuidas kahva välja võtta, nii et vähid pealt plehku ei paneks. Seda rõõmu, kui pimedas veest raske koorma välja tõmbad ja saagi kokku korjad rohu seest, kus loomakesed juba vee poole on hakanud ronima! Mõnikord saab sõrm ka näpistada, aga mis sellest!

Kahjuks on öö lühike, kiirustad, et enne valget veel viimast noosi kätte saada. Lõke ei helenda enam nii kirkalt kui südaööl. Vanemad inimesed tukuvad, meie aga katsume veel õnne, Hans koguni teisel kaldal. Ta on jõele väikese purde teinud ja tuleb seda mööda balansseerides tagasi, püütud vähid kuuehõlmas. Jalg vääratab ja kolmat korda on ta täna vees ühes oma saagiga.

Meid see ei üllata, küll aga paneb imestama, et ta ühe suure vähi põues siiski ära toob.

Nagu päeval päike, nii aitab nüüd tulelõke tal pükse kuivatada.

Kogu see sündmuste- ja elamusterikas suvepäev on tervena ja alatiseks jäänud mu mälusalve. Ja on päris kahju, et jõed muutuvad niredeks või sirgeteks kraavideks, et vähid surevad välja ja kahvad jäävad muuseumiesemeteks.

KOOLIPÕLV

HÜVASTI, LAPSEPÕLVEKODU!

Ma polnud veel vallakooliikka jõudnud, kui mul selle kooli tarkused enam-vähem selged olid. Kuhu edasi? Kui keskkooli, nagu oli soovitatud, siis polnud palju valida: gümnaasiume või reaalkoole oli ainult Tartus, Tallinnas, Pärnus, Kuressaares ja Narvas. Kõik liiga kaugel, et üheksa-aastast poissi kodust üksipäini ära lasta.

Ent kodulinnas Viljandis oli ka kool, peaaegu pool gümnaasiumi, kust pärast nelja-aastast õppimist võis

kaugemale sihtida: Heine neljaklassiline eraprogümnaasium. Mingeid õigusi see ei andnud, aga koolihariduist ehk küll ja ka teeotsa edasiminekuks. Ainus viga: liiga kallis kooliraha. Kooliõpetaja poega siin õppemaksust ei vabastatud nagu kroonugümnaasiumis.

Ärevusest polnud kellelgi puudust, kui kodust lahkumise päev kätte jõudis. Juba õhtul tassis isa meie kunagise sõiduvankri, mis puukuuris jõude seisis, õue, määris selle rattaid ja sidus laamitsale suure heinakoti. Hommikul, enne veel kui hobune talust pärale jõudis, laoti sõiduk kimpse-kompse täis ning jäeti ka sõitjatele ruumi. Mina istusin ees heinte sees könksus, kõrval õde, isa võttis ohjad. Hüvasti, kodu!

Oli ikka kahju ka soojast pesast lahkuda ja minna võõraste tuulte kätte, vaata et veel töinama ei hakka, aga uudishimu, see truu saatja mu elus, sundis varsti unustama kõheduse tundmatu elukäänaku ees. Äratasid tähelepanu tegelikud teekäänakud paremal ja vasakul: kuhu see või teine välja viib, mis selle ja selle talu nimi on, vaata, juba paistab Paistu kirik .... Sõit kiriku juurest läheb allamäge läbi liiva. Peatus Loodi kõrtsi juures tähendab linnusaia ja mõdu. Siis aga tuleb sõita läbi Loodi metsa, kus pidid varitsema röövlid, kes teelistele kallale tungivad, nad paljaks riisuvad ja ära tapavad. Nüüd aga on kõik rahulik, mets nagu mets ikka, ei ühtegi röövlit kuskil.

Sinialliku järve lähedusest mööda sõites elavneb isa ja jutustab, kuidas ta seal kunagi ree ja hobusega jääst läbi vajunud ja vaevalt eluga pääsenud ning pärast kaua põdema pidanud.

Mis traadid need kahe maja vahel on? küsin isalt, kui Oriku veskist mööda sõidame. Need on kõnetraadid, saan vastuse, ühes otsas kõneldakse torusse ja elekter viib sõnad kohe teise majja. Elekter? Vist oli see «Wisika-ramat», kust olin lugenud, et kui pimedas kassi

silitada, siis pidi sädemeid näha olema, pidi särtsuma ka juustest läbitõmmatud kamm ja paberitükikesi külge tõmbama riidetükiga hõõrutud pitsatilakk. See kõik oli elekter. Teadsin, et on olemas ka elektrilambid, näinud ma neid polnud. Siin aga oli elektriga kõnetraat. Raske ette kujutada. Maailm oli tundmata asju täis.

Korter oli linnas juba varem valmis vaadatud: vana poeruumi, nüüd kudumisäri tagune tuba, kuhu peale minu pidid veel ära mahtuma mu õde ja kolm onutütart. Tänavapoolses ruumis lõksutasid kaks naist päevad läbi oma kudumismasinaid, mille irevil hammaste vahel rippusid kampsunid või sallid. Meist nad palju välja ei teinud, läksid õhtul minema ja tulid hommikul jälle tagasi tööle. Lahkudes panid aknaluugid kinni ja siis võisime ka meie nende tööruumi kasutada. Kui mitte rohkemat, siis vähemalt oma kooliraamatute ja vihikute jaoks leidsin ühest letisahtlist paraja panipaiga.

Maja teisel poolel elas leivategija Köler, väliselt härrasmees, kes käis jalutamas, käes hõbenupuga kepp. Tema vend elavat Peterburis ja olevat kuulus maalikunstnik. Kas see tõsi oli või mitte, ma ei tea öelda, aga minu silmis tõstis see leivategija väärikust tunduvalt.

Kui varahommikul värskelt küpsetatud leivapätsid kaupluse riiulitele laoti, levis nende lõhn mööda kogu maja, kõditades meelitavalt ka minu sõõrmeid. Kas võis üldse olla meeldivamat lõhna! Mis oli roos või reseeda selle kõrval!

Kahjuks sai sellist leiba ise ainult harva maitsta, nimelt siis, kui kodust kaasaantud leib otsa lõppes. Siis oli luba värsket osta. Poeleiva vorm jäi küll koduleiva omast maha, see oli nagu kunstlikult valatud, sellel puudus individuaalne joon, aga seda korvas ta ühtlaselt pruun kooruke ja muidugi maitse.

Selle poeleiva oivaline lõhn tungis läbi isegi tollest kangesti imalast lõhnast, mis tõusis alt kitsast hoovist, kus järve poole nirises hallsogase solgivee renn. Neile seltsis vasakult veel lähedase Natuse värvimiskoja lehk. Sealt turtsus väike torujupp müüris meie poole vahetpidamata tossu.

Astusid sa aga toast välja trepikotta, siis tungis ninna kange odöörilaine alt korruselt, mis kõik teised lõhnad surnuks lõi. Seal otse meie all elas puhvitud käiste ja juustega ning kuldsete kõrvarõngastega leskproua oma kahe pojaga, Helmuti ja Raimundiga, kes oma riietuse, kommete ja keelega minust sedavõrd kaugel seisid, et meie tutvus kuidagi ei saanud sõpruseks areneda, kuigi me tihti koos mängisime.

Tänava poolt paistis maja ühekorruseline olevat, kuid hoovi pool oli tal kolm korrust, sest ta oli ehitatud järsule mäeküljele, mis laskus solgirenni, kust mägi jälle järsult teisele poole üles kerkis. Seal paistis Blossfeldi kool, kus hakkasid õppima tüdrukud, kellega mul tuli ühes toas elada.

Alumisel korrusel elas veel maja peremees, keda kutsuti Esändaks, saksa soost rauk, meie ülemvalitseja, kelle käest nädala lõpul tuli kooli päevaraamatusse võtta allkiri. See oli raske kohustus, sest Esändat lapsed kartsid. Hirmu tekitas juba ta kõhn kuju maani ulatuvas labrukas, unemütsikeses ja lääpa sõtkutud toatuhvlites, samuti ta vahakarva nägu nagu surmakutsaril. Ta uuris päevaraamatut eest ja tagant, tõstes seda üsna silmade juurde, otsis mõnda ääremärkust, millest oleks saanud kinni haarata. Läks tusaseks, kui sealt ettekäänet ei leidnud kurjustamiseks, pahandas, et saksa keelt ikka veel hästi ei oska, viivitas kaua, enne kui allkirja andis. Hingasid kergendatult, kui ta kopitanud lõhnaga poolpimedast toast välja said.

Ise ta üldse väljas ei käinud, tatsas kõige rohkem toas ja trepikojas ringi. Ta vana truu ümmardaja teadis seletada, et ta on põhjatu rikas ja ihne, raha on tal seina sisse müüritud, palka ei taha maksta, süüa ei tihka. Üüriraha, mis ta meie käest sai, luges ta kümme korda üle, enne kui need veeringud luku taha pani. «Isa Goriot'd» lugedes näen oma silme ees teda.

Ümmardaja oma Esändat ei kartnud, oskas teda kohelda, isegi oma sõna kuulma panna. Olime talle tänulikud, kui ta meie päevaraamatud allakirjutamiseks sisse viis, nii et meil endil polnud tarvis Esända palge ette ilmuda. Kuid vahel nõudis ta, et me ise tuleksime. Siis istus ta nurgas laua taga nagu ämblik saagi ootel, ilma et ta halli kogu muust ümbrusest palju eraldada oleks võinud. Vaatas sulle tükk aega tummalt otsa, keerutas päevaraamatut seda- ja teistpidi käes ning hakkas heast peast tõrelema ja noomima, ähvardas kurjasti, kui trepist jälle niisuguse lärmiga üles-alla julged joosta, et maja väriseb, või kui naeru hirnud, et see tema tuppa kostab ja ta peavalu saab ning ta pea ümber kompresse peab laskma panna.

Lõpuks pani ta prillid ette, kinnitas nöörist sangad kolba taha ja kastis tindikorbase sule ämblikuvõrgusesse tindipotti.

See nahk ja luu elas veel kaua, kuni ta leiti klosetist surnuna istumast.

KUI KOPSUST TÜKK LAHTI TULEB

Kõigist lastehaigustest sai kergesti üle, kõigist leetritest, tuulerõugetest, kurgu-, kõhu- ja hambavaludest, noahaavadest ja paistetustest Kreutzwaldi «Kodutohtrilt» nõu küsides. Oli kinnine köha, toodi voodi ette toober veega, milles tulised kivid nõnda tossasid, et

rinna kohe lahti võttis. Kuid nüüd, paar kuud koolis käidud, murdis mind haigus maha, millest nii hõlpsasti jagu ei saanud.

Silmade ees oli üsna ähmane, kui mind arsti juurde viidi. Umbses, pimedavõitu vastuvõtutoas tuli end lahti riietada. Arst pani kõrva rinnale, sõrmed mu seljale, kloppis nende pihta ja leidis, et tükk kopsu on lahti tulnud, kodus seda arstida ei saa, mind tuleb panna laatsaretti, nagu haiglat tol ajal nimetati.

Olin esmakordselt muust maailmast mitu nädalat lahutatud. Külastajaid vaatama tulla ei lubatud.

Lamasin kõrges, lubjatud seintega palatis, kus jätkus ruumi tosinale haigele. Katkise kopsuga — jumal teab, millal ta katki läks — polnud just meeldiv aega mööda saata. Oli lõpmata igav, kuigi mu naabriks oli uljas noormees, kes kõigile seletas, kuidas ta oma tõve külge sai kergemeelselt tüdrukult, kes oma haigusest ei kõssanud, raisk niisugune. Lõbusalt juttu vestes või kergelt vilistades võttis ta lauasahtlist klaaspritsi ja laskis endale kõigi nähes rohtu sisse.

Teisel pool voodis lamas luutiisikuses poisike. Ta vaevlemisi oli hale näha. Aeg-ajalt tuli velsker või õde, vabastas reie mähistest, verisesse haava, millesse kummivoolik oli pistetud, puistati mingit pulbrit, poiss aga karjus ja hakkas ravijat rusikaga taguma.

Käia ta ei saanud, haigus oli teda pahuraks ja tigedaks teinud, isegi kaastundlik suhtumine temasse ärritas teda vihale. Ei pigista miski nõnda kurku, kui näed, kuidas noore lapse keha kannatab ja päevast päeva kiduneb.

Kaks-kolm korda päevas käis velsker ka mind ravimas, see tähendab, kooris mu rinnakorvi ümber kuumaks läinud kompressi ja pani uue, jääkülma asemele. Kui mind nõnda paar nädalat oli karastatud, leiti, et

sellest piisab, ihul oli punane lööve, tunnus, et haigus on seest välja aetud.

Igaks juhuks viidi mind uuesti arsti juurde. See kuulas mind jälle endise põhjalikkusega, ja kuna mul hingamise juures rinnas ikka veel väike valu tekkis, leidis ta, et kopsutükk ei ole veel lõplikult kinni kasvanud ja järelravi on vajalik. Niisiis viidi mind maale koju, kuhu mul tuli jääda uue aastani, pidin iga päev jooma keedetud piima, kuhu kreosooti sisse tilgutati. Juba nende õlitilkade lõhn ajas iiveldama. Pole ma iialgi midagi vastikumat alla neelanud.

Kodus hoiti mind kui vati sees. Oli mõnusaid silmapilke, kui võisin külmad jalad vastu ahjukülge sooja panna ja lugeda. Võtsin äsja asutatud venekeelsest kooliraamatukogust Tolstoi lühipalade kogumiku. Paistis, et see on kerge lugeda. Sügava hingelise liigutusega lugesin jutukest vanaisast ja lapselapsest. Vanaisal polnud enam hambaid ja söögiajal ei kutsutud teda enam lauda, vaid pandi istuma «ahju taha». Kui lapselaps kord põrandal lauatükikestega mängis, küsiti talt, mis ta seal teeb. «Lohhankat,» vastas see, «sest kui ka teie vanaks saate, siis hakkan ma teid ka ahju taga toitma.»

Kuidas ahju taga süüa sai, seda ma ei osanud hästi kujutleda, sest meie ahju taha mahtusid ainult mõned halud. Samuti ei saanud ma sõnaraamatust teada, mis nõu see lohhanka on, aga jutt oli liigutav, nii liigutav, et ma nuuksuma hakkasin. Nähtavasti olin haigusest veel nõnda hell. Kui päriti, mis viga, vastasin, et rinnus pistis valusasti. Kohe pidin ära jooma suure kruusitäie kuuma piima vastiku kreosoodi tilkadega. Ja mitte ainult sel korral, vaid ka järgmistel päevadel. Katsu veel valetada!

Viljandi eraprogümnaasiumi pidas ülal ja juhatas kõhukas pürjel, linna antvärkide ja maa sakste hulgas omainimene. Sakslastest ja kadakasakstest õpilaste seas leidus ka üksikuid eesti soost õpilasi. Et neid kehvemaid ja alamaid teistega pisut väärilisemaks teha, kogus vanahärra kokku kõik mittesakslastest õpilased ja andis neile oma kodus tasuta saksa keele lisatunde.

Istusime siis kuue-seitsmekesi tema kõrgete akendega ja siseluukidega toas pika laua taga, kuulates tema seletusi ja katsudes oma pead täita saksa keele grammatika ja sõnavaraga. Vana oli range ja kõva sõnaga, vigurite ja krutskitega polnud tema juures midagi peale hakata. Ta ei naernud ega naljatanud meiega kunagi.

Sageli pidime tema toas kaua ootama, kuni ta lõunasöögi lõpetab. Siis tuli ta, istus laua taha, otsis vestitaskust hambaorgi ja hakkas sellega hambavahesid puhastama. Arvasin, et see kuulub peenema seltskonna kommetesse.

Nagu öeldud, oli õpilaskond üldiselt saksik ja peen, hoidus, mõni üksik välja arvatud, eestlastest eemale. Need ei osanud ju saksa keeles vabalt lobiseda ja ka riided seljas olid vähenõudlikumad, kodukootud, mida halvustati. Lugu peeti ainult poeriidest. Maarätsepa õmmeldud ülikonna kohta tehti pilkavaid märkusi, vahel tõmmati ka lodev püksitagumik kahe näpuga pikemaks. Põlvpükstes poistel oli õigus lõmpsida ka pooletoobiste pükste üle. Seda laadi torked jäävad verre eluajaks.

Alaväärsustunde panid idanema ka mõned teised nähtused, nii oma üleoleku näitamine igal võimalikul juhul.

Nagu kiuste tabas laptuud mängides mind ühe saksa poisi pall alati nii valusasti, et rohelised plekid taga.

Hakkasin seda palli vihkama, nagu ta omanikkugi, kes ei jätnud kunagi irvitamata, kui tugeva matsu sain.

Kui siis ühel vahetunnil seesinane pall üle tara kõrvalaeda lendas, ei leitud seda enam üles. Olin ka otsijate hulgas ja arvasin pallitaolist musta kera märkavat sõstrapõõsa okste vahel, aga ma ei teinud sellest väljagi. Pärast tunde läksin üksinda tagasi, leidsin põõsast oma vihavaenlase, pistsin selle taskusse ja tõin koju.

Kuid see polnudki pall, vaid okkaline kera. Ta torked olid valusamad kui hoobid. Öösel ei saanud magada. Mis teha? Kas tagasi viia omanikule? Vahest pole ta siis enam nii õel minu vastu? Ei, sel viisil leplikkust otsida ka ei meeldinud. Tagasi aga anda tuleb see igal juhul, ma ei saa ometi vargaks hakata. Kuid mis öelda, kui ta küsib, kuidas ma palli enda kätte sain?

Hommikuks oli otsus kindel: viin palli endisesse kohta tagasi, sõstrapõõsasse. Nii tegingi. Paar päeva hiljem oli pall sealt kadunud.

Ent oli ka pingikaaslasi, kes polnud nii kiuslikud ja ülbed ning kellega hästi läbi sain. Üle tänava elasid näiteks värvikoja omaniku Natuse pojad, kes eesti keelt ei osanud. Nad kutsusid mind enda poole, pakkusid lugeda poiste ajakirja «Der Kamerad». Selles oli ära toodud fantastilisi tindiplekke ja õpetus, kuidas neid kahe paberi vahel laiaks hõõruda. Natustel oli paberit laialt ja nii saime poognate viisi toredaid kujutisi. Kuidas vaimustas see enda loodud abstraktne kunst!

Käisin ka pinginaaber Reederi korteris, kes natuke eesti keelt rääkis. Ta näitas oma asjakesi, vedrusid, traate, tange ja kruvisid, uurisime kella mehhanismi ja mängisime triktrakki. Teise pinginaabri Jüri Rotbergi juures, kellega vahel tuli koos kivisõda pidada

gorodskistide vastu, köitsid tähelepanu lõõmav leivaahi avaras kojas ja ka ridamisi lauale asetatud pruunid leivapätsid, mille lõhn küll nii isuäratav polnud kui Köleri omadel. Ta isa oli leivaküpsetaja. Hiljem Verhaereni leivaküpsetamisluulet tõlkides võisin oma kogemustele toetuda. Teodor Käärik, kellega hiljem elus veel palju kokku puutusin, käis koolis oma linnalähedasest kodust Köstilt. Sealne vesiveski oli omaette suletud maailm künka varjus ja selle kaadervärki sai põhjalikult uuritud.

Enda juurde ma oma sõpru siiski kutsuda ei saanud: liiga tilluke oli mu tuba, pealegi tüdrukuid täis, kus sa seal poistejuttu ajad.

KOOLIPÄEVAD

Heine koolil oma maja polnud, ta asetses üürikorteris läbikäidavates tubades. Ühel sügisel kooli minnes leidsin eest ainult varemed. Ajutist peavarju saime suures «Anstalti» telliskivihoones praeguses Jakobsoni tänava otsas. Selle alumisel korrusel asetses suur saksakeelne raamatukogu noorsookirjandusega, kust minagi lugemismaterjali koju tõin, kuigi asjata, sest see mind suurt ei köitnud.

Esimeses klassis oli meid kümne ümber, järgmises juba vähem, neljandas jäi meid järele ainult neli või viis, ja imelik küll, peaaegu kõik eestlased.

Koolipäev algas palvusega. Igaühel pidi kaasas olema «Kernlieder», lauluraamatuke mustas kalingurköites. Raamatu pealkiri jäi mulle mõistatuseks, keegi ei osanud seletada, mis see «Kern» tähendab, ise mõtlesin tahtmata, et sellel on sugulust kärnaga. Vahel pidas hommikupalvust vanahärra ise, enamasti aga usuõpetuse tunni andja. Kord ka Mihkel Kampmann, kellest

ma tol ajal peale nime midagi ei teadnud ja kes vist mõnes klassis usuõpetuse tunde andis (muidugi saksa keeles). Ka ei olnud mul tookord aimu, et see noobel eestlasest noorhärra, kes meile lühikest aega ladina keelt õpetas (see algas kolmandast klassist) ja kelle nimi oli Rudolf Hurt, polnud keegi muu kui Jakob Hurda poeg.

Kooli ülalpidaja pidi hoolitsema selle eest, et kool aineliselt kindlustatud oleks, see tähendab, kooliraha oli kõrge. Mu isa käis semestri jooksul mitmel korral Heine juures kodus, et järjekordset osa õppemaksust õiendada. Korraga maksta oli nähtavasti raske. Viivisena viis ta siis alati kaasa kas jänese või tedre.

Polnud imestada, et õpetajateks olid enamasti juhuslikud inimesed, siit-sealt kokkukorjatud riismed.

Kõige viletsam lugu oli vene keele ja ajaloo õpetamisega. Algul tegeles nende ainetega väike hallijuukseline kikkhabemega Polivanov. Ta teadmised ja õpetamisviis, kui nüüd tagantjärele mõelda, polnud kuigi kiiduväärt. Kohe esimeses klassis laskis ta meil pähe õppida head keeleoskust nõudva «Laulu targast Olegist». Kui see juba võrinal läks, ilma et pooltest sõnadest aru oleks saadud, mindi ballaadi «Kannitferštan» kallale. Seekord oli tõesti tegemist «kannitferštaniga». Ei usu, et õpetaja ise aru oleks saanud oma tahtmatust võllanaljast õpilaste kulul.

Mis aga vene ajaloosse puutub, siis tuli sõna-sõnalt pähe tuupida ka see vene letopissi lause, mis tol ajal igas ajalooraamatus tsitaadina seisis, nüüd aga sealt ammu kadunud on, nimelt varjaagide poole pöördumise sõnad: «Strana naša velika i obilna, a porjadka v nei net, prihodite i vlastvuite nad nami.» Kas taheti sellega tsaaririigi korralagedusele vihjata? Või oldi tõesti uhke selle üle, et esimesteks valitsejateks arvati olevat välismaalased?

Teisel sügisel oli see pedagoog juba läinud, tema asemel leidsime kateedris eest poolpimeda vanamehe tumesiniste prillidega. Ta ei kuulnud ega näinud, mis poisid tunni ajal klassis tegid. Vähe sellest et hullati, nooli lennutati, kriidiga tahvlile lõustu joonistati, rabeldi ja kiseldi, klassitoas mängiti katskit. Vaese õpetaja manitsused olid kui hane selga vesi. Ta ei suutnud üht vastajat teisest eraldada. Kes aga paremini oskas, see saadeti teise eest vastama. Nii olid hundid söönud ja lambad terved.

Muide, see poolpime mees nõudis, vihiku igale leheküljele tõmmatagu kummalegi poole kaks püstkriipsu, millest üle ei tohi kirjutada, käekiri aga olgu hästi selge ja suur, et ta näeks lugeda.

Distsipliini alal saamatu, loomu poolest aga nii heasüdamlik, et poisid võisid tema kallale lahti lasta kõik oma metsikud instinktid. Vahel juhtus sedagi, et ta liialeläinud üleannetuste ja solvamiste puhul prillid eest võttis, et silmi pühkida. Siis jäi klass hetkeks vakka. Poistele läks ta abitus südamesse, aga kui kauaks? Keegi hõikas, et kas nüüd hakkavad kõik töinama, ja algas uuesti meruldamine.

Mul hakkas õpetajast tõeliselt hale ja ma katsusin poisse kuidagi vaigistada. Vahel see õnnestus, vahel mitte. Leidus teisigi, kes skandaalitsemisest tüdinesid. Kui päevast päeva talv läbi aina märatsetakse, läheb asi igavaks ja kevade poole oligi klass taltsam.

Kord, kui mul haiguse järel veel luba oli koolist puududa, nähti mind läbi klassiakna väljas jalutavat. Aken tõmmati lahti ja mind tiriti väljast sisse. Poolpimedale õpetajale luisati, et käisin vahepeal Pärnu gümnaasiumis sisseastumiseksameid tegemas ja lahkun siit, tulin siia temaga jumalaga jätma.

Kas tõesti? Kahju, väga kahju. Ta olnud minuga väga

rahul, ma tõmmanud vihikusse hästi laiad kriipsud, ka käekiri olnud kergesti loetav. Ta raputas mu kätt ja soovis õnne ning saatis mind viimast korda pinki istuma. Poisid muidugi irvitasid.

Ka see invaliid lahkus järgmiseks semestriks, uueks pedagoogiks tuli lühike, jämeda ninaga naine Andruškevitš. Ta oli väga range ja lõi korra kohe majja. Poistele ei meeldinud ta välimus ja nõudlikkus ning varsti levitati tema kohta jutte, nagu oleks ta meie matemaatikaõpetaja armuke, istuks muudkui tema süles ja aina suudleks teda. Kes ei usu, vaadaku võtmeauguśt. See võtmeauk oli meie klassitoas, kõrvaltuba aga oli noore õpetaja elukorteriks. Kas keegi sealt piideldes sülesistumist nägi või mitte, see oli ükskõik, ebameeldiv õpetaja sai oma sildi külge, sellest jätkus.

See noor matemaatika- ja loodusloõpetaja Grünberg aga oli selge peaga ja armastas loodust ning oskas seda ka poistele sisendada. Kevadel viis ta meid mägedesse ja järve äärde, tutvustas meile iga taime, õpetas nägema looduse rikkust ja mitmekesisust. Oli, nagu oleksid elama hakanud õpiku kuivad skeemid. Ärkas huvi herbaariumi vastu, mida ta õpetas tegema. Kuivatasid taimi, kleepisid need erilisse vihikusse ning varustasid tema kaasabiga ladina- ja venekeelsete nimetustega. Erutus iga uue lille ees, selle määramine tekitas siitpeale erilise kiindumuse botaanika vastu. Armastus looduse vastu sai siit tugeva tõuke ja see annab ennast siiamaani tunda.

Akvaariumist ei saanud kahjuks asja. Klaaskasti plekist raamis meisterdasin küll valmis, aga läks liiga keeruliseks kalakestele nii palju hapnikku muretseda, et nad elama oleksid jäänud. Ka putukate ja liblikate kast jäi ainult ajutiseks harrastuseks. Taimed aga pole mind tänini lahti lasknud.

Laulmist ja võimlemist kooli programmis polnud,

joonistamist ainult üks aasta. Lõbu värvipliiatsitest ja vesivärvidest jäi mul lapsepõlves läbi elamata. Sellest on kahju. Mõned laste kunsti näitused on nii suurepärased, nii toredaid elamusi pakkuvad, et isegi küpseks peetud kunsti näitused nende kõrval kahvatavad. Sellist vormi, värvi ja ka sisu fantaasiat pole ühelgi täiskasvanul mis lapsel, samuti nagu mitte seda naiivsust, siirust, tagamõttetust. Kui lihtsa endastmõistetavusega võib laps lehe pliiatsiga täis kriipseldada ja siis alla kirjutada: «Vihma sajab ja kedagi pole väljas.» Göteborgi kunstimuuseumi laste kunsti osakonnas tulin otsusele, et lapses on eos kõik võimalikud kunstivoolud, ilma et ta ise seda teaks, nii realism kui abstraktsionism, nii impressionism kui ekspressionism, nii kubism kui futurism või sürrealism. Kõige selle taga aga võitmatu lust midagi luua.

Ent minul polnud mingit lusti oma joonistusvihiku ruutudele vedada samu jooni, mida õpetaja Simonson kriidiga ette tõmbas klassitahvli punastele ruutudele. Ei vähematki fantaasiat püst- ja ristjoontes, kolm- ja nelinurgas. Tapvalt igav käsitöö. Ootasid ainult märgukella ja tunni lõppu.

Simonson ise oli saksa koguduse organist. Olin kirikus käinud imetlemas oreli majesteetlikke helisid ning huviga jälginud ta käte ja jalgade liikumist. Ta võlurlikkusest polnud joonistustundides jälgegi. Tihti hilines ta ja tema ootaminegi oli igav. Kui see ümmarguse näo ja lühikese kaelaga mees viimaks tuli, ruttas ta sõna lausumata tahvli juurde ja asus kohe tööle, aegajalt mingisse raamatusse pilku heites, et mitte eksida. Vahel möödus tund, ilma et ta ühtki sõna oleks öelnud.

Kord tuli poistel mõte ta igavat tundi veidi elavamaks teha. Muugiti lahti suletud uks seinas. Keegi ei teadnud, mis uks see on ja kuhu ta viib, kas seal taga

on salakamber täis kulda ja kalliskive või kirst Viljandi foogti kontidega, nagu keegi oli kuulnud. Ei seda ega teist, seal seisis ainult luukere raudtoe najal.

Joonistustunni eel tõsteti seesinane skelett kongist kateedrisse ja ise jäädi surmvaikselt ootama, et sisseastuja minestusse langeb. Simonson tuli viimaks ja ruttas oma väikeste sammudega otsemaid tahvli juurde. Skeletti märgates kukkus käest ainult kriiditükk põrandale. Õpetaja kogus ennast kohe, heitis kurja pilgu oma pojale, oli see ju suur vigurivänt, pöördus ümber ja läks. Silmapilkselt kadus ka luukere kateedrist tagasi oma urkasse.

Mõne minuti järel ilmus õpetaja klassi koos püha viha täis koolijuhatajaga. Poisid tõusid tõsiste nägudega püsti. Keegi polnud mingit luukere näinud, polnud sellest keegi midagi kuulnudki. Viirastus, mis muud. Vanahärra vaatas korra küsivalt-kahtlustavalt tunniandja otsa, kehitas õlgu ja sellega lugu lõppes.

Heine enda saksa keele tundides ja ta tütre prantsuse keele tundides vigureid ja vallatusi ei tehtud. Nad olid liiga tõsised ja autoriteetsed, nende õpetamismeetod oli läbimõeldud ja tulemusrikas. Võõrkeeltele oli pandud kindel põhi.

Progümnaasiumis polnud neli aastat asjata käidud. Olin omaealistest maapoistest tükk maad ette jõudnud. Oleksin võinud isegi oma isa vene keelt kritiseerima ja korrigeerima hakata, aga ei söandanud: oleksin teda ehk solvanud. Teist solvates aga kannatan ise rohkem kui solvatu.

ESIMESEST KINOST, JUUKSELÕIKAMISVABRIKUST, SOOLAVAHETAJAST

Sajandi algul koosnes Viljandi südalinnast, Kelmi- ja Kantrekülast. Lisame siia veel Lossi ja Tartu uulitsad oma poodidega, siis on kõik olulisem mainitud. Oli toredate nimedega kohti, nagu Kassisaba uulits ja Seasaare kõrts. Mäenõlvakul aedade vahel kitsal sillutamata tänaval seisis suur ratas, mille abil pikki köisi punuti. Kas see polnudki Lontmaakri uulits?

Linnakooli-esisel platsil (nüüdne Tombi plats) peeti turgu ja laata. Platsi ääres, Kingissepa tänavas on praeguseni säilinud puumaja, kus näidati esimest filmi. Kinosaal polnud väga suur, sinna mahtus sisse oma tosin pealtvaatajat. Ka seanss polnud väga pikk ega väsitav, kestis kõige rohkem kümme minutit koos vaheajaga.

Sõnad nagu kinematograaf, kino ja film olid võõrad, räägiti elavatest piltidest. Paljud aga mõistsid elavate piltide all tavaliselt peo lõpul laval näidatavat kunstipäraselt ülesseatud inimestegruppi bengaalitule valguses. Siin aga esitati pilte, mis elasid. Põnevus nende vastu oli erakordne. Tuli oodata, enne kui sisse pääses. Ikkagi ennenägematu ime, mille eest igamees valmis oli viis kopikat välja andma.

Seanss koosnes kahest osast. Esimeses näidati nõida, kes luua seljas korstnast taevasse lendas. See dokumentaalne film kestis umbes pool minutit ja äratas üldist imestust. Kuidas seda nii loomutruult küll teha sai?

Saladust arvasin siiski veidi mõistvat. Ühel saksa poisil meie koolis oli pisike, peopessa mahtuv pildiraamatuke, mille lehti üksteise järel pöidla alt kiiresti läbi lastes tekkis illusioon, nagu liiguks inimene piltidel. Stseen ise oli niisama lühike kui siin nõiapildis:

öösärgis ja öömütsis naine tõusis voodist ja istus potile. Küllap siingi oli olemas mingi seadeldis, millega sai pildikesi kiiresti üksteise järel lõuendile projitseerida.

Teine osa oli pikem ja pikantsem. Saapaviksija toolile istus maani kleidis daam ja palus oma kõrgeid nöörsaapaid viksida. Mees asuski ta jalgade ette ja kergitas seelikut järjest kõrgemale. Vaatajate piinlikkus kasvas, sest juba tulid nähtavale sukad, seejärel ka sukapaelad. Põlvede paljastamiseni siiski ei jõutud, see oleks kõlblusevastane olnud. Film oli läbi. Uued sensatsioonijanulised ootasid sisselaskmist.

Kui meie usklik vanaonu, kelle juures elasime ja kes igale meist viis kopikat kinkis, et võiksime neid imepilte vaatama minna, kuulis, missugusele kõlvatusele ta meid oli meelitanud, sai ta püha viha täis ja luges päev otsa piiblit.

Peale esimeste filmide nägin ka esimesi autosid. Need olid tõllataolised, kutsarid pukis. Vallarahvas oli aegsasti kogunenud Pahuvere kõrtsi ette, et jälgida mõisnike võidusõitu Viljandist Valka. Need hobusteta imesõidukid arendasid, nagu räägiti, kolmekümneverstalist kiirust.

Ka esimene torugrammofon, mida keegi vallast valda rännates raha eest demonstreeris, oli suureks sensatsiooniks.

Sajandivahetusel tungis tehnika võidukalt igale alale. Põllutöömasinad, koorelahutajad, õmblusmasinad läksid moodi. Alfa Laval, Mac Cormick, Singer, Naumann — kes poleks kuulnud selliseid firmasid? Isegi koolipoisid hooplesid oma nugade teravusega: kellel oli viskariväits (Fiskar), kellel emmausner (E. Maussner). Kõneldi mitut liiki vabrikutest: klaasivabrikust, linavabrikust, tikuvabrikust, puupapivabrikust, pudretivabrikust. K. A. Hermanni «Laulu ja Mängu Lehes» leidus isegi noot «Ma olen klaasivabrikant».

Sellest veel vähe. Mul tuli iga päev kooli minnes mööda astuda uksesuurusest sildist, millel võis lugeda: «Habemeajamise, juukse- ja konnasilmalõikamise vabrik». Konnasilmalõikamise vabrikant Laurson ise, blond, paksu pehme näoga, paistis niisama kummaline olevat kui ta ärisilt. Vahest polnudki ta tobe, nagu arvati, vaid ainult humoorikas, nagu oma mälestustes väidab Jaan Vahtra. Teine kunstnik, vana viljandlane Villem Ormisson, teadis rääkida, et kliendil habet ajades ja teda toolil ringi keerutades laskis vabrikant vahel salaja suure süljelaraka vahutopsi. Võib-olla tõstis see tõesti vahu kvaliteeti. Olin habemeajamiskunstis veel lapsekingades.

Üldse paistis Viljandi kubisevat igasugustest veidrikest ja imelikest tüüpidest. Seal oli elukoorma all vinklisse vajunud Peeter, kelle roppu hüüdnime keegi ei tahtnud avalikult suhu võtta ja kes ise suust välja ajas kõige suuremaid rõvedusi, et pane kõrvad kinni. Seal molutas iga päev poes, mille peremehe juures ma üksvahe elasin, üks igavene viinanina, kes armastas igale ostjale seletada, kuidas ta oma ruuna täkuks teeb. Vaksaliteel mängis üks sant suve ja talve läbi hommikust õhtuni, müts almusteks jalge vahel, viiulit. Kui rahaandjat silmapiiril polnud, laskis ta haleda viiuliviisi asemel lahti igavese lorilaulu. Selliseid tüüpe leidus teisigi.

Ent oli ka teistsuguseid mehi, kes koolilastele meeltmööda olid, nagu raamatukaupmees Leoke. Tema poodi, kus müüdi sulgi, pliiatseid, õpikuid, vihikuid, ühesõnaga kõike, mis kooliskäijal vaja, kippusid lapsed meelsamini kui teistesse, igavamatesse kauplustesse. Leoke oli lahke mees, kandis kuldprille ja suurt habet, ja kuna ta ise väikest kasvu oli, ulatus ta pea parajasti üle leti nii kõrgele, et ta oma pruuni parraga kui luuaga vitriine pühkis. Ta suu ei seisnud kunagi vait.

Igalt jõmpsikalt küsis ta, mis ta nimi on, kus ta elab, kus koolis ja mis klassis ta õpib, mis papa kodus teeb, ütles teda tundvat ja saatis talle terviseid. Kas niisuguseid pilte poiss varem on näinud? Teed märjaks, litsud paberile, hõõrud natuke ja ennäe, mis paberile tuli. «Oota, poja, saad pealekauba Krügeriga sule. Kas sa buuridest midagi oled kuulnud? Kui suuremaks kasvad, lähed neile appi.»

Lahke jutuvada iga sisseastunud nakiga kestis hommikust õhtuni, kaup aga läks libedasti.

Riiukukk ma loomult ei ole, aga lume- või kivisõda mägedes oli paratamatu, ja mõnigi kord tulin koju paistetanud põsega või verise huulega. Ei tahtnud teistest vist maha jääda.

Teise solvamine tekitab hiljem endas südamepiinu, aga ometi juhtus kord nõnda, et ma teise hinge heast peast haava lõin. Ühel õhtul nimelt seisis üks turske poiss vürtspoe leti taga minu ees järjekorras. Ta pakkus poodnikule tagasi naela soola, mis ta oli ostnud, ja tahtis seda peenema soola vastu ümber vahetada. Kui ta poest lahkus, poetasin talle ei tea mispärast järele: «Soolavahetaja.» Sain vastuseks vihase pilgu. Möödus paar päeva, olin vahejuhtumi juba unustanud, kui ühel õhtul värvimiskoja kõrvalt nõlvakult üles astudes kuulsin kedagi lõõtsutades enesele järele jooksvat. Ei saanud veel ümber vaadata, kui esimene mats kuklasse lendas.

«Kes on soolavahetaja!» hüüti samas ja virutati teine hoop ribikontide vahele. Nüüd läks madinaks. Püherdasime mõnda aega maas, kord üks all, kord teine, kuni meid lahutati. Jõllitasime hüvastijätuks veel kord teineteise otsa ja lahkusime löömatandrilt.

Võiks ju veel meenutada üht ja teist selletaolist, nagu seda ägedat lumepalliduelli, kus ma halba positsiooni sattusin ja järsust lossimäest alla lendasin kaks uper-

palli tehes ja peaaegu kaelaluud murdes, kuid kardan, et võidaks viimaks arvata, et ma tahan ennast näidata tülinorijana, uljaspeana või löömakangelasena, mida ma tegelikult polnud.

VANAONU

Nõnda me teda kõik nimetasime, sest teisi vanaonusid elus enam polnud. See oli sama Hans Kurrik, kellest juba eespool juttu oli, endine aednik ja metsavaht, kes ajutiselt Kääriku talu pidas, kuni pärisomanik Peterburist kohale tuli.

Viljandisse kolinud, lootis ta oma vanaduspäevi seal rahulikult surma poole saata. Kuna ta oli suur kitsipung, siis arvati, et tal on hoiul hea summa raha. Pärijaid tal otseselt polnud ja nii küsiti tihti, kellele ta oma varanduse küll peaks jätma.

Ta elas linna serval ärklitoas, mille aknast nägi Tariku suurt lilleaeda ja kasvuhoonet, kus linnarahvas käis ostmas roose, nelke, tulpe ja värsket aedvilja. Kaugemal paistis lossimägi ja tükike järve. Küllap ta kui endine aednik ja iluarmastaja niisuguse väljavaate oli meelega valinud. Ühe talve elasin oma õe ja onutütardega tema toas. Lähedalt polnud ümbrus sugugi nii kaunis kui väljavaade aknast. Pööningutoa all asetses limonaadivabrik, selle kõrval lehmalaut. Kui toaukse avasid, tungis sisse sõnnikuhais, kõrvus aga mürises limonaadivabrik.

Toa peremees oli meist lahutatud kolmeosalise sirmiga. Selle taga ta lesis enamasti terve päeva, kõrval öölauakesel küünal ja piibel, mida ta ilmast ilma luges.

Ta sõrmed olid konksu tõmbunud, samm tatsuv, nahk vahakarva, pruunid silmad aga puurisid sind otsa vaadates üdini läbi, nagu tabaks ta sinus sada surmapattu.

Udemed kõrva ääres olid hallid, habe aga osalt veel must. Kogu ta olemises oli midagi neist prohvetitest, keda renessansimeistrid on maalinud.

Ta ajas läbi piskuga. Ta söögisedel oli imelihtne: kuiv leib, soolasilk, hapu piim ja must kohv. Pada ja panni ta ei tarvitanud. Meie söögilauda suhtus ta väikese põlastusega: milleks liha, või, muna? Kui ta siiski seal istet võttis, siis mitte söömiseks, vaid palvetamiseks. Ta pani oma käed risti, laskis sellele lauba ja hakkas siis pikka-pikka söögipalvet pidama. Tiraad koosnes ikka neistsamadest sõnadest, mille vahel polnud mingeid vahemärke.

Suu jooksis vett, toit laual jahtus, aga sööki puudutada ei tohtinud, enne kui ta pea üles tõstis ja silmad avas. Selle püha ja igava talituse ajal togisime meie üksteist jalgadega, näpistasime küünarvarrest, tegime grimasse, et keegi ometi piuksataks või naerma pahvataks. Palvelugeja ei märganudki meie kärsitust ja vallatlemist, ta viibis transis, kust aamen teda viimaks välja tõi.

Millal see vanapoiss usklikuks muutus, ei tea. Kirikus ta ei käinud, küll aga palvemajas. Kodus luges ta piibli kõrval veel «Ristirahva Pühapäeva Lehte». Ta ümber tiirlesid usuvennad ja -õed, aimates, et see vend pole vaene.

Mõni aasta hiljem kolis ta oma ärklitoast teisale. Palveõed olnud tal kolimisel abiks, igaüks võtnud mõne asjakese kaenlasse ja nii mindud pikas protsessioonis läbi linna uude korterisse, kus elanud ees teine usuvend. Suurt õnne see ümberkolimine ei toonud, sest too lootnud, et jõukas üüriline ka tema tuba kütma hakkab (ahi olnud neil ühine). Kuid ükski usk ei suuda jonni murda: mõlemad jätnud ahju kütmata, elatud külmades tubades ja põetud haigusi.

Kui siis vanake viimaks oma Jeesukese juurde läks,

jäid sugulased pika ninaga: kogu pärandus — 1400 kuldrubla — läks testamendi järgi palvemaja ehitamiseks Tallinna tänavas.

VIIMANE KEVAD VILJANDIS

Neljas koolitalv hakkas lõpule jõudma. See 1905. aasta kevad on meelde jäänud mingi sisemise rahutusega, mingi eelärkamise aimusega, mingite uute joonte avaldumisega iseendas.

See polnud siiski kool, mis rahutuks tegi. Eksamite pärast polnud ju mingit muret, koolikütketest pääsemine oli kindel, ka puudusid välised põhjused rahutuseks. Kuid andsid ennast tunda nagu kaane all teadlikkuse eest varjul olevad noored, väljaarenemata tungid, mille suundadest suurt aimu polnud.

Hakkasid nägema teist sugupoolt nagu läbi udu. Puudutused hullamistel tegid lõbu, aga igatsusi veel ei tekkinud. Punsunud vormidega naabriplikas lõid elumahlad arusaamatut tantsu, ta neid ei taltsutanud ega häbenenud. Tükkis aina lähedale, istus sülle, tundmata häbi teiste, ka mu vanaonu juuresolekul, kes sirmi taga piiblit luges, nöörsangadega prillid ninal. Selline taltsutamatus meeldis ja ei meeldinud ka. Lükkasin istuja sülest minema, aga rahule ta mind ei jätnud. Kuid ega ma ainus väljavalitu olnud. Ka mu naabripoisile olid tema vallatused tuttavad, samuti üleaedsetele. Kiivust me üksteise vastu ei tundnud. Tegime koguni ühiseid plaane, kuidas tüdrukule vingerpussi mängida, aga see oli tema, kes meid alt vedas.

Eelmisel aastal elasin naabripoisi isa majas. Tema aed üksikute metsikult kasvavate puudega asetses mäeküljel, aiamaja aga kasutati kuurina või laona, kus me tihti mängisime. Ka mainitud tüdruk elas selles majas.

Ühel kevadpäeval soovitas ta meile ronida aiamaja katusele, kust avanevat tore väljavaade.

Katuse najale oli pandud pikk redel. Tõepoolest, miks mitte üles ronida? Kõrgus ahvatles, päike soojendas katuseharja, maailm nägi sealt kindlasti teistmoodi välja kui alt.

Hakkasime üles ronima, sõber ees, mina taga. Sindlid katuseserval olid rabedad, polnud ka obadust, kust kinni haarata. Tüdruk ergutas alt: «Mis te kardate, mis poisid te olete, kui ei julge üles ronida!»

Kuni sõber katust mööda ülespoole roomas, siit-sealt küüntega kinni haarates, toetasin mina ta jalgu redelil seistes. Veel viimane tõuge ja ta oli üleval, mina aga tundsin oma jalgealust viltu vajuma hakkavat. Hüüdsin, et tüdruk redelit kinni hoiaks või õigesti seaks, aga teda polnud enam näha. Miks ta ära kadus?

Nüüd katsusin minagi katusele upituda sõbra jalgadest kinni hoides.

Jumalik tunne! Kuhu vaatad, aina järve poole laskuvad aiad, katused, puude ladvad. Päike soojendab nii meeldivalt, et ei tahagi enam alla minna. Käsigi võib katuseharja küljest lahti lasta, ilma et alla libiseksid.

Olime nõnda tükk aega peesisklenud, kui katusele äkki kivi kukkus ja alla veeres. Selle järel teine. Kes pagan neid seal pillub ja kas tõesti meie pihta? Läbi lehestiku pole kedagi näha, aga juba vihiseb üle pea kolmas kivi ja sopsatab maha meie selja taha.

Ei ole enam lusti üleval mõnuleda. Juba on mu naaber minust kinni hoides alla libisenud ja mind unustanud. Tulen talle meelde alles siis, kui ta juba kindlas kohas on.

Kivisõda oli varemgi peetud, aga kes võisid meie seekordsed vaenlased olla? Kas üleaedsed? Samas aga tekkis kuri kahtlus: kas meie plikast võrukael ka

ise asjaosaline polnud? Miks ta meie juurest ära putkas?

See väike vahejuhtum meile liiga ei teinud, vaid otse sobis sellesse kevadesse, kus huvi oli tärganud tavalisest roopast välja kalduda ja riskile vastu minna — millal varem midagi selletaolist sees pakitses? Varem oli ainult juhus julguseproovile lükanud, nüüd otsisid ise juhust, kus saaksid ohuga silm silma vastu seista.

Millal näiteks varem oleks tahtmist olnud üle kitsa vareme joosta kahe järsu lossimäe vahel? Oli see ju keskelt oma kaks-kolm sülda kõrge, ja kui jalg oleks vääratanud, oleksid kukkunud alla nõgestesse murdunud luude-liikmetega. Aga sellel kevadel oli otse kihk üle ohtliku müüritüki joosta, sest muidu sa polnud mingi mees.

Nagu jutustab K. A. Hindrey oma mälestusteraamatus, oli temagi Viljandis koolis käies üle selle müüri ühelt mäelt teisele jooksnud. Aastakümnetega on see kitsas kivisild üle kuristiku hoopis madalaks varisenud ja sealt võib nüüd iga kodanik rahulikult üle kõndida, tarvitseb ainult viitsida, mitte enam riskida.

Teistelgi varemetel turnimine kõditas meeli. Eriti ahvatles kuristiku serval üksik müüritüügas, kust meeleldi kive lahti kangutasid ja alla lükkasid. Ega see nii lihtne polnudki manipuleerida munakivil või libedal eendil seistes.

Olgu ärganud seikluslustiga mainitud veel üks paadisõit järvel. Poisikestele ei tahetud paati kauemaks üürida kui üheks tunniks. Tunnist oli muidugi vähe. Meil kahekesi sõbraga kokku jätkus raha ka teiseks tunniks.

Õhtueelne libisemine klaassiledal veepinnal, kus vastu peegeldusid mõlemapoolsed kaldad, oli juba iseendast suur elamus. Alt üles vaadates tundus, nagu

oleks linn oma aedu ja maju mööda mäekülge alla puistanud, järve kohal järsult, Kelmiküla pool küljes loiumalt. Kõrgel õhtutaeva kollakal taustal paistis sakiline siluett väljaulatuvate kirikutornidega. Üsna lähedal tundus olevat trepimägi ja see endine hall raekoda, mis jättis kaanega suletud kohviveski mulje.

Tund möödus kiiresti ja küllap teinegi, kahju oli tagasi sõita, tõtata polnud kuhugi. Sooja saime sõudmisest. Juba olime mööda Huntaugumägedest, mis andsid ruumi põldudele, järv ahenes, jõudsime selle otsani, Raudna (saksakeelsel kaardil Ninigali) jõeni, mis siit välja voolab.

Jõgi oli kevadistest vetest tulvil ja polnudki tarvis pingutada — paat liikus ise kiiresti edasi. Vupsasime maantee silla alt läbi, et mis seal ikka, vaatame, kuhu see jõgi heinamaal lookleb.

Kella meil polnud, võisime üle kahe tunni teel olla, hiljaks olime niikuinii jäänud, nahatäiest ilma ei jää, niisiis milleks rutata.

Tagasisõudmine oli raskem, kui olime kujutlenud, nõudis lihastelt suuremat pingutust, need aga olid väsinud. Paat liikus tigusammul vastu voolu tagasi. Kas jõuamegi enne päris pimedat tagasi? Kas paadimees peaks meid ootama jääma? Ärkas südametunnistus. Või oli see kartus? Katsusime teineteise ees hästi vaprad näida.

Jõudsime tagasi silla juurde. Siin see draama algaski: silla alt ei saanud kuidagi läbi! Jõgi oli siin nagu seinte vahele surutud, vool kiirem, aerusid laiali sirutada ei saanud. Sellal kui üks aeruga sõudis, toetas teine teise aeruga vastu seina. Pingutasime viimseni, üks aer praksatas, seda tarvitada enam ei saanud. Olime nõutud. Kõik loodusejõud olid meie vastu. Polnud näha ka ühtegi hingelist, kes meile appi oleks võinud tulla. Ühe aeruga silla alt läbi sõuda käis üle jõu. Pimedus

tihenes. Ligines tasakesi lootusetus. Mis teha? Jätta paat sinnapaika ja ise sääred teha? Ei tulnud kõne allagi.

Viimaks jõudsime heale, kuigi ohtlikule otsusele — ise vette minna ja paat silla alt läbi tassida. Oli juhus oma mehisust näidata ja see andis hoogu. Kumbki ei tahtnud teisest maha jääda. Ja nii olid mõlemal riided seljast võetud. Sumasime jääkülmas vees, üks tõmbas paati eest, teine tõukas tagant. Olime pääsenud, aga lõdisesime ka siis veel, kui riided jälle seljas olid.

Nüüd oleks pidanud algama kibe sõudmine, et sooja saada, aga üks tiib meie linnul oli murtud, lennata oli võimatu.

Kesköö paiku jõudsime tagasi valgmasse surmani väsinuna. Teenitud rahehoog ei jäänud tulemata. Paadimees kirus ja sõimas meid mis oskas, ähvardas meie teost kooli teatada, aga suure ähmiga unustas küsida, kes me oleme ja kus koolis käime, ning mis kõige olulisem — tal ei tulnud meeldegi meilt lisatasu küsida. Ta paistis siiski õnnelik olevat, et paat polnud ümber läinud. Katkisest aerust me ei kõssanudki.

Nii see viimane kevad Viljandis kulges poisikeselike riskide saatel, mille ahvatlust ma varem ei olnud tundnud. Hiljem sain aru ka nende kasvatavast mõjust.

Arengut inimene pisisündmustest ei näe, ta peab läbi elama järsu muudatuse, et seda tajuda. Nelja aasta jooksul ei märganud ma aga milleski muudatust. Ei tekkinud ettekujutust, et maailm võib teistsugune olla, kui ta oli. On juba kord nii seatud, et jõukamad kaupmehed, majaomanikud ja antvärgid linnas ning mõisnikud maal ei saagi muud olla kui sakslased, kroonuametnikud muud kui venelased. Eestlane pidi leppima sellega, et ta kuulus alamasse kihti. Selle kõigega oli harjutud, see paistis nõnda looduse enda poolt kindlaks määratud olevat igavesest ajast igavesti. Jõukuse- ja

rahvusevahed olid ju ka poisikesele silmanähtavad, aga kes oleks talle seletanud, et need võivad ka areneda ja muutuda. Keegi ei näinud pilukest, kust oleks võinud kaugemale vaadata.

Ent siis ühel õhtul, enne koolist lahkumist, oli juhus just nende vahede puhul väga teravalt tunda torget südames, sädemekest mõtetes.

Viibisin «Handwerkervereini» rõdul Schilleri 100. surma-aastapäeva mälestusõhtul, mille kohalikud sakslased olid korraldanud ja kuhu ka meid, Heine kooli poisse, oli suvatsetud publiku hulka kutsuda. Istusin ülal rõdul, kuulasin kõnet «meie Schillerist», deklamatsioone ja «Wilhelm Telli» ettekannet. Oli suur üllatus näha laval meie oma kooli poisse aktiivsete tegelaste hulgas. Sellest, et nad millegagi avalikult võivad esineda, polnud mul varem vähematki aimu. Neil seal oli oma Schiller, meil, eestlastel, mitte. Miks me nii vaesed peame olema?

Olin kuulnud Kreutzwaldist ja Koidulast, olin neid isegi lugenud. Kas need ei anna mõõtu välja? Miks pean mina kuuluma rahva hulka, kes on väike ja kõrvaletõrjutud, kelle keskel teised uhkelt peavad oma suurmehe mälestuspäeva? Olin solvunud, hingepõhjani puudutatud, kogu mu väike olemine tõusis üles selle ülekohtu vastu.

Midagi oli minus hakanud elama, kisama, protesteerima.

Alles tolle aasta lõpp tegi siin otsustava pööraku, kiskus mu silmad lahti, sütitas mu meeled. Lapseiga lõppes siis järsku «Marseljeesi» pateetikas.

PÄRNUS

Tuleks arvata, et mälestuspildid hakkavad kõige kirkamalt helendama vanades paikades uuesti ringi liikudes. Aga see pole alati nii. Tihti ei pane isegi kõige soojemate tunnetega hellitatud paiga jällenägemine mälestusi hõõguma. Asjadele oleks nagu aastate sammal peale kasvanud. Tarvitseb aga silmad kinni pigistada ja läbi selle samblakorra iseendasse süveneda, kui hakkad selgemini nägema endiste asjade, inimeste, sündmuste piirjooni ja tajuma omaaegsete elamuste värskust.

Käisin hiljuti Pärnus läbi kogu koolihoone, kus ma üle poole sajandi tagasi viis aastat olin õppinud. Tegelikult polnud siin midagi juurde või ümber ehitatud, aga mälupildis oli paljugi teisiti: välistrepp kõrgem koridorid kitsamad, aktusesaal avaram.

Kuipalju praegusest avaram ja mõjuvam oli selle koolilinna peatänav, kus suurtel vahetundidel jalutamas käidi! Kuipalju pikem ja võimsam oli tookord sild üle jõe! Pean ma neid siis nüüd kitsamaks ja lühemaks tegema?

Kui vihased olid sügiseti randa tuiskavad lained, needsamad lained, mis kord mu paati vägisi tahtsid vastu muulikive puruks peksta! Pean ma neid laineid nüüd kärpima hakkama, sest praegu ei paistaks nad mulle suurimas tormiski nii kohutavatena?

Mu õpinguaastad Pärnus (1905—1910) tähendasid suurt käänakut mu elus, olles järjest uute ja avaramate akende avamiseks ellu. Selles linnas tekkisid mu esimesed tõelised sõprused. Sel ajal loetud leheküljed jätsid mu mällu kustumatud jäljed. Mu esimesed kired ja kiindumused, unistused ja pettumused, esimesed teadmised ühiskonna- ja poliitikaelust, mu esimesed sõnavõtud ja kõned, esimesed teatri- ja kontserdielamused, esimesed päevikud, esimesed luule- ja proosa-

katsetused — kõik see on lahutamatult seotud selle merehõngulise ja parkideküllase linnaga.

Oma virgumise eas on inimene nagu õrn taim, tundlik nii päikesepaistele kui halladele. Iga nähtud sündmus, iga kuuldud sõna, iga loetud lehekülg kujundab märkamatult ta homset päeva.

Pika eluaja kestel on käes hoitud tuhandeid raamatuid, aga ükski teos pole meeltesse vajutanud nii unustamatuid jälgi kui tol kujunemisajal loetud read. Meelde on jäänud isegi raamatute formaat, paberi kvaliteet, trükikiri, ridade asetus leheküljel.

Elu ses haljas eas näib tiheda padrikuna, kuhu loomupärane uudis- ja teadmishimu meelitab sisse tungima, ükskõik mis rada mööda. Kui aga nüüd aastate tagant kuskilt ülalt üle silmitseda kõiki neid kunagisi otsimisradu, siis paistavad nad haralistena ja sakilistena, kuid ometi ei tahaks ühtki neilt korjatud ja talletatud raasukest kui asjatut, naiivset või ülearust ballasti üle parda heita.

MERI JA KATEKISMUS

Miks mu isa mulle tavalisest suuremat koolihariduse anda tahtis, ma täpselt ei tea. Eks vanemad soovi oma lastele ikka paremat elujärge luua kui neil endil.

Maamõõtjate ajast oli isal tekkinud soov mind sellele elukutsele ette valmistada. Raamatupidajast onu Peterburis soovitas mind raamatupidajaks koolitada. Aga nähtavasti suurema tõuke andis mu ristiisa, Paistu kirikuõpetaja, luuletaja Jaan Bergmann, kes isale soovitas, et ma kõigepealt gümnaasiumi lõpetaksin, mis nii väga kulukaks ei lähegi, kuna ju õpetajate lapsed on õppemaksust vabastatud. Kui ma ta nõuande eest võin tänulik olla, siis pidin talle hiljem ikkagi valmis-

tama suure pettumuse — mitte üksnes sellega, et minust pastorit ei saanud, nagu ta oli tahtnud ja isale soovitanud, vaid ka et mu esimesed luuletused teda ära olid pahandanud. Kandsid need ju hoopis teistmoodi ilmet, kui tema oli soovinud, ja ilmusid jumalavallatute, kõlblusvastaste kirjanike ajakirjas, kellede juhti Gustav Suitsu Bergmanni aatevend ja sõber V. Reiman tituleeris «libude laulikuks».

Aga läheme tagasi 1905. aastasse.

Mul seisid ees sisseastumiseksamid Pärnu gümnaasiumi. Ühel kastesel augustikuu hommikul rakendas isa paariks päevaks laenatud hobuse vankri ette, et mind viia Hallistesse ja sealt rongiga edasi sõita Pärnusse. Olime juba väravast väljas, kui ema rätikusse mähitud kompsuga meile järele jooksis: olime külakostiks määratud värskelt küpsetatud korbid maha unustanud.

Eksamite pärast olin rahulik, sest soovitati mu noore ea tõttu astuda neljandasse, mitte viiendasse klassi. Palju rohkem erutas mind meri, mida ma esmakordselt pidin nägema. Meri oli mu unistus, see tundus tohutult suurena ja vägevana. Nähtud pildid ookeani mõõtmatusest, tormidest, merehädalistest vapustasid mind alati. Polnud ime, et ma oma jutu isaga ikka sinnakanti juhtisin. Kas Pärnu lahes tihti torme on? Kas paadiga kaugele sõita võib? Kas seal talvel uisutada ka saab? Kas sadamas palju laevu on? Isa pidi teadma, oli ta ju suviti korduvalt Pärnus vene keele kursustel käinud. Küll ise näed, oli napisõnaline vastus.

Keskpäeva paiku jõudsime Hallistesse. Raudteejaama-lähedases talus elas mu isa õde Elts. Nähes võõraid tulevat, ruttas ta meile vastu. Puutus silma ta iseäralik peakate: rätiku all valge tanu, mis laupa kattis ja mille teine ots selja peal rätiku alt tükk maad välja ulatus.

Tema kannul jooksis meile vastu säbarate juustega ja

täidlaste põskedega suur tüdruk, kes mul kaelast kohe kinni hakkas, et vaata, kui suureks poisiks sirgunud!

Kindlasti ma punastasin, niisugune lähenemisviis oli mulle piinlik. Aga täditütre sundimatus ja impulsiivsus tegid mind varsti julgeks. Läksime temaga kohe aeda marju ja õunu proovima.

Tuppa tulles köitsid mu tähelepanu ta raamatud. Neid oli mitmesuguseid. Meelde jäid «Linda» numbrid ja suur luuletuskogu, kuhu autori poolt midagi sisse oli kirjutatud.

Kas ma luuletusi armastan lugeda, küsis tüdruk.

Kohe meenusid pikad vene- ja saksakeelsed ballaadid, mida koolis pähe tuli tuupida, kuigi neid keeli endid veel puudulikult tundsin.

«Ei!» oli mu kindel vastus.

«Mina küll. Kuula!»

Ta hakkas mulle ühelt ja teiselt leheküljelt ette lugema. Värsid olevat luuletaja ja rahvalaulukorjaja V. Rosenstrauchi omad, kellega ta Kihul tädi juures tuttavaks saanud. Ta olevat mõnikord ka siin käinud, oma päevapildi kinkinud, jah, ka mõne luuletuse temast kirjutanud.

Päevapilt ja luuletused jätsid mind täiesti külmaks.

Hoopis huvitavam oli väike matk täditütrega Halliste surnuaeda, kus otsisime üles oma ühised vanaisad ja -emad. Tagasiteel kohtasime kirikuõpetaja von Dehni, kes meid peatas ja küsis, kas me ei tahaks tema klaverimängu kuulda, ta minevat koolimajja ja seal olevat klaver. Läksime kaasa.

«Beethoveni «Mondscheinsonate»,» ütles ta meile ja hakkas kohe peale. Ma polnud kunagi midagi selletaolist kuulnud. Unustasin kogu ümbruse.

«Ja nüüd kuulake Chopini.»

Mu kaaslasel läks asi igavaks, ta sikutas mind käisest, et kaome, see seal ei märkagi. Nii tegimegi, kuigi

ma meelsamini oleksin paigale jäänud. Pastori lakkamatut mängu kuulsime veel kaugelt eemaltki. Olevat üldse veider mees. Kord kutsutud teda last ristima. Talus juhtunud klaver olema, ta hakanud mängima, mänginud öö läbi, jätnud ristsetelolijatega juba jumalaga, kui talle meelde tuletatud, et laps tahab ka ristida.

Maanteel käies peatavat ta iga inimese ja hakkavat temaga rääkima. Ka olevat tal kombeks päikesetõusu ajal käia niidul kasteses rohus suplemas.

Õhtul, kui olime hobuse tallu jätnud, läksime jaama, et rongile istuda. Vaguni ühetooniline lõksumine jätkude kohal suigutas mind varsti unne. Ärkasin alles Waldhofis. Imetlesin vabriku kõrgeid korstnaid, palkide tohutuid virnu, millest mõistatuslikku «puupappi» valmistati, Pärnu jõe laiust, kuid ei tahtnud uskuda, et see triip vett seal vasakul mändide vahel ongi meri.

Vaevalt olime linna jõudnud ja isale tuttavas perekonnas peatunud, kui mul himu tuli mere äärde joosta ja järele vaadata, kas ta tõesti nii nigel on, nagu vaguniaknast paistis. Aga mind ei lastud. Eksamid algavad ju tunni aja pärast, võtku ma raamat kätte ja korraku, mis vaja. Ent mis seal ikka korrata, läbikukkumist karta ei ole.

Eksamid läksidki libedasti. Jäid teha veel tühised ained — looduslugu ja usuõpetus. Ilmusin niisiis ühe kuldprillides mehe ette, kes kandis pikka musta habet. Ta mõõtis mind umbusklikult, aga ma seisin rahulikult. Mis siin karta oli? Armastusest ja huvist looduse vastu polnud mul puudust, kodus oli mul kast liblikate ja mardikatega, samuti herbaarium mitmekeelsete nimetustega.

«Jutusta mulle... tiigist.»

Ülesanne tuli ootamatust küljest, võttis veidi kohmetuks. Kõik nähtud tiigid jooksid silmade eest mööda. Lohk aida taga — see kuivas suveks ära ja selle põh-

jast leidsin ainult «puruvanameeste» kiviseid rüüsid. Linaligu? See oli mudane, kaetud rohelise perkega. Luuleline tiik Kihu tädi talus remmelgate raamis lõhnavate kalmustega... Aga kuidas on vene keeles puruvana, perge, kalmus? Konnadest, kaanidest, kokredest jutustada — seda tundus pagana vähe olevat. Aga siis tuli päästja — Vene-Jaapani sõja päevilt. Olin nimelt mullu suvel männikoorest soomuslaevu vette lastes kinni püüdnud suure musta liikuva miini — ujuri. Mu putukate kastis oli ta kõigist oma naabritest kõige kopsakam. Õnneks oli meeles ka ta venekeelne nimi, isegi ladinakeelne. Rabasin sellega oma eksamineerijat. Ta jäi mu otsa vahtima ja ta habemesse tekkis heatahtlik naeratus ilusa hammastereaga (pärast räägiti, et ta habe on värvitud ja hambad kunstlikud). Kalligraafiliselt joonistatud viis tekkis mu nime taha.

Jäi veel katekismus piiblilooga. Pean tunnistama, et selle taevase ainega olid mul natuke lohakad suhted. Lapsena käisin ma oma isa juures klassitoas tunde pealt kuulamas, aga esimeses tunnis mind harilikult ei olnud, sest mind hellitati veidi ja lasti hommikul kauemini magada kui teisi. Esimeseks tunniks aga oli alati usuõpetus, esmaspäeval koguni kaks tundi järjestikku.

Heine progümnaasiumis jagati vaimulikku tarkust saksa keeles ja mulle kui eestlasele polnud see kohustuslik. Eesti poistele nende emakeeles usuõpetust anda oleks kooli peremehele tähendanud lisakulusid ja õpetajaid polnud ka nii loalt palgata. Juhtus linna elama tulema mõni eestikeelse katekismuse tundja, keda odavalt sai kooli tööle meelitada, siis mõni aeg see ka õpetas, kuid enamasti püsis koht vakantne. Ja üldse jäid need tunnid teiste õppeainete kõrval juhuslikuks ripatsiks, seda enam et koolitunnistusele usuõpetuse eest kellelegi ei söandatud alla viie panna. Poleks nagu sünnis olnud.

Nii ilmusin ma üsna pinnaliste teadmistega, aga üpris kerge südamega tolle sünge näoga harjasjuukselise pastori ette, kes nähtavasti eksamitest juba oli tüdinenud ja püsti tõusnud, et ära minna, ja kes mulle eesti keelt vägevasti väänates esitas lühikese küsimuse:

«See täine ristiusu õppetus!»

Ei osanud kohe musta ega valget vastata.

«Ristiusu õpetus?» kogelesin. «Ma ei mõista hästi . . .»

Ei saanud veel lisada «teie küsimust», kui tuli raginal:

«Ah ei moista? Ei moista? Ja tuled eksamile!»

Olin niisiis läbi kukkunud.

Eksamikomisjoni ees leidsin siiski armu. Mulle anti kirjake kaasa ja läkitati kohaliku koguduse pastori juurde, kes eesti keelt paremini oskas.

Jooksin kohe Supeluse tänavasse pastoraati, aga seal öeldi, et kirikuõpetaja kõnetunnid on hommikupoolel.

Nüüd oleksin võinud oma igatsust rahuldada ja keeru mere ääres ära teha, vaadata sadamas laevu ja «nahksilda» (mis nahast see küll võis tehtud olla!), aga süda ei jäänud rahule. Läksin otsemaid koju ja sain isalt põhjaliku järeleaitamistunni. See tund kestis poole ööni.

Järgmisel hommikul, pea täis pühasid valemeid, ruttasin uuele katsumisele. Seekord istus kirjutuslaua taga vingus näoga pastor Hasselblatt, hõredad punakad juuksed üle lagipea soetud. Ta uuris mu kirjakest, mis ma talle ulatasin, ja küsis, millele ma siis eile olin komistanud, ei oodanud aga vastust, vaid hakkas siit ja sealt mu teadmisi proovima, jäi nendega rahule, kirjutas midagi paberile, pani selle ümbrikusse ja saatis mind sellega minema.

Kindlasti polnud see Taaveti kiri, mille Uria Joabile viis.

Kui kõik asjad viimaks joonde aetud, oli paras aeg rongile minna. Meri, sadam, muul — kõik tuli teiseks korraks jätta.

Seda teist korda polnud vaja kaua oodata. Mere esmakordne nägemine tõi pettumuse — olin teda kujutlenud hoopis suuremana. Seevastu kolmemastilise purjeka väljasõit muulide vahelt oli vägev ja seda võis kaua erutatult vahtida, kuni ta järjest vähenedes kaugusse kadus. Nahksild huvitas siis, kui ta keskelt lahti võeti, et laevu läbi lasta.

Koolielu ise kulges vaikselt. Poiste omavahelisi löömginguid, kivi- ja lumepallisõda, nagu Viljandi lossimägedel, siin ei toimunud. Suuri vembumehi klassis polnud. Saksa soost poistega — neid oli teistest rahvustest õpilastega pooleks — olid vahekorrad jahedad, aga käsitsi nendega kokku ei mindud.

Algul juhtus mu pinginaabriks olema kurikuulsa koolide inspektori Prošljakovi poeg. Meie vahekord oli hea, sest ma aitasin matemaatika raskusi võita, mis tal üle jõu käisid. Vastutasuks kutsus see lühikese kaelaga väike poiss mind vahetunni ajal alla koridori vaatama, kuidas ta seal ebaloomulikult pika ja kuivetu Uulu parunipoja jalgade vahelt läbi lipsab. Veel armastas ta sadistlikult üht või teist poissi ootamatult näpistada, sõrmenukkidega ta kuklast üle ribistada või üle õla tindiseid paberikuulikesi selja taga istujate pihta lennutada. Midagi peredonovlikku Sologubi «Väikesest kuradist» istus tal sees. Alati oli ta valmis mingit väikest sigadust tegema.

Ta isa, seda vallakooliõpetajate hirmu ja nuhtlust, olin ma näinud. Kooli ilmus ta ikka nagu välk selgest taevast, tormas saanist räpase kraega kasukas otsejoones klassituppa, nina punane, silmad vesised, märatses seal natuke aega ja kadus jälle. Ta võis olla jõhker, ähvardada, purjus peaga rumalustega hakkama saada, mis ta üle maa kuulsaks tegid.

Ütlesin oma naabrile, et ta isa on ka minu isa revideerimas käinud.

«Nu, polutšil zdorovo?» küsis ta võidurõõmsalt.

Vastasin, et ei tea kui valusasti, aga igatahes lõi ta ise oma pea muhku, kui uksest välja tormas. Uksed olid madalad, mees aga pikk.

«Kas su isa on kah tema pealekaebajate hulgas?»

Õpetajad olevat kõik hulluks läinud — ise vene keelt ei oska, aga peale kaevata küll. Tahtvat ta isa vägisi lahti kangutada. Aga küll kahetsevad veel, lendavad ise.

Ja oligi nii, et pealekaebajaid kuulati mitmel korral üle ja nad said teenimata karistuse.

Esimesed kaks talve Pärnus olin ma kosti peal perekonnas, kelle pea oli ühel ja samal ajal köster ja organist, õigusteaduse üliõpilane ja ajakirjanik Artur Jung.

Sattusin sinna järgmisel viisil. Isa kavatses mind kostile anda ühe oma tuttava, endise õpetaja Piiskopi juurde. See aga kostilapsi ei võtnud ja soovitas pöörduda alumisel korrusel elava pansionipidaja poole. Pererahvas olevat seal vali ega laskvat oma kostilisi ülekäte minna. Piiskop juhatas niisiis köstri juurde. Sinna ma jäingi, nagu mu tädipoeg Johannes Tammistki.

Isa võis rahulikult koju sõita — poiss oli usaldusväärsetes kätes. Muidugi tegi talle peavalu kõrge kostiraha: seda tuli talve pealt maksta kaugelt rohkem, kui koolmeistri aastapalk välja tegi. Aga küllap isal oli pikkade aastate jooksul mitmete kõrvalametitega mõni kopikas tagavaraks korjatud.

Algul paistis pansionielu senise elu kõrval suurepärane: suur tuba ainult kahele, süllapikkune laud akna all, kaks tooli, kaks voodit, kapp, kõrval suur saal klaveriga, sealt edasi tuba kahele koolitüdrukule. Klaasuks viis verandale ja sealt aeda ning me hellitasime

juba lootust, et kevadel see lukust lahti tehakse ja me saame sealtkaudu välja, aga see oli asjata lootus. Pidime ikka läbi teiste tubade väljas käima ja nõnda olime kogu aeg pererahva valve all.

Kasvueas jõmpsikas armastab tublisti süüa. Aga mida nädal edasi, seda kasinamaks ja kesisemaks jäi toit söögilaual. Kooli tuli minna pooltühja kõhuga. Kui siis seal suure vahetunni ajal kalfaktor mahuka korvitäie magusate saiakestega nähtavale ilmus, hakkas suu vett jooksma. Kaks kopikat tükk, aga taskuraha oli alati napilt. Lõunalaud oli enamasti kaetud pettumustega ja õhtul tuli leppida teadmisega, et vastu ööd pole tervislik palju süüa.

Enam kui üks kord tõstsid kõik neli kostilast protestihäält. Prooviti isegi näljastreiki. Toit paranes küll, aga ainult lühikeseks ajaks. Neljateistkümneaastase päevik on täis näljakisa. Võimalik, et perenaine mõnikord mu halvasti hoitud vihikut juhtus lugema, ega ta muidu nii hästi kursis olnud meie meeleoludega. Olin sinna märkinud: «Laual õhukesed kannikad nagu vihalehed.» Järgmisel päeval pandi leivataldrikule paksemad viilud. «Muidu kaebate, et on õhukesed nagu vihalehed.»

Külma tulekuga ilmnesid uued hädad — tuba ei pidanud sooja. Nelja toa peale üksainus ahjulahmakas, sellest paar riba pottkive meie suurele toale — seda oli vähe. Kraadiklaas ei tahtnud kuidagi üle seitsme pügala tõusta. Kupliga laualamp viidi ka ära, millel oleks võinud kohmetanud käsi soojendada. Asemele toodi plekist seljaga lamp, mis laua kõrvale seinale kinnitati ja mille valguses vaev oli peenemat kirja lugeda. Tütarlaste toas oli hoopis soojem, aga sinna minek keelati meile ära.

Nurisesid ja urisesid, aga lõppude lõpuks harjusid kõigega.

Meeldivat tähelepanu äratas tiibklaver suures kõrvaltoas. Kuidas ma kuulama jäin, kui peremees hommikuti sõrmeharjutusi tegi! Kui ka oma sõrmi sellel proovida saaks? Miks mitte, kui klaver vaba on ja saalis kedagi pole.

Olin varem lapsena käinud oma onu talus orelit mängimas. Olin uhke, et sõrmed suutsid sellel oktaavi võtta. Onu õpetas noodimärkide järgi sõrmi seadma ja avas mu nina ees kohe Punschelist koraali, mis kandis nimetust «Dir, dir, Jehowa, will ich singen». Saksa keelt ma veel ei osanud, aga viis oli tuttav ja «tirr, tirr» tegi suurt lõbu.

See muusikariist on väga tundlik: riivad sõrmeotsaga klahvi äärt, kui ta juba kisab. Kobamist ta ei salli, aga kohe õiget nooti võtta pole nii lihtne, kui esimest korda seda pilli proovima asud.

Harmoonia saladused said varsti mu tunnetes selgeks ja juhuslikult vahelelipsanud võõras noot võis teinekord torgata kui okas, kuigi mulle sõnadega keegi neid helisaladusi ei seletanud.

Teiste nootide hulgas oli ka Dammi klaveriõpetus, ja kui kedagi kuulmas polnud, hakkasin selle järgi õppima. Visalt ja järelejätmatult. Varsti võtsin ka Czerny appi. Arvasin, et sõrmeväleduse kiiresti kätte saan, aga nägin, et see polegi nii lihtne, ja kuulsin, et seda tuleb aastakümneid õppida. Sellegipoolest ma jonni ei jätnud, seda enam, et oma sõrmedega mängitud tükk muutus nagu osaks endast, jättis palju mahlakama mulje kui teise paremas ettekandes. Ja nõnda kiindusin ma klaverimängimisse sel määral, et oleksin sellele võinud pühenduda päevad läbi, kui poleks tulnud etteheiteid, et ma liiga palju klahve lõhun, teiste kõrvu tüütan ja võõraid noote räbaldan.

Siitpeale jäi klaver siiski mu saatjaks kogu elu läbi. Ka klaveril on oma saatus. Ta vananeb nagu inimene. Ta mahlakas hääl hakkab kähisema ja kaotab oma esialgse võlu. Juhtus nii, et seesama klaver, millel olin esimesi sõrmeharjutusi teinud ja mille saatusest ma pool sajandit mitte midagi ei teadnud, oli äkki — kõrvaltoas! See juhtus maal mu suvituspaigas Luual. Klaveri kunagine omanik on surnud kuskil Kanadas või Ühendriikides, ta klaver aga rännanud paigast paika ja asub praegusel silmapilgul juba Ropkas.

Puudutada veel kord neid klahve ja pettuda — oli siis seda tarvis? Arvasin ikka, et see tiibklaver on must ja tavalise küljekõverusega, aga oli kohati tumepruuniks hõõrdunud ja kolme sirge küljega. Hakkasin juba kahtlema, kas ongi minu vana lapsepõlvesõber, aga kõik andmed kinnitasid, et oli.

ÜHEST HAHNIST

Ühel novembrikuu õhtul olin parajasti kooli hambaarsti juurde minemas, kui näen ühest tänavast linnapargiäärsele puiesteele väljuvat salapärast rongkäiku. Lihtsad töömehed tööriietuses, paljudel käes korvid, kust vaatavad välja piimapudeli otsad või muu kodune kraam. Sammutakse vaikides, kõigil tõsised näod ees. Kuuleb ainult kuivade lehtede kahinat keset sõiduteed.

Polnud varem midagi selletaolist näinud. Kuhu nõnda minnakse? Öeldi, et on Waldhofi vabriku töölised, kella kuuene vahetus. Minevat kirikusse Tallinnast tulnud pastor Hahni jutlust kuulama. Kahtlane! Pöördun ümber, tilpan kaasa.

Elisabeti kiriku juurde jõudes rongkäik peatub. Keegi üritab «Marseljeesi», aga laul ei võta vedu. Keegi

hüüab hurraa, aga seegi ei leia vastukaja. Rongkäigu pea kaob kirikusse. Katsun tihedast rahvahulgast ennast läbi poetada ja juba olengi sees ning liigun edasi kantsli poole, kus seisab mustas kirikukuues mees valgete lõkadega lõua all, käed puldil risti pandud, ja vaatab tummalt sissetulevate töömeeste poole.

Mutikesed pinkidel, lauluraamatud peos, pöörduvad kohkunult ümber ja mõõdavad segajaid etteheitva pilguga. Orel hakkab tasa ümisema, võtab viimaks kopsud täis ja alustab koraali. Eidekesed löövad lauluraamatud lahti ja katsuvad laulma hakata, aga uudishimu ei lase keelepaelu kuigi vabaks.

Juba on orel koraali lõpetanud, pastor, esialgsest kohmetusest jagu saanud, alustab:

«Armas kogudus!»

Aga kantsli lähedusest, kuhu mehi järjest tihedamini on kogunenud, kostab äkki:

«Maha, mustasaja apostel! Maha kantslist!»

Kirik kõmiseb vastu. Pastor püüab midagi öelda, aga ta sõnad kaovad ähvardavatesse hüüetesse.

«Kao kantslist! Kotti!»

Kostab kõrvulukustav vile. Naised kiljatavad ja katsuvad põgeneda. Aga uksel tuleb neile vastu politseipristav salga kardavoidega.

«Kirik pole politsei oma!» hõigatakse kantsli lähedalt.

Kroonuvõimude vahelesegamisel pole mingit mõju, keegi neid ei karda, sest mis saavad kirikus kümme mundrimeest teha sadadele töömeestele. Varsti ongi korra jaluleseadjad kadunud. Jumalasõnamees aga seisab ikka veel kantslis ega mõtlegi sealt lahkuda.

«Mis veel oodata! Ajame kotti!» hüütakse alt. Üks pudel lendab õhku ja prantsatab vastu kantslit. Alles nüüd tõmbab jumalasulane pea õlgade vahele ja kaob silmapiirilt. Oli teine käärkambri kaudu hoovi jooks-

nud, kuurikatusele roninud ja sealtkaudu kõrvalasuva õllevabriku hoovi hüpanud.

Orelilt kajas nüüd «Meil tuleb abi jumalast», mehed all aga laulsid: «Mis abi on meil keisri käest».

Kes oli see pastor, kelle vastu tööliskond välja astus? Ees seisid valimised, kus kohalike saksłaste võimulolek kaalul oli. Tallinna Oleviste kiriku õpetaja Hahn, osav kõnemees, oli kümneks päevaks Pärnu saadetud jutlustama ning inimesi pöörama. Hommikupoolel pidas ta saksakeelseid, õhtul eestikeelseid jutlusi, kuni ta viimaks sunniti jalga laskma.

Õhetasin kõigest kuuldust-nähtust ja jutustasin kodus põnevast sündmusest teistele. Varsti tuli peremees ise koju, ei rääkinud algul sõnagi, kõndis ainult ärritatult saalis edasi-tagasi. Viimaks õhtulauda tulles toppis salvrätiku krae vahele, aga sööki ei puudutanud.

«Kujutage ette, tulevad minu juurde üles, nõuavad «Marseljeesi». Ja seda kirikus! Kus aru! Teotasid koraaligi ära. Kuhu me nõnda välja jõuame, kui pööbel määratsema hakkab? Mida ta tahab? Vabadust? Konstitutsioonigi on talle palju. Sihukesed tuleks kõik kinni nabida ja taguots punaseks kütta!»

Perenaine püüdis oma meest rahustada, pakkus talle teed, aga see lükkas tassi kõrvale ja hüüdis:

«Su oma vend kannab ka punast särki pükste peal, endal kõrvatagused veel märjad.»

Ja vanema kostilapse otsa vaadates:

«Et ta siia oma jalga enam ei tõstaks! Punane! Ma ei ütle, mis ots tal punane on!»

Solvunud tütarlaps tõusis lauast ja kadus oma tuppa.

«Selle on ta ka ära hullutanud!»

Perenaise vend, kellest jutt tekkis, mängis teiste juhtivate õpilaste hulgas mõningat osa noorsoo-organisatsioonides. Rahvuselt lätlane, valdas ta vabalt eesti

keelt, oli elav, pisut edev, armastas kunsti ja kirjandust. Hiljem kujunes tast välja ajakirjanik ja kerge sulega läti kirjanik. R. Valdesi nime all avaldas ta romaane ja jutustusi ning tõlkis ka eesti kirjanike teoseid läti keelde.

Peremees turtsus veel mõnda aega. Vasturääkimist ei tohtinud tekkida, nõus aga ei saanud temaga olla, sest kõigi viimase aja sündmuste tõttu oli mu teadvus äkki ärganud ja ma olin asunud kindlalt ning otsustavalt ühele poole.

JA TEISEST HAHNIST

Kuu aega hiljem, detsembris 1905, olin ühe teise stseeni pealtnägijaks, kus tegemist oli veel ühe Hahniga. See polnud jumalamees, vaid mõõgamees, Pärnu politseipristav. Kui esimene tol ajal moesolevast kottiajamisest pääses, siis teine mitte.

Algas kõik sellest, et naised pidasid karskusseltsi «Valgus» ruumides koosolekut, kus otsustati korraldada rongkäik läbi linna ja esineda võimude ees nõudmisega — sulgeda viinamüügipoed ning keelata üldse ära alkoholimüük, vastutusele võtta spekulandid ja . . . lubada väikeste (kuni puudaste) põrsaste tapmist kodus, sest tapamaja ajavat lihahinna liiga kalliks.

Kuulsin, et naised marsivad linnas punaste lippudega. Nii põnevat sündmust ei saanud vaatamata jätta. Nägin neid alles siis, kui rongkäik Glabe platsile jõudis. Naised olid sinna kaasa vedanud politseipristavi, kes neid toorelt rahustama oli kippunud, kui nad kreisiülema juurde jõudsid. Vihale aetud naiste eest jooksnud pristav linnavalitsuse ruumidesse pakku. Otsitud teda sealt pool tundi, kuni ta viimaks kapist leitud. Sealt oli ta välja kistud ja peadpidi kotti topitud. Kui kaua ta

ummuksis viibis, ei tea öelda. Nüüd taheti tema üle kohut mõistma hakata, kuid juba tulid soldatid teda rahva käest päästma.

Kõige teravamini on mu mällu sööbinud järgmine pilt: väheldane naine, tuule käes lipendav sall peas lahti minemas, jookseb lehviva punase lipuga linna poole, soldat palja mõõgaga kannul. Piki puiesteed seisab kümmekond soldatit rivis, keegi kamandab, püssid tõusevad palge. Inimesed tormavad eest laiali. Keegi tõukab mind: «Mis sa, jõmpsikas, siit otsid! Tee, et sa kaod!»

Kuna rahvas kiiresti laiali jooksis, tulistamist ei tulnud. Aga õhtul purustati jaamas sadakond kasti viina ja kümned vaaditäied õlut lasti tühjaks. Tänavanurkadele ilmusid lehekesed teatega, et politseivõim linnas on lõpetatud ja korda hakkab pidama rahvapatrull. See kõik polnud üksnes ilmatu põnev, vaid rahva revolutsiooniline tegevus kiskus pööraselt kaasa, pani sees kõik käärima.

Kodus aga teravnesid vastuolud. Protest viletsavõitu elu-olu vastu pansionis kasvas opositsiooniks peremehe konservatiivse meelsuse vastu. Vaidlema oli ta meister ja ajas meid oma sofistikaga tihti ummikusse. Ta õppis Tartus õigusteadust ja käis seal vahetevahel eksameid tegemas (nüüd ütleksime, et ta oli kaugõppes, aga seda mõistet tol ajal polnud — üliõpilase enese asi, kas ta loenguil käis või mitte).

Vahel tuli ta meie tuppa, kaasas Merkeli «Õigusteaduse entsüklopeedia», hakkas sealt meile saksakeelset abrakadabrat ette lugema ja omalt poolt seda kommenteerima. Ei tea, kas tahtis ta nõnda oma tarkust demonstreerida või eksamiteks ette valmistuda või meile aegsasti õigusnorme sisse istutada, et revolutsioonipisikud meid ei nakataks.

Küllap oli ta südamel meid õigele teele pöörata, sest ühel päeval tõi ta meile lugeda äsja ilmuma hakanud

«Eesti Kirjanduse» esimese numbri. Vaadaku me, mis üks tark mees kirjutab, kes asja tunneb.

Lugesime siis juhtkirja, kus oli öeldud: «Kas Eesti rahvas tahab kui rahvas edasi elada, või on ta valmis poliitiliste õnnejäägrite kihutusel maailma rahvaste tuleviku õnneks ennast ohverdama, sotsial-demokratlaste laagrisse asudes, kes kõiki riiklisi ja rahvuslisi vahesid maha salgavad ja maailma üheks ainsaks rahvusvaheliseks tööliste riigiks püüavad muuta, missugust maailmas veel nähtud ei ole ega kunagi näha ei saada, sest et tema teokstegemine inimese loomu vastane on, mis ainult rikki läinud pääajudes elutseda võib ja enesele poolehoidjaid ainult neist rahvakihtidest võib leida, kus mõtlema ei ole harjutud. Sotsialdemokratia püüete omandamine oleks Eesti rahva surm. Põletamised, rüüstamised, sõja koledused, katk ja nälg laastaksivad maa ja rahva. Töö heidetaks nurka. Auus talu peremees või vabriku tööline asuks teeröövliks, sest sotsial-demokratia, vähemalt meil, ütleb: «Mine ja võta, ilma palehigita ja vaevata, rikaste käest.»»

Me ei teadnud veel õieti midagi lähemat sotsiaaldemokraatidest, aga kuulnud neist olime ja huvi nende «teeröövlite» vastu kasvas, ainult ei osanud kuidagi kujutleda, mismoodi nad sõda ja katku põhjustavad. Võib-olla oskaks meie jurist seda seletada? Aga temagi läks sotsiaaldemokraatide seosest katkuga vaikides mööda. Igatahes meeldis meile, et asjameestel nii suur hirm nahas oli.

Meie söögilauas istus kolm kindlat opositsionääri. Kääriv rahvas oli meile tõuget andnud ja noorus meie purjedele tuult lisanud. Varsti andsid tugevat lisatoitu veel referaadid, kõned, poliitiline kirjandus, hoolimata kõigest sellest, et karistussalgad olid oma hirmutööd alustanud ja üldine silmapiir pilvisemaks ning pimedamaks muutunud.

Revolutsiooniline meeleolu ei jätnud kooli puudutamata. Gümnaasiumihoone alumisel korrusel, kus asusid kolm vanemat klassi, toimus midagi ärevat ja salapärast, aga mis nimelt, seda lähemalt ei teadnud, sest vanematel poistel ei tulnud meiesugused jõnglased ülemiselt korruselt üldse veel arvesse.

Seal paistsid silma mõned juhtivad jõud, nagu väike leedulane Itšas, kes palitu asemel kandis halli lühikest hõbenööpidega ülekuube, siis pikk ja tüse Jüri Vilms, kel olid pisikesed silmad heledate ripsmete varjus ja üleolev ilme ning kes oskas voolavalt ja kaasakiskuvalt kõnesid pidada ükskõik kas eesti või vene keeles, ja kolmandana pruunijuukseline, vistrikulise näoga, kõrget kraed kandev Hugo Kusner (Kuusner), kes eesti keelt pisut kadakasakslikult hääldas, kuigi oli suur rahvuslane.

Peamiseks eestvedajaks oli koolis tol ajal Vilms. Tema juhtimisel liikusid ühel sügispäeva hommikul meie gümnaasiumi vanemate klasside õpilased (välja arvatud sakslased ja kadakad) tütarlastegümnaasiumi poole. Lippasin nendega kaasa, kuigi mind keegi ei kutsunud. Vilms esines revolutsiooni nimel direktrissi ees nõudmisega, et tütarlapsed tuleb koolist viibimata koju lasta. Madam Böthlingk kahvatas ja alistus.

Kui kaua koolid seisid, ei mäleta, võib-olla päeva, võib-olla kaks. Enne seda oli meie gümnaasiumis toimunud miiting, kus nõuti, et tuleb luua õpilaste esinduskogu. Selle kaudu saaksid õpilased oma soove ja arvamisi avaldada, ühtlasi oleks see kontrollorgan, kes jälgib, kas õpetajad õpilasi küllalt õigesti hindavad. Veel nõuti, et õpetajad ärgu segagu õpilaste eraellu, et õpilastel olgu õigus asutada seltse, korraldada kirjandus- ja muid õhtuid, et koolis avatagu lugemistuba

vabameelsete ajalehtedega, kooli raamatukogusse ostetagu uut vene ja eesti kirjandust, antagu koolides eestlastele emakeele tunde jne.

Kõik need nõuded jäid reaktsiooni tulekuga täitmata. Kuid õpilaste isetegevust ei suutnud reaktsioon lämmatada. Ümberpöördult, seda hakati kõigis suundades koguni energilisemalt harrastama, nii et kool ise kõigi oma õpingute ja õpetajatega jäi ärksamale osale õpilastest üsna tagaplaanile.

Nii Kusner kui Vilms tutvusid arestikambriga, kuigi nad mõne nädala järel jälle vabanesid. Nad said endile märtri oreooli ja nende autoriteet kasvas pidevalt.

Mõne vanemate klasside õpilase uuriketi küljes rippus vapikujuline hõbedast märk, millele oli graveeritud «Taim 31. VIII 1904». See äratas uudishimu. Kuulsin, et on olemas sellenimeline õpilaste organisatsioon oma raamatukoguga. Öeldi ka, et «Taim» annab välja käsikirjalist ajakirja. Minu näppu selle numbreid ei ulatunud, küll aga lugesin mõnda raamatut, mis kandis «Taime» templit.

Arvatavasti tänu vanemale naisõpilasele meie pansionist E. Anierile sain ma järgmisel sügisel kutse osa võtta «Taime» koosolekuist. Ju siis oli mind kuskil silmas peetud ja selliseks asjaks küpseks arvatud.

Nägupidi olid mul esimesel koosolekul peaaegu kõik tuttavad. Tuba oli väike, toole ei jätkunud kõigile, aga püsti võis ka seista. Aukartusega vaatasin Vilmsi, kes kevadel oli sunnitud gümnaasiumi kuuendast klassist välja astuma, aga kes nüüd oli hakanud ette valmistuma, et samal kevadel eksternina juba lõpueksamile minna.

Rohelise kupliga laualambi lähedal tõmbas referent Ester taskust kimbukese pabereid ja hakkas oma konspekti najal kõnelema kapitalismi arengust. Ta hääl oli kähisev, ettekanne kuiv ja elutu. Kuulata järjest pool-

teist tundi üsna igavat ettekannet polnud püstiseisjale pärast viie-kuuetunnist koolisviibimist eriti mõnus. Õnneks hüüti, et seks korraks jätkub, referent võib järgmisel korral edasi rääkida. Kõneleja oli sellega nõus, ja kohe oli kõigil kergem hingata.

Aga siis järgnes koosoleku huvitavam osa — vastamine ülesseatud küsimustele. Küsiti: mis tuleb koolis teha, kui puhkeb poliitiline streik? Vastus: kool kinni! Sõna võttis kuldsuu Vilms ja kõik ärkasid unest. Ta käsitas küsimust laiemalt, siirdus poliitilise olukorra valgustamisele ja andis uustulnukale nii palju värskeid mõtteid ja hoogu, et too pärast seda koosolekut juba järgmist ootama hakkas.

Neid toimus nüüd igal nädalal. Need poliitilised õppetunnid 1906. aasta sügisel jätsid mulle eluks ajaks sügavaid jälgi.

Ei lähe meelest üks selliseid kokkutulekuid raudteeametniku Treufeldti korteris Rüütli tänavas — võibolla osalt sellepärast, et ma siin sain esmakordselt selge pildi sotsialismist ja sotsiaaldemokraatiast. Kõneles Vilms ja ta kõne oli pühendatud Erfurti programmile. Alles nüüd terendus mu silmade ees sotsialismi selge perspektiiv. Siiamaani olin ma peremehe seletustele, «Eesti Kirjanduse» toimetuse artiklile ja «Postimehe» Pärnu väljaandes pidevalt ilmuvaile sõimukirjutistele sotsialistidest vastu seisnud ainult mingi protestitunde mõjul. Nüüd aga sain ma sotsialismist kindla ettekujutuse. Olin viimaks leidnud, mida seni ainult umbkaudu olin aimanud. Uus maailm seisis veetlevana mu ees ja selle ideaali valguses võisin hinnata nähtusi enese ümber. Tulin koju õnnelikuna, õhetava palgega.

Siin aga pöördus mu kodune ülemus minu poole ootamatu küsimusega:

«Miks «Literaturnõi Kružok» nii kurikuulus pole kui «Taim», millest kogu linn halba räägib? Hoiatan, neist

koosolekutest on ohtlik osa võtta. Hoiatan, öösel oli läbiotsimine Käsebieri juures. Homme võib mõnel teisel halvasti minna.»

Paar päeva hiljem tegin kohalikus ajalehes ilmunud artiklile, mille kõigi tunnuste järgi mu peremees oli kirjutanud, omalt poolt punase tindiga ääremärkusi. Leht sattus artikli autori kätte. Järgnes rahehoog. Jätku ma lapselikud juurdekirjutused.

«Need on minu arvamised,» vastasin.

Pahvatati vastu:

«Arvamised? Puha rumalused! Teie, poisinolgid, ärge toppige oma nina poliitikasse, millest teil aimugi pole.»

Milline rõõm oli järgmisel päeval lugeda ajalehest «Hommik» salvavat kriitikat sellesama artikli kohta, millele mina oma ääremärkusi olin teinud!

Nii tõmmati poisinolk tasapisi poliitilise võitluse keerdu. Kool oma õpingutega muutus nagu kõrvaliseks asjaks, koolitunnid said nagu puhkepausiks, tõeline elu ja tegevus algas alles pärast tunde.

«Taimes» ei tegeldud üksnes eneseharimisega, maailmavaate küsimustega, illegaalse ajalehe väljaandmisega — ta andis ka juhendeid, kuidas ühel või teisel korral talitada. Otsustati näiteks poliitilistel kaalutlustel boikoti alla panna seitse õpilast juba mainitud «Literaturnõi Kružokist». Nendega ei tohtinud läbi käia, neid isegi mitte teretada.

Järg tuli ka minu korteriperemehe kätte, kes «Taime» auliige oli olnud vist selle asutamisest peale, kui seal esikohal oli seisnud rahvuslike positsioonide kindlustamine kadakasaksluse ja saksluse vastu. Nüüd aga, kus esiplaanile olid tõusnud sotsiaalpoliitilised huvid, heideti ta reaktsiooniliste seisukohtade ja tegevuse pärast organisatsioonist välja.

Kui talle sellest teatati, ruttas ta kohe gümnaasiumi direktori juurde kaebama, et on olemas õpilaste ille-

gaalne organisatsioon, kus laostatakse noorsugu, tehakse sotsialistlikku propagandat ja lubamatut kihutustööd eelseisvate Riigiduuma valimiste puhul, et organisatsiooni liikmed kisuvad valimiskuulutusi maha jms.

Kuna Vilms gümnaasiumis enam ei õppinud, kutsus direktor enese juurde Kusneri kui tema arvates noorte järgmise juhi.

See oli vahepeal oma ajutise punase särgi juba musta vastu vahetanud, Marxi asemel Stirnerit lugema hakanud. Mida ta direktorile ette puhus, kes teda tund aega üle oli kuulanud, kes seda teab, igatahes mingeid sanktsioone see «Taime» vastu ette ei võtnud. Oli vaid meelde tuletanud spartalikku moraali: tegutsege, ainult ärge vahele jääge.

«Taime» endise auliikme pealekaebus jäi tähele panemata, aga au solvamine ei andnud talle rahu. Kohalikus ajalehes avaldas keegi «Proletarius adulter» laimukirjutise «Pidu», milles oli varju heidetud Vilmsile, teistele noorte juhtidele ja kogu noorsoole. Kellelgi polnud kahtlust, kes ladinakeelseid pseudonüüme armastas tarvitada.

Mis mu toakaaslasesse ja minusse puutub, siis lubati meie isadele ära rääkida, missugusest kahtlasest kambast me osa võtame. Kodune tsensuur läks järjest valjemaks. Vahetevahel tuli peremees meie tuppa, et kontrollida, mis raamatud meie laual on. Siin oli kõike läbisegi: Gorki, Bebeli, Zetkini, Krapotkini, Kautsky teoseid. Käratati:

«Et homsest peale minu korteris sihukesi raamatuid enam poleks! Kui nad siit ei kao, lähevad ahju!»

Mõni päev pärast seda tekkis õhtulauas jälle jutt poliitilistest brošüüridest, mis meiesuguste pea segi ajavat ja üldse mürki külvavat.

«Ja teie?» pöördus ta altkulmu vanema naisõpilase

poole. «Mis kolmekopikasi raamatuid teil seal olevat? Berta näinud teie toas.»

«Minul võib mistahes raamatuid olla, ma vastutan ise nende eest.»

«Mis vastutaja teie olete! Mina vastutan siin teie kõigi eest. Ütlen ka teile, minu majas niisuguseid raamatuid ei loeta.»

«Missuguseid?»

«Neid, mis teie toas kapi põhjas on.»

«Ah mu kapi kallal käiakse siis nuhkimas? Häbematus!»

«Vait!»

Neiu tõusis ja läks minema. Läksime teda rahustama. Varsti oli ka peremees jaol.

«Näidake, mis raamatud teil seal on,» osutas ta kapile.

«Ma ei pruugiks teile näidata, teie pole minu raamatute revideerija, aga olgu.»

Kapi põhjast tõsteti välja käputäis raamatuid ja brošüüre. Revideerija pilk leidis nende hulgast kohe kaks kahtlast raamatut. Üks oli Blosi «Prantsuse revolutsiooni ajalugu», teine «Vabrikutööliste sõbrad».

Peremees oli ilmselt pettunud, et saak nii väike oli. Ta hakkas üksikasjaliselt silmitsema brošüüri tagumisele kaanele trükitud raamatute nimekirja, ei osanud midagi lausuda, rahunes ja alustas teist juttu, nagu poleks tal üldse mingit huvi olnud revideerimise vastu.

Range järelevalve kodus ei vähenenud. Veel kord tuletati meelde, et tütarlaste tuppa me ei tohi minna. Pühapäeviti sunniti meid kirikusse minema. Vastasime niisugusele käsule üsna jumalavallatult.

Küpses otsus otsida järgmisest sügisest peale endale teine korter, kus oleks rohkem vabadust ja saaks rohkem toitu.

Suurimaks eesti soost gümnasistide organisatsiooniks Pärnus oli «Taim». Alates 1906. aasta oktoobrist tuli sellesse ka kümmekond õpilast tütarlaste gümnaasiumist. 1908. aastal oli ta juba laienenud suureks noorsoo-organisatsiooniks nelja osakonnaga, kuhu kuulus kuni kuuskümmend liiget.

Peale «Taime» eksisteeris tol ajal veel rida teisi õpilasühinguid nagu progressiivse suunaga mitmest rahvusest õpilaste koondis «Rahvusvaheline Teaduslik-Kirjanduslik Ring» (NLIK), mis tekkis «Kirjandusringist» (LK), kuhu jäi konservatiivsem element. kellest osa, nagu öeldud, pandi boikoti alla; siis juudi õpilasorganisatsioon «Jedinenije»; edasi linnakooli õpilaste üsna arvukas ring «Tõus»; peale selle veel väiksemad ja lühema elueaga ringid, nagu «Mõsl», tütarlaste «Samoobrazovanije», «Laine» jt.

Kõigi ringide peamiseks tegevusalaks oli eneseharimine. Kool jättis ju noore inimese eluvõõraks. Mingit maailmavaadet, ei poliitilist, loodusteaduslikku ega filosoofilist ta sealt ei omandanud. Ajaloos ja kirjandusloos hoiduti aupaklikus kauguses kaasajast. Darwinit ja Marxi tuli omal käel tundma õppida. Koolis neid ei mainitud, või kui puudutati, siis ainult eitavalt. Nii oli pastor Nuudi, kes meile üksvahe eesti keeles usuõpetust andis, väga agar antidarvinist. Vähe sellest, et ta usuõpetuse tundides meile kõigiti tahtis selgeks teha, et inimene ei ole ahvist tekkinud, kutsus ta meid veel igal neljapäeva õhtupoolikul oma korterisse teed jooma, et meid pöörata. Neil vaidlustel oli see hea külg, et nad meid sundisid palju põhjalikumalt lugema Darwinit ja Haeckelit ning argumenteeritumalt teoloogile vastu astuma.

Küsimusi kerkis rohkesti igalt alalt, kool neile ei

vastanud, neid tuli kooliväliselt tundma õppida. Nõnda tekkisid ringid, nende raamatukogud ja referaadid.

Et saada kujutlust sellest, mis erksamat osa õppivast noorsoost tol ajal Pärnus huvitas, tarvitseb ainult nimetada referaate, mis neil aastatel «Taimes» ette kanti: kapitalismi areng; kuritegevuse põhjused; isik ja ühiskond; klassihuvid; isikuvabadus; usu olemus; instinkt ja mõistus; naiste emantsipatsioon; militarism ja antimilitarism; surmanuhtlus; karskusliikumine; sündikalism; riigi olemus; üldstreik; Marxi teooria kapitalismi kokkuvarisemisest; parlamentarism; anarhism; Proudhoni vaated; Tolstoi vaated moraalile; utopistidest sotsialistid; Darwini teooria; Stirner; sotsialistlik ühiskond; intelligentsi osa ühiskonnas; majanduskriisid; Weiningeri teooria jne. Suurem osa loetletud ettekannetest peeti 1907.—1909. aastal, mil «Taime» tegevus oli kõige intensiivsem.

Enne mainitud aega olid ses organisatsioonis kaks juhtivat tegelast Vilms ja Kusner. Maailmavaatelisi vaidlusi ma nende vahel otseselt ei kuulnud, küll aga juhtus neil tihti kokkupõrkeid tühistes asjades, mis suureks paisutati ja mis üldkoosõlekuteni ulatusid. Nii süüdistas Vilms oma rivaali selles, et see «Taime» raamatukogusse, mis tema korteris asus, raamatuid ostab omaenda äranägemise järgi, kuigi on olemas vastav komisjon, või miks ta osa ei võta õpilasesindajate kogust, kuhu ta «Taime» poolt on valitud jne.

Lahkheli põhjused asusid muidugi sügavamal. Tegemist polnud üksnes omavahelise vägikaikavedamisega, vaid ka sellega, et üks pidas ennast tol ajal veendunud sotsialistiks, teine aga, pärit kodanlikust miljööst, filosofeeris isikuvabadusest ja asus apoliitilist karskusliikumist arendama. Soome eeskujul asutas ta omalaadse karsklaste liidu «Ühendus», mille liikmed said sisse-

astumismaksu eest rinda väikese sinise ristküliku. Kuna peale märgi ostmise ja napsist eemalehoidumise ainsaks kohustuseks oli kaks uut liiget liitu juurde värvata, siis kasvas see süütu ning ilmetu organisatsioon kiiresti ja kadus ka niisama kiiresti.

Peab ütlema, et Kusner oli osav endale poolehoidjaid koguma. Sellal kui Vilms minuealistele ülalt alla vaatas, pidas Kusner, kelle korterisse sa raamatukogust raamatuid läksid laenama, terve tunnikese sind kinni, et lahkelt vestelda, sulle üht või teist raamatut soovitada ja sind nõnda tasakesi oma vaimus kasvatada ja endale poolehoidjaks võita.

Peaaegu kõik noorsoo-organisatsioonid olid omavahel kontaktis ja ühiste ürituste läbiviimiseks oli loodud õpilasesindajate kogu.

Ühel õhtul — sel päeval sain ma viieteistkümneaastaseks — toimus supelpargiäärses Glabe villas, talveks kinnilöödud laudadega «Karlsruhes», organiseeritud õpilaste omavaheline koosviibimine. Kokku oli tulnud umbes kolmkümmend «Taime», «Tõusu», «Jedinenije» ja «Samoobrazovanije» liiget.

Ma polnud kunagi varem seda laadi olengut näinud, kus kõigi, ka senitundmatute vahel valitses seltsimehelik vahekord. Sissejuhatava kõne noorsoo- ja vabadusliikumisest pidas Vilms, seejärel esineti laulude, klaverimängu ja deklamatsioonidega. Vägevalt vaimustas Gorki «Tormilind», pöörast naeru vallandas Schilleri ballaadi kokutav ettekanne. Joodi teed, söödi kooke ja apelsine, vesteldi, flirditi, tantsiti, mängiti ühismänge. Olin selles seltskonnas algul üsna kohmetu, vahtisin vanemate seltsimeeste sundimatut käitumist ja püüdsin neist eeskuju võtta. Eesti tütarlapsed paistsid hoopis tagasihoidlikumad olevat kui muulannad. Need suitsetasid, käitusid koduselt, tutvustasid end ise, tõid kogu seltskonda elu ja sundimatust.

See õhtu jäigi ainsaks seda laadi koosviibimiseks kooli ajal. Sellele ei järgnenud enam teisi lähenemiskatseid üksikute organisatsioonide vahel. Ka esindajate kogu ei näidanud erilist aktiivsust ja kaduski viimaks tähelepandamatult.

«Taim» aga hakkas järjest suuremaks paisuma niihästi liikmete arvel teistest organisatsioonidest kui ka noorte arvel väljastpoolt kooli. 1908/1909. aasta talvel jagunes ta neljaks osakonnaks, igaühel eriline ilme. Nii koondas esimene osakond endasse peamiselt sotsialistliku kallakuga noori, teine peamiselt anarhismi ja individualismi pooldajaid; kolmandat nimetati naistepõlgajate osakonnaks, sest naisi sinna ei võetud, need toovat töömeeleolu asemel sisse kurameerimise, neljandasse osakonda kuulusid värsked sisseastujad, kes maailmavaatelt veel rohelised olid. Esimesest kolmest osakonnast käisid neljandas kõnelejad, et oma osakonda uusi liikmeid värvata. Juhtus ka seda, et üks ja seesama referaat kanti ette igas osakonnas eraldi. Sellega seletubki, et ma oma kõige aktiivsemal tegevustalvel võisin toime tulla — peaaegu uskumatu! — üle seitsmekümne referaadiga.

Neutraalseil teemadel referaate peaaegu ei peetud. Kui kord üks mu klassinaabreid oma kõne aineks oli võtnud küsimuse, mis on õnn, ja kui ta väitis, et tõeline õnn ei ole sestsinasest maailmast, siis võeti ta kohe risttule alla ja tehti naeruväärseks.

Ka ilukirjandus asus tol ajal peatänavast kõrval. Kui klassis aastast aastasse vene ja saksa klassikalisi teoseid ühe ja sama igava šablooni järgi läbi võeti, siis oleks vaevalt keegi veel huvitatud olnud midagi selletaolist pärast tunde ette võtma. Aga kui tuli näiteks Tolstoi kaheksakümnes sünnipäev, siis tähistasime seda nõnda, et koolist puudusime ja kaugel muulil tema üle kõnesid pidasime, peatudes ta ühiskonnakriitikal ja

vaieldes selle üle, kas tolstoilik passiivne vastupanu on õige ja kas otstarve pühendab abinõu.

1908. aasta sügisel hakati eesti kirjanduse küsimusi sõeluma Pärnu karskusseltsi avalikel koosolekuil. Seal arutati Särgava «Rahvavalgustajat» ja «Elsat», Metsanurga «Isamaa õilmeid», Tuglase «Hingemaad» ja «Suveöö armastust» jm. Peamisteks referentideks olid Hugo Raudsepp ja ajakirjanik Tomp. «Taime» aktiivsemad liikmed võtsid neil koosolekuil agarasti sõna, püüdes arutlusi puhtkirjanduslikelt roobastelt juhtida ühiskondlik-poliitilisele teele.

Polnud siis ime, kui juba teisel sellisel koosolekul politseivõimud kohale ilmusid. Kolmandale tuli juba pristav ise koos jaoskonnaülemaga ja keelas läbirääkimised ära. Ei puudunud sealt ka meie gümnaasiumi korravalvur Nõmm, kes koosolekult minema kihutas õpilased, keda aga kätte sai.

Oli nagu reegliks saanud, et lõpuklassi jõudes nõrgenevad õpilastel ühiskondlik-poliitilised huvid ja neid hakkab rohkem meelitama ilukirjandus. «Taime» tuhandeköitelises raamatukogus polnud ilukirjanduslikke teoseid palju, aga need puudusid riiulitelt alati, eriti Maupassant'i viisteistkümmend köidet. «Mossapani» viimase klassi ablaste lugejate aadressil langes nooremate poolt rohkesti põlastavaid etteheiteid. Selle lugemine tundus reetmisena.

Aga kui ma ise lõpuklassi jõudsin, ei pääsenud ka mina sellest ilukirjanduse kiusatusest. Hakkasin senisest innukamalt lugema, küll Gorkit, küll vene dekadente ja sümboliste, küll Suitsu ja Grünthalit, küll Tuglast ning teisi kaasaegseid vene ja eesti kirjanikke. Mu esimesed abitud värsi- ja proosakatsed toetusid kõige loetu eeskujule.

Ja veel sõnake ühest organisatsioonist, millest üldse elulooma ei saanud.

Kui kõik poliitilised küsimused risti-rästi läbi olid sõelutud, tuli mõte: mis oleks, kui ühemõttelisi koondada ja luua poliitiline organisatsioon oma programmi ja põhikirjaga? Silme ees seisis midagi Saksa Noorsotsialistide Liidu taolist. Meeldis juba see, et nad sealsetest sotsiaaldemokraatidest käredamad olid.

Algul polnud meid rohkem kui kaks, varsti oli meid neli. Sondeerisime ühe ja teise juures veel pinda ning nõnda saime kokku kümme seltsimeest, kes seisid enamvähem ühisel platvormil ja ihkasid midagi rohkemat kui eneseharimist õpilasorganisatsioonides.

Ees seisis ühise programmi väljatöötamine. See aga tõi kaasa palju vaieldavaid küsimusi. Viisime need arutamiseks «Taime» osakondade koosolekuile, et ka teiste arvamist kuulda saada. Tagajärg oli see, et pärast pooleaastast ettevalmistust me ühistele seisukohtadele ei jõudnudki. Kes eitas tulevikuühiskonnas riiki; kes leidis, et see on tarvilik ka sotsialismi ajal; kes nägi teed sotsialismini «otsese tegevuse» ja üldstreigi kaudu; kes arvas, et tuleb ka parlament ära kasutada; kes rõhutas isiku, kes massi tähtsust; kes pooldas tsentralismi, kes föderalismi jne.

Organisatsioon pidi olema rangelt konspiratiivne. Väljaspool olijad ei tohtinud selle olemasolust midagi teada. Aga juhtus varsti nii, et keegi õrnemast soost seltsimees küsis kogemata ühe vandeseltslaste hulgast eemalejäetud isiku käest, kas ta täna «kümne koosolekule» ka tuleb...

«Ah nii, teid on siis nüüd kümme?»

Ei tulnud midagi välja konspiratiivsusest ega ka suurest, ülemaaliseks kavatsetud «Eesti Noorsotsialistide Ühisusest».

«Taime» ajakirja vanemaid numbreid ma pole näinud. Neid toimetanud Vilms ja nad sisaldanud peamiselt «silmaringi laiendamise» artikleid, poleemikat ja olnud sihitud eeskätt saksluse ja kadakasaksluse vastu. 1905. aastaga võtnud nad teistsuguse ilme. Ka pole mulle silma puutunud «Vzrõvi», «Silvia» ega linnakooli õpilaste «Edu» numbreid.

1908. aasta septembris hakkas ilmuma «Taime» toimetatud «Säde», mida anti välja kokku kümmekond numbrit. Kaastöölisteks polnud enam vana kaader, see oli Pärnust juba lahkunud. Lehes ilmusid juhtkirjad, följetonid, luuletused, proosaminiatuurid, joonistused ja karikatuurid.

Numbri hektografeerimine oli üsna aeganõudev toiming. Hektograafimassi valmistamine, selle hangumine plaadil, aniliintindiga teksti ümberkirjutamine, selle vajutamine massile, esimesed tõmmised, massi ettevalmistamine järgmiste lehekülgede trükkimiseks — see oli põnev talitus, millele innukalt viie-kuuekesi olime andunud. Aga varsti tüütas see töö ja me läksime üle ajakirja käsitsi kirjutamisele mõnes eksemplaris.

Mul on säilinud üks selline «Sädeme» number Maleva tušijoonistustega 1909. aasta teiselt poolelt. Barbaruselt leiame siin pikema proosapala «Katmata kehad» — «karakterlised nooruspõlve viirastused». Need viirastused naisest ja armastusest täis ohkamisi («Oh Venus... Oh Circe... Oh altarid... Oh ohverdajad... Oh Salomon... Oh Sulamit...» jne.) on kirjutatud Saalomoni ülemlaulu või Nietzsche Zarathustra laadis, nagu selleks eeskuju pakkus reaktsiooniaegne erootilis-dekadentlik kirjandus. Samas numbris on esmakordselt avaldatud ka sama autori «Sügisel» («Lilled mul räägivad: meid hooletult murra»), mis hiljem «Noor-Eesti» aja-

kirjas ja ta luuletuskoguski on ilmunud, ning «Keerubid». See lühike luuletus kõneleb barbaruslikust võitlusest jumalaga:

Te andke mulle elu, mitte elamise seadusi,
miks karjatate, vangistate looduse headusi,
oh e l u p u u, oh paradiis!

Ma hävitan keerubid, mõõga, ma igatsen keelatud vilja,
Jehoova, pane vastu oma mõõk, ta purustan vara või hilja.
Oh v a b a d u s, oh paradiis!

Samas numbris arutab Tõnu Öökull (T. Käärik) oma päevakajas meeste ja naiste vahekorrast noorte organisatsioonis. Meil polevat selliseid aktiivseid naisi kui omal ajal Veera Figner, S. Perovskaja, Subbotina, Kornilova jt., puuduvat nende elavus, kriitiline vaim, seltsimehelik otsekohesus. Aga kas mehed paremad on? «Kargasid ju paar meie meesterahvast kadeduse pärast üksteisele kõrisse ... Jõle päris kirjutada.» (Sellest loost enesest veidi hiljem.) Veste lõpeb järgmiselt: «Kunas kaovad meis need eelarvamised: naisterahvast kui mõnda kodukassi hellalt silitada, temas ainult mängukanni näha, teda mitte inimeseks lugeda; meesterahvast kui oma ülemat, üle kraavide aitajat, kõditajat, lõbustajat jne. näha? Miks ei ole meil nii kui neil?»

Vaevalt väärivad mainimist minu paar luuletust ja proosapalake ses numbris.

Novembri algul 1908 ilmus NLIK ajakirja «Molodaja Žizn» esimene ja ainus number. Terav juhtkiri noorte tühjast elust oli Barbaruse sulest nagu ka luuletused «Cello» varjunime all. Kaks nädalat pärast selle ajakirja ilmumist saadi üks eksemplar kätte kellegi Pärnu advokaadi käest, kes ülekuulamisel seletanud, et ta on selle saanud ühelt ümberkirjutajalt, see omakorda, et Barbaruselt. Nii sattus Barbarus politsei küüsi, kes ta

kodus väikese läbiotsimise toime pani. Asi anti esialgu gümnaasiumi direktori lahendada. See vestles Barbarusega paar tundi. «Ega minagi röövelukas pole,» oli ta öelnud ja Barbaruselt sõna võtnud, et see õpilasringidest enam osa ei võta. Hektograaf tuli aga direktori kätte toimetada.

Sellega asi siiski ei lõppenud. Jaanuari keskel ilmus õppekonna kuraator Prutšenko Riiast asja uurima. Ta kuulas kõigepealt üle kolm meie klassi õpilast, kelle käekiri ajakirja numbris ära tunti ja kes ka kohe üles tunnistasid, et nad on ühe või teise töö autoriks. Barbarusele hüüdis ta:

«Kuidas te võite kirjutada: «Läigatagem mõõku, kõlistagem kilpe!» See on ju üleskutse relvastatud mässule!»

Barbarus vastu: «See oli tsitaat Leonid Andrejevist.»

«Kes on see teie Andrejev? Ei tunne.»

Meie klass kuulati üle teises ruumis, kus olime kannatlikult terve tunni oodanud. Koos direktoriga tuli sisse punase ninaga mees, kellest teati rääkida, et ta kogu öö direktoriga oli pummeldanud.

Üpris vihaselt karjus ta:

«Kuidas võib ometi nõnda kirjutada! Ise olete kroonugümnaasiumi kasvandikud ja ajate suust välja niisugust rumalust!»

Küsis ühelt, päris teiselt, et mis te sest asjast arvate. Aga kõigil olid suud lukus, sest peaaegu kellelgi polnud aimu ajakirja olemasolust. Et see väljaanne õpilaste hulgas nii vähe populaarne oli, rahustas ülemust.

Kaks süüdlast kahetsesid oma pattu kuraatori ees, Barbarus seda ei teinud. Ta ei võtnud tagasi ka oma sõnu, mille üle ülemus eriti nördinud oli, nimelt et «gümnasistid elavad loomalikku elu». See tõrksus viis ta elukombed kahe peale, kuna teised seltsimehed said kolme. Kedagi koolist välja ei heidetud.

Mõni aeg hiljem sõitis Riiast sellesama asja pärast kohale sandarmivalitsuse ülema asetäitja Baikov. Ka tema uurimiskäigul polnud suuremaid tagajärgi. Kui selle mehe tulekust teada saadi, sõidutati «Taime» raamatukogu pesukorvides Waldhofi vabriku hoovi tühjadesse petrooleumitünnidesse. Hiljem, kui raamatud sealt uuesti tagasi toodi, lõhnasid nad veel kaua petrooleumi järele.

«Molodaja Žiznist» enam elulooma ei saanud. Selles ilmunud Barbaruse luuletuses «Ärge roomake» oli põlastavalt öeldud, et ainult viletsad roomavad ja paluvad taevastelt abi, tugevad ärgu millestki hooligu. Ajakiri ise aga oli seisma hirmutatud ja kaks süüdistatut oma patud andeks palunud. See provotseeris «Sädeme» lähemas numbris minult luuletuse «Ärge roomake»:

Välguna
pimedast põuest
sähvatas
vägevalt võimsate
hüüe:
«Ärge roomake!»
Järelkajana
koledast kõuest
vaibub veel
vaikuses võimsate
püüe:
«..... roomake!»

See epigramm-epitaaf asjaosalistele ei meeldinud. Seda enam oli põhjust nurisemiseks, et meie endi ajakiri pikapeale minetas oma revolutsioonilise ilme ja sinna hakkasid sisse roomama ennolikud hämarused ning udud.

Või meie siis teadsime aimata, et need pessimisminoodid ja passiivsusemeeleolud kajastavad järjest süveneva reaktsiooni ajastut.

ÕPPETÖÖST

Vahel kuuleb arvamist, nagu oleksid tsaariaegsed keskkoolid olnud kroonuametnike taimelavad, õpetajad aga inimesed vutlaris või tšinovnikud, kes eraelus aina joovad ja kaarte mängivad. Pärnu gümnaasiumi kohta saab seda vaevalt öelda. Oma laokil elu poolest õpetajad silma ei paistnud. Oluline osa neist koosnes kohalikest saksa pürjelitest. Oli pedagoogideks ka venelasi, aga need ei püsinud kaua — tulid ja läksid jälle.

Tõtt öelda meie kool polnud tol ajal palju enamat kui tunniandjate ja tunnisaajate kohtamispaik. Ühelegi pedagoogile ei läinud korda õpilaste koduse elu tingimused, ta õppimisvõimalused, ta majanduslik olukord. Väike musta kalinguri köidetud õpilaspilet sisaldas kõik käitumisreeglid ja sellest pidi jätkuma. Oli ametis küll ülevaataja, asjaajaja, või kuidas teda nimetada, aga autoriteeti õpilaste hulgas tal polnud. Ta jälgivat pilku koridoris või väljaspool kooli ei sallitud. Nimepidi oli igal klassil veel oma klassijuhataja, aga tema tegevust keegi ei märganud.

Kas õpilane edasi jõudis või mitte, polnud õpetaja asi. Kui ta teistega sammu ei suutnud pidada, seda halvem talle — langes lihtsalt koolist välja ja kõik.

Õppetöö juhatati sisse palvusega. Luteriusulised kogunesid teisele korrusele aktusesaali, õigeusulised väiksemasse klassiruumi. Esimesed laulsid koraale ja kuulasid jumalasõna saksa keeles, teised piirdusid ainult «Spassi gospodi» laulmisega, ja see oli suurepärane, sest sai kohe tagasi klassi joosta, et tunde korrata. Tihti oli

see ainus juhus tundide ettevalmistamiseks, sest vaba aeg kulus kõigeks muuks.

Kui õppimisega vahel väga kibe oli, tuli palvuse ajaks pugeda kuhugi ahjunurka või kateedri varju, kuhu luurav pilk koridorist läbi klaasukse vaatama ei ulatunud.

Õppeainetest oli mulle kõige meelepärasem matemaatika. Lihtsast matemaatikast edasi kõrgema matemaatika poole — milline inimmõistuse järkjärguline tungimine seniaimamata saladuste poole! Iga uus lehekülg matemaatikas, iga uus haru selles — geomeetria, algebra, trigonomeetria — oli ääretult põnev, imetlustäratav avastuste rida. Kaua aega mõlkus mu meeles astuda pärast keskkooli lõpetamist matemaatika-loodusteaduskonda.

Ka füüsika paistis huvitav olevat, kuid kõik oli selle vastu, et seda huvi ergutada või isegi erkvel hoida. Juba füüsikakabinet oli nigel. Selle klaaskapis ei leidunud midagi peale influents-elektrimasina, mõne pooli, mõõteriista ja klaaskupli, millest sai õhku välja pumbata. Ja füüsikaõpetaja? See tundis hoopis suuremat huvi pritsimeeste-pealiku tutiga kiivri kui füüsika õpetamise vastu.

Niisugused õppeained nagu keemia, tööõpetus või laulmine puudusid üldse gümnaasiumi õppekavast. Küll aga oli seal rõhku pandud vene, saksa, prantsuse, ladina ja algul ka kreeka keelele. Revolutsiooniaegsete nõudmiste põhjal hakati soovijale andma ka eesti keele tunde, kuid see lõbu kestis ainult mõne nädala. Reaktsiooni tulek tegi sellele lõpu. Nii olen ma oma elus ka paar-kolm eesti keele tundi saanud. Nende jooksul õpiti tundma kümmekond lehekülge K. A. Hermanni grammatikast, loeti «Kalevipoega» ja tõlgiti Gogoli Dnepri-kirjeldust.

Viimasest oli palju kasu, sest siin äratati esmakordselt tähelepanu ja huvi keelte erineva väljendusrikkuse

ning ilu vastu. Kuidas tõlkida «Tšuden Dnepr»? Kas «ilus», «imeilus», «kaunis», «imekaunis», «imetore» või kuidagi teisiti? Igaühel oli see tõlgitud erisuguselt ja see andis põhjust huvitavateks arutusteks. Eks sellised tõlkeprobleemid ole tänapäevani aktuaalseks jäänud.

Ka «Kalevipoja» lugemisel oli tagajärgi — sai ergutust huvi rahvalaulu vastu. Suvel otsisin üles ühe eidekese, kellest teati rääkida, et ta oskab palju rahvalaule. Kirjutasin tema suust neid üles terve vihikutäie. Need aga kulusid mul marjaks ära kakskümmend aastat hiljem, kui prof. W. Andersoni juures folkloorieksamit tegin. Tema nõudis, et iga eksamile tulija peab talle kaasa tooma vähemalt 800 rida omakorjatud rahvalaule.

Kuidas õpetatakse koolis kirjandust? See tänapäeval laialdaseks diskussiooniks arenenud küsimus sunnib tagasi mõtlema enese õppeaegadesse.

Mis me saime kirjanduse õppimisest? Ülevaate kirjaniku teostest, nende seosest kaasajaga, rea aastaarve, karakterite skeeme. Kas see kasvatas armastust kirjandusteoste vastu, ahvatles neid lugema kui kunstiteoseid? Ei! Pigem kahandas lusti neid kätte võtta: teose sisu oli õpikus ümber jutustatud, kuidas aga teost ennast kogu ta väljendusrikkuses nautida, seda ei õpetanud keegi. «Jevgeni Onegini», «Oblomovi», «Revidendi» ilu ja võlu avanes alles palju aastaid hiljem, kui juba ununenud oli nendega seotud tuupimine ja meelest haihtunud kõik skeemid, millesse kirjanduslugu nad täpselt oli paigutanud.

Ükski kirjandustund ei suutnud äratada luulemeelt. See sigines tundide kõrval kaasaegseid luuletusi lugedes. Klassikaline luule, mida koolis õpiti, jättis külmaks, kui mitte enamat öelda. Keelte mittetäielik tundmine mõjus siin mõistagi kaasa. Aga küllap seegi, et õpetajatel endil puudus armastus kirjanduse vastu, mis oleks võinud ka õpilasi nakatada.

1905. aasta lõpu poole sai gümnaasium endale uue juhi. Direktor Popelišev tõi kooli kaasa liberaalse vaimu, kuigi ta ise oli küllalt range ja nõudis õpilastelt distsipliini. Teda austati ja armastati, sest ta oli õiglane ning tasakaalukas, astus alati välja oma õpilaste kaitseks, kui see tarvilik ja õige oli. Ise napsiarmastaja, oskas ta pehmeks teha politseipristaveid, õppekonna kuraatoreid ja sandarmiülemaid, kui need tulid korrale kutsuma õpilasi, kes nende arvates ülekäte kippusid minema. Illegaalseile õpilasorganisatsioonidele vaatas ta läbi sõrmede. Ta ei tahtnud kedagi koolist välja heita. Mõne teise pummelusest punetava näo ja alati kõõmas frakikrae üle oleks nalja heidetud, tema puhul mitte. Ei mäleta, et ta kunagi oleks kas või naeratanud. Ütles ta midagi, siis oli see ka öeldud.

Kõik õpilased olid ta silmis võrdsed, ükskõik mis rahvusse või seisusse nad kuulusid. Kui revolutsioonipäevil nõuti eesti keele tunde või emakeelset usuõpetust, püüdis ta neile nõudmistele vastu tulla. Eesti keele tundidest, nagu öeldud, siiski suurt asja ei saanud. Polnud kohaseid õpetajaid ja ka puhtrahvuslik vaimustus hakkas pikapeale kahanema. Eesti kirjandust loeti meelsamini iseseisvalt kui õpetaja juhtimisel.

On loomulik, et õpetajad jätavad õpilastesse eluks ajaks sügavad muljed. Näed elu lõpuni selgesti nende hoiakut, kõnnakut, näoilmet, mäletad, mis neid rõõmustas või vihastas, mis oli nende vooruseks või puuduseks.

Ainus pedagoog, keda teadsime ka ees- ja isanime järgi, oli meie ajaloo ja vene keele õpetaja Dampel. Uut tundi seletades timpis kitsa tedretähnilise näo ja punaste juustega Jevgeni Hristoforovitš pinkide ees, silmad aknast ühte kohta välja sihitud, nimetissõrm õpetlikult püsti. Kellegi otsa ta ei vaadanud, paistis,

nagu näeks ta ainult sajandit, millest parajasti rääkis. Üksikasjadesse ta ära ei kadunud, armastas rohkem üldistusi. Tegi meile selgeks, kuidas feodalism taganes kapitalismi eest, ei vaikinud ka sellest, et kapitalismiski peituvad vastuolud, mis teda hävitada võivad. (Oli üldse põnev jälgida, kuipalju üks või teine õpetaja seda tarkust teab, mida meie väljaspool kooli olime omandanud.)

Korrale klassis ta palju tähelepanu ei pööranud. Arvas nähtavasti, et las jahvatavad ja lõkerdavad, kuni isu täis saab, küll siis ise vait jäävad. Oligi nii, et lärm varsti vaibus ja ta seletusi kuulama hakati.

Ka koduste kirjandite temaatikat ei hakanud ta kitsendama. Kirjutagu igaüks, mida ise heaks arvab. Ma siis kirjutasingi harilikult sellest, mida olin mõne referaadi jaoks ette valmistanud, kord isegi kakskümmend poognalehekülge revolutsioonilisest sündikalismist, mille kohta rohkesti materjali olin kogunud nii sisekui välismaistest allikatest. Arvasin, et ta hakkab kurjustama. Aga ei midagi. Kirjutuse sisu polnud teda häirinud, ääremärkusi leidus ainult sõnastuse kohta.

Teinekord lubasin kirjutada teemal: isik ja ühiskond. Ta kutsus mind enda poole koju, et mulle sel puhul mõningaid raamatuid lugeda anda.

Tema aknast paistis lumine park. Väikeses toas äratas kohe tähelepanu laeni ulatuv riiul täis raamatuid, vastasseinas nikkelvoodi padjakuhjaga, voodis poolviltu vastu seina elusuurune päevapilt tumepunases laias raamis. Mu pilk jäi sellele peatuma.

«Mu kadunud naine,» ütles ta punastades. Ta nägu läks alati üleni punaseks, kui ta midagi enesest rääkis, kui tal oli häbi või piinlik, või kui ta tundis ennast puudutatud olevat või vihastas, kuigi ta oma tundmusi piinlikult tahtis varjata. «Suri mullu.»

Niipalju meil erajuttu oligi.

Hakkas mulle riiulilt raamatuid ette laduma, mis mind võinuksid huvitada. Nüüdsete mõistete järgi kõik revisionistlik-reformistlik kraam. Lugegu ma seda ja lugegu teist, väga kasulik. Tahtis mind nähtavasti teisele teele juhtida, aga tegi seda küllalt delikaatselt.

Palju tal sest kasu ei olnud, sest mu kirjandis sai sarjata kogu kaasaegne ühiskond, kus ei hoolitud isikuvabadusest. Sellegipärast muutusin mõnevõrra ta soosikuks, nagu ka Vares-Barbarus. Meie kahe kirjandeid loeti tihti klassile ette. Meile kahele oli erandina lubatud vene keeles «tvjordõi znak» sõnalõpus ära jätta.

Seda eesõigust katsusin kord laiendada ka klassitööle füüsikas. Katse kukkus haledalt läbi: puuduvad tähed olid punasega juurde kirjutatud ja ränkadeks ortograafilisteks vigadeks loetud.

Viimasel õppeaastal toimus Jevgeni Hristoforovitšis suur murrang. Sügisel ei tahtnud teda äragi tunda. Juba väliselt. Sest nüüd kandis ta musta soldatikuube, tääk vöö küljes, ja säärikuid. Ka karakterilt ja mõtteviisilt polnud ta enam endine. Ei punastanud iga väikese puudutuse korral, vaid oskas poistega isegi tõrelda, oli muutunud sallimatuks ja rangeks. Ajalugu ta suus võttis teise värvingu. Pakkus mulle koguteost «Vehhi», seda poliitikas pettunud vene intelligentide ühisusutunnistust.

Kui ma talle raamatu tagasi tõin, öeldes, et see mulle ei meeldinud, leidis ta, et ma seda küllalt tähelepanelikult pole lugenud. Jäin siiski oma arvamuse juurde. Siitpeale muutus meie vahekord jahedaks. Isegi «tvjordõi znakid» tuli kirjandites jälle õigele paigale panna.

L. Tolstoi ja M. Nordau kunstivaadetest olin julgust saanud suuri geeniusigi kritiseerida ja nii ma siis kirjutasingi ühes klassitöös Jevgeni Oneginist, et mis vaimustust võib töörahvas saada mõisnike jõudeelu ja armuseikluste jälgimisest. See mu jultumus tõi nüüd

enesega kaasa pooletunnilise manitsuse mu väärvaadete puhul ja esmakordselt ka viletsa numbri.

Mitu aastat järjest õpetas meile majandusgeograafiat, loogikat, psühholoogiat ja «seaduseteadust» tol ajal populaarse majandusteadlase Issajevi venna- või onupoeg. Raamita näpitsprillid aitasid selle mehe ümmargust nägu veelgi rõhutada ja kumer kõhuke ta väikest kogu veelgi pallisarnasemaks muuta. Selle väga tundelise inimese võis tühine tähelepanematus rööpaist täiesti välja viia. Ta hakkas paukuma, võttis näpitsad eest ja pühkis oma lühinägelikest silmadest enesehaletsuse pisaraid. Samas võis ta muutuda jälle heaks ja südamlikuks, vahel kuni lapsikuseni lapselikuks.

Ta sünnipäeval võeti teda klassis vastu ülemeelikult juubeldava kisaga. Ta oli algul päris kohkunud, varsti aga väga liigutatud. Läks poisse tänama, kui äkki tugevamad ta kallale asusid ja teda üles hakkasid pilduma. Suure pallina lendas ta lõpmata kordi seda- ja teistpidi õhku. Seal püüdis ta abitult oma prille ninal kinni hoida ja palus jumalakeeli halastada. Aga kus sa hoogusattunuid enam pidada saad! Sünnipäevalaps lendas järjest kõrgemale lae alla. Juba hakkas tal hing välja minema, kui talle lõpuks siiski armu anti. Ta pandi kateedritoolile istuma. Seal hakkas ta vähehaaval toibuma, silmi ja prille kuivatama, saamata nii pea sõnu suust.

Hinge tagasi tõmmanud, vaikiva klassi poole vaadanud, hakkas ta viimaks oma südant puistama:

«Ma tänan teid, härrased! Tänan teid meelespidamise ja austamise eest! Aga kui ma järele mõtlen, mis on mu elu... Kujutlege ise. Minu perekonnas on üle maailma tuntud teadlasi. Ka mina oleksin võinud olla kuulus teadusemees, aga mis ma nüüd olen? Null! Mõistate, ümmargune null! Kõnge siin armetus provintsis viletsa pedagoogina. Kellele on mind vaja? Kas teile? Tunnete

ise, et olen hädapedagoog. Õpetamine ei huvita mind põrmugi, jah, aga elama peab. Teie, härrased, ei usu, kuivõrd liigne inimene ma selles maailmas olen. Ja õnnetu. Aga mis jääb mul üle? Vea aga oma koormat edasi. Unusta ennast õppetöös, mida sa ei oska, ja viinas, mida su mõistus vihkab ...»

Poisid, muidu ikka julmad nende vastu, kes neist üle pole või ennast valitseda ei suuda, jäid pärast seesugust pihtimust imelikult vaikseks. Tekkis midagi ühise kaastundmuselaine taolist õnnetu mehe vastu, kellest teati, et ta joob ja et ta kord ennast Pärnu jõkke tahtis ära uputada. Irvhambad rääkisid, et ta paks kere pole kuidagi vee alla vajunud.

Poiste julmus tuli alati nähtavale, kui tegemist oli närvilisemate õpetajatega. Ei oska kujutleda halastamatumat maltreteerimist kui seda, mis sündis prantsuse keele õpetaja Weberiga.

See hõreda kitsehabemega, tõmbleva ja hädise näoga vanamees oli tõeline närvipundar. Klassis valitses tema tunni ajal vahetpidamata laadalärm, millesse kadusid niihästi õpetaja küsimused kui õpilaste vastused. Kui ta selja käänas, lendasid seinatahvli poole paberist nooled ja kuulid. Vahetevahel pöördus ta nagu nõelatult ümber, et süüdlast tabada, aga samal ajal kinnitati ta frakisaba külge mõni paberilipakas.

Juhtus sedagi, et lakke visatud lumepall ta pea kohal tilkuma hakkas. Kui ta üles vaatas ja pealage kuivatama läks, möirgas klass. Järgnes tema närviline edasitagasi sõelumine mööda ruumi, süüdlaste otsimine, ähvardamine koolist lahkuda.

Tihti hakkas vanamehest kahju. Katsusime mõnekesi klassis korda luua, aga see oli enamasti võimatu.

Kord tilgutati ta sabakuue taskusse salaja tinti. Siis ärritati teda, et ta sealt taskurätiku välja tõmbaks. Seda hirnumist, kui ta oma näo ära määris!

Direktor oli selle pedagoogi närvidega harjunud, ta hädaldustest ja kaebamistest tüdinenud, aga asendajat talle ka ei leitud.

Ühel päeval oli klassi meiepoolne tiib otsustanud tunnis vagusi istuda. Kui õpetaja sisse astus, kuuldi laudade kolinat ainult saksapoolsetes pinkides. Kuid meie rahu mõjus lõpuks ka neile ja nemadki jäid viimaks surmvaikseks.

See ebaharilik vaikus ärritas õpetajat. Ta vaatas lakke, piilus pinkide poole, oodates ülalt ja eest kes teab mis kallaletungi, kuid kõik istusid mõistlikult. Siis hakkas ta pinkiderea vahel edasi-tagasi kõndima, täis umbusaldust kõigi vastu. Ümberringi kohtas ta ainult süütuid silmi. Veel mõned sammud vaikides ja siis järsku:

«Mis te must tahate! Minu üle irvitada?»

Vaikus. Ta pani suurima mürgeldaja lugema. Selle ootamatu rahu ärritas õpetajat veelgi enam. Ta lõug hakkas värisema, ta tõmbas taskust rätiku, et nägu pühkida. Ei, see oli puhas.

«Mis ma teile olen? Kas pajats? Mängukann teie käes? Ah, et võite minuga teha, mida tahate? Kas jätate kord need naljad!»

Ja kateedri juurde astudes virutas ta raamatuga vastu lauda.

«Olete kokku rääkinud! Tahate mind pilgata! Tahate mind hulluks teha! Ma ei kannata säärast irvitamist! Kas kuulete? Ei kannata, ei kannata!»

Ta märatses veel mõnda aega, haaras siis oma paberid ja raamatu ning tormas minema. Jäime direktorit ootama.

Hoopis vastupidise karakteriga oli meie saksa keele õpetaja Brede. Väliselt tugeva kondiga, silmapaistev kühm seljas, sisemiselt rahulik, nagu kivinenud, halvas ta igasuguse koeruse juba eos.

Viis aastat järgemööda nägin teda klassi tulevat ikka ühtemoodi kühmus, tatsuvate sammudega. Oma sissekirjutused teinud, võttis ta istet esimese pingi otsas, lõi lahti kollase «Reclami» väljaande ja lausus siis mõnda õpilast nimetades ikka ühesuguse tooniga: «Nun fangen Sie mal an!» Viie minuti järel pöördus ta mõne teise poole: «Lesen Sie mal weiter!»

Nõnda lugesime aastast aastasse vahetpidamata Schilleri, Goethe, Lessingi, Kleisti jt. draamasid. Harva peatas ta õpilast ja andis mõne sõna omapoolset seletust. Ta näis arvavat, et me kõik ühteviisi hästi keelt oskame, sest ta vahemärkused ei käinud keelendite kohta, vaid olid ajaloolist laadi. Mõned kandsid ta märkused pliiatsiga oma raamatu äärtele. Varem tarvitusel olnud raamatukestest võis näha, et vanamees räägib igal aastal täpselt üht ja sedasama. Kui siis ühes eksemplaris seisis «Siinkohal vana aevastas», jäid kõik põnevalt ootama, kas ta seda ka nüüd kordab, aga nähtavasti oli automaadis mingi rike — aevastust ei tulnud.

Pärnus räägiti üldiselt, et supelsaksad seavad oma kellad õigeks Brede järgi: iga päev täpselt kell 12 väljub ta oma majast Supeluse tänaval, et jalutama minna.

Tema tunnis istuti vagusi. Distsipliinirikkujaid ta ei sallinud. Ta ei heitnud küll välke ega müristanud, vaid armastas nöökida.

«Teinekord tooge pesukauss kaasa,» nõelas ta häält tõstmata poissi, kes tunni ajal küüsi puhastas. «See vahemärkuseks, mitte kommentaariks. Lugege edasi!»

See «lugege edasi» käis tavaliselt õpilase kohta, kellest ta vargsi tähele oli pannud, et see läbi akna varblasi jälgib.

Ühel hommikul ilmus ta klassiuksele ja teatas, et seatagu paberid ja sulepead valmis, tuleb kirjand. See ei meeldinud eriti kellelegi: olime parajasti Schilleri

«Orleans'i neitsi» lugemisega lõpuni jõudnud ja teadsime, et kontrolltöö tuleb sellest. Aga kahe kuu jooksul klassis jupikaupa loetud teost pole nii kerge ilma ette valmistamata tervikuna kokku võtta.

Sakslaste ninamees lõi kohe kaks suurt aknaruutu puruks. Väljast hoovas sisse kahekümnekraadine pakane. Poisid põgenesid koridori. Juba ilmus sinna ka meie kühmus õpetaja ja kupatas õpilased tagasi klassi. Protesteeriti — selle pakasega on ju võimatu kirjutada.

Vana vaatas korraks ringi ja lahkus, tuli aga kohe tagasi piibrinahka kasukas ja mütsis, asus kateedrisse ja lausus, nagu poleks midagi juhtunud: «Der Aufsatz lautet: «Johanna's Sendung».»

Ei mingit järeleandmist! Kel külm, mingu võtku palitu ja ajagu kindad kätte.

Et keeleõpetajate galerii täielik oleks, tuleks veel mainida vanade keelte õpetajat Lutherit. Vaevalt oskaks keegi ladina keelt igavamini õpetada kui see väikest kasvu vanamees, kelle pika valge habeme ots erutuse puhul rinna pealt järsku üles hüppas. Surnud keel suri veel kord Lutheri tunnis. Üleannetustega tema juures meelt lahutada ka ei saadud, niisiis haigutati vapralt. Kui tund lõppes, ringutasid kõik oma liikmeid, nagu algaks võimlemine.

Vene keele alal see habemik väga suur meister polnud, sellest hoolimata tohtis ladina keele tõlkimisel tarvitada ainult tema fraseoloogiat, mitte aga neid tekstiseletusi ja tõlkekatkeid, mis raamatu lõpus seisid.

Vahel muutus igavus ja vaikus klassis nii talumatuks, et keegi äkki kuskil hiirena piuksatas või jubedat häält tegi nagu hauapõhjast, ilma et ise oleks ennast liigutanud või kuidagi teisiti välja andnud. Töntsi kuulmise ja nägemisega päkapikumees tardus siis paigale, silmad välkusid prillide taga, habe hüppas rinna pealt

õhku. Kes tegi häält? Kõik olid ninapidi raamatus, ükski nägu ei tuksatanud süüdlaslikult.

Või oli see meeltepete? Vahest tuli hääl koridorist?

Õpetaja rahunes, tund jätkus.

Aga kord tabas meie mentor siiski kurjategija. See oli siis, kui keset klassikalist vaikust äkki kiledalt kõlas: «Ulu-» ja sellele kohe klassi teisest otsast bassiga vastati «-ots».

Sel viisil narriti vahel ajaviiteks üht kangesti püüdlikku ja lojaalset poissi esimesest pingist.

Sedamaid oli õpetaja tema kallal.

«Mis te tegite?»

«Mina? Ma ei teinud midagi.»

«Miks teid hõigati?«

«Ma ei tea,» vastas süüdistatu õlgu kehitades.

«Te peate teadma, muidu poleks teid hõigatud. Istuge! Teinekord ärge andke põhjust! Kes hõikas «Ulu»? Tunnistage üles! Kas teie, Vares?»

«Jah,» vastas tabatu.

«Miks te seda tegite?»

«Igav hakkas.»

Poisid pahvatasid naerma, õpetaja jäi tummaks. Siis aga noomis ladina keeles:

«Quam id te non decet... Barbarus es.» (Kui näotu see sinust on... Oled barbaarne.)

Siitpeale sai tulevane luuletaja endale varjunime. Selles oli kõike, mis teda iseloomustas: trotsi, epateerimistahet, opositsiooni.

BARBARUS KOOLIPÕLVES

On sõprusi, mille tekkimist ei märkagi, mis kasvavad aegapidi ja muutuvad hiljem tugevaks ning püsivad läbi kogu elu.

Mu sõprus Vares-Barbarusega kuulub nende hulka.

Esimesed kaks koolitalve istusime klassis teineteisest eemal, palju juttu meie vahel ei tekkinud, puudus nagu lähenemistee. Oli ta ju minust paar aastat vanem ja selles eas tähendab iga aastavahe väga palju.

Ta oli parimini rõivastatud poisse klassis: heast kalevist taljes kuuel oli kõrge kortsumatu püstkrae (teistel vajus see varsti volti), kitsad püksid olid rihmaga talla alla kinni tõmmatud. Kogu ta olemises oli artistlikku hoiakut. Armastas laulda või vilistada ooperiaariaid, mida ta kodus plaatidelt oli kuulnud. Väljas käis ta uljalt viltulükatud vormimütsis, mille põhi noaga läbi oli torgatud.

Nagu teisedki eesti poisid, kuulus ta klassi paremate õpilaste hulka.

Kui ma esmakordselt tema juurde koju läksin — ta elas südalinnast eemal Sauga jõe suudme lähedal oma onu korteris, kel oli seal riidevärvimisvabrik —, üllatas mind ta lahe ja vaba elu. Ta toas oli riiulitäis raamatuid, nende hulgas ahvatleva välimusega ajakirja «Vessõ» numbrid, mida ma kohe endale lugeda palusin, siis veel tõstepomme, hantleid ja muid spordiriistu lihaste tugevdamiseks. Ta oli minust igati üle, aga kadedust ma ei tundnud.

Kodanike hirmutamiseks kasvatas ta kodus kaht nastikut, keda mulle tutvustas. Naeris mu instinktiivse hirmu üle, võttis ussid kätte, mängis nendega. Lubas neid vahel linna jalutama viia.

Ühel kevadisel päeval laskiski ta rannasalongis ühel sellisel elukal taskust poolest saadik välja ronida. Naaberlauas kiljatati, hüpati püsti ja põgeneti kabuhirmus.

Aegapidi võõristus meie vahel kadus. Istusime viimased klassid kõrvuti või lähestikku.

Meie huvialad ja vaated läksid tol ajal hargu, tegutsesime ka erinevais õpilasorganisatsioonides. Tema oli tegev NLIK-s, kus pidas referaate Nietzschest ja

O. Wilde'ist ning avaldas nende kohta artikleid õpilasajakirjades, mind haarasid teist laadi küsimused.

Meie sõprus tihenes eriti viimases klassis, kui ma sain temalt lugeda vene moodsaid ajakirju ja kirjandusteoseid. Ka kujutava kunsti reproduktsioonid, eriti «Apollonis», andsid toitu meie omavahelisteks arutusteks. Ajakirjas «Vessõ» avalduv sümbolistide kallak müstitsismi oli Barbarusele vastumeelne. Ta oli, nagu peaaegu kõik vasakul tiival istujad, ateist. Ta materialism oli stiihilist laadi, dialektikast ei teadnud me tookord suurt midagi.

Juba varakult oli Barbarusel kavatsus õppida pärast kooli lõpetamist arstiks. Ta armastas vaadelda elu läbi füsioloogia prillide, omistas suurt tähtsust inimese kehale, ülistas selle tervist ja vastupidavust, nõudis instinktidele eluõigust, vihkas askeetlikku elutunnetust. Kaasaja kirjanduses kõneldi palju instinktidest, aga kui Barbarus neid rõhutas, siis pooldas ta alati inimese terveid instinkte, mitte haiglasi ja patoloogilisi, millesse nii tihti dekadentlikud kirjanikud olid kiindunud.

Ta Artsõbaševi «Sanini» eksemplar oli täis kirjutatud ääremärkusi. Need keerlesid patu ja patutegemise, samuti tugevuse ja temperamendi hindamise ümber, millega seltsis trotslik hoiak väikekodanliku moraali vastu ja võitlus jumalaga. Nietzsche meeldis talle sellepärast, et see filosoof vihkas ristiusku, jumaldas tugevat isiksust ja ülistas instinkte.

Oleks võinud arvata, et see instinktide ülistus juhib teda hiljem psühhiaatrina freudismi, kuid Freudi teooriat ta kunagi ei pooldanud, eitas ka tema meetodit psüühiliste haiguste ravimisel.

Kuigi meie maailmavaated tol ajal tunduvalt erinesid, ei tekkinud meie vahel ometi poleemikat. Olime nagu sõbralikult kokku leppinud, et astugu kumbki segamatult oma rada.

Barbaruse luule omapärane pale avaldus juba koolipõlves kirjutatud värssides. Neis puudus algajate luuletajate hämar nukrutsemine, neis rõhutati julgust, trotsi ja kirge. Muidugi on seal tunda tolleaegse vene sümbolistliku kirjanduse hõngu.

Hiljem, juba kodanliku aja päevil, sai meie sõprus endale tugeva aluse niihästi ühistest maitsetest kunsti, eriti muusika alal, ühisest armastusest prantsuse kirjanduse vastu kui ka ühistest seisukohtadest kodanliku maailma suhtes.

T. K. JA TEISED

Kolmel viimasel õppeaastal jagunes meie klass kaheks ühesuuruseks väljakujunenud pooleks.

Parempoolses pinkide reas istusid baltlased — parunite, mõisavalitsejate, ärimeeste ja suurnike pojad. Nende hulgast paistsid silma E. Amende, kes hiljem mängis teatavat osa balti-saksa juhtkonnas, ja H. Laakmann, kellest sai tuntud balti ajaloolane. Selles tiivas olid aset võtnud ka mõned eesti nimedega õpilased (Toots, Kibe), kes tegid, nagu ei tunnekski nad maakeelt. («Was spricht der Kerl?» küsis üks neist, kui teda eesti keeles kõnetati.) Kodanliku Eesti päevil pidid nad oma keeleoskuse siiski välja kraamima ja üks neist hakkas isegi eestikeelses koolis matemaatikat õpetama.

Vasakul istusid kehvemaist kihtidest õpilased — seitse-kaheksa eestlast, mõni venelane, juut ja poolakas. See osa klassist sai omavahel hästi läbi. Saksa poolega polnud üldse kontakti.

Barbarusest on juba juttu olnud. Kõnelgem siin ka mõnest teisest. Seal oli kõhnavõitu, korrapäraste näojoontega Teodor Käärik. Tema huvid ei küündinud küll kuigi sügavale, aga ta oli muidu mõnus seltsimees. Sil-

mad pilukil, jäi ta vahel liikumatult kuulama teiste juttu, kuni äkki nagu unest virgus ja midagi vahele viskas. Pikalt millegi üle juurelda polnud tema loomuses, juurdlejaid endid armastas ta heatahtlikult nöökida.

Ta silm oli eriti erk tähele panema, kes kellega kurameerib, ja siis ei olnud ta kitsi oma tähelepanekuid teistega jagama ning asjaosalist narrima. Oli ise agaramaid kavalere, ilma et ühessegi tüdrukusse kinni oleks jäänud.

Impulsiivselt tõrkus ta ja tõrjus tagasi iga ettepaneku, mis talle tehti, kuid varsti andis järele ja leppis.

«Taime» elust võttis ta üksvahe üsna elavalt osa, pidas referaate küll karskusliikumisest Soomes, küll Tolstoi anarhismist. Üldse oli anarhism ta meele järgi: miski ei tohiks «isikuvabadust» piirata. «Taime» ajakirja jaoks kirjutas vahel ka följetone ja oli agar selle toimetamisel ning väljaandmisel.

Kodanlikul ajal sai temast tüüpiline tegelinski, kes oma «isikuvabadust» igati kindlustas. Kuid ta tahtis veel rohkemat: põlistada ka oma nime, teha selle niiöelda *aere perennius* (kestvamaks kui vask). Vaseni ta küll jõudis, aga sellest kestvamaks mitte. Nimelt seisis ta Riigitrükikoja juhatajana lähedal müntide vermimisele ja seal laskis ta suurte valitsejate eeskujul ka oma initsiaalid (T. K.) metallrahadele sisse vajutada. Kust võis tema ette aimata, et need mündid ei pea kuigi kaua vastu ajaloole, veel vähem igavikule?

Üks mu pinginaabritest oli tuntud geograafi isa Friedrich Varep. See hoolas, tõsine ja kohusetruu õpilane paistis teiste hulgas silma oma teadmistega ajaloos. «Taime» elust võttis ta mõõdukalt osa, tundmata huvi poliitiliste küsimuste vastu. Rohkem huvitasid teda loodusfilosoofilised probleemid. Oli kinnine ja

tahtekindel, ennast mõjutada ei lasknud. Tema isiklikust elust ei teadnud me keegi midagi. Sellest hoolimata oli ta kõigi vastu seltsimehelik ja sõbralik. Ei mäleta, et ta kunagi oleks näernud.

Pärast gümnaasiumi lõpetamist astus ta Peterburi Sõjaväelise Meditsiini Akadeemiasse. Esimese maailmasõja ajal kadus ta mu silmapiirilt ja ma arvasin, et ta surma on saanud.

Suur oli mu imestus ja heameel, kui viisteist aastat hiljem temast häid teateid kuulsin. Viibisime nimelt 1928. aastal koos Barbarusega eesti kirjanike esindajatena Nõukogude Liidus Tolstoi 100. sünni-aastapäeva tähistamisel. Moskvast Leningradi sõites juhtusin ühte kupeesse sõjaväelasega, kes tuli Kislovodski sanatooriumist, kus teda oli ravinud «väga tuntud ja lugupeetud» arst Varep.

Kõigi saadud andmete järgi polnud mingit kahtlust, et see arst oli mu kadunud koolivend.

Kui ma 1949. aastal ise Kislovodskisse sattusin, hakkasin kohe oma sõpra taga otsima.

Jah, kunagi tegutsenud seal küll sellenimeline sanatooriumiarst ja teda hinnatud kõrgelt, aga kuna ta sõjapäevil ei evakueerunud, sattunud ta ebasoosingusse. Kus ta praegu elab ja mida teeb, ei teatud öelda. Tahtsin teda otsima hakata aadresslaua kaudu, kuid sain talt eneselt kaardi. Oli minu sealviibimisest kuulda saanud ja palus ennast külastada.

Kui pärast pikki aastakümneid oma kunagise sõbraga jälle kokku saad, oled muidugi tublisti erutatud. Kardad, et sõbras pole enam midagi endist, ja mõtled, et ka su enese kallal on aeg tööd teinud. Aga kohtumisel tundus, nagu poleks pikka ajavahet olnudki. Meeleliigutus jällenägemisest oli mõlemal nii suur, et pikast vestlusest hoolimata kõige olulisemad asjad unusidki rääkimata.

Nagu koolipäevil, ei paistnud ta ka nüüd palju hoolivat oma elu mugavast sisseseadmisest. Jõime teed vahariidega kaetud laual, hammustasime kõrvale võileiba ja vorsti, lihtsalt, ilma tseremooniata, nagu vahel koolipõlves.

Kuigi ta sünnimaast ilmatu aeg eemal oli elanud, uue perekonna soetanud, polnud ta emakeelt vähimalgi määral unustanud.

Hüvasti jättes oli mul tunne, et see on nüüd, imelik küll, viimane kord elus teineteist näha. Eks niisuguse tundega kaasne ikka ja alati vaigistamatut nukrust.

Mõni aasta hiljem murdiski vähk selle tugeva, visa, lihtsa, südamliku inimese maha.

SÕPRUSEST RIVAALSUSENI

Kõige tihedamad sõprused sõlmitakse noores eas. Nende kestvus on teinekord üürike, aga elav mälestus neist jääb püsima. Jagad sõpradega oma mõtteid ja kavatsusi, usaldad neile oma tundeid, mida häbened teistele näidata. Ja sulle vastatakse sellesamaga.

Sõprus ei tunne kadedust. Kui teisel hästi läheb, tunned head meelt, kui teisel halvad päevad on, oled abivalmis. Jõuad teisest millegi poolest ette, ei tunne sa uhkust, vaid südamevalu teise mahajäämise pärast.

Kui aga mängu juhtub tulema naine, puruneb hea vahekord, sõbrast saab rivaal, isegi vaenlane. Seda võis juba koolipingil kogeda.

Meid oli kord kolm lähedast sõpra. Meil oli palju ühiseid huvisid, me sepitsesime ja viisime ka läbi hulga ühiseid plaane.

Üks neist, Sergei Parsman, oli ülemtalurahvakohtuniku poeg. Õppimisvõimalused tal ei puudunud, aga kool oli talle vastumeelt. Ta hankis teadmisi iseseisvalt,

raamatuist, ja enne lõpuklassi jõudmist astus gümnaasiumist välja, eelnevalt õpetajaile seletades, et kroonuteadmised pole krossigi väärt. Ta luges palju ega mõelnud vähe, oli järeleandmatu oma veendumustes ning kaitses neid tuliselt.

Kodus oli tal enda päralt tuba, kuhu ta kord «Taime» raamatukogu paigutas ja kus me vahel koosolekuid pidasime, ajakirja hektografeerisime ja muidu vestlesime. Hõlbuelust ja oma väljanägemisest ta lugu ei pidanud. Käis lohakalt riides, väike vormimüts peas loperguseks muljutud, juuksed sagristunud.

Käed sügaval palitutaskus, pea ees maas, ise midagi omaette ümisedes — nõnda võis teda tihti näha pikki jalutuskäike tegemas ükskõik mis ilmaga.

Vaimule otsis ta toitu poliitilisest kirjandusest, meeleoludele aga dekadentlikest teostest.

Oli agar sõna võtma mitte ainult õpilasorganisatsioonides, vaid ka haridus- või karskusseltsi avalikel kõnekoosolekuil, kus armastas oma mõttevastastele hoolimatult pihta anda.

Olen temale tänu võlgu ühe omamoodi tõuke eest, mis ta muile andis mu kirjanduslikuks loominguks, ilma et ta ise seda oleks teadnud. Pärast ühe mu päevikuvihu lugemist kirjutas ta selle viimasele leheküljele järgmise märkuse: «Maupassant sai kuulsaks, kui 30 a. vana oli ja tal stiil enne väga lonkas. Ühe (ei tea nime) juhatuse all kasvatas oma stiili, millega kuulsaks sai. Nii ehk ka sina... Päevaraamatul on just üks hea külg, et harjutada, kasvatada saab stiili, keelt jne. Kui ma sinul hakatust lugesin, otsustasin mitte enam sündmusi kuivalt kirjutada. (16. XII 08, kl. 11 õht.)»

Olin siiani mõne värsikese kirjutanud nagu iga teinegi selles eas, ilma et kunagi mõttesse oleks tulnud, et minust võiks mingi kirjanik või luuletaja kujuneda.

Aga nüüd pisteti mulle pähe uudseid, jah, ahvatlevaid mõtteid enesetäiendamisest stiili alal ja muustki...

Meie kolmandaks sõbraks oli algul seesama õpilane, kelle nime hõikamine Varesele varjunime tõi. Kes võis siis aimata, et mitmekümne aasta pärast tuleb valitsusvõim Eestis viimasele üle anda...

Maameheliku olekuga Uluots tuli gümnaasiumi linnakoolist, oli püüdlik, visa ja vintske, istus ikka esimeses pingis õpetajate silma all. Iga aastaga koorus tast järjest rohkem välja ta konservatiivne vaim. Meie hindasime olevikku tuleviku seisukohalt, tema aga armastas minevikku rohkem kui tulevikku. Minevik on ikka kindel, arvas ta, aga mis tulevik toob, seda ei tea keegi ette öelda ja seepärast pole ka mõtet sellele midagi rajada. Rahvas oli talle midagi ühtset, mida polevat vaja klassivõitluse propagandaga kunstlikult lõhestada. Rahvale olevat vaja ainult haridust anda, mitte aga teda õhulosside ettemaalimisega petta.

Miks me temaga sõbraks saime, kuigi ta oma vaadetelt meile risti vastupidistel seisukohtadel asus?

Nähtavasti sellepärast, et ta armastas meiega alati vaielda. Neis omavahelistes vaidlusturniirides, mis vahel pikki tunde kestsid ja hiljem, Peterburi ülikooli päevil, teinekord ööpikkusteks kujunesid, ei tahtnud ta ennast kuidagi sadulast väljalööduks tunnistada. Teda ahvatles kõnekunst ja ta otsis eeskuju Cicero retoorikast.

Vahel haaras ta mõnest sõnast kinni, et selle varal oma vastaskõneleja kogu ehitust maha tõmmata. Oli visa sofistlike võtetega oma väidet kaitsma ka siis, kui see kas või üheainsa formaalse niidikesega veel tõe küljes rippus.

Ühel päikesepaistelisel talvepäeval läksime neljaviiekesi merele. Ranna lähedale kokkukuhjunud suure jääkünka otsa tõustes pidas ta meile pooletunnilise kõne

ei millestki, tahtes näidata, kuidas tühist väidet võib osavalt argumenteerides tähtsaks ja tõepäraseks rääkida. Paistis, et ta oma naeruväärsusest ei tahtnud aru saada.

«Taime» koosolekuil ei saanud ta oma retoorikaga palju hiilata, sest seal ei pidanud keegi sellest lugu. Hinnati rohkem asja tuuma kui sõnu.

Lahkarvamised iseenesest ei löönud sõprusse veel mõrasid, küll aga miski muu. Olin tunnistajaks, kuidas mu kahe sõbra senine vahekord ühe päevaga kadus, ja kõik sellepärast, et nad ühel ja samal ajal silma olid heitnud ühele ja samale tütarlapsele.

Armastus selles eas on armuvalu. Ja seda on siis kergem kanda, kui sul on sõber, kellele saad oma kannatustest kõnelda. Selleks usaldusealuseks olin käesoleval korral mina.

Üks tuli ja tunnistas avameelselt, kuidas tütarlaps talt une ja töötahte on riisunud. Ta ei teadvat, mis ta peab tegema, et rahu saada. Neiu olevat hirmus tagasihoidlik ega lausuvat ühtki sõna, mis kuidagi lohutaks. Tuleval aastal, kui gümnaasium seljataga, võiksid nad ju kahekesi ülikooli õppima minna, aga tüdruk ütlevat, et sellest ei tule midagi välja, sest kooli lõpetamise järel kavatsevat vanemad teda otsemaid mehele panna. Kui teaks, kes see väljavalitu tal võiks olla . . .

Teine sõber oli häbelikum ega rääkinud otseselt midagi, andis aga oma päeviku mulle lugeda. Seal oli ääri-veeri juttu madonnanäost ja valgetest käsivartest ning sellest, kuidas see tütarlaps peoõhtutel armastab teistega tantsida.

Kumbki mu sõpradest polnud tantsumees. Üks oli selleks liiga kohmakas, teine liiga ideeline. Südamevalu oli aga mõlemal.

Klassis panid kõik tähele, et esimeses pingis istuva paipoisiga on midagi juhtunud: murrab teine äkki keset

tundi oma pliiatsi pooleks ja viskab tükid vastu tahvlit, rebib ka vihiku tükkideks, katsub tunnis isegi vilistada, soovib ladina keeles kahte saada.

Räägin sellest hiljem teisele sõbrale, kes tol ajal koolist juba välja oli astunud. See naeratab paljutähendavalt ja küsib, kas mitte tema süüdi pole. Või olen mina midagi tema päevikust edasi rääkinud? Ei, seda küll mitte. Aga mul on selge, et armunu näeb rivaali ka pimedas.

Igatahes kahe mu senise sõbra vahelt oli must kass läbi jooksnud. Nad ei teretanud enam teineteist. Kumb neist ses loos algatajaks oli, ei tea, sest minu ees ajasid mõlemad süü teise kaela.

Ühel õhtul juhtusid nad koos tüdrukut koju saatma. Kumbki polnud nõus esimesena lahkuma.

Parsman seletab mulle:

«Seisab see lai jõmm seal, seisab, käed palitutaskus, kõht punnis ees, ja vahib preilit. See ulatab mulle käe, et jumalaga jätta. Ma ei võta kätt vastu, ütlen, et jätku ta teisega enne jumalaga. See aga seisab endiselt nagu puuslik ja vahib juhmilt tüdrukule otsa. Preili lõi käega ja läks uksest sisse. Jäime kahekesi. Narr tunne, kui koos ära tulime. Ma ei lausunud sõnagi. Tema ka mitte. Müksasin viimaks teda, et mis sa siit otsid. Tema, et mis sina otsid. Ja müksas mind juba kõvemini. Nii läkski lahti. Sain maast suure oksa haarata, mis torm maha oli murdnud, äigasin sellega. Tormab mulle kallale ja lööb mind maha. Näed, missugune tõbras. Ja oli kord sõber. Ptüi!»

Tund hiljem olin rivaali juures. See istus pimedas toas, ainult ahi küdes ja heitis rahutuid helke seinale. Olin huvitatud, kuidas lugu siinpool valgustatakse.

Ei midagi, üksikasjad läksid kõik kokku, tuli aga juurde ka veidikese uut:

«Tead, kui ma selle dekadentliku lurjuse maha panin,

hakkas ta kardavoid appi karjuma. Säh sulle punane! Kuidas sina niisugusest enam lugu pidada saad?»

Esiotsa jätkasid mõlemad mulle oma südamevalu pihtimist. Romaanike arenes tasakesi edasi, ühel aktiivsemalt, teisel passiivsemalt. Kui aga üks nägi, et ma ta rivaaliga lahkelt räägin, hakkas ta mulle viltu vaatama ja tegi etteheiteid. Teine kordas sedasama. Ja nõnda jahenes lõpuks minu vahekord mõlemaga. «Taimgi» kannatas selle läbi, sest nii mõnelegi ühiselt plaanitsetud üritusele tuli nüüd kriips peale tõmmata.

KOOLIVÄLISEID KAASLASI

Neist tahaksin meenutada kahte, kes hiljem mõningaid jälgi jätsid ka eesti kirjandusse.

Üks neist, Jaan Arenberg, avaldas 1911. a. AG nimetähtede all «Mõtete» teises raamatus pikema kriitilise artikli «Klassivahed ja «Noor-Eesti» kunst». Varem kirjutas ta Pärnu noorte ajakirjadele Ajaxi nime all artikleid ja luuletusi.

See oli tagasihoidlik iseõppija maalt, kelle flegmaatilise välisilme taga elas vilgas, uudishimulik, juurdlev vaim. Algul tegutses ta õpilasringis «Laine», siis «Taimes», hiljem organiseeris noorte hulgas veel ühe eneseharimisringi. Võttis erksalt osa kõigi päevakorral olevate probleemide arutlemisest. Kui ma temaga tutvusin, uuris ta parajasti Weiningeri «Sugu ja karakterit», oli sellest vaimustatud. Ta oli sel ajal individualismi austaja. Ta «Mõtetes» avaldatud artiklisse on jäänud rohkesti sugemeid tollest ajast, Weininger figureerib veel autoriteedina, keda tsiteeritakse. Ei puudu sealt ka individualismi toonitamine, kuigi autor teeb vahet «Noor-Eesti» individualismi ja individualismi vahel, nagu see töölistele vastuvõetav on.

Omapärane kuju oli Reinhold Kask. Selle punasejuukselise nooruki hoiakus oli palju reserveeritust, mis tuli ta kõhklevast natuurist. Temale oli kõige suuremaks raskuseks valiku raskus. Igast üritusest rääkis ta irooniaga, veel rohkem eneseirooniaga.

Oli hea keelte tundja, valdas täielikult prantsuse keelt, luges rohkesti ilukirjandust. Verhaeren oli meie mõlema lemmikkirjanik. Omas üldse teadmisi rohkem kui kindlat seisukohta. Hoogu oli tal ainult üürikeseks, sellele järgnes kohe resignatsioon ja kõhklus.

Olgu siin üks näide veidi hilisemast ajast.

Maailmasõja algul üüris ta koos kunstnik V. Ormissoniga Hallistes minu naabruses ühes talus toa suvitamiseks. Uitasime kolmekesi ümbruskonnas ringi, kellel raamat, kellel joonistusplokk kaasas. Päevad otsa võisime veeta Õisu kaunis jõeorus. Kasel oli tol ajal palju tegemist küsimusega, kas võtta vastu «Teatri-raamatu» toimetuse ettepanek kirjutada väike ülevaade Pärnu teatrielust või mitte.

Pika kaalumise ja pealekäimise järel ta otsustas selle siiski kirjutada. Ja kirjutaski.

Aga siis hakkas teda kahtlus painama: kas kõlbab? Äkki ei võeta vastu, seda häbi siis! Mitu ööd ja päeva maadles ta sellega, kas käsikiri ära saata või mitte. Mulle ta häbenes seda lugeda anda. Lõpuks teatas, et on paberid ahju visanud.

Ormisson võttis need aga sealt välja ja toimetas salaja minu kätte. Minu arvates oli artikkel päris hästi kirjutatud. Andsin selle Kase kätte ja soovitasin kohe posti panna. Käsikiri lendas aga uuesti ahju. Õnneks suvel ahju ei köetud ja poognad polnud ka puruks rebitud (igaks juhuks, sest mine tea . . .).

Lõppes lugu sellega, et ma käsikirja ümbrikusse panin. Läksime kolmekesi seda jaama postile viima.

Seal sööstsid kahtlusepenid veel kord vaest autorit purema, aga juba libises ümbrik postkasti prakku.

Tagasiteel oli muidugi palju pahandusi meie omavoli pärast, aga veel rohkem nähtavasti kergendustunnet sellest, et asi oli otsustatud ühele poole ja et selleks otsustajaks ei tarvitsenud tema ise olla. Artikkel ilmus.

Prantsuse kirjanduse harrastusele truuks jäädes avaldas R. Kask hiljem ühe kogu prantsuse novelle eesti keeles.

Nüüd on kõik eespool mainitud sõbrad ja seltsimehed koolipingilt ja väljastpoolt kooli surnud, kes sõjaväljal, kes kodumaal, kes emigratsioonis, kes tsaariaegses vangilaagris, kes isikukultuse aastail kuskil Põhjas.

VEHKLEMISEST PURJEUISUTAMISENI

Enne lõpuklassi jõudmist kadus meie hulgast üks omapärasemaid kaasõpilasi — Skomorovski. Lihtsalt sügisel polnud teda Pärnus enam näha.

Oli revolutsioonilise meelsusega, hoogne ja hoolimatu, ühtlasi väga seltsimehelik, armastas luulet ja selle deklameerimist, pisut ka elupõletamist. Tagantjärele meenutab ta miskipärast Majakovskit.

Kui L. Andrejevi «Inimese elu» meieni jõudis, olime sellest sümbolistlik-allegoorilisest näidendist vaimustatud ja meil tekkis kavatsus seda kuskil oma jõududega ette kanda. Käisime seda asja arutamas ja harjutamas Skomorovski suures pooltühjas täissuitsetatud toas.

Siin oli asju, mis tähelepanu kõrvale meelitasid, nagu grammofon, kitarr ja mandoliin, paar rapiiri ja peakorvid. Läks lahti laulmine ja luuletuste deklameerimine. «Inimese elust» ei saanudki asja. Seda asendas — vehklemine.

Pärast kõlksuvate rapiiridega edasi-tagasi hüplemist karastati ennast õllega. Õllekorv asus toanurgas, tühjad pudelid vedelesid kõrval maas. Suurt vehklejat minust siiski ei saanud, kuigi see sport iseenesest meeldis. Võib-olla tuli see sellest, et ma vehklemise vaheajal ennast ei karastanud — olin ju kangekaelne karsklane ega niisutanud oma huuli ühegi vägijoogiga.

Ühel õhtupoolikul, kui olime rapiiridega mõnda aega teineteist susinud, tulime äkki mõttele merele uisutama minna. Polnud selle kaanele veel lund sadanud, kiilasjää ulatus peeglina nii kaugele kui silm võttis.

Meisterdasime voodilinadest purjed ja läksime.

Päike oli juba alla vajunud, kui merele jõudsime ja jalgadele hoogu andsime. Oli jumalik tunne, kui tuul purje paisutas. Hoia ainult jalad pingul! Keegi kannab sind tuhatnelja edasi, süda hõiskab sees.

Olime teineteisest nii kaugele kihutanud, et õhtuhämaruses teist enam ei märganud.

Ja siis see juhtuski.

Mu ette tekkis ootamatult lai riba vett. Mis nüüd? Selle hooga järsult suunda muuta? See polnud enam võimalik. Tagasipöördumisest ei saanud juttugi olla. Jäi ainult saatusele vastu minna. Tulgu mis tuleb, edasi!

Nii ma siis lendasin lahvevee poole. Mõni sekund veel ja juba olingi praost üle, kuid jalad olid põrganud vastu jääserva ning ma prantsatasin pikali, tuim põrutus käis peast läbi. Vuhisesin tükk maad jääd mööda edasi. Katsusin ennast püsti ajada, kerge see polnud. Põlved huugasid, ninast tilkus verd.

Olin põrutusest üsna uimane, käed-jalad ei tahtnud sõna kuulata. Ühe jala all polnud enam uisku, rinnataskust puudus uur. Head jällenägemist viibutades lippas puri oma teed ja kadus pimedikku. Uisu leidsin varsti, kell laskis ennast kaua otsida, purjele lõin käega.

Linn kumas eemal tuledest, seltsimeest polnud kuskil näha. Mu hõikumised jäid vastuseta.

Veeriba mu kõrval irvitas. Sellest üle hüpata oli võimatu.

Hakkasin piki lõhet Uulu poole liikuma. Kuskil see pragu peaks ometi ahtamaks muutuma, lonkan kas või Uulu rannani välja, tont võtku! Muud pääsu ju pole.

Liikusin aeglaselt edasi, kontides tume valu ja väsimus, südames üksainus soov — kiiremini koju jõuda. Kui kaua ma nõnda kõndisin, kes teab — kell näitas ainult kukkumise momenti —, aga meeldiv oli pimedas täheldada, et pragu mu kõrval hakkab ahenema, kuni sain sellest lihtsalt üle astuda.

Mõnda aega käsivars valutas, võib-olla oli seal midagi katki, aga sellest ei saanud hoolida. Ainult vehklemisest ei tulnud enam küll midagi välja.

See purjeuisutus jäi mul viimaseks. Küll aga jätkasin üliõpilaspõlves sporti merel purjekelguga. Ka see ei lõppenud kõige paremini: jää oli pealt paiguti veesogane, sain üleni märjaks ja mul tuli mõni hea päev voodis lamada.

KONTAKTE OTSIMAS

Noorte illegaalsetest organisatsioonidest sai «Taimele» kõige lähemaks Pärnu Kooliseltsi eesti progümnaasiumi õpilaste organisatsioon «Laine». Progümnaasium küll, aga tegelikult olid mõned selle õpilased gümnaasiumi vanemate klasside poistest isegi eakamad. «Laine» ise oli «Taimest» paar aastat noorem. Selle asutamisega tegeles vaimuerk ja energiline õpilane Aleksander Adamson (Aedsalu). Ringi esialgseks sihiks oli hankida ühiselt raamatuid ja panna alus õpilaste oma raamatukogule. Lugemismaterjali ostmine käis

üksikul õpilasel üle jõu, korralikke kättesaadavaid raamatukogusid aga tol ajal peaaegu polnud. Mõte leidis vastukaja, üheskoos hakatigi siis raamatuid muretsema, peamiselt eesti ilukirjandust. Neid loeti ja arutati ühiselt, peeti mitmesuguseid referaate ning anti välja oma käsikirjalist ajakirja, mida toimetas samuti A. Adamson. Teiste kaastööliste hulgas avaldas selles oma esimesi luuletusi, aforisme ja lühipalu, samuti karikatuure ka P. Pedajas (Peet Vallak). Karikatuurid äratasid tähelepanu, nii et nende autor võis juba 1909. a. «Meie Kodumaa» naljalisa kaastööliseks hakata.

Peale mainitute olid «Laine» liikmeteks veel mitmed noorukid, kes hiljem kujunesid laiemalt tuntud nimedeks, nagu ajakirjanik ja kirjanik August Tamman, kunstnik August Pulst, Jaan Arenberg jt.

Hiljem said selle ringi liikmed õiguse kasutada «Taime» raamatukogu, milles leidus rohkesti poliitilist kirjandust. 1909. aastal otsustati «Laine» peakoosolekul kõigi 16 liikme häälega raamatukogu liita «Taime» omaga. Ühtlasi sulas kogu ring tegelikult «Taimega» ühte ja nõnda tekkis seal senise kolme osakonna kõrvale neljas ning kogu selle illegaalse organisatsiooni koosseis kasvas kuuekümne liikmeni.

Juba varem oli mõnikord juttu olnud kontakti loomisest noorte organisatsioonidega teistes linnades, aga seda pidurdas otseste tuttavate puudumine nendes. Asi muutus, kui pärast progümnaasiumi lõpetamist A. Adamson Pärnust 1909. a. sügisel Valga Kaubanduskooli siirdus, kus ta kohe energiliselt hakkas osa võtma sealse õpilasringi tegevusest. Ta soovitas mõnel «Taime» esindajal sinna sõita kontakti looma ja sealsele tegevusele hoogu andma.

Ühel oktoobrikuu vihmasel õhtul istusimegi siis T. Käärikuga rongi ja sõitsime Valka.

Kuulsime, et seal eksisteerib kolm õpilasringi. Reaal-

kooli oma, millest muide Richard Roht osa võtnud, oli varjusurmas. Linnakooli ringist saime teada niipalju, et seal tegeldakse ka poliitiliste küsimustega, kuid ajapuudusel me sellega ühendust ei hakanud otsima. Meid huvitas Kaubanduskooli õpilaste koondis.

Valga Kaubanduskooli juhatas progressiivsete vaadetega mees, kirjanik R. Kamseni vend, kellel varem Pihkvas oli olnud kokkupuuteid oma kaasõpetaja, tuntud revolutsionääri Konopljanikovaga. Oli ka teisi progressiivseid õpetajaid, kelle mõju õpilastele polnud väike, nagu Lapin, kes, nagu hiljem ilmnes, oli tol ajal VSDTP liige. Muide, viimase ettepanekul käisid mõned poisid öösiti Valga raudteejaamas tagavarateedel salajaste pakkide järel, mis olid peidetud söevagunitesse. Need pakid keelatud kirjandusega raja tagant toimetati sealt linna, kättejuhatatud kohta. Põrandaaluses tegevuses kahtlustatuna otsiti A. Adamsoni korter läbi, ta ise areteeriti ja tal tuli tundma õppida politsei toorest rusikat.

Koosolekule, kuhu läksime, oli kogunenud ligi viisteist noort inimest mõlemast soost. Kuigi tutvusime igaühega, ei saanudki teada nende õigeid nimesid — kõik kandsid varjunimesid. Kes ütleks, kes olid Petrova, Poljakova, Vasil, Leinbok, Lembit, Topsi-Jüri jt. ja mis neist kõigist on saanud?

Vestlusest võeti elavalt osa, ka naissugu oli aktiivne, igatahes julgem ja sõnakam kui meil «Taimes». Kõneldi kirjandusest ja poliitikast, noorte sihtidest ja organiseerimisest. Rõõmustas see, et siinne noorsugu polnud üksnes aktiivne, vaid ka mõtles ja tegutses meiega enamvähem ühes suunas. Ka oli neil olemas oma šapirografeeritud ajakiri «Noorte Ühendus».

Kahjuks on veel vähe uuritud või õigemini polegi veel tõsiselt uuritud Vene esimese revolutsiooni järgsete illegaalsete noorsooringide tegevust. Neid oli ju

peaaegu kõigis linnades ja nende osatähtsus noorte kujunemises polnud hoopiski väike. Igatahes võrsus sellel taimelaval hea hulk hilisemaid nimekaid tegelasi.

Koosolekul puudutati sedagi küsimust, kuidas teiste linnadega ühendusse astuda ja vahest isegi ülemaaline noorsooringide võrk luua. Plaanid jäid kahjuks plaanideks. Valga noorte ring otsis küll ühendust Tartu noortega, aga tihedamate sidemeteni ei jõutud. Kirjalikust informatsioonist polnud suurt kasu, sõidud ühest linnast teise aga polnud noorte tasku järgi.

Isiklikult mulle jäi Valga hiljem selleks vahejaamaks, kus ma läbisõidul nii mõnigi kord peatusin. Ühel sellisel läbisõidul, kus tuli oodata Peterburi rongi, paluti minult kiirabi «Topsi-Jürile», kes parajasti vene keele kirjalikku eksamit oli tegemas. Ta oli seal tindipoti ümber lükanud, kuivatuspaberi ühes teemaga aknast välja visanud ja ootas nüüd vastust. Sepitsesin kiiruga midagi hädalise jaoks ja sõitsin ise kohe edasi.

Valgaga on seotud ka mu esimene trükis. A. Adamsonil oli hea ühendus läti sotsiaaldemokraatlike õpetajatega, kes seal 1910. aastal hakkasid välja andma ajalehte «Kahwi». Teda oli palutud hankida lehele ülevaade eesti uuemast ilukirjandusest. Ta pöördus ettepanekuga minu poole. Noores eas on kirjutamine naljaasi ja mõne päeva pärast läkski Peterburist teele mu venekeelne artikkel. Läti keelde tõlgituna ilmus see «Kahwis» 1910. aastal.

Nii algas mu kirjandustee lätikeelse kirjutusega Valga lehes.

ESIMESED REISID

Mu kodukoha lähem ümbrus oli kehv, maastik suletud, metsatukad ja künkad varjasid kaugusi, ainult versta poolteist eemal avanes lai vaade üle madaliku

Võrtsjärveni ja selle teiselegi kaldale, kus kagus sinetasid taeva äärel metsad ja mäed. Ikka jälle kippusin sinna kõrgustikule ahervareme otsa metsõunapuu all, et silmitseda panoraami, mis kiskus enda poole. Kauguste ahvatlus ongi see, mis äratab reisimislusti.

Ma polnud veel oma kodulinna Viljandissegi jalaga saanud, kui ühel päeval mind võeti kaasa pikale Tartureisile.

Polnud see auto- ega rongisõit ja polnud see ka traavel, kes raudtelgedega vankrile ette oli rakendatud. Sinnasõit kestis ööpäeva, sama palju kulus tagasisõiduks. Tagumise poole vankrit võttis enda alla suur heinakott, seitsmeaastane poiss pandi isa ja ema vahele ette istuma. Päris mugav see pikapeale polnud, aga vahel sai ennast ka välja sirutada.

Kogu reisi kestel ei andnud ma teistele rahu oma küsimustega. Pidin teada saama iga talu, küla, tee, metsa nime, sest alles nimi muutis nad reaalseks, andis neile eluõiguse.

Eks ole tänapäevalgi nii, et reis jääks poolikuks või reisija ise rahuldamatuks, kui ta teada ei saaks ühe või teise paiga nime. Ja eks me kõiki asju püüa fikseerida sõnadega, et asjad meie mäluseadmes kindlamini salvestuksid.

Olin küll sellest east väljas, kus aina küsitakse: mis see on ja mis see on, aga reisil oli nii palju uut ja üllatavat, et sellest kõigest vaikides ka mööda minna ei saanud, kuigi teistele võisid tühised paista sellised sündmused, nagu parvega sõit üle Väike-Emajõe ja sellele järgnenud suitsuahvenate söömine ning mõdu joomine Pikasilla kõrtsis, või esimene raudteerongi nägemine Elvas — issand, kui palju maju ühes rodus ja kõigil rattad all! Otse jalustrabav aga oli näha Tartus enese ees äkki inimkolossi — Barclay de Tollyt. «Kivist küla-

list» lugedes või «Don Giovannit» jälgides on alati meelde tulnud see lapsepõlve-elamus.

Veelgi sügavama jälje jättis juhtum, kui ma Kivisillal end üksinda leidsin olevat. Mind oli sinna lihtsalt maha unustatud! Olin Emajõge vahtima jäänud ja majakest silla juures, kust mingi toru kogu aeg jõe poole tossu turtsutas. Jahmatus üksijäämisest oli nii suur, et ma seda meenutades tunnen end sarnasena Edvard Munchi litol «Karjatus» kujutatud väikesele poisile sillal, kelle suu hirmukarjatusest pikaks on veninud ja kes kahe käega oma põskedest kinni on haaranud.

Kui siin meelde tuletada kohmetusi ja kohmakusi sel reisil, siis ei saa vaikida ka sellest, kuidas ma kõikide naeruks parketil pikali lendasin.

Aga hoolimata kõigist äpardustest ja vintsutustest oli see esimene reis vapustav sissevaade uudsesse maailma, mille olemasolu aimatagi ei võinud. Lähedalt polnud kaugused küll sugugi enam nii unistama panevad kui künka otsast metsõunapuu alt silmitsemisel, aga nende ahvatlus siiski ei vähenenud, see püsib tänapäevani.

Täpselt kümme aastat hiljem, 1909. aasta juunis, oli mul õnn kaasa teha juba pikem reis, sõita Poltaava lahingu 200-nda aastapäeva pidustustele.

Sinna pidi saadetama Venemaalt igasuguseid delegatsioone, muude hulgas ka meie gümnaasiumi õpilastest. Tee pidi viima mööda Volgat Tsaritsõnini, sealt raudteel edasi Poltaavasse, tagasi pidi tuldama Moskva kaudu. Sattusin viieteistkümne valitu hulka ja esimest korda hakkas geograafiakaart mu ees tõeliselt elama.

Ent suvi juhtus nii ilus olema, puhkus maal nii meeliköitev, et peaaegu kahju hakkas paar nädalat sellest reisiks ohverdada. Liginesid ka kahtlused: kroonu paraad, mis see ikka ära ei ole. «Kes teab,» kirjutasin päevikusse, «mis seal teha tuleb, lastakse ehk põlvili ülemuse ette, antakse tema jalataldadele suud . . .» Kas

ongi mõtet kaasa sõita? Reis iseenesest on ju mõnus, aga kas reisilõbu tõesti üles kaalub mu printsiibid?

Võitis siiski kauguste ahvatlus. Küll katsumustes ka põhimõtted karastuvad, rahustasin ennast.

Aga siis tuli teade, et ei sõida mitte viisteistkümmend õpilast, vaid ainult viis, ja seekord otsustab loos.

On pigilinde, kellel elus kunagi ei vea: rong läheb niisugusel nina eest minema, loteriil ta ei võida, puhkepäeval sajab vihma, ja kui ta leti juurde jõuab, lõpeb kaup parajasti otsa. Ühesõnaga, saatus kiusab teda igal sammul.

Kuid ära usu saatuse heatahtlikkust, pilka teda juba ette, ja sa näed, kuidas ta sulle vägisi näidata tahab, kui helde ta su vastu võib olla. Oota kõige halvemat, sea ennast selle vastu valmis, ja just siis petab ta sind su kartuses ning õnn langeb sulle iseenesest sülle.

Olin juba käega löönud Poltaavale, selle asemel kavatsesin väikest matka koduümbruses ette võtta, kui T. Käärik Viljandist mulle külla sõitis.

«Tere, õnneseen!» hõikas ta, enne kui veel rattalt maha sai hüpata. Tal oli juba kutse käes. Kas siis mina seda veel pole saanud?

Tuli paar pikka päeva oodata, sest post toodi vallamajja ainult kaks korda nädalas.

Kui viimaks ametlik paber käes, tekitas suurt muret nõue, et tuleb kohale ilmuda valges mundris. Kust seda siin maakolkas mõne päevaga välja nõiduda? Oleks sellest ometi varem hingatud, aga ei, ikka unelt munele!

Nüüd algas kahe kontsaga peksmine. Poes pakuti üht ja teist kangast osta, päris valge polnud neist ükski, aga lohutati, et kui lõuend kord läbi pesta, muutub see valgemaks kui lumi.

Külarätsep ei võtnud mind kuuldagi. Kus aru, nüüd, enne jaani!

Tuli kaua peale käia, seletada, manguda, lubada lisatasu, enne kui ta laualt alla ronis mõõtu võtma.

Ülikond sai küll õigeks ajaks valmis, aga hõbenööbid jäid linnast osta ja endal ette õmmelda.

Pärnu jõudes hakkasin kohe oma reisikaaslasi otsima. Peeter Kitzbergi, kirjaniku vennapoja, leidsin ta kodust. Eelseisev reis oli perekonnas nähtavasti lahkhelisid tekitanud. Mu rõõmus meeleolu põrkas seal vastu tumma vimma ja altkulmu põrnitsemist, nagu oleksin mina kõiges süüdlane. Rabas suure ahju küljele kriidiga kirjutatud lause: «Ära midagi osta.» Osta aga tuli valge ülikond. See imelik loosung andis järelemõtlemiseks veel kauaks ainet.

Kadusime vaeste patustena kähku toast.

«Väljas saab ometi vabalt hingata,» pihtis mu reisiseltsiline kiretult, nagu ei puutuks kodune närimine temasse.

Ta oli heasüdamlik, aga haruldaselt flegmaatiline nooruk, rääkis aeglaselt ja ühetooniliselt ka siis, kui oli ülimalt ärritatud.

Tema ja Käärik olid «Taime» liikmed, olime seal koos töötanud ja seepärast hoidsime ka reisil ühte. Neljas meie hulgas, Tallo-nimeline, tahtis paista teistest üleolev ja vilunud elumees. Ta välimuses, hoiakus ja kombeis oli eos tulevane kodanlik kaadriohvitser. Kontakti me temaga palju ei leidnud. Viiendaks kaasreisijaks oli koolide inspektori Lunini poeg, blond, sirgete näojoontega, hästikasvatatud, intelligentne, aga nõrga tervisega poiss. Ta ei talunud kuumust, nina hakkas tal juba vagunis verd jooksma ja kogu reisi ajal tuli tal rohkem lamada kui jalul olla.

Juhiks ning saatjaks oli meil kaasas vene keele ja ajaloo õpetaja Dampel.

Üleni valges kuldnööpidega mundris, ootas ta meid varahommikul Pärnu sadamas valge laeva «Vasa» juures.

Ei raatsinud hetkekski tekilt lahkuda. Kuigi laev nagu kohmakail käppadel edasi liikus ja masinate pidevat ähkimist kuulda oli, tungis ta valge rind uhkelt lainetesse ja see uhkus imbus ka meie tunnetesse. Lõppes muul, pöördusime lõuna poole. Kõik meeled olid pärani, et vastu võtta päikest ja meretuult, kerget hõljumist ja seda eemal metsaviirgudest sinetavat randa, kus nähtavale tulid ka kõrgele kuhjunud heledad liivaluited.

Jevgeni Hristoforovitš hoolitses meie eest igal sammul, küsis, kuidas me ennast tunneme, kas süda pole paha, kas tahame süüa või juua. Polnud harjunud säärase hoolitsemisega, pealegi õpetaja poolt, kes oma õpilasi muidu ikka nagu veidi oleks kartnud. Distants aga jäi kõigest hoolimata ka seekord püsima.

Riiga jõudes kandsime oma pambud postihoone teisele korrusele postkontori ülema avarasse korterisse, kes oli meie juhi hea tuttav. Meie jaoks olid voodid korda seatud, isegi õhtusöök ootas laual. Siis aga küsiti, kas me soovime linna vaatama minna või eelistame kohe sõita Liivi Šveitsi ja seal ööbida.

Muidugi meeldis meile viimane ettepanek.

Juba hoovas läbi lahtiste vaguniakende mõnusat suvist õhku. Kõrge kaldaga Koiva läigatles vasakul meie kõrval.

Kes oleks tahtnud niisugusel valgel suveööl silmi kinni panna? Pealegi sellises romantilises ümbruses nagu Sigulda? Rändasime ilma juhita ringi, vabadena igasugustest köidikutest, olime uppunud uudislike elamuste võlusse. Isegi meie suur flegmaatik võis vaimustatult lausuda: «Vaadake, päike tõuseb!»

Hommikul ei paistnud Turaida lossi varemed enam nii romantilised kui öösel. Jooksime seal järsust mäest

otse alla, kuigi meid ettevaatusele manitseti. Meie pika veoga kaaslane jäi viimaseks ja hakkas manitsussõnu arvesse võttes aeglaselt meile järele tulema, igast oksakesest tuge otsides. Aga või sa enam peatuda saad, kui hoog kord sisse tuleb. Jalad hakkasid kiiremini sibama, kui nende omanik oleks tahtnud, pidurid ütlesid üles. Mees prantsatas ninali, tegi paar kukerpalli. Jahmatasime all: nüüd-nüüd murrab ta kaela. Aga ei midagi. Libises, nii pikk kui ta oli, oma valges mundris meie jalgade ette.

Koiva veel ja kuumal päikesel tuli nüüd puhastustööd tegema hakata. Ainult tagavarapüksatus takistas pükstele viike sisse pressimast. Pole viga, rahustas õnnetut meie ülemus, küll Riias saab ka triikraua.

Kuid õhtul Riiga jõudes polnud kellelgi mahti ennast korraldama hakata, sest otsemaid tuli edasi sõita Majorenhofi (Majorisse), kus ranna kõlakojas pidi toimuma sümfooniakontsert Helsingi kuulsa dirigendi Schneevoigti juhatusel. Ma polnud veel ühtki suurt sümfooniakontserti kuulnud — Davidi väike orkester Pärnus äratas ainult isu suurema ja parema järele — ning ma ei mõistnud kaaslasi, kes mujale kippusid.

Oli väga soe liigo-õhtu ja inimesed olid kõikjale mere äärde laiali pudenenud. Pingiread lahtise taeva all polnudki täis.

Kalinnikovi esimene sümfoonia ja Tšaikovski «Romeo ja Julia» jätsid unustamatu mulje: esimene selle poolest, et oli suur pettumus ega meeldinud mulle põrmugi (ma ei taha seda tänapäevalgi kuulda), teine sellepärast, et ta mind tugevasti vaimustas.

Veel samal ööl sõitsime Riiast edasi.

Vilnost, kus rong mõned head tunnid peatus, on meelde jäänud kõigepealt suur silt väikese raamatukaupluse läve kohal Idzikovski nimega. Jässakas pril-

lides poodnik seisis ise uksel ja peatas valges mundris gümnasiste, uurides võõraste pookstavitega pannalt vööl ja tärni mütsil.

Astusime Käärikuga kaupmehe pealekäimisel korraks sisse. Üllatas korratus riiulitel ja letil. Hakkasime sorima poliitiliste brošüüride kuhja letil. Peremees jälgis veidi aega vaikselt meie huvisid, ruttas siis tagaruumi, tõi sealt mõned raamatud ja soovitas tungivalt üht brošüüri osta. Oli lühike Venemaa ajalugu. Ega see õpik ole, loetagu esimest lehekülge, ütles ta salapäratsedes.

Paar põnevat lauset hakkas kohe silma. Ostsime raamatukese ja jooksime teistele järele, kes suundusid jõe äärde.

Seal luhal päikesevanni võttes saime oma ostu üksikasjalikumalt lehitsema hakata. Eessõnas jutustati, kuidas Vene ajalugu koolides õpetatakse: sel ja sel aastal astus troonile tsaar N I, riigis valitses nälg ja korralagedus, tsaar seadis riigi korda ja tõstis rahva elujärje kõrgele; pärast tema surma asus troonile tsaar N II, riigis oli valitsenud korralagedus ja nälg, kuid tsaar seadis korra jalule ja viis elujärje kõrgele; pärast tema surma asus troonile tsaar N III, kes leidis eest korralageduse ja nälja, aga jne. jne.

Ajalooõpetaja, kes pidi valvama, et me ükskõik mis suhtes ülekäte ei lähe, oli suplemast tulles huvitatud, mis meie tähelepanu nii lõbusalt köidab. Tõtt öelda, tema ise meile küll niimoodi ajalugu ei õpetanud, aga las ka tema loeb.

Ta hakkaski brošüüri lehitsema ja ta tedretähniline nägu läks üleni punaseks. Tagasihoitud ärevusega soovitas ta teost mitte lugeda ega kaasa vedada, see olevat anarhisti kirjutatud, riigivastane ja võivat mittesoovitavaid tagajärgi tuua.

Rongis uurisime raamatut veelgi ja viskasime siis

ta enne Poltaavasse jõudmist ühe küla lähedal aknast välja — lugegu ka teised.

Ent mis öelda Poltaava pidustustest?

See kadus kuidagi reisi enese varju.

Kunagine lahinguväli tolmas, sinna vooris sõjaväge, aukandjaid, mundrimehi, orkestreid ja muidumolutajaid. Läigatles kiivreid, paguneid, akselbante, saableid, mürtsusid trummid ja pasunad, linnas paugutati kirikukelli. Meietaolistel tuli ühtejärge hommikust lõunani kõrvetava päikese käes rivis seista, teadmata, mis ümber sünnib, aimamata, kui kaua või misjaoks nõnda seista tuleb.

Viimati ometi ulatus kõrvu hurraatamine, mis järjest lähenes. Rivid tõmmati valvele, erutus kasvas. Nähtavale ilmusid tõlla ette rakendatud traavlid ja seda saatev ratsaeskort. Kisa lähenes nagu vihur, mis spaleerisseisjatel suu pärani kiskus. Püüdsin massisugestioonile vastu panna — häält kurgust ei tulnud.

Momentvõte: tolmu üleskeerutavad täkud, must läikiv lahtine tõld, «Zolotoje Runo» tubaka värvi habemega tsaar, selle kõrval pikavarrelise päikesevarju all naeratava naise nägu, mille ilu, pean tunnistama, olin lapsena kooliseina pildil tasakesi imetlenud. Selleks siis tuhat kilomeetrit sõita . . .

«Ma ei saanud suudki veel lahti tegema hakata, kui kõik juba möödas oli,» kaebas meie pikatoimeline seltsimees.

Möödasõiduhetkega oli ka meie suur ajalooline ülesanne täidetud. Suures sagimises ei läinud korda ega oleks tahtnudki lahinguvälja mälestusmärke lähemalt silmitsema hakata. Ei mingit pieteeti ajaloo vastu, nagu oleks anarhisti raamat kaasa mõjunud.

Pinge langes. Võisime alustada tagasisõitu. Aga see pole ühelgi reisil huvipakkuv olnud.

Muljed Dneprist, Kiievist ta Kreštšatikuga, kirikutega, kloostrikoobastega on mälusalves mattunud teistkordse külastamise muljete kihi alla kaheksa aastat hiljem ja segunenud hoopis teistsuguse erutusega, mida läbi elasin samas linnas Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni päevil. Sellest aga hiljem.

HEA JA KURJA TUNDMISE PUUST

Lapse armastusel teise sugupoole vastu on midagi ühist primitiivse inimese lihtsa, loomuliku, süütu loodusläheduse ga. Järgid vabalt oma instinkte, uuristad omapead teid salapärasesse teadmatusse, mis sind ümbritseb. Õpetuseandjaid sul siin pole, kui mitte arvestada omaealisi samasuguseid pimeduses kobajaid, kellel teinekord ehk mõnesuguseid teadmisi rohkem näib olevat kui sul endal, kuigi neist osa osutub fantaasia viljaks.

Lapseea tunglemised ei tekita unistusi ega igatsusi, nad rahulduvad olevikuga, sest iga moment on uus ja veel avastamata, kaugemale tulevikku rutata pole vaja. Tead küll, et midagi on keelatud, aga mispärast, seda sa ei tea, see on veel saladus.

Kui selliseid saladusi kuueaastane poisike ühel suvepäeval samaealise patsikandjaga lakka värskeisse heintesse läks avastama, hõigati teda kohe alt.

Kellegi silmad olid valvel olnud.

Nüüd näpistati su kõrvalesta nii valusasti, et kohe taipasid — see pole värskete heinte kinnisõtkumise pärast, vaid millegi muu pärast.

Sellele vaatamata ei kahanenud huvi ega uudishimu keelatud vilja vastu, vaid saladuste võlu aina kasvas.

Meenub teine karistus aasta hiljem, päev enne vallakooli kojulaskmist. See päev oli õpilastele oodatud

ajaks, mulle aga tähendas see meie koolimaja tühjaks ja kõledaks jäämist pikkadeks kuudeks. Palusin selleks viimaseks ööks luba poiste seltsi magama minna.

Nende magamistuba asus kohe meie toa kõrval ja oli õhukese vaheseinaga lahutatud tüdrukute magamistoast.

Viimane öö ja koolmeistri poeg julgestajaks kaasas . . . Poisid kohe arutama: mis oleks, kui läheks tädiranda? Mõeldud, tehtud.

Tõusime tasakesi koikudelt, hiilisime kikivarvul klassitoa kaudu tüdrukute magamistuppa ja tormasime magajate kallale, kes puhkasid üksteise kõrval lavatsil piki kogu vaheseina. Läks lahti kisa ja lärm. Varsti kääksatas ka koolmeistritoa uks ja läbi laealuse prao võis teispool seina näha küünlavalgust.

Katsusime välkkiirelt kes kuhu kaduda. Mõned pugesid lavatsi alla, mõned klassituppa pinkide varju. Mina, vaene patune, jäin esimesena pihku.

Hommikul tuli kõigil süüdlastel vastust anda. Mulle sai osaks rängem karistus kui teistele: tuli nurgas seista tükk aega kõigi silma all koolitoas, hiljem ka oma pool, ja just hommikusöögi ajal, kui teised lauas istusid ja mind häbistavate pilkudega mõõtsid. Öeldi küll, et põhjuseks on öine rahurikkumine, aga eks ma teadnud, et patu tuum oli mujal, nagu heinte kinnisõtkumise juhulgi.

Instinktiivselt liginesin ikka jälle hea ja kurja tundmise puule, ei tähendanud midagi hoiatav silt: keelatud. Kobasid oma tungide ajel pimedas ringi. Looduslapsena ei piinelnud veel igatsuste ja ihaluste keerises ega ekselnud veel hingelistes ududes oma tungide kohal.

Olin juba puberteediea lähedale jõudnud, kui hele laks vastu kõrva meelde tuletas, et kippusid jälle keelatud vilja maitsma. Tundus aga, et seekordse karistuse karmus ei vasta süüteo suurusele ja sellele tuleb

midagi kaalukat juurde lisada, kui tal mingit mõtet oleks. Lööja ise oli ka oma ägedusest ehmunud ja arvatavasti kahetses seda. See kahetsemine läks mulle südamesse.

Ja nii seisis kõrvakiilusaaja järgmisel õhtul sohval istuva tüdrukutirtsu ees, kes seal, valge kraega must põll pruuni koolikleidi peal, hoolega midagi käte vahel nokitses, ning lausus kiiresti need kolm sõna, mis kuuldu ja loetu põhjal kombekohased pidid olema: «Ma armastan sind!»

Mulle jäädi suurte silmadega otsa vahtima, nagu oleksin ma äkki taevast allakukkunud imeloom. Tüdruku näost võis näha, et ta kangesti tahtis naerma pahvatada, aga enesest võitu saades poetas vastuseks ka kolm sõna: «Ma ei usu.»

Kaugemale see põnev stseen ei saanud areneda, sest nagu alati tuldi parajal hetkel segama. Tänu taevale, sest ma tõesti poleks teadnud, mis edasi oleks pidanud tegema, kas põlvili laskma või mis.

Vahekorra arutamine jätkus nüüd juba kirjakeste kaudu. Armastusest neis polnud juttu, küll aga leidis seal arendamist «ma ei usu» motiiv. Tehti selgeks, et mu kolmel üleval sõnal pole põhja all, sest kuidas ma muidu vahel olen võinud olla ülekohtune tema vastu, kõrgilt või põlastavalt ta peale alla vaadata jms.

Süüdistuste tagasitõrjumiseks kulus nii palju aega, et armastuseõhin ise haihtus.

Kui aga kätte jõudis murdeaeg oma uhkete lennuunenägudega, vähenes otsene agressiivsus ja asemele tuli tagasihoidlikkus ning häbelikkus. Tekkis distants ja võõrastus teise sugupoole vastu, ei kuulanud enam vahetute tungide käsku. Võrsuma hakanud tundmuste idusid hakkasid teiste eest hoolega varjama.

Võisid küll üht või teist sümpaatiat koju saata, temaga uisutamas käia, kõigist maailma asjust vestelda,

ainult mitte sellest, mis südames pulbitses. Need saladused olid nõnda sügavale peidetud, et hiljem ise oma päeviku salamärkmeistki aru ei saanud.

Polnud nagu mehehakatise vääriline ennast kaotada. Pinginaabrid olid siin valvel, nende märkused ja muiged sundisid ettevaatusele, nende pilked polnud vähem valusad kui kõrvalesta pigistamine.

Oli see kadedus või armukadedus? Või hoolitsus selle eest, et sa oma meheväärikust ei kaotaks?

Pilkamine kahanes aga peaaegu nullini, kui sa täna ühega, homme teisega jalutasid. Ja ümberpöördult — suur oli patt, mida karistamata ei tohtinud jätta, kui sa tähelepanu olid koondanud ainult ühele tüdrukule. Juhtus see veel ilus olema, siis oli tegemist konkurentidega, kes tal silma hoolikalt peal hoidsid.

Olid kord kohtamise määranud hilisele tunnile ja paika, kus pealtnägijaid ei tohtinud olla. Jumaluke, oli ju tarvis kord ka nelja silma all olla! Läksid ärevalt pool tundi varem kohale. Võib-olla ta ei tulegi? Ei, ta oli juba enne sind kohal. Ent mida nüüd välja mõelda kohtamise põhjuseks? Ma polnud sellele varem mõelnud. Peas keerlesid igasugused ettekäänded, aga neid polnud vajagi. Ei mõeldudki küsida, miks ma teda välja kutsusin nii hilja vastu ööd. Seda halvem: tähendab, ta oli harjunud selliste kohtamistega! Sees kääris kõik ja otsis väljapääsu, aga keelele tulid kõige lahjemad sõnad kõige igapäevasemaist asjust. Viimaks hüvasti jättes ei paistnudki jalutuskaaslane pahane olevat asjatu ajaraiskamise pärast.

Ent kus tegijaid, seal nägijaid. Järgmise päeva hommikul võeti mind klassis vastu imalate muietega, et kus sa, poiss, öösel hulgud, et muudkui sööb ja salgab, et lööb tüdruku üle ega hinga sellest teistele, ja muud selletaolist.

Seekord karistati pilkamiste ja nöökamistega. Kõrva-

pigistused ja kõrvakiilud kuulusid eelajalukku. Kuid millal ometi kord lahti saab karistustest? Matsid oma tunded enesesse, kellelegi neid usaldamata. Seal põranda all aga vaevasid nad sind edasi, kuni leidsid viimaks ventiili mõnes värsikeses või mujal.

Ei saa salata — kooliaegsed süttimised andsid muulegi tegevusele hoogu, päästsid norutundest, tekitasid unistusi, ergutasid fantaasiat, heitsid romantilist valgust kogu elule. Nad põimusid loomuliku osana tegelikkusse, ilma et sellega vastuollu oleksid sattunud. Tundsid ainult nende erinevust äripäevasest askeldamisest ja nende innustavat toimet.

VASTAMISI SURMAGA

Reaktsiooniaeg tõi lugemislauale palju niisugust kirjandust, milles juttu oli pessimismist ja üksindusest, elu tühisusest ja müstikast, kõigest sellest, mida tänapäevagi Lääne kirjandus oma lugejale armastab pakkuda. Surmalaulikuist polnud siis puudust. Enesetapjaist toodi ajalehtedes tihti sõnumeid. Kõneldi enesetapjate ringidest Venemaal.

Sellised mandumisaja meeleolud meie koolinoortesse siiski ei nakanud, küll aga andsid vahel kõneainet. Loeti ju Przybyszewskit, Sologubi, Andrejevit ja teisi moesolevaid kirjanikke, kes ülistasid üksindust, laulsid eluõudustest ja estetiseerisid surma.

Mäletan üht näärikuu õhtut, kus me ühe õpilase korteris surma ja elu üle filosofeerisime. Przybyszewski paks romaan «Homo sapiens» oli käinud käest kätte. Mässavad kired, põhjatud kannatused, äärmine individualism, müstika, surm... Sellest viimasest hakkaski jutt hargnema.

Sellele, kes meie hulgast ennast kõige revolutsioonilisemaks pidas, seda alla kriipsutades lohakusega oma

välimuses, hoolimatusega käitumises, suhtumises nii teistesse kui endasse, tundus elu niivõrd tühise väärtusena, et ta enesemõrvaski midagi erakordset ei näinud. Kui ta kord leidvat, et tal aeg on lõpparveid teha, talitavat ta nõnda nagu üks «Homo sapiens'i» tegelane, kes tundis ennast elust niisama üle olevat nagu surmastki, pilkas enesehävitamistungi, mängis tulirelvaga nagu leluga ja surus siis nagu kogemata selle triklile.

See on argus, arvas teine, kes enesetapmist tuliselt kiitma hakkas kui vabaduse ülimat väljendust. Tõused ju siis üle kõigest maisest, tunned metsikut rõõmu vabadusest, oma üleolekust elu üle, millele võid vabalt, täiesti vabalt öelda kas ei või jaa. Eluinstinkt sunnib sind küll ütlema jaa, aga sina ütled kategooriliselt ei. Kas see pole täielik tahtevabadus?

Kolmas arvas, et see kõik on tühi teoretiseerimine. Tema tundvat asja praktiliselt, sest mõni aeg tagasi olnud tal tõeline kiusatus ennast vette visata — ühe tüdruku pärast. Elu võtnud tema silmis äkki vormitu ilme, ta mina muutunud ähmaseks, kõik olnud tume peale üheainsa kinnisidee — surma. Elu küljes rippunud ta ainult peent niiti pidi. See aga pidanud vastu.

Sellised arutlused kestsid poole ööni. Mulle tundusid nad väga kauged, ma ei uskunud isegi seda, et mu sõprade surmajutud väga siirad on. Ütlesin lõpuks oma arvamuse, et elust surma minna on lihtne, aga proovitagu vastupidist. Kaks aastat tagasi olin tulnud sellega ise toime.

Kaks nädalat lamasin siis meelemärkuseta ja arstid olid mulle juba risti peale teinud: hingamine oli lakanud, süda ei töötanud enam. Aga kui nad palatist olid läinud, ajasin silmad lahti. Pöördusin ellu tagasi.

Algas see kõik ühel hommikul, kui silmi avades ähmaselt nägin, et tuba mu ümber on imelikult teistsugune, et tapeedimuster lainetab. Hääled kostavad

nagu kaugelt ja mõtted ei seisa enam koos, vaid pudenevad laiali.

Järgnes teadvusetus, pimedus, millesse haruharva vilksatas sädemeke valgust reaalsuseraasuga. See oli juba nakkushaiglas, kus ebamääraselt tajusin vastiku mehe kuju valges kitlis. Sellel olid helepunased juuksed ja paksud punased vurrud. Käes hoidis ta väikest soustikannu, mille sisu ta halastamatult mu lahtikistud suhu tühjendas. Püüdsin kannukest vedelikuga ta käest korduvalt maha lüüa. Oleksin meelsasti ka temale enesele äianud, eriti siis, kui ta mulle rohelist tolmu või puudrit suurest kummipritsist kurku saatis, nii et läkastama pidin. Ainult neil silmapilkudel valgustas mu ümbrust teadvusekiir, reageerides nähtavasti ainult ähvardavale kurjusele paksuvurrulise mehe näol, mitte kordagi aga headusele mu ema näol, kes mu voodi kõrval ööd kui päevad valvas.

Kui seda vastikut meest soustikannuga või kummipritsiga mu kujutluse ekraanile ei ilmunud, virvendasid seal unenäod, mõned neist nii selgepiirilised, et tänini veel meeles seisavad. Nagu see, kus ma liigun vaevaliselt nagu tigu mööda ilmatu suurt väljasirutatud keelt ikka üles taeva poole, kuhu selle keele ots ulatus. Polnud kerge niiskel pinnal ülespoole ronida. Mida kaugemale ja kõrgemale, seda suuremat pingutust nõudis tasakaalu hoidmine ja edasiliikumine, sest tohutu keel, mida mööda ronisin, kõikus nagu kella pendel edasi-tagasi, ta ots lakkus taevatähti ja sinna ma ometi pidin kord jõudma. Ma ei suutnud enam tasakaalu hoida ja kukkusin tagasi sügavikku, kust uut tõusu alustasin nagu väike putukas.

Või lamasin rohelises meresügavuses, ligines hiiglalaev. Selle terav nina kündis mu rinnakorvi lõhki, kadus siis ja tuli uuesti tagasi mind piinama. See laev oli mu alaline luupainaja, mis mind muserdas, aga üks-

kord läks ta must mööda, ma sain üles-alla hõljuda, mu kõrval ujusid mingid läbipaistvad olendid nagu ma ise, tundsin oma pääsemisest pöörast rõõmu ja nii ma ärkasingi, tulles tagasi surma piirilt.

Ümber surmavaikus. Mere asemel tuba, valge lagi, sinine sein. Kus ma viibisin? Millal ma siia olin sattunud? Pead ega kätt liigutada ei jaksanud, häält kurgust ei tulnud. Nägin silmaäärega oma tukkuvat ema. Millal tema siia oli tulnud? Või nägin ma ikka veel und? Kuidas talle märku anda, et ma elan? Aga juba oli ta oma toolil ärganud, nutetud, magamata näoga.

Algas tagasipöördumine ellu, pikkamisi, aga järjekindlalt. Iga päev tõi kaasa uue annuse elujõudu. Iga söödud pala läks otse verre. Juba sain liigutada kätt ja jalga. See kukesammul tagasitulek surma piirilt, see tervenemisprotsess oli nauding, millele midagi ei oska kõrvale seada. Tundsid iharust oma olemasolust, rekonvalestsentsist; isegi õhk, mida sisse hingasid, joovastas nagu valguski aknast.

Sõbrad saatsid üle nakkushaigla läve sinililli ja ülaseid. Need polnud surnule, vaid elluärganule.

Kellele kord paljas elamisprotsess nii sügavat elamust pakub, see ei lase ennast ühestki vintsutusest heidutada. Ja kui ühel kannatusteküllasel ööl isikukultuse ajal ahvatlevat sosinat aimasin, kuidas kerge vaevaga kannatustest pääseda, muutusid mu kõrvad kurdiks.

Ema ahastusest minu haiguse puhul, kartuse ja lootuse segust sain sügavamini aru, kui mul endal neidsamu tundeid tuli esmakordselt läbi elada veidi hiljem venna haiguse ja surma puhul. Ta oli minust kuus aastat noorem ja tuli ka Pärnusse kooli. Hea meelega nägin, kuidas ta suure agarusega oma kaasealiste hulgas mitmesuguste üritustega tegeles.

Lihavõtte vaheajal haigestus ta meningiiti. Ema ja

õde jäid teda põetama, mina sõitsin maale, et isale tema seisundist lähemalt jutustada. See tahtis kohe esimese rongiga Pärnusse sõita.

Kui ma teda hobusega Õisu jaama saatsin, vaikis ta kogu tee. Tavaliselt ta üldse ei armastanud palju rääkida, aga seekordne vaikimine oli rõhuv. Udune ilm, lumelaigulised põllud, raagus puud kraaksuvate varestega lisasid veelgi nukrust. Alles kui jaamahoone paistma hakkas, tundus, et nüüd veereb pealt ka vaikuse raskus. Isa liigutas ohjaharusid ja küsis, kas mul väga kahju on, kui vend sureb.

Küsimus tuli ootamatult, otse rabas mind, sest kogu elu läbi oli isa oma kannatusi ja siseilma teiste eest kramplikult varjanud. Ju siis nüüd olid need kannatused temast tugevamad, et ta neid ei suutnud varjata. Nägin esmakordselt isa nõrkust. Seal ta istus mu kõrval veidi kühmus, ohjad lõdvalt peos. Lootusetuse vaekauss vajus alla. Tundus, nagu oleks surm sel silmapilgul meie vankrisse istunud.

See kutsumata külaline sõitis ka tagasiteel minuga kaasa, liikus kodus tühjas kooliruumis ja kõrvaltoas ringi, kobistas ukse ja akna taga. Roosiga seinakell tagus minuteid. Olin ihuüksi. Ootasin. Ootasin õhtul, öösel ja hommikul. Mida ma ootasin? Päeval käisin ikka jälle väljas vaatamas, kas on juba näha kaarikut tahvetiga. Öösel kuulatasin hinge kinni pidades.

Tahvet ilmus lõuna paiku. Teadsin, et ta tuleb, aga inimesel on ikka kübeke lootust tagavaraks. Nüüd siis seisis reaalsus mu ees kõiges oma alastuses ja halastamatuses. Mõte sööstis äkki kuhugi kuristikku, mida ei mõistnud. Ja süda tõmbus valusalt kokku.

«Sa oled palju lugenud,» pöördus õde kalmistuteel minu poole, «ütle, kas siis teadusemehed tõesti ei tea, mis pärast surma tuleb.»

«Ei tule mitte midagi.»

«Kuidas mitte midagi?...»

Meenus, et olin hiljuti lugenud ajakirja «Theosophischer Wegweiser», mille aastakäike olin saanud ühelt oma tuttavalt, kelle korteris varem oli elanud Ernst Enno, kellele nad kuulusid. Arvatavasti sai luuletaja sellest ajakirjast tuge oma müstikale. Olin sealt leidnud kummalisi väiteid ja näiteid pärastsurmase elu kohta. Uskmatu toomas hakkas nüüd õele üht-teist loetust jutustama, muidugi tema lohutuseks.

Lohutada saab usuga, valega, fantaasiaga, viinaga, hellusega, armastusega. Tõde aga on karm ja resoluutne ega hooli inimese tunnetest.

ÖÖ VIIKINGILAEVAGA

Lõpuklassi jõudmisel hakkasid mul ilukirjanduslikud huvid ikka rohkem välja tõrjuma poliitilisi huvisid. Kust seda aega võeti, et kõike-kõike lugeda, ei oska enam kujutleda, sest päev oli otsast otsani täis rabelemist. Ajal pidi siis küll palju aeglasem käik olema kui praegu.

Mida ma tol ajal ilukirjandusest lugesin? Küll Juhan Liivi ja Anna Haavat, küll Bornhöhe ja Vilde naljajutte, «Elu tulest» teadsin iga rida, ilus stiil meelitas Tuglase novelle korduvalt lugema, Villem Grünthali «Laulud» rabasid oma senitundmata sõnadega mitte ainult mind, vaid ka pinginaabreid, ja meile tegi lõpmata lõbu prantsuse keele tunni ajal kõigist neist uudsetest sõnadest punuda sünnipäevaõnnesoov ühele tütarlapsele. See aga oli solvunud, kuna arvas, et tahetakse teda tõgada. Tuglase rafineeritud proosastiil «rikkus» mu maitse sedavõrd ära, et ma ei tahtnud lugeda ei Metsanurka, Lintroppi ega Mõtslast.

Vene kaasaegne kirjandus, olgu ajakirjades, alma-

nahhides või üksikute teostena, liikus ka minu lugemislaual (Gorki, Andrejev, Sologub, Artsõbašev, Kuprin, Bunin jt.), kuid veel enam oli seal Lääne kaasaegset kirjandust, tänu eeskätt meie ««Loomingu» Raamatukogu» taolisele «Universalnaja Bibliotekale», mis lugejaid pidevalt ja rikkalikult tutvustas uudse kirjandusega. Mis vene ja välismaa klassikasse puutub, siis, nagu öeldud, hoolitses kool selle eest, et see sundaine meile kellelegi liiga südamelähedaseks ei saaks.

Oli kuulda, et Tartus on teoksil kirjanduslik album, mis vastab moodsa kirjanduse lugemisega ärahellitatud või rikutud maitsele. Ei jõudnud ega jõudnud selle ilmumist ära oodata.

Kuulutustest oli selle teose sisukord pähe õpitud, aga teda ennast polnud ikka veel näha. Ega mina üksi — oli küllalt teisigi, kes «Noor-Eesti» III albumit pikisilmi ootasid.

Ent siis ühel novembrikuu tuulisel ja vihmasel õhtul raamatupoe aknast mööda minnes märkasin seal kopsakat raamatut, viikingilaev kaanel. Kas ikka tõesti?... Süda hakkas vapralt taguma. Astusin sisse. Haruldaselt nägus raamat oli mul kohe pihus, aga kust võtta kaks rubla? Taskud olid tühjad. Tuleks teatada Barbarusele, et komeet on taevalael. Temalt saaks ka raha laenata, aga ta elab kaugel üle jõe. Kui sealt tagasi jõuan, on pood juba kinni.

Jooksin kiiresti Kääriku juurde, kes elas lähemal ja kes samuti ootajate hulka kuulus. Ta andis parajasti järeleaitamistundi, oli mu sõnumist rabatud ja tahtis kohe kaasa tulla, kuid tundi pooleli jätta ka ei saanud. Otsis siis raha kokku ja palus ka endale ühe eksemplari kohe kaasa tuua.

Andsin jalgadele jälle valu, et mitte hiljaks jääda, sest võis ju ka teisi raamatunarre olla. Aga ei, olin esimene uudisteose ostja.

Mäletan selgesti seda õnnelikku momenti Rüütli tänava nurgal laternaposti all, kus ma raamatu paberist välja koorisin ja seda hetkeks silmitsesin. Oleksin tahtnud teost siinsamas lehitsema hakata, aga see pagana vihm.

Vaevalt läbesin kodus märga palitut varna riputada. Süütasin laual rohelise kupliga lambi, võtsin vihiku, et vahetuid muljeid üles märkida, ja seadsin ennast mugavalt istuma.

Kuhu viib mind see uhke viikingilaev? Kas rõõmu või pettumuse randa?

Nagu säilinud märkmikust näha, jätsid mind Kristjan Jaak Petersoni «Laulud» pisut hämmeldusse. Meeldis küll nende lihtsus ja naiivsus, aga oleksin tahtnud esikohal näha kaasaegsemaid värsse. Randvere «Ruth» erutas oma uudsusega. Hämmastasid autori suured teadmised igasugustest valdkondadest. Pidasin teda arstiks, ei teadnud veel, et ta pole keegi muu kui keeleteadlane J. Aavik. Vihastas nipsakas üleoleku rõhutamine, edvistamine oma «fantaasia vägevusega». Impertinentne toon ärritas ja ajas otsima teose Achilleuse kanda. Varsti leidsingi selle.

Tol ajal oli populaarseks saanud O. Weiningeri teos «Sugu ja karakter». Tundsin ta väiteid võrdlemisi hästi, olin isegi sellekohase referaadiga esinenud. Nüüd oli Randvere mul pihus: siin ja seal vilksatasid tal selle moesoleva filosoofi vaated ja laused. Hakkasin neile jahti pidama ja saak polnud väike.

Veelgi enam. Jahi ajal sattusin ka teistele jälgedele. See oli küll päris juhus, et mu kätte oli sattunud Huysmansi «A rebours». «Ruthi» kompositsioon oli väga lähedane selle teose omale. Peategelast karakteriseeriti kummaski teoses väga üksikasjalikult selle kaudu, mida ta loeb ja mida ta ühest või teisest kirjanikust või kunstnikust arvab. Ühine oli ka sagedane põikamine

naturalismi (hingeauru, higihaisu, seedimise ja muude talitluste kirjeldamine iseloomustamise võttena).

Omal ajal šokeeris «Ruth» vägagi kodanlikku seltskonda. Sedasama tegid ka albumis avaldatud Ed. Vilde «Kuival» ja Baudelaire'i «Raibe». Mugava pesakonna häirimine meeldis mulle.

Meie tehnikasajandil pole ime teha üht ja sama leiutist ühel ja samal ajal üksteisest sõltumatult. Seejuures prioriteediküsimust üles tõsta oleks naiivsus või edevus. Katsu sa aga kirjanduses lauseid kirjutada, mida teine varem on kirjutanud! Välja arvatud publitsistika, on jutumärkideta tsitaat ikkagi plagiaat.

Pidin ma just enne albumi ilmumist peale Weiningeri ja Huysmansi lugema ka veel Ivanov-Razumniku teost «Elu mõttest»! Aga mis parata, need autorid olid tol ajal käibel. Leidsin B. Linde artiklist «Raiesmaal» rohkesti jutumärkideta tsitaate Ivanov-Razumnikult. Vahel tegid need koguni põrgulikku lõbu. Näiteks kirjutas Linde: «Ülemal nimetatud neli algelementi...», unustades, et ta neid «ülemal» polnud nimetanud, vaid seda oli teinud Ivanov-Razumnik, kust ka see lause ise tervenisti oli võetud.

Ei saanud hämmastust varjata ka siis, kui samas artiklis E. Ennost rääkides peaaegu täpselt sedasama korrati, mis Ivanov-Razumnik F. Sologubist.

Raamat läbi loetud, lõppes ka õli lambist. Olin selle öö jooksul saanud palju erutavaid elamusi, aga ka pettumusi. Midagi ebamäärast hakkas enese sisemuses muhenema. Vist oli see tahe selletaolist sõitu jätkata uutesse, seninägemata sadamaisse, aga laevaga, millel oleks vähem pragusid.

Aknast paistis sisse argipäeva hommikuhämarus.

Kooli jätsin minemata.

Abiturientide lõpupeole meie eestlastest seitsmik ei läinud. See oli esimene seda laadi ketserlik samm kooli ajaloos. Pidasime paremaks «šmausi» raha anda Kooliseltsile, sest tulevaste saksa ja kadaklike buršidega ei tahtnud ühise joomalaua taga istuda. Ei soovinud nende mentaliteeti ja joomakombeid jagama hakata ka Tartu üliõpilaskorporatsioonides või -seltsides. Kavatsesime kõik edasiõppimist kaugemal.

Et ma õppimist jätkan, oli endastmõistetav, liiati et õpetajapojal polnud muret õppemaksudega. Väike lootus oli ülikoolis ka stipendiumi saada.

Kolm väljavaadet olid tol ajal edasirühkijal kõige tavalisemad. Kas saada arstiks, advokaadiks või kirikuõpetajaks. Ristiisa hellitas lootust, et minust kord saab mustakuuemees, isa aga ei käinud mulle sellega peale, teades, et poeg on püstipagan ja loeb revolutsioonilist kirjandust (kord rebiti isegi mu konspektid ja märkmed puruks).

Mu enese huvid elukutse suhtes vaheldusid. Oma aktiivse tegevuse päevil noorsooringides arvasin, et astun kunagi õigusteaduskonda, siis aga hakkasin hindama eksaktteadusi, sest neis oli tegemist matemaatikaga, kõikumatute seadustega, mitte aga muutlike arvamustega. Lõpuklassi jõudes olid aga kirjanduslikud huvid mind täiesti oma hõlma võtnud ja teaduskonna valikul polnud enam kaksipidi mõtlemist.

Et minust võiks kord kirjanik kujuneda, sellele ma polnud kunagi tõsiselt mõelnud. Tõtt öelda kirjanikku kujutlesin ikka pika kuivetu kõhnretina, mingi Don Quijotena, kehkadiveina tuules lipendavate kuuehõlmadega. Mingit oreooli ma tema pea ümber ei näinud. Küll aga tahtsin lõpmatult kirjandusteoseid tundma õppida.

Tartu ülikool ei tulnud kõne alla. Kõik kippusid kaugemale. Barbarus oli oma tulevase elukutse juba ammu valinud, teda huvitas inimorganism kõigis ta avaldustes ja ta kavatses Kiievisse arstiteadust õppima minna. Varepil ja Uluotsal oli plaan Peterburis õppimist jätkata, Käärikul aga Moskvas. Ka mina sihtisin sinna.

Teadsin Moskva ülikoolis üht omakandimeest, A. Kaelast, ajaloo-keeleteaduskonnas filosoofiat õppivat. (Hiljem oli ta Irkutski ülikooli professor.) Talle ma siis kirjutasingi ja palusin lähemaid teateid Moskva ülikooli kohta. Ta valgustas mind väga üksikasjalikult ja soovitas astuda ajaloo-keeleteaduskonna romaani-germaani osakonda, sest seal võiksin ma kõige paremini rahuldada oma huvisid kirjanduse alal. Ta hoiatas aga ette, et sissesaamine on küsitav, sest tung on väga suur ja moskvalastel on eesõigus. Sellegipoolest saatsin ma oma paberid sinna ja jäin ise pikisilmi vastust ootama.

Kool seljataga, tundsin ennast esimest korda vaba linnuna. Tore tunne! Võisin teha, mida tahan, ka avalikult esineda, ilma et pahandust tekiks.

Kaheksateistkümneaastane nooruk pidaski sel suvel oma esimesed avalikud kõned Tuhalaane ja Õisu mõisa rehes rahva peoõhtutel. Mõisate rehealused ja küünid olid ju tol ajal rahvamajadeks. Seal laulsid laulukoorid, seal anti etendusi, seal nende savist või mullast põrandal tantsiti ja tehti ringmänge. Esinesin siis ka esimest ja viimast korda elus näitlejana Heijermansi «Seitsmendas käsus» üliõpilase osas. Näitlejaverd minus polnud, küll aga tegutsemistungi: kõigega pidin hakkama saama, ka näiterühma organiseerimisega, näitleja ja režissööri osaga. Tuli isegi ühe taluperemehe ees vastutada, et tema tütrega, keda näitlejaks tingisime, midagi halba ei sünni, kui ta õhtuti harjutamas käib. Arvatavasti

midagi halba ka ei juhtunud, kuigi pool näiteseltskonda kord pärast harjutust poolelioleva heinakuhja otsa Hämariku ja Koidu kohtumist jälgima ronis.

Ma ei tea praegu kuidagi seletada, mis ajendil Barbarus ja mina, kaks ateisti ja kirikuvastast, otsustasime pärast gümnaasiumi lõpetamist suveleeri minna. Võib-olla oli himu kirikuõpetaja Bergmanniga vaidlema hakata, nagu me koolis olime pastor Nuudiga vaielnud usu ja loodusteaduslike küsimuste üle, võib-olla meelitas kaks nädalat koosveedetud jõudeelu kenas ümbruses. Räägiti veel, et ilma leeritunnistuseta ei saa üht või teist ametit pidada, ka mitte naist võtta. Naisevõtmise mõte ei tulnud küll selles eas üldse pähegi, sest tol ajal abielluti tavaliselt kümme aastat hiljem kui tänapäeval.

Niisiis kohtusime ühel suvisel päeval Paistu kihelkonna koolimaja ruumides. Püha tarkuse jagamine Bergmanni ja ta köstri Tilzeni poolt toimus suures kõledas leerisaalis. Tüdrukuid ja poisse oli kokku alla kahekümne ja me istusime kitsastel pinkidel kateedrist üsna kaugel saali keskel kolmes reas, tüdrukud ees, poisid tagapool. Tagumistes ridades veedeti aega sellega, et püüti võidu kirpe, sest leeritoas oli neid leegion. Bergmann viibis kõrgemates sfäärides ega pannud kirbujanti tähelegi, aga pika habemega köster oli maisem ja rangem mees ning hakkas kohe pragama, kui kaks poissi neiu pluusilt läksid ühel ja samal ajal saaki tabama. Kõigil kolmel tuli tunni lõpuni püsti seista.

Bergmanni tunnis oli hoopis kergem küsimustele vastata, sest ta ei pannud tähele, kui vastus lahtilöödud katekismusest eespoolistuja seljalt maha loeti. Tüdrukud esireas olid muidugi halvemas olukorras, aga üldiselt olid nad vaimulikes asjus suuremad asjatundjad kui poisid. Neid hoidis köster vabal ajal oma kodus tiiva all ja keelas neil poiste vaatepiirile sattuda.

Paistu kaunis Põrguorus, kus me tihti käisime hulkumas ja päikesevanne võtmas, oli neid haruharva näha. Barbarusel oli seal, nagu mäletan, kaasas Vierecki «Haus des Vampyrs», minul Whitmani «Rohulehed», mille meeleolu mind kogu aeg saatis.

Ühel pühapäeva hommikul liikusid leeritules küpsetatud noorukid pastoraadi eest armulaua poole, ees hingekarjane talaaris ja köster, nende kannul tütarlapsed üleni valges ja viimastena poisid. Barbarus oli tulnud šilleri kraes ja sandaalides. See ebaharilik riietus äratas vananaistes hämmastust: «Näe, pastlagi pal'la jala otsan nagu Ristusel.»

Algas Kristuse ihu söömine ja vere joomine. Oblaat oli maitsetu ja jäi suulakke kinni, seda ei viinud ka lonks magedat veini alla. Mitte ei osanud seisukohta võtta vaimulike meeste hulgas sajandite jooksul peetud kirglikes vaidlustes, kas ikka püha õhtusöömaaeg on tõeline osasaamine Kristuse ihust ja verest või ainult sümbol. Polnud ma müstik, vaid päris kriitiline realist.

Leeris olles sain Moskvast suure ümbriku oma dokumentidega ja teatega, et ruumi minu jaoks sealses ülikoolis ei leidu. Jäi üle õnne katsuda Peterburi ülikooliga. Oli ka viimane aeg. Kiri tuli kohe viia Viljandisse, muidu oleks olnud juba hilja. Sain laenata jalgratta, kuigi ise sellel veel suurt sõita ei osanud. Kaksteist versta tunniga — noh, arvasin, pole viga, sellega saab hakkama.

Sõidu algus oli suurepärane, tee viis allamäge. Vändad hakkasid järjest kiiremini vehkima, oli tarvis neid juba taltsutada, aga mis puudusid, olid pidurid. Kiiruga olin paksu liiva sisse sattunud ja esiratas hakkas ilmakaari otsima. Ei saanud veel midagi mõelda, kui mu ratsu oli juba kraavis. Ise lendasin üle tema suurde nõgesepuhmasse. Polnud aega käsi ega nägu haletseda, muudkui sadulasse ja tuhat tulist edasi.

Käänaku taga paistis äkki kitsas sild üle oja! Ratas siiski ei kukkunud ojja ega prantsatanud vastu silla käsipuud. Jõudsin juba raudteeni Viljandi järve otsa kohal, võtsin ratta käekõrvale ja astusin mööda raudteeroopaid edasi. Äkki kihutab mulle vastu rong. Hüppasin kõrgelt muldkehalt alla, kukkusin, peopesad olid verised, ratas aga põgenes oma teed heinamaale.

Kui viimaks üleni higisena postkontorisse jõudsin, suleti just tähtkirjade vastuvõtmise ava. Pidage, hüüdsin lõõtsutades, üks silmapilk! Aga kes siin ühe nooruki pärast kroonukorda hakkab muutma! Tuli jumalakeeli paluda ja selgeks teha, et kaalul on ühe inimese saatus. Vaadatagu ka mu käsi ja nägu — olen kihutanud kakskümmend viis versta tunnis, et õigel ajal siia jõuda, nüüd aga... Mu argumendid panid postiametniku kõhklema, ta vaatas mulle korra üle oma prillide otsa ja avas urisedes luugi. Olin nii õnnelik, et surusin kviitungit saades isegi ta kätt. Võib-olla lootis ta selle eest midagi tõhusamat.

PISUT VAIMSET VAHELDUST

Vastust Peterburi ülikoolist andis oodata ligi kolm kuud. Ootamine aga polnud sugugi lihtne. Mõtted liikusid ikka ühes suunas, mässisid end su ümber nagu tapuväädid, tahtsid sind lämmatada. Otsisid vaheldust tegevuses, et piinavat ootamist unustada. Andsid järeleaitamistunde, tegid näitemängu, käisid maapidudel, isegi Tallinnas VII üldisel laulupeol, viibisid «Estonia» teatri nurgakivipanekul, otsisid üles koolivendi ja tuttavaid, käisid seitsme versta taga vähil. Lugeda midagi erilist polnud — raamatukogud puudusid ja oma raamatud olid kõik läbi loetud.

Ajakirjas «Apollon» torkas silma kuulutus Milaanos

ilmuva ajakirja «Poesia» kohta, mis ilmuvat neljas keeles ja olevat «futuristide» häälekandja. Tundmatu sõna «futurism», mida üheski sõnastikus polnud, äratas uudishimu. Läkitasin ajakirja toimetusele palve saata mulle proovieksemplar.

Mind üllatas varsti mahukas postisaadetis. Mida selles kõike polnud! Kõigepealt ajakiri ise, suurekaustaline, noodikujuline, paksul paberil, kaanel roheline illustratsioon: alasti naine jäämäe otsas on vibutanud noole alla, mingi paljurinnalise õudse koletise pihta, kelle pikad konnajalad looklevad mäe jalami ümber.

Ajakirja number sisaldas rohkesti luuletusi ja proosapalu mitme maa kirjanike poolt. Inglise keel oli mulle võõras, itaalia keelest polnud ladina keele tundjal raske aru saada. Muretsesin sõnastiku ja siitpeale hakkasin selle keele vastu huvi ja sümpaatiat tundma. Ajakirja sisu oli vanamoeline, futurismist polnud seal palju jälgi.

Ent saadetis sisaldas ka palju muud materjali, terve käputäie lendlehti: futuristide manifeste kirjanduse, kujutava kunsti ja muusika kohta, erilise naise manifesti, manifesti tango vastu, vahemärkide vastu, minevikukultuse («passeismi») vastu, kuuvalguse vastu ja võta kinni, mille vastu ja mille poolt veel! Ühesõnaga — üllatasid igasugused saltomortaaled, pateetilised žestid, paradoksaalsed hüüdlaused, originaalsed mõttesähvatused. Hõõrusin silmi, ei uskunud, et see kõik võimalik on. Oli lõbus meelelahutus, mis sel suvel mu piinavat ootamisaega tunduvalt lühendas.

Püüdsin lugeda futurismi isa Marinetti itaaliakeelset biograafiat, kriitpaberile trükitud raamatut paljude ülesvõtetega kirjanikust. Nagu näha, oskas ta poseerida ja näidata ennast blaseerunud noorukina või ka ekstaatiliste žestidega kõnemehena.

Hakkasin eksalteeritud manifestidest otsima asjalikke terakesi. Mu protestimeelne vaim leidis mõnegi meelepärase ivakese. Ka mina vihkasin kõike vana ja iganenut, armastasin tulevikku rohkem kui minevikku. Meeldis manifestide autorite julgus, nooruslik hoolimatus, viha loiduse ja aegluse vastu. Mõistsin nende vastikust varemete ja vana kunsti jumaldamise vastu, kui see ei lase näha oleviku kunsti ega kavandada sootuks uut tuleviku kunsti. Meeldis ka energia, vapruse ja kiiruse ülistus elus ja luules.

Kõige lõbusa ja meeldiva kõrval torkasid aga kahtlastena, vastumeelsetena või vastuvõtmatutena silma väited nagu eriti «sõja ülistus». «Kui internatsionalistid ülistavad rahu, siis tähendab see, nende veres on midagi halba.» Muutusin jahedaks. Ärkas protestivaim. Põlgus naiste ja igasuguse romantika vastu? Ja tehnika jumaldamine? Muuseumide ning raamatukogude hävitamise lust? Kõik see manitses valvele. Kuskil taga varitses vastik militarismi lõust, nagu see hiljem ka tegelikkuses väljendus: oli ju futurismist ainult pool sammu fašismini.

Kirjanduses propageeriti kaugeid assotsiatsioone võrdluste asemel, «sõnu vabaduses», vahemärkide hülgamist, matemaatika- ja muusikamärkide tarvituselevõtmist tekstides, mitmesuguste šriftide kasutamist, hoidumist omadussõnade tarvitamisest jne. Seekord oli see kõik mulle epateerivaks uudiseks. Kuid suurem osa neist nõuetest ei leidnud kirjanduses rakendamist isegi futuristide eneste teostes. Oli rohkem kisa kui villa.

Neli-viis sõpra olid minu eeskujul ühendusse astunud futuristide kirjastusega ja endale sealt mitmesuguseid väljaandeid hankinud. Sensatsioonilisest liikumisest oldi siin-seal laiemaltki huvitatud ja mind kutsuti paar aastat hiljem Tartusse ja Tallinna sellest kõnelema.

Võiks ju futurismi mõningaid jälgi leida R. Rohu ja H. Visnapuu toimetatud «Rohelises momendis». Muidu aga ulatub selle voolu kaudne mõju isegi eesti tänapäeva luulesse (vahemärkide ärajätmine, assotsiatiivsed kujutelmad, mitmesuguste šriftide ja matemaatiliste märkide tarvitamine luules jne.).

Marinetti ise oli huvitatud, kuidas tema juhitud vool meil vastuvõttu leiab. Ta sai siitpoolt tema enda stiilis sepitsetud vastuse: «Meil futuristid muudkui löövad lahinguid passeistidega, viimaste kallaletungid on nagu «sääse noka ihumine maakera telje vastu»» jne.

Nägin esmakordselt Marinettit ennast 1914. aastal, kui ta Venemaal käis esinemas. Ta vulkaaniline temperament vastas tõesti ta manifestidele. Oli tunne, nagu paiskaks ta suu tuliseid sõnu, millele ta vehkivad käed veel hoogu lisasid.

Teine kord oli juhus teda kuulda 1925. aastal Pariisis. Kui rahulik ja mõistuspärane selle tuldpurskava mäe kõrval tundus prantslaste loomus!

See oli 1933. aastal Jugoslaavias PEN-klubi kongressil, kui ma temaga paar sõna vahetada sain. «Sääse noka ihumine maakera telje vastu» oli tal veel meeles. Tunnistasin talle, et see kõik oli bluff. Aga mis sellest? tuli vastuseks.

Dubrovnikus, kus valdav enamik penklubilasi ründas saksa hitlerimeelseid kirjanikke ja üldse fašismi, ootasin Marinetti kui paadunud fašisti ägedat vastulööki. Kuid ta agressiivsus oli kadunud, ta kaitses fašismi loiult, katsus mõnda selle külge meeldivas valguses paista lasta, oli üldse resigneerunud. Niisamuti kolm aastat hiljem PEN-klubi kongressil Buenos Aireses, kus ta temperamenti ja tuliselt vehkivaid käsi võis näha ainult veel restoranilaua taga.

ÜLIÕPILASPÕLV

ESIMENE PÄEV PETERBURIS

Vana Karu suust, kes Peterburis kroonut oli teeninud ja erakuna Pahuvere küla ääres oma väikeses hurtsikus elas, olin lapsepõlves Vene riigi pealinnast imeasju kuulnud. Et linn kannab Piiterpori nime sellepärast, et Piiter Suur selle otse porri ehitanud, et ta lasknud kõigepealt tammepalgid sinna püsti sisse taguda ja siis majad peale ehitada; et Nevski olevat oma kolm vakamaad lai ja nii pikk, et kuluvat ikka söögi-

vahe ära, kui hakkad ühest otsast teise kõndima; Neevast ei maksa rääkidagi, see on laiem kui Pahuvere küla heinamaa.

Väga vaimustav mu esimene kohtumine selle linnaga just polnud, kui ühel septembrikuu hommikul Balti vaksalis maha tulin. Uduvihm, pori, elutu kanal, selle taga troostitud laohooned, trepi ees aga lõpmata hulk voorimehi, kes üksteise võidu reisijaid oma sõidukisse kutsuvad.

«Barin, ei barin, kuda vam?»

Nimetasin oma sõidusihi.

«Za tselkovõi dovezu.»

Pagana kallis, nii kulub mu rahake varsti läbi.

«Saditess, za poltinnik!» hüüab teine ja troska nahkpõll ülestõstetud kummi alt lendab kutsuvalt lahti. Kõhklen veelgi, kuni kolmas lubab veel odavamalt pärale viia. Mis jääb teistel muud üle, kui ta hobusekronu ja troskat pilgata ja teda ennast näägutada.

Tõstan oma kompsud troskasse. Neid on mul musta hõlmiku all õige mitu. Üks neist on niisugune, mida küll kellelgi teisel ei saa olla. See on kummaltki poolt punase eesti vööga kaunistatud lõuendist rull teki, padja ja pesu jaoks, mis pealt kinni käib punasest riidest nööpidega ja mille kroogitud otsi kinni hoiab kitsam eesti vöö. Selle eriskummalise pambu meisterdas mulle ema suure armastuse ja hoolega enne sõitu.

Zabalkanski prospekt number üks. Siin peab elama mu lähedane naaber maalt, mu sõber, kellega mitu suve järjest oleme koos vähil käinud, rahvalaule korjanud või muidu ringi kolanud ja kes nüüd siin linnas mingi teenistuskoha on leidnud.

Ta on veel pesuväel ja unine, kui mulle ukse avab. Mind võetakse vastu suure hallooga. Toas valitseb poissmehelik korratus, söögilaual vedelevad toidujäänused, sööginõude vahelt paistab silma Oscar Wilde'i köide,

keda ta armastab lugeda paradokside pärast, mida ta ka ise tavatseb puistata, kuigi need tihti eestipäraseks lõõpimiseks muutuvad. Ta on heasüdamlik irvhammas, irvhammas ka sõna otseses tähenduses, sest naerdes ja isegi naeratades paljastuvad ta esihambad igemeteni.

Tunnid kuluvad, mina aga kibelen minekuga — tarvis ülikooliasjad joonde ajada, peavari otsida, kimpsud-kompsud kohale viia.

Saanud igasuguseid õpetusi ja näpunäiteid, lahkun, et sukelduda alla linna, mis siit ülalt väikeselt raudvarbadega kaitstud rõdult paistab udu- ja suitsuvines katuste rägastikuna, kust kõrgemale upituvad mõned kirikukuplid.

Ruttan kõigepealt ülikoolihoonet otsima. Seal ta kitsas roosakas ots juba paistab teisel pool jõge. Pole mahti imetlema hakata Neeva kaldaid, ehitusi ja monumente.

Ülikoolihoone ilmatu pikk koridor, mille teist otsa ei näegi, paneb hämmastama. Dekaan, kelle jutule lähen, küsib üht ja teist, annab nõu, mis järjekorda õpinguis pidada, on lahke ja sõbralik, kui kuuleb, et mõtlen romaano-germaani osakonda astuda, mille juhataja ta ise on.

Osakond pole kuigi suur, nagu selgub, kõigest paarkümmend üliõpilast nende paljude tuhandete hulgas, kes ülikoolis õpivad. Osakonna tarvitada on kaks väikest ruumi — üks raamatukogu jaoks, teine auditooriumiks.

Ei lähegi kaua aega, kui olen sellesama osakonna juhataja ja dekaani professor F. Brauni loengul. Kui kauge ja võõras tundub ta esimene loeng! Mis on mul asja vanaülemsaksa keele ajaloolise grammatikaga! Neelatan esimese pettumuse alla. Katsun ennast lohutada, et kes teab, kui süveneda, hakkab ehk huvita-

magi. Mu kõrval istub lätlane Blesse, kes suure innuga loengut jälgib ja hoolega midagi vihikusse märgib. Olen vist vale valiku teinud, kui teada saan, et siin tuleb õppida veel muidki koolnud keeli, küll gooti ja vanapõhja keelt, küll vanaprovanssaali ja vanaprantsuse oma, ning et siin keelte ajaloole märksa suuremat tähelepanu pööratakse kui uute keelte praktilisele oskusele. Aga on juba hilja võetud kurssi muuta. Pealegi eks ma või kuulama hakata muidki loenguid, mis on köitvamad.

Lätlasest tuttava seltsis lähen üliõpilaste sööklasse, mis asub siinsamas peahoone otsas. Toit pole halb ja kuigi palju kulu ei võta: paariteistkümne kopika eest saab kõhu täis. Laudadel on korvides kõrged leivavirnad tasuta tarvitamiseks, ja nagu mu kaaslane seletab, on küllalt neid, kelle kukkur ei küüni iga päev korralike toitudeni, neile jätkub kehakinnituseks ka leivast sinepiga ja tassist teest.

Korteri leidmine polnudki nii raske, kui olin arvanud: mõni tunnike kolamist mööda kõrvaltänavaid ja õhtuks oli see käes. Samovar õhtul ja hommikul, lutikaid ja hiiri pole, tüdrukuid sisse tuua ei tohi, olgu nad kursistkad või tänavalt, kaksteist rubla kuus, aga see tuleb kohe ette maksta. Tuba oli pikk, kitsas ja pimedavõitu, sisustuseks raudvoodi, tool ja laud lambiga. Esialgu käib küll, eks pärast või paremat otsida.

Kui suurepärane tunne, et oled viimaks sadamas! Samovar kahiseb tasakesi laual. Kodust kaasaantud kost viib mõtted kaugele tagasi, tekib imelik mahajäetuse tunne. Oled köömneterake kuskil tühjuses. Väljajuuritu senisest ümbrusest, pidemetu. Kuidas sisse elada uude, võõrasse keskkonda? Tunnen, kuidas suur õhtune linn ümber ruttab, palavikus hingeldab, pahetseb. Kas kisub ta ka mind hõlmapidi oma keerdu, murrab ja muserdab mind?

Kui ma nii endamisi mõtisklen väsinult tooliseljale nõjatudes, libiseb pilk läbi akna välja. Vastasmaja aknad on valgustatud. Ühel neist on kardin kõrvale lükatud, seal seisab tume naise siluett, käed puusas. See on nähtavasti sealt kõrgemalt korruselt mõnda aega juba minu tuppa vahtinud ja vahib end segada laskmata edasi. Möödub tükk aega, ikka jälgitakse veel mind. See teeb rahutuks, tuba on nagu alasti, kardinaid ees pole, hakkan edasi-tagasi kõndima. Nüüd on see kahtlane kuju seal liikuma hakanud. Käed üles tõstetud, seab ta oma suurtele juustele sulgedega kübarat, kinnitades seda kaua-kaua pika nõelaga, kuid ikka üksisilmi mind luurates. Nüüd on ta veel binokli võtnud. Häbematu! Kuhu varju pugeda? Hommepäev nõuan aknale kardinad ette.

Tühja kah, ma ei tee väljagi, ei vaata sinnapoole, hakkan midagi kirjutama. Pilk lipsab siiski korraks vaatama ja ma näen aknasolija liigutustest, et ta mind alla tänavale kutsub. Sees lööb käärima pöörane seiklushimu, tahaks tormata senitundmata keeristesse, aga olen arg või uhke või arguhke, et tõusta ja viipele järgneda.

Nii lõpeb mu esimene päev kiusatusega. Järgmisel päeval on mu aknal kardinad ees.

«ANKRUKETI LÕPP . . .»

Väikelinnast, seniste sõprade soojast seltsist eemalejäänuna elama asuda seni tundmata suurlinna, kus väikese vereliblena kaod ära suurde tuiksoonde, see pole lihtne elukoha muutmine, see on suur murrang. Taime ümberistutamisegi puhul võtab aega, enne kui ta juured uuest mullast hakkavad toitu võtma. Ja vahel taim koltub ja närbub.

Juurdumine ei läinud nii kiiresti. Esimestel kuudel elasid peaaegu üksinduses. Üksikud sõbrad ja tuttavad

olid mööda linna laiali, telefoni polnud, kodust neid ei leidnud, ülikooli loengutel naabritega suuremat tutvust ei tekkinud, vahetasid ainult paar sõna kõige tarvilikumast. Uitasid üksi tänavatel hoonete vahel, mis tundusid kivist südamega. Olid sinule võõrad, nagu sina nendelegi. Hea, et oli peavari, kuhu võisid jääda oma mõtetega, üksi dialogiseerida selle tumma tundmatuga, mis sind igast küljest piiras.

Kuid kauaks sa sinnagi tahad jääda, kipud välja, et inimeste sagimises vähem oma mahajäetust tunda. Seal pakub oma lahkust ja seltsi ainult tänavanaine. Ruttad tast eemale kui kiusatusest. Ta roheline pilk aukulangenud silmadest kasvab su kujutluses põhjatuks pattude kuristikuks, kuuled ta kontsaklõpsatuses vastu kõnnitee kiviplaati skeleti klõbinat. Sugu ja surm ühinevad su ajus mingiks salapäraseks mandumisduetiks.

Peatud õhtusel sillal ja vaatad tintmusta jõge kaldatulede ribadega selles, laevad ja lodjad kai ääres eksitavad su pilgu oma rägastikku. Peagi tunned, et kõik need laevad, lodjad ja valguseribad polegi reaalsed, vaid hulbivad su tunnetevoolus salapäraste märkidena, põimudes seal viirastuslikuks tervikuks. Lehetud puud Peetri pargis, harali okstega vihma käes, on su enese juuretus ja üksijäämine. Tummad sfinksid Neeva kaldal kõnelevad sinuga, raske öelda millest, aga nad mõistavad sind ja sina neid. Hubermanni või Kreisleri kontserdil ülal rõdu viimases reas, kust viiuldajat ei näe, kuuled ainult hinge haaravaid helisid ning põimid neid enda ees istuva tundmatu naise juustesse, näed-kuuled ainult neid helisevaid pruune lokke.

Igal sammul kahekõne ainult iseendaga. Mõnes juhuslikus nähtuses leiad märke sügavamast mõttest. Mõnes juhuslikus kokkusattumises näed saatuse salapärast sõrme.

Seal sa astud ülikooli õues mööda pikka võlvkäiku, et minna raamatukoguhoonesse. Äkki on su ette nagu maa alt tekkinud naine, kes astub su enese sammude taktis. Oled veendunud, et ta läheb sinnasamasse kuhu sinagi. Näe, tõesti, ta pöördub raamatukogusse.

Istume vastamisi laia lugemislaua taga. Minu ees on lahti Husserli «Logische Untersuchungen». Tahan teada, mis see saksa filosoof arvab sõna vastavusest mõttele, tundmusele, ja sellest, mis on sümbol. Ise neid vahekordi defineerida ei oska, sest ikka jääb üle midagi tabamatut, sõnamatut. Mis osa sellel on inimese vaimus? Vastasistuja loeb Hesiodose «Töid ja päevi» kreeka ja vene keeles. Imelik sattumus! Alles eile olin Avalikus Raamatukogus lugenud «Töid ja päevi», aga mitte Hesiodose oma, vaid vene sümbolistide häälekandjat «Trudõ i dni», mille sisul pealkirjaga küll midagi ühist ei paistnud olevat. Ajakirja aastakäik oli lahti lõikamata, tähendab, kellelgi polnud tema vastu huvi olnud.

Järgmisel päeval võtan lugeda Hesiodose teose. Mu vastasistuja tuleb ja ta ette ilmub Husserl! Ei pilkugi minu poole, ei tõsta silmigi üles. Tal on seljas must sametkleit, mis ta valget reeglipärast nägu veelgi rõhutab, ja kaelas seekord hõberist keti otsas, nagu saatana eemalepeletamiseks. Olen mina see saatan? Paras juhus tutvumiseks, üksinduse eemalepeletamiseks. Kuid ma tõusen ja lahkun.

Üksindustunne ja loobumine hakkab mulle omaseks saama, isegi kui see mind piinab. Kontakte teiste inimestega ma ei otsi. Näen enda ümber illusoorset maailma, täis tundeküllaseid tähendusi, märke, sümboleid.

«Ankruketi lõpp on luule algus.» Jah, nii see oli. Enamik mu nukravõitu värssidest «Pierrot's» on pärit neist meeleoludest esimese semestri jooksul.

Võiks arvata, et mul sel ajal oli eriline tung lugeda

kaasaegset vene luulet, kus ju helisesid kõik need üksinduse ja nukruse motiivid. Kuid tõtt öelda mind huvitas rohkem luule filosoofia kui luule ise, see, mida luulest arvasid Tieck, Schlegel, Novalis, või mõtte ja sõna vahekorrast Husserl või Belõi.

Viimase «Sümbolismi» paks köide raamatukaupluse aknal, millest iga päev mööda käisin, ahvatles mind juba esimesest päevast peale, kuid kolm rubla oli suur raha, sest stipendiumi veel ei saanud ega teadnud, kas seda üldse kunagi saab. Raamatu kaaned olid vitriinis juba luitunud, kui ma ta sealt viimaks koju tõin. Müstikat ja mõistusetaguseid mõtteid hoovas sealt vastu. Maailma aluspõhi olevat kaos, see võivat järsku välja pursata ja uputada kogu meie maailma, mille meie teadvus olevat loonud. Meie teadvus? Aga kust see ise tuli? Ja teispoolne maailm, mida me sümbolite kaudu aimavat, kus see siis on? Ei, sellised udutagused arutlused ei tahtnud minu mõtetega sobida. Müstika oli mulle võõras.

Kuid raamatus oli muud kasulikku, kõigepealt rikkalik bibliograafia küsimuste kohta, mis mulle huvi pakkusid, ja siis pikem uurimus rütmi üle vene luules. Selles polnud enam tegemist müstikaga, küll aga matemaatikaga. Meetod oli uudne, koguni põnev ja tõukas mind omaenda huvides uurima rütmi küsimust J. Liivi ja G. Suitsu luuletustes, mis mul käepärast olid. Näen, et tänapäeval see matemaatiline luulerütmi uurimine jälle on moodi läinud.

Mainitud bibliograafia Ariadne niiti mööda suubusin labürinti, mis mu huvid kauaks enda poole tõmbas. Sööstsin nimelt ülepeakaela sümbolismi uurimisse, peaaegu urustades ülikooliõpingud. Kõik, mis raamatukogud sel alal pakkuda võisid, kaasa arvatud vanade välismaiste ajakirjade aastakäigud, lehitsesin ahnelt läbi. Iga raas ka, mis sealt leidsin, ajas mind uusi ot-

sima. Veerisin Mallarmé mõistatuslikke värsiridu, lootes sealt kes teab mis saladusi välja koukida. Ma ei tea isegi, mis mind taga kihutas, aga suure õhinaga lugesin mõnda Viélé-Griffini, Stuart Merrilli või Gustave Kahni või tosinat muid sümboliste, kuigi nad lõppude lõpuks mulle suurt midagi ei andnud. Laforgue vähemalt lõbustas oma huumori ja satiiriga, Rimbaud oma kujude ilutulestikuga, Verhaeren oma hullusega, hiljem kaasa kiskudes oma sotsiaalse suunitlusega ning jäädeski mu lemmikluuletajaks, keda oli lust isegi tõlkima hakata. Baudelaire raius oma spliini marmorisse ja see jättis mind külmaks. Mallarmé aga sõõrutasin kaua kui ahtrat lehma.

Aja jooksul oli mul prantsuse ja vene sümbolistide kohta kogutud nii palju materjali, et sellest oleks jätkunud mõneks teaduslikuks tööks, aga sellest mõttest olin kaugel.

Sel vaimsel teekonnal sattusin ka A. Gide'ile. Keegi oli tema teoseid nimetanud ahastuse paradiisiks. Ahastust ma neis ei leidnud, küll aga joovastust maistest toitudest, mis mindki joovastasid. Suvevaheajal metsa hulkuma minnes võtsin kaasa ta «Maised toidud», lõin lahti selle päevikulaadi raamatu, lugesin mõned read ja laksin neil oma mõtetes ja meeleoludes edasi võrsuda. Teisiti ei saanudki seda suurt naudingut pakkuvat impressionistlikku päevikut lugeda, seal puudus üldse pidev sündmustik. Mis mind veetles, oli mingi vabanemistunne köidikuist, nagu see sealt igalt leheküljelt vastu hingas.

Vastavalt mu selleaegsele maitsele ja küllap ka mõjutatuna sümbolistide ja saksa romantikute katkendlikkusest, keda tol ajal lugesin, ei otsinud ma teosest, olgu see romaan, novell või isegi draama, karakterit, tüüpi või kangelast ega ka kindlat sündmustikku, millega nad oleksid olnud seotud. Kõik see, mida tänapäeval teose

väärtuse esimeseks tingimuseks peetakse, oli mulle kõrvaline, kui mitte ülearune.

Mis siis tegi mulle tol ajal ilukirjandusliku teose väärtuslikuks? Filosoofilised ekskursid, meeleolud, hinge keerdkäigud ja analüüsid, sõnaline ekvilibristika, vaimukus, paradoksid, enneolemata assotsiatsioonid — ühesõnaga, kõik peale karakterite, aja ja miljöö kujutamise. Uitamist hinge ääremaadel ja vaimukuse hundiaukude lähedal pidasin tähtsamaks kui tammumist kinnitambitud radadel.

Nii arenes mu kirjanduslik maitse tol haljal perioodil hoopis elukauges suunas.

Oma pakitsused panin mõnikord paberile. Polnud mul mõtteski neid kunagi või kuskil avaldada, värsid jäid mulle lihtsaks endaväljenduseks. Liiati häbenesin oma tundeid teistele näidata, katsusin neid iseenda eestki varjata kui nõrkusi, millele pole suutnud vastu panna. Aga näe, mu sõber Barbarus oli kolm oma luuletust avaldanud «Noor-Eesti» ajakirja esimeses numbris. Mis oleks, kui prooviks sedasama? Järgmisel aastal söandasingi mõned oma luuletused avaldamiseks saata. Muidugi mitte neid, milles ma oma tundeid paljastasin, vaid vähem subjektiivseid, ja mõistagi varjunime all.

Mulle teatati, et kaks mu luuletust ja ka artikkel saksa romantismi ja sümbolismi üle, mille aluseks oli mu proseminaritöö ülikoolis, ilmuvad «Noor-Eesti» ajakirja 5/6. numbris, aga miks ma tarvitan varjunime, avaldagu oma õige nime all. Pika kaalumise järel nõustusin sellega. Siis aga tuli vastus: miks ma jällegi saksa arhitekti nimega ennast varjan, mis on takistuseks mu pärisnime tarvitamisele?

Mu esimese trükis avaldatud luuletuse «Lilled palavikus» kohta arvas K. A. Hindrey, et ta sellest kõige vähematki aru ei saa. See mind ei häirinud, küll aga karikatuur teise luuletuse kohta, mille leidsin PEÜS-i

seinalt. «Täis õrnu helmeid raamatuga ma istun leegitseval tulel.» Nii ma istusingi leegitseval lõkkel, peos raamat pungil täis helmeid, millest osa tulle pudeneb.

Kodus ei teinud mu ilmunud esikvärssidest ja artiklist keegi juttu; vist häbeneti, et ma selliseid arusaamatusi kirjutan. Kuulsin, et mu ristiisa Jaan Bergmann oli mu isale minu kohta halvustavaid märkusi teinud, et olen «Noor-Eesti kõlblusvastase ja jumalakartmatute kirjanike kilda astunud».

Neile aegadele tagasi mõeldes tunnen, kuivõrd teisiti, viljakamalt ja kasulikumalt ma oleksin võinud areneda, kui juba algusest peale oleksin kasvanud realistliku kirjanduse õhkkonnas, kui juba siis oleksin osanud näha elu tegelikku palet, mitte talle näokatteid ette seades ega sümbolite padrikus ekseldes. Aga kes teab . . .

Mõnes mu eneseväljenduslikus värsis oli peidus juba ka see iroonia, mis sai Trooja hobuseks mu enda tundmuste kindluses.

Kui pooltosinat aastat hiljem osa neist värssidest «Pierrot'» kogus ilmus, olin ise sisemiselt neist juba üle kasvanud, pessimismi ja üksinduse varjust välja tulnud.

LUGUSID KORTERITEGA

Meie korterinappuse päevil tundub muinasjutuna, et oli aegu, kus ajalehed kubisesid väljaüüritavate korterite ja tubade kuulutustest ning akendele oli kleebitud valgeid paberilipakaid märgiks, et oodatakse üürilisi. Peterburis võis mõnes rajoonis tihti näha rohelisi sildikesi pealkirjaga «здаеце комната с небелью». Tuhanded perenaised elatusid tubade üürimisest üliõpilastele. Vahel oli veel lisatud, et ärgu kursistkad tülitama tulgu. (Kursistkadeks nimetati nai üliõpilasi sellepärast, et

ülikoolidesse naisi õppima ei võetud, nende jaoks olid kõrgemad «kursused».)

Jõuludeks, lihavõtteiks ja suvevaheajaks, mis aastas kokku välja tegid oma viis kuud, loobuti tavaliselt korterist, asjad viidi kuhugi hoiule ja tagasi tulles otsiti endale uus tuba. Kui mu mälu ei peta, vahetasin nelja aasta jooksul kaheteistkümnel korral perenaisi. Oli ka teisi põhjusi korteri vahetamiseks peale vaheaegade.

Oma esimesest toast kadusin varsti lutikate pärast.

Arvasin teine kord, et olen õnnega kokku sattunud, kui leidsin hästimöbleeritud toa klaveriga, pealegi odava ja ülikooli lähedal. Arvasin, et odavus tuleb sellest, et tuli käia köögiukse kaudu, sest eesuks oli kinni naelutatud varaste pärast, kes sealtkaudu kahel korral sees olid käinud. Kohe esimesel ööl ärkasin kahtlase kõbina peale. Kas jälle vargad? Keegi oleks nagu kapi kallal õiendanud, keegi nagu astus parketil ja see naksus, kuskil patsatas nagu maha mingi riidetükk. Keerasin toa valgeks. Sein oli suuri musti sitikaid täis, mõned neist kopsatasid põrandale ja punusid minema, nii et vanad lahtiläinud parketitahvlikesed aina naksusid. Sääraseid elukaid ma polnud iialgi varem näinud. Tuletasid meelde ujureid kodutiigis. Mis nüüd? Neid lömastada oleks vastik. Nägin laual üht kõrget rohelisest klaasist vaasi, tühjendasin selle kuivanud kasteheintest, kallasin vett sisse ja hakkasin mardikaid seintelt sinna sisse ajama. Hommikuks sai vaas ääreni täis. Viisin oma öise saagi perenaisele näha. See lõi käsi kokku. «Mu jumal, mis te ometi olete teinud! Kes tohib neid pühi loomakesi nõndaviisi tappa! See toob ju õnnetust kaela!» Olin tulnud etteheitva ilmega, nüüd aga olin perenaise silmis suurima kuriteoga hakkama saanud.

Kaua ma siiski seda loomaaeda ei talunud. Kui ma ühel hommikul oma voodist veel ühe laiaks litsutud tarakani leidsin, aitas mulle.

Ühes kohas tuli mul tegemist teha veel kord loomaga, seekord suuremaga. Lugesin öösel, kui linn juba magas, laua ääres E. T. A. Hoffmanni «Elixiere des Teufels» ja närvid olid pisut üles kruvitud, kui äkki keset vaikust kuulsin mingit krõbinat. Pöörasin pead ja nägin, et seina sees oli praokile läinud väike ukseke, mille olemasolu ma kunagi varem polnud märganud. Prao vahelt rippus midagi musta alla. Judinad jooksid üle selja. Kas tõesti on mu närvid nii kaugel loetu mõjul? Tõusin laua tagant ja sikutasin musta ripatsit. Põrandale potsatas suur nõgine rott. Ta oli sama ehmunud kui minagi, siis aga hakkas väljapääsu otsima. Ajasin teda mööda tuba taga, pildusin teda raamatutega, padjaga, saapaga. Suure madina peale jooksis tuppa ööürbis perenaine, siis teenija. Nüüd algas üldine jaht, kel relvaks põrandahari, kel puuhalg, kel tuhalabidas. Läbi seina sissetulnud tõlksaba oli väle eest ära jooksma, kuni ta kardinatesse takerdus. Keerutasin ta kiiresti kardinavõrku, see rebenes ülalt ja kukkus ühes nõgise tombuga maha. Kuidas innukad naised talle köögis viimati otsa peale tegid, ma ei tea.

Ent juhtus ka teistmoodi lugusid. Olin vaheajaks oma korteri ära andnud ja tagasi tulles kolisin uude korterisse. Ühel päeval tormas sinna soliidne mees kasukas.

«Ah, teie olete siis see härra, kes mu naisele häbematu kirja kirjutas?» hüüdis ta vihaselt, kui minu nime oli teada saanud.

«Mis kirja? Aga ma ei tunnegi teie naist!»

«Tahate maha salata?»

Ta tõmbas taskust kirja välja, pistis mu nina alla:

«On see teie kirjutatud või mitte? On see allkiri teie oma või mitte? Mis pesu see on, mida te minu naiselt taga nõuate? Ja mis te tema kätte maha olete jätnud?»

Tõepoolest, kiri oli minu kirjutatud ja mu endisele

perenaisele adresseeritud, kes pidi mu mahajäetud musta pesu seni puhtaks pesema, kuni ma tagasi jõuan. Kolm korda käisin pesul järel, aga ust keegi lahti ei teinud ja nii otsustasin ma kirja saata. Selle kirjutasin ma valmis, aga oh häda, ei teadnud perenaise nime. Tuli hea mõte vaadata hooviväravа juurest üürnike nimetahvlit. Sealt leidsingi otsitava nime: Segal. Kasukas isand oli tõesti korteri peremees, minu endine perenaine aga tema kahe toa allüürnik, kes omakorda üliõpilastele tuba välja üüris.

Mu külastaja pühkis laubalt higi, rahunes silmnähtavalt, kuid ei jätnud mulle lugemata paraja annuse moraali ja läks.

Kord kitsal ajal, kus ma veel stipendiumi ei saanud, leidsin väga odava toa ühe prantslasest raamatuköitja juures. Tuba asus ta töötoa kõrval, oli akendeta, ainsaks valguseallikaks elektrilamp. Olin tolle vähenõudliku peavarjuga siiski rahul, sest Balzac'i välimusega raamatuköitja oli ülimalt muhe vanamees, kes õhtuti pärast tööd minu poole tuli oma emakeeles vestlema. See oli teretulnud, sest mul seisis parajasti ees prantsuse keele eksam.

Juhtus kord ka seda, et mitte mina korterit üles ei öelnud nagu tavaliselt, vaid et mulle korter üles öeldi. Tookordne perenaine ei sallinud põrmugi, et mul naiskülalisi käis. Iga kõvemat jutuajamist segati seinale koputamisega, ja mida hilisem aeg, seda kõvem põrutus vastu seina. Kui mu külaline kord pärast kesköödi veel kohal viibis, lendas uksest sisse fuuria ja nõudis toorelt ta silmapilkset lahkumist. Mu süda kihvatas, aga kohe sain enesest jagu, ütlesin rahulikult, et viisakas inimene koputab enne, kui sisse tahab tulla, seejärel palusin teda üliviisakalt toast lahkuda.

Jälle tuli sõpradele teatada, et olen oma aadressi muutnud.

Ka teistel üliõpilastel juhtus korteritega sekeldusi, vahel isegi kummalisi lugusid, nagu see sündis Uluotsaga, kellega me ühel ajal ülikooli astusime.

Ühel hommikul ilmus ta minu juurde, näost üsna roheline.

«Tead sa, Asmus,» ütles ta, «mis minuga täna öösel juhtus! Sa võid mitte uskuda, aga nii see oli. Kolisin üleeile uude korterisse, Universitetski pereulok 6, hoovipealne maja, teine korrus. Mõtlesin, ülikool käe-jala juures, pole aja kulutamist. Korteris on kolm tuba, ühes elab perenaine, teises üks vene üliõpilane, kolmandas, otsmises toas mina. Tahtsin eile hilja õhtul magama heita. Teen koridori valgeks, et klosetti minna. See asub koridori teises otsas. Katsun, uks on kinni, vist on keegi sees. Mõne aja pärast lähen uuesti, uks ikka kinni, seest haagis. Kolmandal korral sama lugu. Küsin, kas keegi on sees, vastust ei saa. Imelik! Tõmban, raputan ust, kinni mis kinni. Toon tooli, uurin ülevalt aknaruudust, kas ikka tõesti uks seest haagis on. Kolistamise peale ärkab teine üliõpilane üles ja tuleb vaatama, mis lahti on. Lahti pole midagi, on kinni. Ka tema näeb, et haak on aasas. Täielik mõistatus! Kangutame aknaruudu lahti ja kisume konksuga haagi lahti. Kui aga ümber pöördume, näeme: seinaäärne kapp koridoris ei seisa püsti, vaid hoopis viltu, alumine ots keset põrandat, pealmine vastu seina. Ma pole just arg, aga siiski jooksid judinad üle selja. Võtame südame rindu, haarame teineteisel käest kinni, astume kapi juurde, ja mis sa ütled, kapp seisab nagu alati oma kohal. Arutame ja arutame, et küllap kõhe tunne tekitas selle illusiooni. Kuid kui ma oma tuppa lähen, mis ma näen? Tuba on pahupidi pööratud, paberikorv ümber keeratud, paberid laiali mööda tuba, lamp põrandal, raamatud segi aetud. Kutsun jälle naabri tunnistajaks. See kehitab õlgu. Kuidas seda lugu seletada? Hakka või vaimusid uskuma. Nüüd ajasin

perenaise üles. Ja kujuta ette, ta ei tee asjast suurt väljagi, lubab ainult hommikul preestri tuua, et see korteri püha veega üle pintseldaks ja pahad vaimud välja ajaks. Ma pole silmatäitki maganud. Nüüd saan ma ka aru, miks selle maja hooviväraval tihti olen näinud rohelisi üürisedelikesi.»

Püüame koos kõigele ratsionaalset seletust leida ja leiamegi. Veidi mõistatuslikuks jääb ainult perenaise liiga kohene valmisolek pappi kutsuda, et kurje vaime välja ajada.

Peab ütlema, et igapäevaste murede hulgas seisid üliõpilasel korteriga seotud asjad esimesel kohal. Pole ime, et see olustik ainet andis isegi ühe näidendi kirjutamisele, mis üliõpilaste peoõhtul ette kanti. Üüritubade kaudu avanes üks teerada vähe tuntud argipäeva. Juhtus, et see argipäev polnud iga kord eeskujulik, et üliõpilane puutus kokku elu pahapoolega, sattudes nii mõnelgi korral kahtlasse naabrusse igasuguste elupõletajate, joodikute, sulidega. Kuid ärgu sellest järeldatagu, nagu olnuksid kõik üliõpilaste korterid täis aina tarakane, rotte ja vaime, nende ümbrus aga aina pahesid. Oli küllalt korralikke kortereid ja eeskujulikke perenaisi, kes polnud nöörijad, kosjasobitajad või ise meeldida-tahtjad, nii et võisid häirimatult anduda oma huvidele ning ennast täiesti koduselt tunda.

ÕPINGUD

Gümnaasiumis õppides kandus mu huvide raskuspunkt rohkem koolivälisele tegevusele. Õpingud ise ei valmistanud mulle vaeva ega võtnud suurt aega. Kuidas kujuneb nüüd asi ülikoolis? Kas valitud eriala — germanistika-romanistika — suudab mind jäägitult köita?

Kohe alguses oli näha, et keelte ajaloole asetatakse siin suurem rõhk kui elavate keelte tundmisele, rääkimata kirjandusteadusest. See just eriti ei meeldinud, aga eriala oli kord valitud ja nüüd veel ümber mõelda oleks mõttetu olnud. Küll aga hakkasin kõrvale piiluma. Oli ju ülikoolis määratu hulk igasuguseid loenguid, mis tõmbasid kuulama, ja ka oivalisi loengumeistreid, kelle ettekandeist ei tahtnud ilma jääda. Iga päev avanes mõni uus uks senitundmata maailma.

Mul endal polnud kuigi suurt huvi mõelda sellele, mis hakkan ma peale pärast ülikooli lõpetamist, aga sugulased ja tuttavad küsisid lihtsameelselt, mis ametit ma õpin. Kas saab minust tohter, advokaat või kirikuõpetaja? Need olid ju need kolm vaala, millel tavalises ettekujutuses rajanes haritud maailm. Mis pidin ma vastama? Ainult seda, et hakkan kooliõpetajaks. Sellele aga ma ei tahtnud mõeldagi. Ja pealegi, milleks sel juhul nii raske filoloogiapagas? Või peab minust teadlane saama? Aga siis oleksin meelsamini valinud soome-ugri keeled. Omal käel sellesse valdkonda pilku heites tundsin kodust hõngu ja meel läks kohe erksamaks, kui võisin sealt leida mõningaid paralleele või kokkupuutepunkte õpitavaga. Kuid kahjuks polnud Venemaal soome-ugri keeleteaduse kateedrit. Lääne kirjanduse lähema tundmaõppimise pärast olin astunud romaano-germaani osakonda, aga nagu varsti selgus, osutati seal kirjandusele hoopis vähem tähelepanu, kui olin lootnud. Niisiis väike pettumus kohe alguses, mis pärast süvenes. Ütlesin enesele, et ülikool ei tarvitse tähendada ettevalmistust tulevasele elukutsele või ametile ega spetsialiseerumist mõnel erialal, ta on ikkagi *universitas*, mis annab üldise humanitaarhariduse. Ja nõnda hakkasin ma oma alaliste loengute kõrval kuulamas käima küll majandusteadust (Tugan-Baranovski), küll loomingupsühholoogiat (Ovsjaniko-Kulikovski), küll psühhiaat-

riat (Suhhanov) ja kõige mitmekesisemaid filosoofilisi aineid.

Nagu gümnaasiumis õpetajad olid tunniandjad, mitte aga kasvatajad, nii oli ka ülikoolis. Õppeedukuse eest pidid vastutama ise, mitte aga professorid. Nad ei tundnud kõige vähematki huvi su isikliku elu, su eluviisi vastu ega muret su edasijõudmise või mahajäämise pärast. Kui oma õppemaksud õiendasid, võisid eluaegne üliõpilane olla. Kehvemate hoolsust ergutas muidugi stipendium, mida õppeedukuse puhul piiratud arvul võis loota.

Oli siiski ka õppejõude, kes oma üliõpilastesse päris ükskõikselt ei suhtunud. Meie dekaan ja osakonna juhataja prof. F. Braun näiteks suvatses vahel küsida, kuidas õppimine läheb. Ka kutsus ta paaril korral oma seminarist osavõtjaid enese juurde koju, et seminari arutlustele kodusemat ümbrust luua.

Kas oli see ta must habe, teravad silmad või kogu ta autoriteetne välimus, kuid kõige oma sõbralikkuse juures tundus ta rangena ja ülitõsisena ning ta praktilistele tundidele minnes pidid olema korralikult ette valmistatud, muidu oleks olnud piinlik. Ta õpetas meile germaani keelte arengulugu gooti ja vanapõhja keelest kuni vanaülemsaksa keeleni, aga ka saksa kirjanduse ajalugu. Ta proseminar saksa romantikast kohe esimesel semestril avas mulle üksikasjalikult uudse maailma ja andis tõuke sümbolismi uurimiseks ning sellele paralleelide või ka mõjude otsimiseks saksa vararomantikast. Tema Goethe-seminar aga tegi mulle selle saksa suurvaimu elu ja loomingu lähedaseks, eriti kui minu osaks langes tema tohutu kirjavahetuse tundmaõppimine.

F. Braun oli rohkem pedagoog kui süvenenud uurija. Seminariharjutustel kuulas ta enamasti pealt, mis ettekandjad ja oponendid räägivad, ise kuigi palju vahele ei seganud. Mind üllatas, kui ta ühe mu ettekande

puhul küsis, kes on see Henri Bergson, keda olin maininud. Tol ajal nii populaarsest filosoofist oleks ta minu arvates pidanud ikkagi midagi teadma.

Kahekümnendate aastate algul kohtasin teda Berliinis, kus ta ühel koosolekul esines Marri keeleteooriat propageerides.

Romaani keelte alal oli tegemist niisuguse silmapaistva hispanoloogiga kui D. Petrov. Auditooriumis loengu ajal edasi-tagasi kõndides ei näinud see pikk ja range mees küll ühtegi pingisistujat. Ta pilk oli alati sihitud kuhugi kaugesse keelte minevikku. Vanaprovanssaali trubaduure lugedes olin üllatatud, kuivõrd matemaatilise täpsusega saab seda keelt ladina keelest tuletada.

D. Petrov polnud üksnes oma hoiakult range ja nõudlik, ta oli sõjakas ka oma teaduse rindel, rünnates halastamatult teisitimõtlejaid, kuigi minu arvates asi seda väärt polnud. Ühel loengul aga langes minu silmis selle teaduserüütli autoriteet ja mu suhtumine temasse muutus jalapealt vaenulikuks. Ta vaatas aknast välja tänavale, pöördus siis meie poole ja lausus: «Seal all puhastab kojamees tänavat. Kas te, härrased, ka aru saate, kuivõrd teie temast kõrgemal seisate! Mis teab taoline pööbel vanaprovanssaali keelest? Võite uhkust tunda, et olete eliit, õied selle pööbli mullalt.» Kuidas need paar lauset kogu sisemuse keema panid! Oleksin nii väga tahtnud korraks kojamehe luuaga äiata! Kõik trubaduurid muutusid otsemaid vastikuks.

Kunagine Tartu ülikooli professor, foneemide teooria looja J. Baudouin de Courtenay oli laialt tuntud filoloog ja tema loenguil polnud kuulajaist kunagi puudus, milleks omajagu kaasa aitas ka ta huumorimeel. Oma avaloengul ütles see kõhn väike kikkhabemega vanamees, et tema esimeseks ülesandeks on puhastada noore üliõpilase aju täielikult sellest sodist, mis talle kesk-

koolis grammatika pähe sisse on villitud. «Seal õpetati teile näiteks, et täishäälikud on pehmed ja kõvad. Mis on pehme? Vill on pehme, padi on pehme, aga häälik? Täielik absurdsus! Ja mis on kõva? See laud siin on kõva (põrutus vastu lauda), aga täishäälik? Ei, noored sõbrad, kõigepealt tuleb teie aju Augiase tallid puhtaks rookida.»

Jutt oli julge ja põnevusest polnud puudust. Nalja sai ka ta enese häälest. See tõusis vahel ootamatult kõrge falsetini, kusjuures mõni sõna suust imekiiresti välja lipsas, teine sealsamas aga äärmiselt aegapidi. Ja veel — ootasid hirmuga, et nüüd-nüüd teeb ta imelikku kurguhäält õhku järsult sisse tõmmates. See kõik kokku oli kummaline, peletas igavuse. Auditooriumi lõbusus oli professorile nähtavasti meeltmööda. Ta ei teinud sellest väljagi, et vahel laginal naerdi. Hiljem harjusid kuulajad ta esinemisviisiga ja jälgisid rahulikult ta loengute huvitavat sisu. Kui siis vahel kuskilt sekka mõnda naeruturtsatust kuulsid, teadsid, et keegi on teda esmakordselt kuulama tulnud.

Keeleteaduslik ettevalmistus virgutas mind elavat huvi tundma ka eesti keele uuendamise ja arendamise vastu, mis kodumaal sel ajal parajasti tähelepanu keskusse kerkis.

Mis puutub kirjandusteadusse, siis üldiselt võttes pöörati kirjandusajaloos tähelepanu kõigepealt keele arengule. Kirjanduslugu käsitleti filoloogia eriharuna. Olin lootnud, et tegeldakse palju rohkem kirjandusprobleemidega ja uuema kirjandusega. Viimast tutvustas laiale kuulajaskonnale ainult P. Kogan, kelle kolmeköitelist uuema kirjanduse ajalugu olin juba varem lugenud. Sellele ta midagi uut juurde ei lisanud. Tal ju oli probleeme ja kirjanduse arengu sidus ta ühiskondliku arenguga, kuid tegi seda lihtsustatult, kõiki nähtusi ühele valmisliistule tõmmates.

Armastasin käia dotsent K. Tianderi skandinaavia kirjanduse loenguil. See oli heleblond, haiglaselt tursunud kehaga mees, kes kateedrisse astudes hingeldas ja näolt higi pühkis ja kellest raske oli öelda, kui vana ta on. Ta rääkis aeglaselt, sõnu otsides, kuid iga leitud sõna oli kaalukas, selle kõla mahlakas. Oma ainest haaratud olles kiskus ta ka kuulajaid kaasa. Midagi lähedast ja kodust hoovas vastu põhjamaade kirjandusest. C. J. Almquisti, selle Strindbergi ja Lagerlöfi eelkäija kuju oskas ta nii põnevaks teha, tema mõtete omapära ja kunstilise võlu nii ahvatlevalt ette maalida, et ma otsusele tulin seda kirjanikku lähemalt tundma õppida. Teistesse keeltesse polnud teda peaaegu tõlgitud ja nii tuli mul kohe rootsi keele õpik ja sõnaraamat muretseda. Kui ma raamatukogusse läksin Almquisti teoseid otsima, pakuti mulle tema 14-köitelist romaanide, poeemide ja novellide kogumikku «Törnrosens bok». Vanaaegne, tolmulõhnaline, suurekaustaline väljaanne. Selsest suutsin läbi lugeda ainult mõne novelli ja romaani «Skälnora kvarn». Mu lugemisõhinat pidurdas sõnaraamatu tarvitamine, kuid maaromantikaga läbipõimitud, detailides aga realistlikud teosed olid ootamata huvitavad ja probleemidelt kaasaegsed, nii et ma juba mõtlesin selle kirjaniku üksikasjalikule uurimisele asuda, nagu K. Tiander oli soovitanud. Kuid sellest mõttest tuli loobuda, kuna ülesanne oleks nõudnud aastatepikkust pingsat tööd. Samas oli ka teisi aineid, mis meelitasid, eeskätt filosoofilised distsipliinid.

Kui mõni aasta enne seda, vahetult pärast viienda aasta revolutsiooni, hoogsalt maad hakkas võtma materialistlik maailmavaade, siis paistis nüüd kõikjal peale tungivat idealistlik suund. Ülikoolis lokkas psühhologism nii õigusteaduses (Petražitski) kui filoloogias (Baudouin de Courtenay), idealism domineeris

filosoofia sundainetes (A. Vvedenski, N. Losski). Vvedenski õpik kandis küll pealkirja «Psühholoogia ilma ühegi metafüüsikata», aga uksest väljaaetud metafüüsika tuli tagasi aknast: tema «Loogika» nõudis maailmavaates metafüüsikale eluõigust. Ta nõudis, et mainitud kaks raamatut oleksid üliõpilastele filosoofia alal a-ks ja o-ks.

Peab ütlema, et tal oli alati suur kuulajaskond, kuigi ta oma loenguis midagi uut oma raamatuile juurde ei lisanud. Need olid tal sõna-sõnalt peas ja vaevalt oli ta üle ukse auditooriumi astunud, kui jätkas lausest, millega oli eelmise loengu lõpetanud. Paljudele meeldis ta oma elementaarsuse, selguse ja veendumuste kindlusega. Kes ise probleemide kallal juurelda ei armastanud või kes ta idealistlikesse teesidesse kriitiliselt ei suhtunud, sellele laenas ta tervena oma maailmavaate, mis väliselt paistis olevat igapidi ümmargune ja harmooniline. Mis sinna sisse ei mahtunud, oli nagu ülearune. Lihtsameelsetele see imponeeris.

Ta vaadete põhituum mahtus paari lausesse: esemed jagunevad immanentseteks ja transtsendentseteks; esimesi võib inimene kogemuses tajuda, teisi (nagu hing, jumal jne.) mitte; transtsendentsete esemete olemasolu ei saa tõestada, aga ka mitte ümber lükata (näit. kas meist sõltumatut välismaailma või asja iseeneses on olemas või mitte). Metafüüsika on õpetus transtsendentsetest esemetest. Maailmavaate koostisosana on ta tarvilik, ta põhineb moraalil ja ta alused on üldkohustuslikud. Teadus aga tegeleb ainult immanentsete asjadega.

Kogu loogika arsenali pani ta käiku, et rünnata oma rivaali N. Losskit, kes oli intuitivismi pooldaja. Kuidas saab asja iseeneses tabada, kui me maailma võime tajuda ainult ettekujutusena, küsis Vvedenski. Mitu peatükki oma «Loogikas» oli ta pühendanud Losski

vaadete naeruvääristamisele. Ja oli saatuse iroonia, et ma loogikaeksamil sattusin just prof. Losski juurde ja et loos tõi mulle kaela just need punktid. Ent eksamineerija kuulas oma kriitikat pealt filosoofilise rahuga, ilma vähimagi muige või irooniata.

Mul oli raske vaielda oma lätlasest kolleegiga, kes tarvitas ainult kätteõpitud valemeid, mõtlemata omalt poolt midagi neile lisaks. Seesugune arusaamine filosoofiast mind ei rahuldanud. Otsisin väljapääsu Vvedenski nõiaringist, aga kindlat teed jalge alla ei saanud. Marksistlikku filosoofiat mu silmapiiril polnud näha. Paljude kaasaja filosoofiliste küsimustega tegeles dotsent Lapšin, aga ta oli eklektik, kes tutvustas oma maailmavaate asemel teiste omi. Siin sain ettekujutuse pragmatismist, siin seminaris tutvusin ka H. Bergsoni hilisemate töödega ja õppisin tema väidetesse kriitiliselt suhtuma, mitte enam selle vaimustusega, mida minus ta «Loov evolutsioon» oli äratanud.

Viiks pikale peatuda veel teiste õppejõudude juures, kuid tahaks lõpuks veel mainida antiikkirjanduse professorit T. Zelinskit, kes polnud kuiv filoloog, vaid suur kunsti ja ilu armastaja. Kogu oma hingega elas ta antiikse kirjanduse maailmas. Tema tõttu sain sügavamale tungida Sophoklese ja Horatiuse loomingusse. Mõnda antiikset autorit käsitledes või tsiteerides muutus ta hääl nii liigutavaks, et ta oma pisaraid varjata ei saanud. Oli algul väga üllatav, et Zeusi näoga mees nii õrnahingeline on. Mitte vähem polnud ta liigutatud, kui rääkis Isadora Duncani eluloost ja kunstist, sellest, kuidas see vanade keelte professori tütar Kaliforniast isakodust põgenes ja peavarjuta ning nälgides päevi veetis British Museumis, kus ta uuris kreeka tantsu paasid ning poose ja kust ta ühel päeval leiti minestanult antiikse skulptuuri ees lamavana, käed ümber selle aluse põimitud.

Professor Zelinskile võlgnen veel tänu selle eest, et ta õpetas antiikkirjanduse varal hindama ja kõrgeks pidama sõnastuse lakoonilisust ning kompaktsust, mis mulle tänapäevani on juhiseks jäänud.

ÜLIÕPILASKOND KÄÄRIB

Minu esimene ülikooliaasta Peterburis ei kulgenud sugugi rahulikult õppides. Juba kaks kuud pärast õppetöö algust tulid sellesse häired seoses Lev Tolstoi surmaga.

Selle kirjaniku kuju oli tol ajal kõigi inimeste teadvuses nii sügavale juurdunud, et tõesti oli raske kujutleda, et tuleb kord aeg, kus teda enam elavate hulgas pole.

Ta oli aga juba heitlemas surmaga ning ajalehed pühendasid tema viimastele päevadele ja tundidele Astapovo jaamas, kuhu ta Jasnaja Poljanast oli põgenenud, palju suuremat tähelepanu kui mõne muu selle maailma vägeva agooniale.

Kui ma ühel hommikul välja läksin ja hoovis lund koristavat kojameest nägin, õhkas see: «Tolstoi on surnud! Mis nüüd saab?» Ta hääl värises ja mul endalgi näpistas kurgust. Temalt kuulsingi kirjaniku surmast enne, kui ajalehest lugesin. Mäletan, et taevas oli sünge ja aegapidi vajus alla lumehelbeid.

Selle päeva ajalehed ilmusid mustas raamis. Nad jutustasid kõige väiksemaidki üksikasju Tolstoi viimsetest tundidest. Püha sinod oli koos istunud ja kõik teinud, et surmaga heitlevat kirjanikku viimsel silmapilgul veel kirikule tagasi võita, aga see ei nõtkunud ja kirikuvanne ei suutnud teda surivoodilgi hirmutada.

Olin päevast päeva jälginud sõnumeid ta haiguse käigust ja ikka uskunud, et ta sellest jagu saab. Kuid

suur tamm murdus siiski ja langes niisuguse kohinaga maha, et kogu maailm sellest vastu kajas. Mis nüüd saab? küsisin endalt kojamehe sõnadega. Nii see ometi jääda ei võinud, midagi pidi kindlasti sündima.

Ja sündiski.

Ülikooli otsatu koridor sumises nagu mesilaste taru. Auditooriumid haigutasid tühjalt, loengule ruttavaid professoreid paluti tagasi minna, sest täna, 8. novembril (ukj. 21. nov.) 1910, on suur leinapäev.

Lõuna paiku oli aula üliõpilasi täis kogunenud. Öeldi, et 1905. aastast saadik ei ole siin säärast elevust olnud. Kateedrisse ilmusid üksteise järel kõnelejad, kes Tolstoi mälestust kohe sidusid poliitiliste küsimustega. Üle kaua aja oli ülendav kuulda nii julgeid ja radikaalseid esinemisi. Revolutsiooni hõngu hõljus aula sammaste vahel. Virgusid endaski samad revolutsioonilised tunded, mida viis aastat tagasi poisikesena Pärnus läbi olin elanud. Oleksid nagu väravad avanenud vabadusse. Oli küll leinapäev, aga kõigi silmad särasid, nagu oleks mingi ülestõusu algus, kus lipud lehvima hakkavad. Lipukirjaks võeti tolstoilik hüüdlause: maha surmanuhtlus! Selle tagasihoidliku, kuid tol ajal küllaltki protestiilmelise loosungi all mindi koos tänavale, võeti üksteisel käe alt kinni ja hakati südalinna poole liikuma. Jõuti aga ainult sillani, seal seisid politseisalgad, kes manifestantidele teed ei andnud.

See esimene demonstratsioonikatse ajas paljudele hirmu nahka. Paarkümmend Riigiduuma liiget pöördusid üliõpilaste poole manitsusega, ärgu nad enam selliseid meeleavaldusi kavatsegu, ärgu nad tumestagu rahva suurt leina järelekaalumata sammudega. Hoiatas ka linnapea. Neil üleskutseil ja manitsustel polnud mingit mõju: paari päeva pärast kogunes ülikoolihoone ette tuhandeid üliõpilasi, kes endiselt hakkasid südalinna poole liikuma. Meeleolu aitasid tõsta ülikooli vas-

tas asuvast hoonest, ämmaemandate kursustelt meiega liitunud neiud. «Võ žertvoju pali» lauldes liiguti tihedates ridades edasi. Kui aga seegi kord sillalt ülepääs takistatud oli, käis suust suhu korraldus: kõigil üksikult koguneda Nevskile, kus demonstratsioon jätkub.

Tunni aja pärast olin Nevskil Kaubahoovi juures. Esiotsa polnud midagi erilist märgata peale järjest tiheneva rahvahulga, nii et trammidel oli raske edasi liikuda. Siis aga, ei tea kuidas või kust, oli lai prospekt rahvast tulvil täis. Trammid jäid seisma. Lauldi «Igavest mälestust» ja siin-seal ilmusid rahva kohale valged kangad hüüdlausega «Maha surmanuhtlus!».

Keegi haaras mul käe alt kinni, ise haarasin kellegi teise oma, olin lüli pikas ahelas. Ka meie ees rullus lahti valge kangas, mida keppidega kõrgel pea kohal kanti.

Nõnda Katariina skvääri lähedale jõudes hakkas rahvamass tagapool kuidagi lainetama, nagu oleks tast tuulehoog üle käinud. Kuid ääretu rahva hulgas tundsin end kindlamast kindlamini, sest kes oleks suutnud seda mitmekümnetuhandelist ühise mõtte ja tungiga ühtejoodetud tervikut lõhkuda.

Ent kuskilt kostis kiljatus. Enne kui arugi sain, oli inimesteahel pudenenud, mu naabrid kummalgi pool olid kadunud ja mu kuklasse lendas tugev hoop. Jäin siiski jalgadele. Pöördusin ümber ja nägin enda kannul sinelis politseinikku, kes ühes käes püssi hoides teisega eelseisjatele võmme jagas, ise vihaselt sõimates. Mu ees oli rahvamüür, sellest läbi murda oli võimatu, haarasin siis instinktiivselt kinni skvääriaia raudvõrest, et sellest üle ronida või üle hüpata. «Kuda lezeš!» karjuti selja taga, mind sikutati tagasi ja paar korda tundsin selja pihta jagatud tumakaid. Pääsesin lõpuks ohutumasse tsooni, kuhu püssimehed enam järele ei tulnud.

Nägin eemal keset Nevski sõiduteed, kus trammivagunid pikas rodus seisid, ratsapolitseid mõõkadega vehkivat. Nägin jooksvaid inimesi, tagaajamist ja rüselemist, kuulsin vihast kisa ja karjatusi.

Leidsin ennast viimaks teiste hulgas Avaliku Raamatukogu peasissekäigu ees, kus jäin ootama sündmuste edasist arengut. Aga neid enam ei olnud. Nevski oli inimestest lage, keset tänavat mustendas kalosse ja mütse. Trammid hakkasid tasakesi liikuma.

Meeleavaldajate laialiajamine, paljude vigastamine ja areteerimine andis põhjust uuteks protestideks. Ärevus ei vaibunud, vaid pigemini kasvas, koosolekud jätkusid, kõned teravnesid. Ülikoolihoone ümber tekkis politsei, sisseminejaid kontrolliti. Loomulikult ei saadud sellega leppida, tekkisid uued miitingud, nõuti politsei lahkumist ülikooli ümbert. Vastuseks sellele tuli politsei väljast sisse ja nõudis, et üliõpilased lahkuksid aulast, kus miitingut peeti. Üliõpilased omalt poolt nõudsid politsei lahkumist. Nii oodati tund, oodati kaks, kumbki pool ei liikunud paigast. Oldi valmis aulas istuma kas või nädal otsa. Nälja kustutamiseks ilmusid ei tea kuidas sinna suured korvitäied leiba. Nüüd tungisid politseinikud koridorist aulasse ja hakkasid üliõpilasi ükshaaval välja tassima, mis võttis kaunikesti aega.

Järgmisel päeval kuulutati üliõpilaste poolt välja streik. Loenguid tuli boikoteerida, ja kui vaja, takistada. Oli ju streigimurdjaid, peamiselt mustasajalise «Vene Rahva Ühingu» liikmed, kes hoolitsesid selle eest, et loengul oleks kuulajaid. Suurem osa õppejõude toetas streikijaid: kes jäi haigeks, kes teatas, et ta sellises olukorras ei suuda oma mõtteid koguda. Kui siiski mõni leidus, kes loengut pidama ruttas, seda häbistati. Tungiti auditooriumi, hakati segama, ja kui see ei mõjunud, aitas haisupomm.

Kogu jaanuar ja veebruar 1911 kulgesid ülikoolis streigi tähe all. Salajane streigikomitee teatas, et streik lõpeb siis, kui politsei ülikoolist lahkub, kui taastatakse üliõpilaste koosolekuvabadus ja kui areteeritud üliõpilased vabastatakse. Areteerimisi polnud nimelt vähe, neid toimus ülikooli koridoriski. Juhtusin seal olema, kui kange lehk ninna tungis ja hinge tahtis matta. Sedamaid algas välkkiire haarang. Sain viimasel silmapilgul lipsata koridori otsas asuvasse üliõpilaste raamatukogusse, mille uks lukku keerati. Siiagi tungis vastik hais, kuigi aknad avati. Väljast hoovas sisse jääkülma õhku, mis pani lõdisema. Kes koridoris politsei näppu puutus, võeti kinni ja saadeti hiljem kolmeks aastaks asumisele. Selle saatuse osaliseks said ka mõned eesti üliõpilased, nende hulgas tuntud pedagoog Hans Roos, kes saadeti Arhangelski kubermangu.

Streik vaibus iseenesest alles kevadeks, kui algas eksamite hooaeg. Üliõpilased olid näidanud oma revolutsioonilist meelsust mitte ainult Peterburis, vaid ka teistes linnades. Muidugi mitte Tartus, kus valitses buršivaim.

Lenin kirjutas tolleaegse üliõpilaste aktiivsuse puhul oma artiklis «Meeleavalduste algus»: «Vene rahvas ärkab uuele võitlusele, sammub vastu uuele revolutsioonile.»

Milliseks pühakuks aga Tolstoi ise mõnede silmis muutus, näitab kas või järgmine lugu. Mõni nädal pärast kirjaniku surma kanti Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi traditsioonilisel aastapeol Pavlova saalis ette üliõpilase A. Oina lühinäidend «Üliõpilane õpib». Näidati, kuidas seda õppimist üürikorteris vahetpidamata segatakse. Et oma tuba veidi meelepärasemaks teha, riputab üliõpilane magusa oleograafia asemele seinale Tolstoi näopildi. Perenaisele uus pilt ei meeldi. «Kes see suure habemega vanamees on?» küsib ta. Ainuüksi

sellest jätkus! Kuidas võib suurt vene kirjanikku nõnda mõnitada! «Peterburi Teatajas» ilmus sel puhul äge protest Ado Birgi (hiljem Eesti kodanliku vabariigi tuntud tegelane) sulest. Viimane oli, nagu teada, Riias vaimuliku seminari kasvandik olnud ja pühakuid kummardama õppinud. Nende puutumatute ritta asetas ta nüüd ka Tolstoi.

Mis kõik ei kordu! Olin minagi kord selle kirjaniku kohta artikli kirjutanud ja mõnda ta inimlikku joont maininud, mida Jasnaja Poljanas käies olin kuulnud ta tütre suust ja ka lugenud teiste mälestustest. Pole kaua aega tagasi, kui üks õpetatud kirjandusteadlane sellest kunagisest kirjutusest jällegi pühaduse mõnitust välja luges.

Mulle pole ükski geenius olnud niivõrd püha, et oleks mind pimestanud nägemast ta nõrkusi, koomilisi külgi või mõningate ta seisukohtade paikapidamatust. Kaks aastat enne Tolstoi surma olime ta sünnipäeva viiekuuekesi pühitsenud sel moel, et olime koolist ära jäänud, samal ajal referaate pidades ja isekeskis tema vaateid arutades. Meile oli ta siis eeskätt tsaari- ja kirikuvastase hoiaku kehastuseks, vastuvõtmatu aga oli tema kurjale mittevastupanu printsiip, tema maaküsimuse lahendamise viis, samuti ta kunstikäsitus.

Kuigi paljud Tolstoi poliitiliste vaadetega nõus polnud, leiti siiski õnnelikult üks tolstoilik loosung, mis neil veriste repressioonide aastail väga aktuaalne oli ja kõiki progressiivseid üliõpilasi ühiseks aktsiooniks liitis. See oli: maha surmanuhtlus!

Lehitsedes «Eesti üliõpilaste ja vilistlaste üleüldist nimekirja» (1915), tekib tunne, nagu kõnniksin mööda surnuaeda ja loeksin hauatahvleilt tuttavate nimesid. Paljud neist olid mulle siis head tuttavad või sõbrad, hiljem aga läksid meie teed niivõrd lahku, et teineteist enam ei teretanudki. Tänapäev on neist ainult mõned üksikud veel elus.

Kas võis keegi siis ette näha või umbkaudu aimatagi oma saatust? Et see või see saab kord ministriks, see professoriks, see riigipeaks, see kaitseliidu pealikuks, see sureb emigratsioonis, see sõjaväljal, see Siberis, see lastakse selja tagant maha, see kaob jäljetult, selle nime kannavad linnad ja tänavad, selle nime ei tohi suhu võttagi. Aeg pillutas nad kõik laiali, vastasleeridesse, kahele poole barrikaadi. Tol ajal aga istusid nad veel rahumeeli koos, arutasid ja vaidlesid vahel, pidasid ühiseid pidusid ja haudusid ühiseid üritusi.

Mainitud nimestikus on 800 nime ümber. Kui neile lisada veel need, kes ühel või teisel põhjusel sealt välja on jäänud, saame ehk tuhat täis. Nii palju oli siis 1914. a. kevadel, mil nimekiri koostatud, eesti üliõpilasi ja kõrgema kooli lõpetanuid.

Ent praegu, aastal 1967? Ainuüksi üliõpilaste arv Eestis ulatub üle 22 000! Vahe pole ainult kvantiteedis, ka huvialad on nihkunud. Siis olid esikohal humanitaarteadused, nüüd täppisteadused. Siis oli eesti insener või arhitekt harulduseks, nüüd saadavad kõrgemad koolid iga aasta välja kümned korrad rohkem insenertehnilisi tööjõude kui töötajaid humanitaaraladel.

Ja veel — üksiku üliõpilase erikaal tolle aja ühiskonnas oli hoopis suurem kui praegu, juba seetõttu, et neid oli vähe ja neilt oodati palju.

Peterburis õppis siis rohkem kui kolmandik kogu eesti üliõpilaskonnast. Üliõpilasseltsidest oli kõige suurem PEÜS (Peterburi Eesti Üliõpilaste Selts), sellele järgnes «Põhjala», siis põllumajandust õppivate üliõpilaste selts «Taim», Polütehnilise Instituudi üliõpilaste selts «Ilmarine». Neile tuli hiljem veel juurde «Põhjalast» poeginud korporatsioon «Rotalia».

Peterburi üliõpilasseltsidesse koondunud üliõpilased erinesid Tartu omadest, juba väliselt. Nad ei põlanud vene üliõpilaste tužurkat ega vormimütsi nagu tartlased, kelle maitset kõditasid saksalikud värvid ja kes värvimütside pärast lahinguid lõid. Neile olid tundmatud buršide kombed, õllejoomise tseremooniad, mensuurid, zweispänneritega kihutamised mööda tänavaid. PEÜS-i võeti vastu ka naisüliõpilasi, hiljem ka kunstija muusikaüliõpilasi.

Ametlikult polnud PEÜS-i olemaski, oli Peterburi Eesti Üliõpilaste Abiandmise Selts, nagu seisis kinnitatud põhikirjas, ja selle liikmeiks võisid olla ainult ülikooli lõpetanud isikud. Tegelikult oli asi aga ümberpöördult: vilistlased ei mänginud seltsi tegevuses nimetamisväärset osa, nad olid ainult varjusildiks, selts oli tervenisti üliõpilaste juhtida. Vahel saadi seadusest ka sel moel mööda hiilida, et öeldi, üliõpilaste selts on ülikooli poolt lubatud «Eesti zemljatšestvo».

Kui 1913. aastal «Põhjalas» pereheitmine toimus ja osa buršimeelseid seltsi liikmeid seltsist välja astus ning korporatsiooni «Rotalia» asutas, oli see valitsusele nii meelepärane samm, et kohe ametlikku kinnitust leidis. «Mis oleks, kui me oma PEÜS-i ka korporatsiooniks teeksime, oleksime kohe legaliseeritud,» naljatas kord üks üliõpilane. Oleks pidanud nägema seda meelepahatormi, mis see lõõpimisi ühel juhatuse või komisjoni koosolekul öeldud lause esile kutsus! Sõnad läksid nii tuliseks, et seltsi laekahoidja, kel naljasoon

ei puudunud, oma kassalaekaga kaenla all teise tuppa jooksis ja hüüdis: «Tulekahju! Tulekahju! Päästku ennast, kes saab!»

Küll katsuti vaigistada naisüliõpilast, kes peaaegu hüsteerikasse oli sattunud, aga raske oli teda uskuma panna, et kõik oli ju nali ja lõõpimine.

Vaen üliõpilaskorporatsioonide vastu polnud muidugi mitte välise vormi pärast, küsimus oli poliitilise tagapõhjaga. Põrkasid kokku kaks mentaliteeti, progressiivne ja reaktsiooniline. Suur osa «Üliõpilaslehe» kirjutustest oli tol ajal pühendatud korporatsioonide kaitsjate ja nende vastaste poleemikale.

PEÜS-i ruumid asusid Vassili saarel. Kaks tillukest tuba üürikorteris, millele suurte koosolekute või koosviibimiste korral juurde sai veel ühe toa — see oli kõik, siin ei saadud võistelda Tartu organisatsioonide ruumidega. Tuldi niisama tuttavatega kokku saama, ajalehti lugema, väikest raamatukogu kasutama, koosolekust osa võtma.

Et koosolekuid võisid pidada ainult seltsi legaalsed liikmed, s. o. vilistlased, tegelikult aga viibisid neil üliõpilased, siis tuli tavaliselt võimusid õlitada. Nad polnudki koosolekust huvitatud, vaid sellest, mis neile pihku pisteti. Nad tänasid, leidsid asjad korras olevat ja lahkusid.

Oli parajasti eesti keeleuuenduse põnevaim ajajärk ja J. Aaviku radikaalsed ettepanekud äratasid elavat huvi ka üliõpilaste hulgas, seda enam et Peterburi üliõpilaste keel kippus risustuma. Seltsi seinal rippus leht, kuhu märgiti palju aktuaalseid keeleküsimusi, mis hiljem omavahelistes vaidlustes ja arutlustes lahendamist leidsid. Ka ellukutsutud keemia oskussõnade väljatöötamise ringi koosolekuil tekkis elav huvi keele rikastamise ja puhtuse vastu. Oli küll kuulda, et Tartus töötab samasuguse oskussõnastiku kallal mingi üliõpilaste

ring, aga kontakti sellega polnud, nagu üldse vähe kokkupuuteid oli Tartu üliõpilaskonnaga. Nii valmisid peaaegu ühel ja samal ajal kaks keemiasõnastikku. Erinevused terminoloogias ei puudunud, aga suurt viga see ka ei teinud, et kahel pool korraga ühe ja sama asja kallal pead murti.

Hiljem asutati veel ringid füüsika, filosoofia ja juriidiliste oskussõnade väljatöötamiseks, kuid puhkenud sõja tõttu soikus nende tegevus. Mõnda aega tegutses elavalt saksa kirjanduse ring, kus arutati peamiselt kaasaegset luulet.

Üheks silmapaistvamaks sammuks PEÜS-i poolt tuleb pidada 1912/1913. a. ankeedi korraldamist kõigi eesti üliõpilaste vahel, mida kui seni ainsat seda laadi sotsioloogilist üritust võib kordaläinuks pidada.

Vastuseid üsna üksikasjalikule küsimuslehele tuli kokku neljasaja ümber, s. o. pooltelt üliõpilastelt kõigist linnadest, kus nad õppisid, välismaa kaasa arvatud. Küllalt iseloomulik oli see, et kõige loiumad vastama olid Tartu korporatsioonide liikmed (ainult 14% nende koosseisust). Väga suuri ja rabavaid avastusi see sotsioloogiline katse muidugi kaasa ei toonud, küll aga heitis valgust mõnelegi üliõpilaselu küljele. Kas või sellelegi, kui paljudel üliõpilastel nende endi arvates olid enamvähem väljakujunenud poliitilised vaated. Osutus, et selliseid üliõpilasi on kõige rohkem Peterburis (63,5%), seejärel Moskvas (60%), siis Tartus (42%), Riias (38%), välismaal õppivate üliõpilaste hulgas aga kõige vähem (23,8%). Küllaltki tähelepanuväärsed arvud! Samas võib aga küsida, mida tuleb mõista «väljakujunenud vaadete» all. Nähtavasti siiski vähemalt huvi poliitiliste küsimuste vastu.

Ent kas võib väljakujunenud marksistiks pidada seda üliõpilast, kes siiralt kaebas, et ta ei saa head koduõpetajakohta vastu võtta, sest talle pakutakse nii kõrget

palka, et ta peaks oma poliitilisi tõekspidamisi muutma, sõltuvad ju vaated majanduslikust olukorrast?

Millised olid üliõpilaste lemmikautorid? Eesti kirjanikke nimetati vähe (Bornhöhe, Vilde). Kordusid nimed, nagu Dostojevski, Tolstoi, Andrejev, Kuprin, Maupassant, Maeterlinck, Hauptmann, Hamsun jt. (Viimane figureeris ühes vastuses Knut Kampsunina!)

Kui palju kulutate aastas raamatute ostmiseks? Oli neid, kes selleks kopikatki välja ei andnud, kuid oli ka suuri raamatuarmastajaid. Üks neist vastas, et ostab raamatuid kuni saja rubla eest aastas. Seda ei tahetud kuidagi uskuda, sest selle üliõpilase sissetulekuks oli märgitud 450 rubla. Kuid vastaja ei valetanud, tundsin teda isiklikult.

SILUETTE

PEÜS sai mulle teiseks koduks, klubiks, kus teiste üliõpilastega tihti kokku puutusin. Ühega said sõbraks, teisega jäid ainult teretuttavaks. Et seal ka naisperet käis, siis on loomulik, et tekkida võisid intiimsematki laadi suhted, mis mõnelgi korral abieluga lõppesid.

PEÜS-i tunti vasakpoolse organisatsioonina. Oli tunda veel Jaan Anveldi ja Viktor Kingissepa mõju, kellest teati, et nad on ühenduses põrandaaluste jõududega. Nägin neid võrdlemisi harva. Esimene oli enne minu ülikooli astumist PEÜS-is tegev olnud, nüüd töötas ta Narvas «Kiire» toimetuses, kust vahetevahel ka pealinnas ja meie seltsis käis.

V. Kingissepp oli meil sagedamaks külaliseks. Mäletan üht tema esinemist, kus ta tuliselt soovitas üliõpilaspeost saadud sissetulek määrata toetuseks «Kiirele». Ta oli terav ja teravmeelne, alati löögivalmis, oma irooniaga võis ta valusalt kõrvetada.

Aja jooksul kujunes selts siiski peamiselt vähemlaste ja tööerakondlaste taimelavaks kodanliku vabariigi jaoks. Suurem osa sotside pärastisi juhte võrsus just siit.

PEÜS-i konservatiivsem element oli sealt juba aasta eest lahkunud ja «Põhjala» asutanud. Selle liikmeks astus ka mu koolivend J. Uluots, seesama, kellest ma juba varem olen kirjutanud. Kuid «Põhjalagi» polnud tema jaoks küllalt konservatiivne, sest veidi aega hiljem asutas ta meele- ja meelsuspärasema «Rotalia». Kitsamas ringis sai ta endale nimeks Magnus (Suur) — mitte et ta kasvult suur oleks olnud, vaid sellepärast, et ta ilmest võis välja lugeda tulevase suuruse iha.

Vaieldes ei kuulanud ta teise argumente, vaid arendas oma seisukohta üleoleva muigega edasi, olles veendunud selle õigsuses või vähemalt nõnda näidates. Kus sai, haaras ta vastuvaidlejal sõnasabast kohe kinni, keerutas seda suure mõnuga, unustades vaidluse tuuma ja tundes rõõmu oma retoorika üle.

Kord kulus meil pikk jalutuskäik mööda Vassili saart kuni mereni ja tagasi ainult vaidluseks selle üle, kas sõnad «rahvas» ja «rahu» on ühest tüvest või mitte. Olime mõlemad võhikud soome-ugri keeleteaduses, tema oli siiski surmkindel nende ühises päritolus, mina pidasin seda hüpoteesiks, mida tuleb alles keeleajalooliselt põhjendada.

Üks vaidlus kestis tema korteris õhtust varavalgeni. Jutt oli korporatsiooni asutamisest, mida ta tol korral haudus ja mille mõtet ta jonnakalt kaitses. Ses sõnasõjas oli mul abiks hiljuti Peterburi õppima tulnud Oidermann, keda me omavahel nimetasime miskipärast Oleariuseks. Ta mahlakad kõnekäänud olid risti vastandiks Magnuse kuivale retoorikale. Ses sõnalahingus ei hoolitud kõvematest hoopidestki, kuid need ei löönud korporatsioonide kaitsjat sadulast. Vahel tekkis tunne, et nüüd ta harjutab tulevase advokaadina

kaitsekõnet. Advokaati tast siiski ei saanud, küll aga professor ja eesti kodanluse üks talasid.

Uluots luges innukalt «Novoje Vremjat» ja kiitis selle purutagurliku ajalehe juhtkirju. Ta teaduslikud huvid piirdusid jurisprudentsiga. Prantsuse eraomanduse uurimise kallal istus ta kogu suve, muud midagi kuulmata ja nägemata. Kui teda sügisel nägin, oli ta surnukahvatu, sest peale pineva stuudiumi oli ta pidanud samal ajal läbi elama mitut laadi tragöödiaid. Et ta töö edeneda ei tahtnud, oli ta meeleheite silmapilgul oma pabereid põletama hakanud, korter oli suitsu täis tulnud, alarmeeritud juba tuletõrjet. Seepeale meelelahutust otsides oli ta sattunud kergemeelsele teele kõigi pahade tagajärgedega. Ja just siis tulnud tema juurde ta kevadine tüdruk, ukrainlanna, nõudnud kohest abiellumist, ähvardanud muidu ennast Neevasse visata, sest ta olevat rase. Ma ei tea, mil määral Magnus sel korral oma retoorikat käiku laskis, kuid tüdrukust lahti ta sai. Rasedus oli osutunud väljamõelduks, tüsedus kleidi alla peidetud padjaks.

Need lüüasaamistega ekskursid ellu lükkasid teda tagasi raamatute maailma. Mis mujal sünnib, ei läinud talle korda. Hiljem, Veebruarirevolutsiooni päevil ülikooli juures stipendiaadina töötades polnud ta nädalate viisi kodust välja saanud. Kord tänavale sattudes näinud ta, et rahvahulk politseijaoskonda piirab ja selle pabereid põletab. Jumaluke, mis lahti on? Arhiivid tuleroaks? On nad hulluks läinud või mis? Miks neid ei takistata? Mis saab nõnda õiguslikust korrast? Tuleb ju anarhia! Ta läinud põletamist takistama, aga sõimatud läbi ja aetud minema.

Noore üliõpilasena oli Oidermann üsna omapärane kuju. Vahel võis ta olla sünge ja sõnatu, sealsamas aga robustne ja elav. Mulle oli arusaamatu, miks ta oma õppeaineks valis vanad keeled, oli ta ju kõike muud kui

raamatukoi à la Uluots: maamehelik, impulsiivne, rohmakas. Äärmused puutusid temas kokku. Ta võis vihaselt vanduda, samas aga naiivsuseni hell olla, kuigi seda hellust ja sentimentaalsust ise maapõhja saatis, nagu ka mugavust ja mõnusust ning muidki nõrkusi. Esimesel talvel ta palitut ei kandnud: ainult peen linnasaks kardab külma, tema aga on lapsepõlves küllalt paljajalu lumes jooksnud.

Kuid uljus uljuseks: ühel päeval, kui ta korterisse astusin, lamas ta voodis kõrges palavikus. Aspiriini lükkas ta põlastavalt tagasi: pole ta rohtusid kunagi tarvitanud, need on peenema kondiga inimeste jaoks, organism peab haigusest ise jagu saama. Õhukese vaheseina taga üürgas grammofon. «Sellepärast, et ma nende tülitsemist ei kuuleks.» Enne minu tulekut oli ta üles tõusnud ja mehe üle ukse välja visanud. «Oli lakku täis ja peksis armetult naist. Ei kannatanud seda kisa välja. Sellest, näe, olengi veel märg.»

Ta keldrikorrusel oli rõske. Seina ääres seisid püsti hiiglakaustalised atlased, hollandi gobeläänide mustrikogud. Jälle vastuolu: maamehelik natuur ja aristokraatlikud gobeläänid! Pealegi ei saavat ta peenest kunstist mõhkugi aru. Kord Ermitaažis hollandi ja flaami maalide ees seistes arutas ta, mis nende kõrgete isandate ja emandate rüüškraede pesemine ja triikimine võiks maksma minna. «Küllap oma rubla ikka ära, sest juba paljas krae triikimine maksab praegu kaheksa kopikat.»

Aga võta kinni, see võis olla ka niisama lõõpimine, mille peale ta meister oli.

Peenus ja peenutsemine ajas ta turri. Irvitas nende üle, kes naiste vastu õrnust näitasid. Kuni ühel päeval ise oli ühesse ja ainsasse kinni jäänud. Siis ei tundnud teda enam ära. Püüdis kõigest jõust oma tundeid teiste ja ka iseenda eest varjata. Oli tänaval üleannetu, kallistas laternaposti, jooksis teistest kaugele ette, tahtis

voorimehe troskat ümber lükata, tõukas inimesi, vabandas siis nende ees mütsi peast võttes ja maani kummardades. Et ennast oma põhimõtete reetmise eest karistada, läks ta kevadel Peterburist jalgsi Pärnusse.

Kui puhkes maailmasõda, astus ta vabatahtlikuna ratsaväkke. Kuid ka sõda ja hiljem revolutsioon ei hävitanud tas armuvalu. Jäi truuks oma väljavalitule ka siis, kui see teisega abiellus.

Olearius ja Magnus olid kaks antipoodi ja ülikoolipõlves jäidki nad teineteisest kaugele, kuid klassihuvid osutusid tugevamaks kui vastandloomused: mõlemad olid hiljem sõbralikult kõrvuti põllumeestekogusid ja isamaaliitu juhtimas, mõlemaist said fašistliku diktatuuri ninamehed.

Samast Sauga vallast ja põllumeeste perest pärines ka J. H o l b e r g, see Pärnu gümnaasiumi kasvandik, keda hüüti Kolu Juhaniks ja kes mõni aasta hiljem Peterburi ilmus. Ta oli siin sõjaväekoolis. Ka tema oli läbi ja läbi maameheliku olemisega, ainult et tema suus muutus rammus kõneviis hoopis rasvaseks. Vana tuttavana käis ta paaril korral ka mind vaatamas. Lühikest kasvu, väikese ümmarguse näoga, katsus ta ennast maksma panna nii kõva häälega, et läbi seinte teistesse tubadesse kostis. Ka sõjakoolis sissedresseeritud paraadmarssi demonstreeris ta nii hoogsalt, et mu toa logisevad parketilauakesed tantsu lõid.

Kui ta lahkunud oli, küsis konservatooriumis viiulit õppiv tütarlaps kõrvaltoast, kas see junkur on viiulikunstnik. Ta kuulnud läbi seina ikka Sitt* ja Bach. Seda küll, vastasin, aga see teine polnud Bach, vaid umbes samakõlaline eesti helilooja.

Sellest «viiulikunstnikust», nagu ta elavast eeskujust Oleariusestki, sai hiljem põllumeestekogude tegelinski ja muidugi ka minister.

* Tšehhi helilooja, kirjutanud peamiselt viiulile.

PEÜS-i kirjust seltskonnast võrsus rida sotside liidreid. Mingit poliitilist aktiivsust nad tol ajal küll ei näidanud, teati ainult, et nad on õigeusklikud «marksistid». Nende kirjutustel, niipalju kui neid kuskil ilmus, polnud küll kuigi palju sotsialismilõhna juures, rääkimata revolutsioonilisusest, kuid teiste vastu olid nad sallimatud, andes mõista, et nad on ainuõigel teel.

Nende peamehe A. R e i sulest ilmus kogumikus «Ääsi tules» II pikk artikkel Vene reaktsiooni üle, kuid see polnud mingi võitlev sõnavõtt, vaid pigem süütu targutus.

Oma esinemistes püüdis ta olla hästi loogiline, kuid jättis kuiva ja igava mulje. Armastas Saltõkov-Štšedrini ja Heinet, viimast katsus tõlkidagi, kuid ta enda iroonial puudus teravus ja V. Kingissepaga ta sel alal ei suutnud võistelda. Ta eesti kõnekeel kubises venekeelseist sõnadest.

Pidasin teda tol korral väga pahempoolseks tegelaseks, kel on ei tea milliste põrandaaluste jõududega salasidemed, millest hoidutakse rääkimast. Kui aga nüüd tema hilisemat elukäiku ja tegevust arvestada, siis oli mu tolleaegne aimus ekslik. Ta hoiaku põhijooned olid siis juba eos: kommunismi ja revolutsiooni vihkamine, tung kodanlusega koos töötada ja selles oma osa mängida. Üliõpilaspõlves võis tal ju veidi radikaalsusehõngu juures olla, kuid nüüd ta paguluses kirjutatud mälestuste lugemisel paljastub kogu ta olemus: oma elu läbi oli ta olnud kodanlikum kui kodanlus ise.

Sotside kilda kuulus ka igal pool agarust näitav A. O i n a s, «Faust», see kitsaste huultega, heleblondide juuste ja kulmudega impulsiivne noormees, kes pidas end suureks asjatundjaks mitte ainult oma erialal, vaid ka mujal, olgu filosoofias, poliitikas, kirjanduses või kunstis. Ta pidi teadma ka ühe seltsimehe vahekorda teise seltsimehega, seda laitma või kiitma, samuti õpe-

tama või hoiatama. Kõigisse maailma asjadesse suhtus ta kriitiliselt, kinnitades oma vastuvaieldamatust kiire seisukohavõtuga ja väikese naeratusega.

Võtsin tol perioodil vaimustuse ja imetlusega vastu kõik, mida kunstimeistrid pakkusid. Faust sellist andumist kunstile ei sallinud, ta nõudis ennekõike kriitilist hoiakut. Vahel olin hämmelduses ta seisukohast. Nii näiteks tulles temaga koos Moskva Kunstiteatri külaskäiguetenduselt, olin kõrgendatud meeleolus äsjasest kunstielamusest. Tema mitte. Ta püüdis mulle selgeks teha, kui vilets oli Roerichi lavakujundus, kui ilmetu Peer Gynt, kui nõrk Solveigi kuju. Kunsti andunult nautida võivat ainult naiivikud. Andumus üldse olevat arenematuse tunnus. Trammis tekkis jutt Nööbivalajast ja nööbivalamisest. Tema ei laskvat ennast juba valada, ta ise olevat Nööbivalaja. Soovitas mulle sedasama. Vihjas mu romantilistele elamustele, mis tõendavat mu liiga kerget sulamise astet. Olin muidugi puudutatud, vaidlesin vastu, leides, et kunst nõuab kaasaelamist, andumist, sulamist, kunst pole loodud kriitikute jaoks. Ma ei eitanud kriitilist suhtumist kunstisse ja muudessegi asjadesse, ainult see tulgu pärast, kui kunstiobjekt on tervikuna, reservatsioonideta meisse vastu võetud.

Trammivagun oli tühi, olime jõudnud lõppjaama. Tuli tagasisõidupilet võtta.

Faustil ei puudunud oma Margarete. Selle nimi oli Alma. Alma Ostral oli seljataga revolutsiooniline minevik ja ta võis kaua jutustada oma väljasaatmisest Siberisse, sealt põgenemisest ja muudest seiklustest. Ta õppis matemaatikat ja filosoofiat, armastas käia teatrites ja kunstinäitustel ning nagu Faustki targalt, s. o. arvustavalt, kõige nähtu üle rääkida, siiski vähem blaseerunult kui too. Ka tema eelistas kunstinaudingule kunsti kritiseerimist. Kui ma Isadora Duncani tantsu nähes oma peopesad tuliseks plaksutasin, leidis tema, et

see tantsijanna ei tunne elementaarset rütmikatki, astudes taktidest taktitult üle, kõnelemata muust. Ta ise käis rütmilise tantsu kursustel, kus valitsesid Dalcroze'i sootu teised printsiibid kui Duncani plastilises tantsus. Kas ta liigutused neil kursustel käimisest ka nõtkemaks või rütmilisemaks kujunesid, oli raske öelda.

Nagu öeldud, ei tunnustanud temagi jäägitut andumist millelegi või kellelegi. Mäletan, millise naeratava üleolekuga ta lehitses Ricarda Huchi luuletusi, mis olid tervenisti pühendatud naiselikule andumusele.

Temast lahutamatu oli tema sõbratar H e l m i M a n k i n, kes samuti õppis matemaatikat ja kelle vaated, maitsed ning hinnangud täielikult tema omadega ühte langesid, kuigi mõlemad olid risti vastupidise loomuga. Üks tugeva kondiga ja raudsete närvidega, teine habras ja haiglane. Kui üks seisis mõlema jalaga maa peal, siis teine oli hingelt juuretu, kes ei leidnud kuskilt kindlust ega rahu. Elu oli teda kareda käega kohelnud. Juba kodus oli tal vanematega arusaamatusi olnud, pansionis oli ta kannatanud alaväärsustunde all, sest teised olid talle alatasa ette heitnud ta halba profiili, ta kaharaid, tõrksaid juukseid, ta silmade värvi. Ta oli sattunud pealinna kahtlasesse seltskonda, kodusse, kus perenaine püüdis teda tõugata sfääridesse, kust pole tagasipääsu, kus teda uimastati vahuveiniga ja sõidutati lihhatšidega. Suurte pingutustega oli ta ennast vabastanud sellest keskkonnast, aga närvid olid läbi. Ta nägi pärast seda vahel hallutsinatsioone. Kord viirastusid talle verised pead — reministsentsid Viljandis 1905. aastal toimunud mahalaskmistest, kord mantlit selga ajades tundis ta, et keegi teda aitab, kuigi kedagi lähedal polnud. Üle õla pilku heites nägi ta itsitavat sarvikut ennast, kes sabaga mõnusalt vastu põrandat peksis. Kabuhirmus tormas ta välja, vanakuri ikka kannul, kuni meelemärkuseta lumehange langes.

Nüüd oli ta juba tervem. Sageli lamas ta voodis ja kurjad keeled ei jätnud torkamata, et ta voodis arvab enese ilusama olevat. Ta pisikeses toas seitsmendal korrusel võis alati eest leida üliõpilasi, kes ta eest hoolitsesid. Kes jooksis apteeki peavalupulbrit tooma, kes tuli teatripiletiga, kes tõi kaasa valge sireli lõhnaõli, mida ta armastas, kes soneti valgest sirelist. Teinekord aga oli see tema, kes oma sõpradele teatri- või kontserdipiletid muretses. Ta käis sageli kontsertidel ja kinnitas, et ta muusikat armastab, aga ise viisi ei pidanud ja muusikast rohkem nägi kui kuulis, öeldes, et siin näeb ta sügistaevast ja pilvi, seal langevaid lehti ja oja sammaldunud kivide vahel jne.

Ühel ilusal päeval teatas ta, et abiellub. See tuli kõigile kui välk selgest taevast. Kellega siis? See oli veelgi üllatavam, sest seda meest oli harva nähtud seal seitsmendal korrusel. Nüüd töötas ta Tartus mingi ajalehe toimetuses. Kõik arvasid, et kui selle neiu abiellumisest kunagi juttu võib olla, siis on siin ainsaks pretendendiks ta truu paaž Oidermann, kes oma tunnete vastu niisuguse ägedusega võitles, et sellega ennast reetis. Lõõgist toibunud, tuletas see mees meelde neiu sünnipäeva, kus tal südames esmakordselt mingi paha aimus vingerdama hakanud. Sel õhtul oli koos palju õnnitlejaid, ja et tuba tibatilluke oli, vastastuba üle koridori aga juhtumisi tühi, siis viibisid külalised seal, süües võileibu, keetes priimusel teed ja isegi mannaputru. Soolast sai neiu toast. Seal istus haigevoodi ees kogu aeg liikumatult ja vaikides sünnipäevalapsele näkku vaatav armunu, keda keegi segada ei tihanud. Hiljem seletas ta ise:

«Mõtlesin, miks sel suurel L-il süda nii vesine on, iga natukese aja järel tuli ta teisest toast kilu otsima.»

Olgu siin lisatud, et pikkade aastate järel see truu

paaž siiski abielumehelt viimaks selle ära võttis, keda oli ihaldanud.

Marta (Maarda) Lepp-Kirschbaum-Utuste (kirjanduses Sophia Vardi) õppis Fröbeli kursustel pedagoogikat. Juba koolipõlves olin temast kuulnud kui revolutsionäärist, kes mitmel pool, ka Pärnus, oli käinud agiteerimas, Tallinnas Uue turu demonstratsioonil mitu kuulihaava saanud, Siberisse asumisele saadetud ja sealt põgenenud, hiljem areteeritud ja uuesti Siberisse asumisele saadetud, sealt teistkordselt põgenenud, Soomes ja mujal varjunimede all elanud.

Kuid nüüdsest sentimentaalsest ja pisut edvistavast daamist, kes kandis pea ümber keeratud punakat patsi, oli raske uskuda, et tema'p oligi see sangarlik revolutsionäär, kes oma kõnedega rahvast võis sütitada. Ta abiellus Mäeinstituudis õppiva üliõpilasega, kes oli natuke naljakas oma blondi kikkhabemega, oma kentsaka jutuga, naljalauludega ja muude ootamatustega. Nii võis ta ühe jutiga ette laduda sadakonna kõrtsi nimed ja nende vahekaugused üksteisest Võrumaalt üle Mulgimaa kuni Tallinnani välja. Või jälle kaitses ta tuliseltveenvalt, kõiki argumente ette tuues, et G. Lurich on geenius.

Mõlemad kaldusid magusasse rahvusromantikasse ja polnud imestada, kui nad hiljem Tallinnas eesti rahvale välja mõtlesid taara usu, mille kogudusse ka mõned näitlejad kuulusid. Maarda Utuste hakkas tolles värskelt küpsetatud koguduses selle usu naispreestrit mängima.

Tahaksin siin veel meenutada üht naisüliõpilast, kelle omapäraselt karakterilt ma hiljem mõningaid jooni laenasin ühe oma novelli jaoks. Nimetasin teda pühaks umbrohuks. Pahandus ei jäänud tulemata. Saan aru, et elusolevaid inimesi ei tohi kirjandusteostesse tassida, aga selline kiusatus on vist igal kirjanikul, sest kust

peaks ta oma kujusid võtma kui mitte elust, mis veel seda ei tähenda, et fantaasia peaks vaikima. Võib-olla lepiks prototüüp meeleldi sellega, kui teda ainult õilsast küljest vaadeldakse, aga siis heidaksid kriitikud ette, et kirjanik lakeerib elu.

Selle noore neiu juures ei saanud aru, kuivõrd ta naiivsus on petlik, kuivõrd ehtne. Ta arglikkus liigutustes oli seotud irooniamuigega silmakurus («ei tea, kas tohib?»). Pidas end liigseks inimeseks siin maailmas. Ta õppis kursustel kirjandust ja keeli, aga mis edasi? Tulevik paistis tröödstituna. Temast saab arvatavasti kuskil mahajäänud kolkas keelte õpetaja, kelle vastu keegi huvi ei tunne, sest keda veetleks veel see öökulli näoga vanatüdruk, kes on juba üle kahekümne aasta vana. Imelik küll, aga paljud üliõpilased vaatasid tulevikku läbi mustade prillide. Meenub üks pessimistlik jurist, kes alatasa armastas käega lüüa, kui tulevasest tööst juttu tuli. Mis tast saab? Kuskil Venemaa kolkas tšinovnik teiste samataoliste hulgas, seal ta hakkab jooma, kaarte mängima, kuni oma elu on maha mänginud.

Neiul oli teadmisi ja huvi kirjanduse, kunsti, muusika ja teatri vastu. Ta ise oli kuidagi teatraalne, olgu teadlikult või mitte. Armastas iseäratseda, poseerida, venitada lauselõppu laulvaks, kirjutada kirju rohelise tindiga. («Istun praegu lahtises kummutisahtlis ja kirjutan.»)

Olin harjunud klaveril noote aegapidi dešifreerima, helide käike jälgides ja nautides, lugema noote, nagu loetakse raamatut, mitte aga üht ja sama tükki harjutama, et seda lihvitult ette kanda. Tema aga oli klaverit süstemaatiliselt õppinud. Olin «lugenud» Griegi klaverisonaati (Grieg oli tol ajal lemmikheliloojaid), mõnda kohta selles abitult veerinud, kuigi juba oli kujunenud ettekujutus ideaalsest interpreteerimisest. Tema aga istus klaveri taha ja tuttavad noodid, mida

olin aegapidi, peaaegu koraaliliselt mänginud, kõlasid nüüd kindlarütmiliselt, temperamendikalt ja mulje oli hoopis teistsugune, kui olin ette kujutanud. Teadsin ennegi, mis tähendab interpretatsioon, nüüd aga t u n d s i n seda, nagu oleksin selle saladuse esmakordselt avastanud. See oli konkreetne kogemusmoment, mis tänini meelde on jäänud. Just niisama nagu mulle «Krivoje zerkalo» nimelises teatris ühe ja sellesama tekstilehekülje nelja laadi lavastust nähes, millel üksteisega kõige vähemat ühist polnud, konkreetselt selgeks sai, mis tohutu tähtsus on lavastuslikul tõlgitsusel.

Niisuguseid haruldase selguse välgatusi asjadest, mis varem juba selged pidid olema, on hiljemgi juhtunud. Nii kas või joonestusgeomeetria valdkonnas.

Selle tütarlapse tulevane mees A. A n d e r k o p p oli kõige nooblima välimusega teiste üliõpilaste hulgas. Ta kandis viimase moe järgi ülikonda, lipsu ja kaabut. Tallinnast oli ta kaasa toonud operetiharrastuse ja Sälliku austuse kuni selle näitleja matkimiseni. Kergelt oma lühinägelikke silmi vidutades rääkis ta kiiresti ja lühidalt, tegi rohkem vahemärkusi, kui pidevalt vestles, hoolitsedes alati enese väärikuse eest. Kitsamas ringis jutustas ta kiiresti mõne lühianekdoodi või heitis vahel naljagi, kuid üldiselt jäi ta siiski kinniseks. Erinevalt teistest oli ta huvitatud ka spordist. Juba siis võis kogu ta olemisest ja käitumisest ennustada, et tast kujuneb välja kodanluse truu teener. Tema'p see oli hiljem Pätsi režiimi põhialuste väljatöötaja.

P e e t e r T r e i b e r g (Tarvel), kes pealinna tuli ajalugu tudeerima, oli sõbraliku olemisega, jutukas, alati heatujuline, ühesõnaga tore seltsimees, kelle seltsis hea oli viibida. PEÜS-is juhatas ta sageli koosolekuid ja armastas ka ise arukalt sõna võtta kõige mitmekesisemates küsimustes, sest ühelgi alal ei puudunud tal teadmisi. Pole ime, et ta hiljem oli «Eesti Entsüklo-

peedia» üks aktiivsemaid kaastöötajaid. Nagu ajaloolasele vajalik, omas ta suurepärast mälu üksikasjades. Ta ajju oli tohutul arvul salvestatud aastaarvusid, ajalooliste sündmuste detaile, siit ja sealt nopitud tsitaate. Ta võis peast ette lugeda ükskõik kui palju kreeka või ladina heksameetreid. «Fausti» päheõppimine ei teinud talle kuigi suurt vaeva. Ta kuulus nende üliõpilaste hulka, kes käisid teatris, kunstinäitustel, kinoõhtutel. Ka «Ritsikate» ringist võttis ta osa. Polnud ootamatu, kui ta Tartu Ülikooli professorina aktiivselt osa võttis kõigist kultuurilistest üritustest. Ta suri represseerituna.

On inimesi, kelle vastu kohe esimesest silmapilgust peale sümpaatiat ja kodusust tunned, ning teisi, kellest instinktiivselt tahaksid eemal olla, kelle lahkest näost võid välja lugeda, et see on petlik viisakus ja et pead ettevaatlik olema, sest ta võib sind hammustada.

Olin Avalikus Raamatukogus parajasti mingit raamatut lugeda võtmas, kui mu juurde astus keegi noormees, patakas eesti ajalehti kaenla all.

«Semper?» küsis ta ja tutvustas ka ennast: «L a a m a n. Mida te seal loete?»

Ta ootamatu uudishimuga seltsis naeratus, milles üleolu-varjund tundus enesekaitsena. Võib-olla oli see mu ettekujutus. Kuid hiljemgi märkasin ta näos neidsamu jooni ja mul oli tema seltsis ikka kuidagi ebamugav olla. Pärast nägin, et see üleolev muie tekib tal näkku kas teistega vesteldes või teiste üle rääkides. Ta oli pärit Krimmist, kuid ta keeles oli Kirde-Eesti murde elemente.

Võib-olla tekitasin ka mina temas ebamugavustunnet ja ta võis minugi näost välja lugeda mingit vastumeelsuse helki. Hiljem ajakirjanikuna ei jätnud ta minu loomingust või tegevusest kirjutades kordagi kahjurõõmsalt mainimata, et olen punane, pahempoolne

esseer või peaaegu enamlane. Ta ajakirjanikusulg oli kogu aeg sihitud Nõukogude Liidu ja enamluse vastu. Seda imelikum, et ta 1941. aastal, kui ta oma jalgealuse tundis kõikuma hakkavat, äkki Kunstide Valitsusse minu jutule ilmus ja minult kaasabi palus, et ta lähetuse saaks Võrumaale, kus ta propagandistina võiks kõnesid pidama hakata nõukogude kirjanduse ja kunsti poliitikast ning probleemidest! Ei uskunud oma silmi ega kõrvu. Ei, ei, ta olevat täiesti kursis Lenini teooriaga kunsti ja kirjanduse alal ning võivat selle selgitamisega rahvale kasulik olla...

Seekord oli ta näost kadunud üleolumuie ja maad andnud alandlikkusele. Tekkis jällegi ebamugavustunne, koguni piinlikkus sellest ootamatust kössivajumisest.

ESIMESI KOKKUPUUTEID EESTI KIRJANIKEGA

Olin miskipärast tähelepanu äratanud nooreestlaste ringkonnas ja ühel päeval — oli oktoober 1912 — sain kutse sõita Tartusse esinema nende poolt korraldataval kõnekoosolekul. Mis siis ikka. Tartu oli mulle tundmatu linn, lapsepõlves seal käies ei saanud ma sellest mingit ülevaadet. Olin parajasti lõpetanud pikema artikli lüürika ja kaasaja üle, arvasin, et kõlbab vahest lühendatud kujul ettekandeks.

Jõudsin Tartusse just koosoleku algul, otsisin üles «Vanemuise» teatri ja astusin saali. Ühtki inimest ma seal ei tundnud. Küllap see, kes parajasti kõnetooli ruttas koosolekut avama, oli Gustav Suits, kelle näopilti olin varem näinud. Ta ütles, et kavva võetud ettekandeist jääb minu oma ära, sest arvatavasti on mul takistusi olnud siiasõiduks. Tõusin üles ja õiendasin ta teadet. Olen kohal ja valmis esinema. Sealsamas tutvu-

sin temaga ja ka B. L i n d e g a, kellega olin kirjavahetuses olnud ja kes oli õhtu tegelik korraldaja.

Mu kõne oli üpris tumeda sisuga ja sõnastuselt raskepärane — olin alles noorukieas, kui selgus, lühidus ja lihtsus tunduvad labastena ja kus ennast arvad keskmisest kuulajast pea jagu kõrgemal olevat, kuid vastu ootust võeti mu ettekanne hästi vastu. Olin vist Tartu publikule uudisnumbriks.

Peatuspaigaks sain «Noor-Eesti» ruumid Rüütli tänavas. Kahes suuremas toas oli parajasti kunstinäitus, kolmas, tagumine tuba riiulite, diivani ja paberikuhjadega oli minu kasutada.

Õhtul üksi jäädes hakkasin väljapandud teoseid üksikult silmitsema. Eesti kunsti nägin esmakordselt. Ihmjas laevalguses joonistusi ja maale vaadeldes tundsin, nagu viibiksin mingis viirastuslikus ümbruses. E. Obermanni alasti naine saatanaga, tänavastseen veiderdajatega, paksud, punsunud näoga daamid, lotendavate rindadega põlvini laskunud Susanna, rõvedavõitu «Moraali geenius» ja muud joonistused juhtisid mind üsna deemonlikku seltskonda. Painavalt jälitas mind K. Mäe kabareetantsijanna rohelistes, sinistes ja punastes värvilaikudes. Ta istus üksi diivaninurgas, ülipikad roosad sõrmed valmis kõrri kargama. Kui ma tagasi oma tuppa taandusin, oleks ta nagu pildist välja astunud ja kolaks seal kõrvalruumis ringi. Kuid mitte ainult tema, ka teised küünilised, perverssed kujud olid seal ellu ärganud ja pillerkaaritasid omaette. Keerasin vaheukse lukku.

Kes saaks rahulikult magama jääda, kui kõrvaltoas poolpimedas või koguni kottpimedas tunneb sääraseid lõustu ringi liikuvat. Und ei tulnud. Diivani kõrval oli suur pesukorv, ääreni täis käsikirju. Neid oli laiali ka laual ja riiulitel. Viibisin nüüd teistsuguste vaimusünnitiste keskel.

Jaan Oks jätkas kõrvaltubade meeleolu. Kümned tundmatud autorid tüütasid varsti oma värsivalangute ja proosakatkenditega. Otsisin asjata mõnda omaenda hüljatud värsivärdjat. Siis aga leidsin tuttava Pärnu päevilt: Peeter Pedaja. Ei teadnud, et see noormees ka kirjutab, arvasin, et ta ajalehtedele ainult joonistab.

Sorimine käsikirjade lademes kestis kaugelt üle poole öö. Ärkasin pimedas kolistamise peale. Ei, õhtused fantoomid need polnud. Oli koristaja.

Kunstinäitust päeval uuesti vaadeldes ei tundnud enam mingit viirastuslikkust. Pildid rippusid seinal vait ja vagusi.

Hommikul kohtusin sealsamas Gustav Suitsuga. Oli väikest kasvu ja kuidagi kohmetu. Ta korrapäraste joontega kaunist näost ei kadunud läbitungiv pilk ja naeratav ilme, milles tundsin suure meistri ja autoriteedi heatahtlikkust noore algaja vastu.

Meie vestlus algas ilusate komplimentidega tema poolt, sellele järgnes varsti viisakas, aga üsna kibe kriitika mu hiljuti «Noor-Eesti» albumi jaoks saadetud luuletuste kohta. Nende teadlikult valitud raske vorm tegevat nad jäigaks. Miks kardan ma sundimatust ja vahenditust? Pingutamata värsivoolamine annab ju paremaid tagajärgi.

Ta sõnad langesid väga sügavale, seda enam et hästilihvitud vorm, mida olin endamisi ideaaliks pidanud, ei väärinud tema silmis suurt midagi, kuigi tas endas nägin oivalist värsimeistrit.

Mäletan selgesti, kuidas me seisime teineteise vastas K. Mäe kabareetantsijanna vahetus läheduses, kes meie juttu ükskõikselt pealt kuulas, ja kuidas seal mulle tarka õpetust jagati luuleloomingust, mille kõrval mu pikad ja keerulised mõtted eelmise õhtu kõnest paistsid elukaugete ja tühiste targutustena.

Siitpeale jäi mus püsima aukartus G. Suitsu vastu ka hilisematel aegadel, mil me juba üsna koduselt kokku puutusime ja mil ta enda luules hakkas valitsema selline vormiprimaat, et see ta värsside sisu vahel päris mõistatuseks muutis, käies risti vastu ta endistele seisukohtadele.

Järgmisel päeval toimus Eesti Üliõpilaste Seltsi ruumides nooreestlaste kirjandusõhtu, kuhu pääses kutsetega. Sisseminek maksis viiskümmend kopikat, mille eest puhvet oli prii. Saal oli rahvast puupüsti täis.

Esimesena astus poodiumile A i n o K a l l a s, et ette kanda oma trükis veel avaldamata «Bernhard Riivest». Autori suursugune ja kaunis välimus, väärikas esinemine, selge diktsioon väikese soome aktsendiga mõjusid kaasa, et see heroilise sisuga novell kõiki sütitas. Vaatasin selle võluva daami poole kahekümneaastase nooruki aukartuse, imetluse ja, mis salata, tugeva kiindumustundega.

Nägin sealsamas ka ta meest ja imestasin, kuidas nii peenel ja, nagu paistis, nii õilsal naisel võib eluseltsiliseks olla niisugune sorakil vurrudega suur mehemürakas. Ma ei tundnud siis veel Aino Kalda «Päevaraamatu» saladusi.

Muide, tema naeratus oli see, mis inspireeris mind kirjutama luuletust «Keskpäevane».

G. Suits kandis sel õhtul ette oma äsjakirjutatud vabavärsilise «Värisevate haabade all» vaevalt kuuldavalt, ilma vähimagi artistlikkuseta, sellest hoolimata oli luuletus nii sugestiivne, et saadud muljest oli raske ennast lahti kiskuda. Kuid juba siis noriti vaheajal, mis tähendab «saagapunane». Vigurdamine, muud midagi, kes sellest peaks aru saama?

Kolmas meeldiv ja meeldejääv elamus tekkis «Felix Ormussoni» katkest («Üks kurblik lahkumine»). Et

autor ise kodumaalt eemal viibis, luges teose ette näitleja Ants Simm.

Seepeale esines Villem Grünthal mingi luulepalaga veel vaiksemalt kui G. Suits ega jätnud kuulajatesse mingit muljet.

Kui järg minu kätte jõudis, olin kimbatuses: ma polnud eluilmas kellelegi oma värsse ette lugenud, oli kõhe tunne isegi siis, kui teine neid minu juuresolekul vaikselt silmitses. Mis teha, käidi peale, et esineksin. Õnneks oli mul kaasas paar tõlget Verhaerenist ja ühe neist kandsin ette. Erilist menu polnud.

Mart Saar tutvustas häbelikult oma värskeid lühipalu. Publik ootas muidugi virtuooslikku sõrmetehnikat ja oli pettunud impressionistlikest klahvide puudutustest.

Vaheajal tutvusin Villem Grünthaliga. Mäletan ta rohelist ülikonda, ta näpitsaid ja kulmukortsutamist. Rääkisin, kui sügava mulje jätsid «Värisevate haabade all» ja «Üksik kurblik lahkumine («Bernhard Riivesest» ei tihanud vihjatagi!). Puha dekadents, ebaterved meeleolud, blaseerunud inimeste pihtimused, efektitaotlused, otsitud kujundid, arvas tema. Hobusekapja näriv koer — milleks see Tuglasel vajalik oli? Tahab ainult veidrustega rabada.

Ma polnud temaga päri. Mõni ere värvilaik võib ju tervet maali elustada, see pole veel dekadents.

Meie vestlus elavnes ja teravnes, vaheaeg aga lõppes. Mu vestluskaaslane kutsus mind järgmise päeva lõunaks enda poole. Olin meeleldi nõus, sest tahtsin temaga muuseas rääkida keeleküsimuste üle, oli ju tema üks radikaalsemaid keeleuuendajaid. Ta «Laulud» (1908) kubisesid uudissõnadest. Kes aimaks tänapäeval niisuguste sõnade algupära ja tolleaegset uudsust, nagu: milline, jõhker, himur, ihar, halisema, kahkjas, ulgumeri, veetlema ja palju teisi!

Järgmisel päeval otsisin selle luuletajast keelemehe üles, aga keeleküsimusteni me ei jõudnudki, need jäid kirjanduse ja kultuuri küsimuste varju, milles meie lahkuminekud nii suured olid, et me ainult eilset vaidlust jätkasime. Tuba oli külm, aga vaidlus andis sooja nagu ka see suur karbonaad, millist minutaoline üliõpilane polnud kunagi veel söönud.

Olin kujutlenud, et «Noor-Eesti» on ühtne radikaalne kirjanike rühm, nüüd nägin, et iga mees selles rühmas on ise värvi niihästi ideeliselt kui kunstiliselt. Mu võõrustaja heitis oma kaaslastele ette modernismi, dekadentsi, vene kirjanduse halba mõju. Hoolimata radikaalsusest keeleuuenduses oli ta läbi ja läbi konservatiivne poliitilistes ja kultuurilistes küsimustes. Ta polnud ühel meelel isegi oma keeleuuendusvenna J. Aavikuga. Eriti vaenulik oli ta kõige ida poolt tuleva vastu, sest sealtpoolt tulevat aina lodevus, ilmamure ja nihilistlik lõhkumistung. Vihuti temale hakkasin maha tegema kõike klassikalist, konservatiivset, kiitma otsingute romantikat ja ülistama revolutsioonilisust.

Ilmamuret ja pessimismi ta küll taunis, kuid ta enese laup tõmbus tihti murelikku ja pessimistlikku kortsu, nagu rõhuks teda raskusevaim. Ta jäi kangekaelselt oma vaadete juurde ega andnud kübetki järele.

Teist korda kohtusin temaga alles 30-ndatel aastatel tema kodus Muhumaal, kuhu ta Helsingist oma perega suvitama oli sõitnud. Oma vaadetega oli ta mulle veelgi kaugemaks jäänud. Ta laual oli kuhjas tüsedaid köiteid Rooma ajaloost. Kirjandusest tuli vähe juttu. Kõik, mis talle ei meeldinud, olgu need raamatud, kunstiteosed või vaated, oli talle «plöri». Pärast ööbimist ta kodus käisime hommikul Viira küla ümbrust vaatamas ja istutasime kaks puud ta aia äärde selle külaskäigu mälestuseks.

Tutvusin Tartus käies ka J. Aavikuga. Temas polnud jälgegi Grünthali raskusevaimust, ümberpöördult, ta hoiak oli kerge ja elegantne, ta kandis pead alati seljas, oli kõigutamatu keeleküsimustes, mis teda ainult huvitasidki, kui mitte arvestada ta armastust kriminaalromaanide, hirmu- ja õudusjuttude ning muusika vastu. Minus leidis ta eest keeleuuenduse pooldaja ja ka muusikasõbra ning nii oligi meie sõprusel alus rajatud.

Tema kodus viibides näitas ta mulle oma seanahka köidetud päevikuid ja mul endalgi tuli himu uuesti päevikut pidama hakata ja seda kaunilt köita lasta.

Hiljem olen temaga korduvalt kokku puutunud, nii Tartus, Tallinnas, Kuressaares kui Stokholmis, kuhu ta sõjapakku elama siirdus. Sealgi on ta uusi tehissõnu juurde meisterdanud, kuigi need on pidanud jääma ta laualaekasse. Veel nüüdki mängib ta oma minipianiinol sama Liszti rapsoodiat, mis kuuskümmend aastat tagasi, ja võib-olla harjutab ka veel viiulil vibraatot oma kiidetud meetodil, nimelt nii, et mänguriista otsa paneb vastu seina. Ta näitas mulle oma hästiköidetud Turgenevi tõlgete paksu käsikirja, mida ta oleks valmis laskma ka Nõukogude Eestis trükkida, kui selles ainult ta uuenduslik keel säilitataks. Veel kaheksakümneaastasena oli ta reibas ja harjutas iga päev oma korteri lähedal pargis viiesaja meetri jooksu. Mulle seletas ta seal innukalt, et meil tarvitatakse sõna «parkima» valesti, peaks olema «parkeerima», sest pargitakse nahka, aga autosid parkeeritakse. Räägiti veel, et ta oleks kohe valmis Rootsist Eestisse kolima, kui siin «tänava» asemel «uulits» käibele läheks.

Lahke ja vastutulelik paistis olevat «Noor-Eesti» faktotum Bernhard Linde. Mind üllatas ta raamatukogu suurus. Hoolimata oma raamatute rohkusest tundus nende omanik elulähedasem olevat kui teised

nooreestlased. Ta ajas agaralt praktilisi asju, nautis mõnuga elu. Õhtul viis ta mind «Bellevue'» restorani, kus ta mulle nautlevalt jutustas mitmesuguseid lugusid ja intiimsusi Tartu tegelastest. Kui estraadile ilmus mõni artist või tantsijanna, teadis ta kohe tema seiklustest midagi seletada.

Ta saatis mulle varsti Peterburi läbilugemiseks ja hindamiseks oma jutustuse «Heitlikud ilmad» käsikirja. Selles oli juttu väikelinna pisikestest skandaalidest, kuid kirjutatud oli see kuivalt, ilma suurema üldistuseta, ja ma ei saanud sel puhul autorile varjata oma vaimustuse puudust. Ilukirjanduses ta looming jalgu alla ei võtnud, edukam oli ta oma kriitilistes kirjutustes. Hiljem oli ta usin tõlkijaile ette heitma algupärandi keele vähest tundmist — seda omaenese kogemuste põhjal, sest ta enese tõlked poola, tšehhi ja prantsuse keelest näitasid saksa või vene keele hädaabi. Ta tegevus kirjastamise ja muudelgi aladel tekitas paljudes pahameelt ja nurinat ning seetõttu paistis vahel, nagu koosneks ta üksnes varjupoolest. Kuid pean nentima, et ma isiklikult ei ole tema poolt kunagi kogenud vähimatki ebakorrektsust.

Nõukogude päevil valdas teda mingi hirm, võib-olla tundis ta ennast milleski süüdi olevat. Ta oli mures oma saatuse pärast, mis kujuneski vastavaks ta kartusele.

Seekordse Tartus käimisega olin nagu ise ootamatult kirjanike kilda tõstetud. «Noor-Eesti» lähikonda olin nähtavasti sellepärast sattunud, et ma tol ajal kunstitõde kõrgemaks seadsin elutõest. Olin veel liiga vähe kirjutanud, et end kirjanikuna tunda. Ka järgmistel aastatel ma midagi olulist kirjandusele ei andnud. Mu esimesed raamatud ilmusid alles viis-kuus aastat hiljem.

Olin õnnelik, et sain Peterburis kustutada oma muusikajanu. Ka mu enese noodivaramu kasvas tasapisi. Enne viiuli- või klaverikontserti püüdsin tutvuda ettekantavate teostega, s. o. neid kodus aegapidi klaveril veerida. Raskemalt loetavate teoste kõrval hankisin enda lõbuks ka kergemaid palu (Grieg, Skrjabin, Debussy, Sibelius, Prokofjev).

Helide tuhanded kombinatsioonid pakkusid iseenesest suurt lõbu, aga kui kontserdil istusin, pidi helide kiirgus tulema kuskilt sügavalt ja minema hingepõhjani. Bach hakkas tol ajal Venemaal moodi minema, milleks palju kaasa aitasid Braudo loengud ja orelikontserdid. Bachini kasvasin aegapidi, siis aga jäin tasse kinni — kuni tänapäevani. Skrjabinile vaadati viltu, esimesi klaverisonaate veel tunnustati, viimaseid aga hüljati kui dekadentlikke. Kahtlusega aktsepteeriti ta sümfoonilisi teoseid, neis haisteti ebatervet müstikat. Mind köitis ta šopäänlik lürism, ta ekstaatilised tõusud, ta rahutus, ta emotsionaalsed kontrastid, ta puhanguline rütmika, ta põgusad pälgud.

Kord oli mul õnn teda ennast kuulda. Konservatooriumi Väike saal oli rahvast puupüsti täis, isegi lavale, mängiva kunstniku selja taha oli paigutatud toole, kus mõned auväärt daamid istet olid võtnud. Seisin saalis tagumise tooliderea taga seina ääres.

Helilooja oli väikest kasvu, peene näo ja hapra statuuriga, silmad unistavad, kulmud kõrged, kollakad vurrud suuremad kui sama värvi kikkhabe. Ta ilmus poodiumile lunaatikuna. Ta löök polnud tugev, ta mänguviis oli intiimne, nüanssidele rajatud, puudus täielikult pianistliku efekti taotlus, valitses koloriit ja kapriisne rütm.

Ei ole ma ühelgi kontserdil enne ega pärast üle ela-

nud sellist ekstaasi kui seekord üht ta lisapala kuulates. Mis teos see oli? Kas improvisatsioon? Keegi ei teadnud mulle öelda, kuid mu vaimustus tõusis tipuni. Teisel päeval olin noodikaupluses. Lasksin ette laduda kõik Skrjabini klaverinoodid. Otsisin ja otsisin, müüja muutus juba rahutuks. Tema meeleheaks valisin välja neliviis nooti, milles umbkaudu sees leidus niisuguseid tõuse, nagu olin kuulnud. Kuid eksisin. Otsitavat pala polnud.

Mõned aastad hiljem astus Tallinnas minu poole sisse Hanno Kompus, kes klaverit nähes kohe üht-teist sellel sõrmitsema hakkas. Ja äkki ma kuulen n e i d helisid! Öelgu ta ometi, jumala pärast, mis asi see on! «See? Kas te ei tunne? Skrjabini dis-moll etüüd.»

Miks ma ei tundnud. Helid olid tuttavad, ainult hingeõhku polnud sees. Olen hiljem seda pala kümned korrad kontsertidel kuulnud, aga ikka oli see kurb jäljend kord läbielatust.

Tookordne Skrjabini kontsert oli ta elus viimne, sest paar nädalat hiljem suri ta veremürgitusse.

Meenub teine seda laadi juhtum seoses I s a d o r a D u n c a n i g a. Kui ta oma tantsuõhtul lisapalana esitas Chopini leinamarssi, haaras see mind jäägitult. Tantsijanna seletas ise hiljem, et nii andunult polnud ta kunagi varem seda muusikapala tantsinud, nii sügavalt veel kunagi tragismi läbi elanud, nagu oleks ta seekord ette aimanud oma laste hukku, kes mõni päev hiljem koos autoga Seine'i kukkusid.

Üldse, Duncani plastiline tants, mis antiiktantsude ilu kaasaega üle tõi ja vastandiks tahtis olla akrobaatilisele ja mehhaanilisele balletile, tundus noil reaktsiooniaastail revolutsioonilise puhanguna, mida vaimustatult tervitati. Ma ise kirjutasin sel puhul emfaatiliselt: «Mis üllatus, jahmatav otse, kui näed korraga kõike seda harmoonilises selguses, mis sind on aastaid

vaevanud: hing on kehaks saanud seal näitelaval, keha on hingestatud, nii et ei teagi, ons see veel keha, mis sealt kõneleb, või on see nägemus hingest; muusika on äkki inimesse imbudes selle maisusest üles raputanud, — ei näe, ei tunne põrmugi, et see veel äsjane inimene on, lühi- ja paksujalgne! Keha, see ristiusu põlatud tempel, on järsku põrmu alt üles kaevunud ja uut evangeeliumi hakanud kuulutama! Lürism on saanud oma avalduseks instrumendi, kõige inimlikuma, paindlikuma, lähedasema! Ette kerkivad kangastused inimsoo harmoonilisest elust, tervest, rütmilisest, musikaalsest, kunstilisest; näed, kuidas antiiksus kord sellele ideaalile lähedal on olnud.»

Kuid läksid aastad, oli vahepeal palju nähtud ja kuuldud, noore üliõpilase leegitsused paistsid juba kaugete virvatulukestena, kui ma Berliinis elades nägin Duncani tantsuetenduse kuulutusi. Kas minna vaatama või mitte minna? Ma ei läinud, sest ei tahtnud mälestustest kustutada kunagi lõõmanud tuld. Ja tõesti, need, kes käisid teda vaatamas, nägid ainult tuhaaset.

Kronos sööb ära oma lapsed, mis parata!

Vokaalmuusika suur harrastaja, nagu enamik mu kaaslasi, ma polnud. Eelistasin instrumentaalmuusikat. Vahel käisin küll ooperis, aga mitte sellepärast, et neid oleksin armastanud, vaid et neid tundma õppida. See kunstiliik on mulle tänini võõraks jäänud. Seevastu tegi mulle suurt lõbu vaadata ooperiparoodiaid, nagu seda oli populaarne «Vampuka», mis paljastas ja naeruvääristas selle žanri nõrku külgi ja absurdseid võtteid, näidates, kui banaalsed ja mõttetud on lauljate liigutused, kuidas kümme statisti mängivad suure sõjaväe marssimist üle lava, kuidas artist maigutab suud ja masseerib oma südamekohta, kuna teine ta eest laulab südantlõhestavalt, ja muud sellesarnast. Niisugused ettekanded «Krivoje zerkalo», Intermeediumide Maja

lavadel ja mujal olid mulle maiuspaladeks. See oli taaselustatud «romantiline iroonia», mida filosoofia kõrguseni tõstsid saksa vararomantikud. Paroodia, grotesk ja satiir tõstsid uuesti pead.

Teretulnud olid kõik uuendused ja eksperimendid teatris, mis kroonuteatrite tardunud akademismi õõnestasid. Olgu see siis kas või Jevreinovi teatri monodraama, nagu «Vorst liblikatest»: futuristliku tagaseinaga restorani ilmub mees, kes tellib vorsti liblikatest, sööb, joob, kuni hakkab kõike kahekordselt nägema; sellele järgneb «seedimisstseen» niisuguse seedimismuusikaga orkestrilt kottpimedas saalis, et publik otse oigas naerukrampides.

Igasugused katsetused Meyerholdi stuudios veetlesid mind samuti, olgu need siis groteskid, paroodiad, miniatuurid, lüürilised pantomiimid. Vapustava mulje jättis tema lavastusel Intermeediumide Majas pantomiim «Colombina loor» Schnitzleri ainetel, mis abielu-kolmnurka näitas maskide teatri stiilis. Pierrot armastab Colombinat, see aga abiellub Arlekiiniga. Grotesksselt lavastatud pulma ajal kaob pruut Pierrot'ga viimase katusekambrisse. Pierrot joob mürki, teda armastav Colombina on valmis sedasama tegema, kuid viimasel hetkel siiski loobub, läheb tagasi pulmapeole, kuid ilma loorita. Arlekiin aimab paha. Peole ilmub hetkeks Pierrot' lummutis. Selle nägemuse eest põgeneb Arlekiin Colombinaga Pierrot' kambrisse. Seal asetab Arlekiin oma pruudi surnud Pierrot' kõrvale istuma, pistab mõlemale klaasid pihku ja kaob ise. Colombina ei talu seda stseeni ja sureb. Hommikul tulevad pulmalised lärmiga katusekambrisse, näevad diivanil paarikest, hakkavad lõbusalt tantsima ja nalja heitma, kuni keegi kogemata paarikese külge puutub, keda arvatakse õndsalikus unes viibivat. Laibad langevad koost.

Peatusin sel etendusel sellepärast, et see mu kujutlusse väga tugevad jäljed jättis. *Commedia dell'arte* kujud said mulle nii lähedaseks, et nende kolme maski varju hiljem omaenese elamused peitsin. Siit ka minu Pierrot.

Üht ooperietendust ei tahaks siin veel mainimata jätta. See oli R. Wagneri viimane teos «Parsifal», mida autori soovil tohtis ette kanda ainult ta enda teater Bayreuthis, teistele teatritele pidi see vabaks saama alles kolmkümmend aastat pärast autori surma. Kui see aeg kätte jõudis, oli selle ooperi lavastuse ümber kihinat-kahinat maailm täis. Suure vaevaga õnnestus mul pääseda selle sensatsioonilise teose etendusele Peterburi Maria Teatris. Lootsin näha ja kuulda maailmaimet.

Jõudnud teise pildi keskele, graalirüütlite püha õhtusöömaajani, paisus mu sisemuses protestitunne nii suureks, et vaevalt veel suutsin stseeni jälgida. Oleksin tahtnud, et midagi oleks plahvatanud, mingi kloun lavale ilmunud hundiratast viskama. Oli võimatu tundide kaupa taluda ääretult aeglast, venivat, pühasse nimbusesse mähitud muusikat, endasse vastu võtta teose müstilist sisu, vigurdamist püha astja ümber, millest Kristus pühal õhtusöömaajal oli joonud ja kuhu oli tilkunud verd ta küljehaavast. Oli ebainimlik kannatus istuda ja oodata, millal ükskord see häältevenitamine lõpeb. Laigud meelelisemat muusikat roheldusid küll oaasidena sekka, aga neistki jäi tempo ühetaoliselt aeglaseks.

Peterburis sai minust sümfoonilise muusika sõber. Oli, mida kuulata. «Vene sümfooniakontsertidel» tutvusin vene klassikalise muusikaga. Ühe aasta sain kuulata «Kaasaegse muusika õhtuid» (R. Strauss, Ravel, Stravinski). Mõnikord sattusin ka Ziloti sümfooniakontsertidele, mille kava oli väga mitmekesine («Bachist

Stravinskini»). Kõige sügavamad jäljed jätsid minusse aga Kussevitski kontserdid, kuigi mu aboneeritud koht oli üleval rõdul viimases reas, kus orkestrit ega dirigenti näha polnud. Need olid ikka oodatud õhtud, kus see tolle aja parimaid dirigente esinema oli kutsunud kodu- ja välismaa valitumaid soliste ja kus kuulda võis moodsaid helitöid.

Kujutava kunsti harrastajale pakkusid pealinna muuseumid lõpmata palju. Ikka jälle vaatasin uuesti V. Serovi portreid ja Vrubeli romantilisi maale, millesse olin kiindunud. Suurimat huvi äratasid kaasaegsed kunstnikud, need, keda tavaliselt maha tehti, kes aga hoolimata kõigest oma teed sammusid (Petrov-Vodkin, Chagall, Gontšarova, Larionov, Kontšalovski jt.). «Ruutu soldati» rühma näitusel kehitati õlgu ja irvitati palju nagu nüüdki noorte otsijate teoste ees. Harimatud väikekodanlased, oli minu otsus selliste õlakehitajate kohta.

Suursündmuseks oli Peterburis korraldatud suur prantsuse kunsti näitus läbi sajandite kaasajani välja. Siin õppisin tundma ja armastama Cézanne'i, Picassot, Matisse'i, Gauguini, van Goghi. Viimane oma ekspressiivsete vormide ja värvidega on tänini jäänud mu lemmikkunstnikuks.

VAHEAEGADEL

Sain oma isalt kirja, milles ta soovis järele kuulata, kas see ikka tõsi on, mis ta kuulnud, nimelt et temataolistel vallakooliõpetajatel on uue seaduse järgi õigus ka pensioni saada. Käisin siis kroonuasutusi pidi, kuni sain teada, et tõesti niisugune õigus tal on. Veelgi enam — pensionile mineku puhul saaks ta praegusest palgast viis korda rohkem! See oli muidugi ootamatu

rõõmusõnum. Sellegipärast võis isal raske olla ennast lahti kiskuda ametist, mida ta ühel ja samal kohal oli pidanud nelikümmend kolm aastat järjest.

Bürokraatia kaadervärk töötas aeglaselt ja seda tuli aeg-ajalt tagant lükata, kuni viimaks asi joonde sai. Meie pere lahkus oma põlisest asukohast Pahuverest Hallistesse ja kogu vald oli kolimiseks oma hobuseid pakkunud.

Ma Peterburis ei teadnudki täpselt, kus uus elukoht asus, ja kui ma vaheajal Hallistesse jõudsin, nägin, et nüüdne kodu oli võrratult kenam pimedast ja rõskest koolimajast, kus seni oli elatud. Endine Raadi postijaam Halliste—Õisu vahelise maantee ääres oli soliidne kivimaja suure aia ja pargiga. Elutoad kõrged ja valged. Loodus lähemas ümbruskonnas ei öelnud küll suurt midagi, aga kui nöörsirget teed mööda mõned verstad Viljandi poole minna, olid Õisus, kus kõige enam veetles romantiline Jõeorg oma radadega piki metsaga kaetud ojakallast. Kodust teise külge minnes kohtasid aga laialainelist maastikku orgude ja kaugvaadetega.

Uus kodu meeldis mulle ja ma ei tundnudki igatsust oma sünnipaika külastama minna. Kirju ja ajalehti sai Halliste jaamast iga päev, mitte enam kaks korda nädalas nagu seni, ja rongide saatmine ise oli ka juba mõnusaks vahelduseks. Kohtasid tuttavaid, lehvitasid neile järele, lugesid kodu poole kõndides lehed läbi. Vihmaseid päevi nagu polnudki, talvised tuisudki olid meelepärased, sest ikka oli suurepärane tunne vastutuult astuda või siis üle lumiste põldude suusatada.

Raadi endise postijaama kahekordne kivimaja kuulus nüüd kauaaegsele jaamade puhvetipidajale, inglase välimusega valgejuukselisele vanahärrale, kes vanuigi selle koha ostnud ja siia elama asunud. Kogu ta olekust ja jutuajamisest paistis, et tegemist on mitmes tules

karastatud, kavalaks kasvanud, aga piiratud huvidega kunagise elumehega. Iga oma tundepaisutatud lause lõppu armastas ta panna küsiva «mis?», vahel ka uhked ohood. Oma pojast tahtis ta kasvatada haritlast. See oli suure vaevaga seljataha jätnud Pärnu gümnaasiumi ja õppis nüüd Peterburis agronoomiat. Seal me siiski kordagi kokku ei puutunud, ka kodus nägin teda harva. Kui aga kokku saime, jutustas ta oma järjekordseist seiklustest naistega, kusjuures tal harjumuseks oli saanud oma väikeste esihammaste vahelt jutu vahele sülge lirtsatada. Naisi oli tal igas ilmakaares, suviti aga oli neid võtta üsna lähedalt, kiriku juurest, kust see Casanova ütles rohkesti leeritüdrukuid võrgutamiseks leidnud.

Sellal kui isa pojaga olid seiklustes vilunud rõõmsatoimelised kujud, ei näinud ma perenaise näol kunagi naeru ega naeratust, vaid aina murelikkust. Ta rääkis eesti keelt aktsendiga, sest oli lätlane, ja lisas mõnikord ka oma emakeelseid sõnu lausesse.

Kõige huvitavam kaaselanik ses majas oli endise postijaama pidaja lesk, vanaproua Stahl. Oma välimuselt, karakterilt, kommetelt ja huvidelt tundus ta siia siirdunud olevat kuskilt Goethe ajast ja ümbrusest. See soliidne kuju, päikesepaisteline natuur võis oma rõõmsa, aruka jutuga ja naeratusega minema peletada kõige murelikumad mõtted. Nagu oleks tema kohta öeldud see, mida Choderlos de Laclos lausub oma «Ohtlikes sidemeis» väärt naiste kohta: need on «naised, kel on karakterit ja kes hoolitsevad selle eest, et anda toitu oma vaimule, ja kes seepärast oskavad endale luua meeldivust isegi siis, kui neil juba midagi enam looduselt loota pole, nad hakkavad ehtima oma vaimseid omadusi, nagu nad varem ehtisid oma välimust. Sellised naised arutavad tavaliselt väga arukalt, mõistus on neil tugev, lõbus ja peen. Välise veetluse asendavad nad

headusega, mis nende lähedusse meelitab, samuti elavusega, mis on seda paeluvam, mida vanemad nad ise on; sel viisil õnnestubki neil teatud määral läheneda noorusele ja selle armastust pälvida.»

Seda lahkeloomulist inimest sallis ümberkaudne rahvas väga. Alati toodi talle külluses külakosti, ja kuigi tal mingeid sissetulekuid ei olnud, võis ta lahedasti ära elada, puudust ta ei tundnud ega kaevanud ka kunagi millegi üle. Alati oli tal näpu vahel mingi käsitöö. Prillid ees, kudus ta või õmbles midagi, vahetevahel vaatas üle prillide ja ütles mõne muheda sõna oma külastajale. Vargaid ta ei kartnud, uksi ta kunagi ei lukustanud. «Kui inimeste vastu hea oled ja neist halba ei mõtle, siis on ka nemad head sinu vastu,» ütles ta. Oli palju lugenud ja saksa klassikalises kirjanduses oli ta täitsa kodus. Kitzbergi teadis ta lähemalt ja Hindreyd tundis ta väga hästi, sest see oli ta mehe sõber.

Kui ma oma emale ja õele ette lugesin «Prohvet Maltsvetti», kuna nad midagi kudusid või heegeldasid nagu ikka, tuli ka tema meie juurde oma näputööga. Mõtlesin, et see jumalavallatu raamat võib solvata jumalakartlikku inimest, kelle tütar oli kirikus orelimängijaks, aga mitte midagi sellesarnast: ta kuulas teraselt, tegi lõbusaid vahemärkusi või kihistas oma prille kohendades naerda, kui juhtusid ette närve kõditavamad kohad. Usu pihta sihitud nooled ei tekitanud kelleski nördimust, kuulati kannatlikult ka pikki tsitaate ajalehtedest, mis romaani esimeses trükis veel kärbitud polnud, mõni koht ses teoses aga andis põhjust pikkadeks arutlusteks.

Isa neist lugemistundidest osa ei võtnud, ta ei armastanud kuulata, vaid ise lugeda, ja siis juba mitte juturaamatuid, vaid ajalehti ja populaarteaduslikku kirjandust.

Pika elutöö järel pensionile üleminek mõjus tema peale nagu roopast väljakaldumine. Uue eluviisiga ei osanud ta hästi kohaneda, ta tundis igavust, endisi tuttavaid ja sõpru polnud lähedal, uued peaaegu puudusid. Ta muutus kinnisemaks kui varem, armastas üksinda jalutada, istuda, endamisi mõtiskleda. See tööta vegeteerimine mõjus ta peale haigestavalt, aga oma haiglusest ei armastanud ta ühtki sõna poetada. Ainult ema teadis, et ta tervis halveneb järjest.

Oli teise jõulupüha päikesepaisteline hommik, kui isa jalutuskäigult tuli läbi toa, kus mina veel magasin. Kui ma pead tõstsin, lausus ta ainult, et ma magagu rahulikult edasi, aga see oli öeldud kuidagi iseäraliku häälega, pool-lõõtsutades. Kuulsin, kuidas ta kõrvaltoas kohe voodisse heitis ja kummaliselt hingeldama hakkas. Jooksime kõik ta voodi juurde, aga aidata millegagi ei osanud, kuigi ta silmades ahastav abipalve paistis. Rääkida ta enam ei saanud, veel paar hingetõmmet, ja oligi elu kustunud. Surm tuli nii järsku, kuigi vähemalt ema seda oli tasakesi ette aimanud, sest isa südamehäireid oli ta varem tähele pannud ja ka muid halbu endeid. Seekord oli teda ehmatanud see, et isa lühikest jalutuskäiku tehes varsti tee äärde lumme oli istunud.

Isa surm oli meile kõigile suureks löögiks, olgugi et ma eluajal temaga mitte kunagi polnud oma isiklikest asjadest, muredest ja rõõmudest sõnakestki vahetanud. Meie vahel valitses siiski sõnatu soojus. Ma teadsin väga hästi, kuidas ta vaikides minu eest muretses ja mind hoidis. Kui ta mind mu vallatuste pärast üks kord kõrvast näpistas ja teine kord nurka pani, siis ei lausunud ta mulle seejuures sõnagi, oma süüst ma pidin ise aru saama ja sain ka. Ainus sõnaline konflikt meie vahel tekkis siis, kui ta mu koolipäevil mu poliitilist laadi märkmed kätte sai ja need puruks tõmbas. Alles nüüd, kus teda enam polnud, tundsin ma tema hoolitse-

mise vaikset suurust, mõistsin teda kui suurt töömeest, aimasin ta tundeid, mida ta silmadest võis välja lugeda. Oli hea, et ta oma elu lõpul ei tarvitsenud enam pingutada, et oma peret aineliselt kindlustada. Ta võis rahul olla ka minuga, kes ma juba oma iseseisva elu teeotsale olin jõudnud.

Suve- ja talvevaheaegadel Raadil elades ei istunud ma muidugi kogu aeg kodus, vaid kadusin vahel päevadeks ära, hulkudes ringi, otsides üles tuttavaid, käies maapidudel, kaugemaid matku ette võttes jalgrattal. Ent ka külalistest polnud mul siin maal puudust. Terve kuu elas minu pool Jaan Arenberg, Pärnu põrandaalustest ringidest osavõtnud noormees. Kaks sõpra arvasid, et poleks viga siia pikemaks suvitama jääda. Nad leidsid peavarju naabertalus. Üks neist oli kunstnik V. Ormisson, keda juba varasest koolieast tundsin, teine R. Kask, kellega jagasime ühiseid huvisid prantsuse kirjanduse vastu. Nende kahe sõbra seltsis veedetud suvekuu oli kõike muud kui igav. Võtsime koos päikesevanne kuskil rõuguredelite otsas, vahel ka vihmavanne. Üks armastas filosofeerida, maadles vaimsete ja kirjanduslike küsimustega, teine oli rohkem eluga seotud ja teadis jutustada igasugustest juhtumitest, mis ta isa hotellis Viljandis olid ette tulnud. Nii pummeldanud seal sageli üks kohalik köstripoeg, korporant, kes nii paljudega kihlatud oli, et kui ta Epsteini kullassepaärist mööda läks, iga kord kaupmees välja jooksis ja teda sisse kutsus, et «kas te ei taha iks kihlasermus osta». Kui hotellis juba tublisti õlut võetud, tuldud mõttele preilide poole sõita. Värvitekliga noormees läinud välja voorimeest tooma, tulnud aga tagasi linnavahiga. Sellele valatud pudel pudeli järel sisse ja siis tuigerdatud koos uuesti voorimeest otsima. Nii sõidetudki minema, pukis voorimehe kõrval meie kangelane, linnavahi müts peas ja ta paljas mõõk käes, linnavaht

värviteklis aga troskas töllerdamas. Selletaolisi väikelinna lugusid oli Ormissoni jutupaun alati täis.

R. Kask oli sootuks teist laadi noormees, sale, igapidi peen punapea. Oli elav, kõhkles igal sammul, kartis ämblikke, aga oli vaimustatud mõnest luuletusest. Tema alatist kõhklemist nähes ja välja naerdes tundsin teravalt, et tuleb eneses kasvatada kiiret otsustamist, olgu selle tagajärjed head või halvad.

Vahel võtsime kaasa päevamoona ja jalutasime Õisu Jõeoruni. Ormisson joonistas, Kask luges prantsuse luulet, minu kaasavõetud raamat jäi avamata, sest armastasin vaadelda loodust, kuulata oja sulisemist, lindude vidistamist, jälgisin sisalikke päikeses kuumaks läinud kivide vahel või sipelgaid nende sissetallatud radadel. Siinsamas toksis üks rähn, kes minust väljagi ei teinud. Nokkis tüve otse minu ees ja hüppas teisele poole puud, et seal edasi toksida. Ja siis kes teab mis metsmeheinstinktist aetuna võtsin kepi ja rabasin sellega ülalt alla, lindu ennast nägemata. Ja seal ta kukkus pehmelt maha, see mu mõtlematuse ohver. Olin nii õnnetu, et teiste lohutusedki mu tuju ei parandanud. Ormisson hakkas küll seletama, mida kõike ta pole jahil käies saagiks saanud, toredaid tetri ja musti mõtuseid, aga miski ei leevendanud mu meeli. Nii lihtne see asi ei olnud.

Olin ise kord siin maal jahil käinud ühe omaealise noorukiga naabrusest. Jahiluba meil kummalgi polnud. Püssid hõlma all, hiilisime ühel ööl metsavahimaja lähedalt mööda sügavasse metsa kuni lagendikuni, kus kitsed pidid hommikul vara rohtu söömas käima. Kükitasime põõsasse maha, et koidikut oodata. Algul tuli võitlust pidada musttuhande sääsega, kes suhu ja silma tungisid. Tõmbasime kuued üle pea, jättes ainult väikese pilu lagendiku luuramiseks. Vaevalt hakkas valgeks minema, kui metsaservale ilmuski ilus väike kit-

seke arglikult kahele poole vaadates ja kuulates. Püssid tõusid palgesse. Sihikul nägin nii graatsilist ja lapselikku loomakest, et püssitoru alla laskus. Ei tihanud tulistada. Pauk käis naabri püssist, aga õnneks ei tabanud. Kitsest polnud jälgegi. Tuli kiiresti sääred teha, seekord juba huupi läbi paksu metsa.

Mõned aastad hiljem, lugedes Chr. Morgensterni luuletust taskurätikust, mis nii kaunis oli, et ei tihanud sinna sisse nuusata, meenus elavalt ellujäänud kits metsaservalt. Küllap keelasid mul päästikut puudutamast mitte ainult esteetilised motiivid. Tõlkisin Morgensterni luuletuse nagu manitsuseks enesele, et ilu ei tohi tappa.

Neil vaheaegadel oli veel teisi juhtumeid laskeriistadega. Tartus sain kokku ühe tuttava naisüliõpilasega, kes linna lähedal suvitas. Ta oli melanhoolne, raskusevaim igas liikmes, kui teda koju saatsin. Vaikides, kuulekalt kõndis ta mu kõrval, osa võtmata kõigest, mis ümber, ka soojast, päikesepaistelisest ilmast, pilvitust taevast, õitsevast rukkiväljast. Millest see nukrus? Teada ma ei saanud. Jumaluke, raputagu ta ometi maha painav mure, ükskõik mis ta nimi on, ajagu pilved südamest laiali. Mis mõte on kurb olla nii kenal, roosapõselisel tütarlapsel, pealegi nii toreda ilmaga! Aga tütarlaps jäi seisma, võttis käekotist revolvri: lasku ma ta maha, ise ei oska, ei julge, elada ei taha.

Mis see kõik oli, tõsi või teesklus? Revolver oli väike ja külm, padruneid sees ei olnud.

Ent üks teine revolver läks peaaegu samal ajal siiski lahti, tappes värske abielumehe, õrnahingelise klaverikunstniku. Kuu aega enne seda olin ta pulmas, mõlemad abielupooled olid mulle head tuttavad. Noorik oli seesama väike ümmargune neiu, kelle pärast kaks mu koolivenda ühel õhtul Pärnu tänaval rüselema läksid, millest ma eespool olen kirjutanud. Ühel hommikul, kui

kedagi toas polnud, laskis mees endale kuuli pähe. Mis abieludraama võis neil seljataga olla, kes seda teab. Omavahelised intiimsused jäävad ju teiste eest igavesti varjatuks. Võib-olla mängis revolver ka siin sümboli osa.

Kuid maal veedetud vaheajad polnud seotud ainult traagiliste sündmustega. Üldiselt olid need muretud noorusekuud kogu elu õnnelikumate hulgast. Tundsid end vabana tavalistest kohustustest, lendasid aina õielt õiele, nautisid loodust, elu ja ilu, võisid teisigi ajutiselt õnnetundega nakatada. Ei tule unustada, et see oli vaheaeg, puhkus, ees ja taga olid aga tööd ja argipäevad, mis pikapeale nii sügavale juuri ajasid, et ilma nendeta poleks osanudki elada. Töö polnud enam auasi, vaid tarve nagu söömine ja joomine.

Maailmasõja esimesel aastal, kui kevadel ülikooli seljataha jätsin, sain ettepaneku tulla ajutiselt Pärnusse Eesti Kooliseltsi progümnaasiumi keelte õpetajaks. Ula peale ei tahtnud jääda, mõtlesin, et saan Pärnus ühtlasi riigieksamite vastu valmistuda, mis veel teha jäid ja milleks aasta või paar aega anti. Võtsin kutse vastu.

JÄLLE PÄRNUS

Sattusin sellesama A. Jungi korterisse elama, kelle perekonnas õpilaspõlves kaks aastat olin elanud. Siis oli ta veel üliõpilane ja organist-köster, nüüd juba tuntud advokaat. Tema perekonda külastasid sageli tohtrid, advokaadid, kirikuõpetajad, ajalehesaba toimetajad, tüübid, keda võis materjalina kasutada satiirilistes teostes. Panetunud väikekodanlik intelligents endiste otsivate, juurdlevate, revolutsiooniliselt meelestatud noorte asemel neli-viis aastat tagasi. Siis aina nooruslik entusiasm, põrandaaluse tegevuse õhin, uute maailmade

avastamine, nüüd keelepeks, anekdoodid, intriigid, kosjasobitused, mida tuli pealt näha ja kuulda. Vaatasin kõike eemalt, kuigi mindki oleks meeleldi tahetud sekka tõmmata. Sain anonüümseid kirju meelitustega või hoiatustega, tihti helistati ukse taga, kuid ust avades polnud enam kedagi näha. Ühel päeval oli mu lauasahtel, mis ikka lukus seisis, lahti muugitud, seda kinni keerata enam ei saanud. Seal oli soritud mu päeviku lahtisi lehti ja muud kirjavara, mõndagi teada saadud mu suhtumisest ühesse või teisesse. Lahke pilgu asemel märkasin seejärel külmust või vaenulikkust, mõni ükskõikne pilk aga muutus soojaks.

Koolitöös tundsin ennast algul nagu võõras maailmas. Pedagoogika polnud minu ala. Teadmisi võisin hea meelega edasi anda, aga kasvatada ja moraali lugeda — seda ma ei osanud ega tahtnud.

Lapsed istusid alguses rahutult, mitte elutute nukkudena. See mind palju ei häirinud. Ei tohtinud millegagi lasta oma rahulikkust kõigutada, siis oli kõik korras. Kuid nõnda tekkinud usalduslik vahekord ei meelitanud mind siiski väga kauaks pedagoogiks jääma. Teiste õpetajate hulgas tundsin ennast valge varesena. Haudusin mõtteid, kuhupoole siit minema lennata, kui ühe talve olen suutnud vastu pidada.

Töötasin algul oma ülikooli lõputöö kallal, milleks olin saanud poolfilosoofilise teema: «Friedrich Schlegeli usulised vaated tema «Ideede» põhjal». Kui see valmis sai, sõitsin Peterburi seda ära viima ja ülikooli lõputunnistust saama. See linn oli nii armsaks saanud, et sealt lahkuda ei tahtnud. Käisin seal «Ritsikate» ringi koosviibimistel, kus kohtusin esmakordselt ka Fr. T u g l a s e g a, kes tol ajal pealinnas võõra nime all elas.

Kooliseltsi kooli juhataja L u t s Pärnus oli mulle tuttav juba koolipõlvest saadik kui edumeelne ja igapidi sümpaatne inimene. Ei teadnud siis aimatagi, et

tema väikesed tütred, Meta ja Karin, kes kooliõues ringi jooksid, kujunevad kord eesti tuntud kunstitegelasteks, üks näitlejaks, teine kunstnikuks.

Teati, et ma mõne luuletuse olin avaldanud, ja nüüd oodati mult uusi. Värskelt kirjutatud «Tantsijannal» oli eriti hea vastukaja. See käis käest kätte, seda deklameeriti ja selle kiitmisega poldud kitsi. See ergutas veelgi ja aja jooksul lisandus sellele veel teisigi värsse. Andsin need ühele luuleharrastajale lugeda, kes mult neid alatasa nõudis. Ta oli need teistele edasi andnud ja nii nad jäidki kadunuks. Lõin käega, sest mis nendega ikka peale hakata, paremad neist olin juba «Vabale Sõnale» ja «Noor-Eesti» järgmisele albumile saatnud. Aga kui mõne aasta pärast «Siuru» rühmas mõte küpses välja anda ka minu esimene luuletuskogu, oli kahju kadunud värssidest. Püüdsin mõne neist mälu järgi taastada.

Ühel õhtul jalutasin «Badestrassel» mere poole kahe naisõpetaja seltsis, kellest üks tundis ennast süüdi olevat, et ta mulle mu luuletusi enam tagasi anda ei saanud, teine aga, kes kogu aeg sõnagi ei lausunud, vaid omaette midagi haudus, andis mulle täiesti ootamatult tugeva laksu põsele. Mispärast see kõrvakiil tuli, kes seda teab. Polnud ju kõige vähematki põhjust. Jäime kauaks vait, kõige kauemaks küll süüdlane ise. Teisel päeval ta kahetses südamest oma tegu, mida ta ise millegagi ei osanud seletada, ja palus pisarsilmil andeks. Hiljem katsusin seda igasuguste oletustega põhjendada, aga selgust ei saanud, enne kui sattusin lugema A. Gide'i, kes motiveerimata tegu, *acte gratuit*'d, oma teostes üksikasjalikult käsitleb, seda koguni «Vatikani keldrites» peamotiiviks võttes. See omakorda oli motiiv, mis mind ajas seda teost tõlkima.

Oma ülikooliõpinguist kokkuvõtteid tehes tundsin, et mind ei rahulda sisemiselt humanitaarteaduste, ajaloo-

liste ainete ebakindlus ja subjektiivsus. Iga uurija näis siin välja valivat ja ühte köitvat niisuguseid lõike minevikust, mis toetaksid tema valmisolnud põhiväiteid. Mida skeptilisemaks ma sain humanitaarainete püsivate tõdede kohta, seda veetlevam paistis olevat matemaatika, numbrite kõikumatu maailm. Tasapisi küpses mõte teha otsustav pööre ja hakata õppima arhitektuuri, seda matemaatika ja kunsti, numbrite ja fantaasia sünteesi. Pealegi nimetati arhitektuuri muusika õeks.

Parimaks õppeasutuseks sel alal peeti Venemaal Peterburi Tsiviilinseneride Instituuti, kuid sinna sisseastumine oli lootusetu võistluseksamite pärast, sest joonistamist ma polnud üldse õppinud, kui selleks mitte arvata joonte tõmbamist ruutudele algklassis. Jäi üle astuda Riia Polütehnikumi, mis sõja tõttu oli Moskvasse evakueeritud. Sinna oli juba kergem pääseda, sest Baltimaadelt pärit isikud võeti vastu ilma võistluseksamiteta.

Ja nii astusingi ma 1915. aastal Riia Polütehnikumi arhitektuuriosakonda.

UUE TEE OTSAL

Juba oli möödunud sõja algusest terve aasta. Polnud enam kuulda sellistest ekstsessidest kui sõja puhkemisel, kus Peterburis Saksa saatkonna monumentaalses stiilis ehitatud uue hoone katuselt suured pronkshobused lahti kangutati ja tänavale paisati või kus vihapuhangus sakslaste kortereid puistati, vitriine purustati, ärisid rüüstati. Sõja paratamatusega oldi juba harjunud, üksiku vihasööstiga ei saadud selle käiku muuta.

Riia Polütehnikum oma enamasti saksanimeliste ja -meelsete professoritega oli aegsasti Moskvasse siirdu-

nud, kus ta auditooriumid mööda linna laiali olid paigutatud kõige mitmekesisematesse ruumidesse, eeskätt Šanjavski ülikooli.

Dünamo staadioni kandis, kus ma selle talve peamiselt elasin, kasvas tol ajal veel mets, mille tukkadest välja paistsid üksikud väikesed puumajad. Iga päev tuli jalgadele valu anda, et õigeks ajaks ühest auditooriumist teise jõuda, aga ega tunnike kiirkäimist noorele inimesele midagi tähendanud.

Moskval polnud tookord kaugeltki tänapäevast ilmet. Linna südames puudusid veel suuremad ehitused. «Moskva» hotelli kohal asetses müügiputkade rida (Ohhotnõi rjad), kus kaubeldi peamiselt elusate ja tapetud lindudega. Gorki esinduslikult laia tänava asemel tõusis siit Puškini ausamba poole lihtsate madalate majadega Tverskaja. Praeguse Ajaloomuuseumi ja Kremli müüri vahel asetses läbikäidav kabel Iverski imettegeva jumalaemakujuga. Võlvi alt läbiminejad seisatasid, lõid risti ette, põlvitasid pühakuju ees ja tagusid laupa vastu kivist sillutist.

Kreml oli kättesaadav kõigile. Lihavõtte laupäeval kogunes siia paksult rahvast, kes ootas tornist kõige madalama, mahedama ja sametisema heliga kella esimest lööki südaöösel, mis kuulutas paastu lõppu ja lihavõtte algust ja millele kohe vastasid kõigi kirikute kellad oma tilitilipommidega ja millele järgnesid lihavõtte õnnesoovisuudlused niihästi tuttavate kui ka meeldivate tundmatute vahel.

Mida rohkem südalinnast ääre poole, seda rohkem vene stiilis puumaju nikerdatud aknaraamistikuga, seda sagedamini kohtasid pikki habemeid ja punaseid pearätte. Metsastunud Varblaste Mägede servalt aga võisid saada haarava panoraami uduvinesse laialivajunud linnast suitsevate korstnatega.

Polnud veel autode lakkamatut vuramist mööda ava-

raid tänavaid, bensiinivingu ega veoautode põrgumüra. Troskadel, konkadel, trammidel oli aega küllalt. Jalakäijatel puudus hirm selgasõitva auto ees. Jäätisemüüjad kandsid kaupa pea peal, tõstsid ostja puhul puunõu maha ning keerutasid sealt pika lusikaga välja vanilli-, vaarika-, koore- või pistaatsiamandli jäätisemune. Mööda hoove käisid tatarlased «halatt, halatt» kisades vanu riideid kokku ostmas, samuti noa- ja kääriteritajad, käiad õlal.

Omapärast uljust ja uhkust lisasid linnale lihhatšid oma paksuks paisutatud üleriietes, mis keskelt punase pussakuga kinni oli tõmmatud, väljasirutatud kätes pingul ohjad. Kõnniteede elegantsi aga tõstsid daamid oma maani ulatuvates kleitides ja laiades sulgedega kübarates.

Üldiselt jättis Moskva esimesel pilgul Peterburist, ehk nagu seda nüüd hakati nimetama, Petrogradist, provintslikuma mulje. Pealinn oli kunstipärasemalt planeeritud, stiilsem ja graatsilisem kui Moskva.

Kiiret sisseelamist selle linna argipäeva hõlbustasid mulle tuttavad Pärnu koolipingilt, kes edasi õppisid Riia Polütehnikumis ja varem Moskvasse olid jõudnud.

Leidsin endale esialgu toa vaikses põiktänavas Mjasnitskaja (nüüdse Kirovi) tänava lähedal, perenaiseks üksik mukitud daam, kel «bistreerit silmad, nägu puudrijahus, võltskulla ketil sarvest raamiga lornjett».

Minust polnud talle aga loodetud partnerit: uued õppeained paelusid mind rohkem kui naiste võlud. Ent rahu polnud mul palju: perenaine oli väga lärmakas, telefoneeris koridoris vahetpidamata, pildus ärritatult uksi, kussutas ja musutas oma koerakübet või pragas temaga, nii et terve korter kajas.

Uue peavarju leidsin linna teises otsas, Hodõnka väljaku lähedal, kus toanaabriks oli mu onupoeg Peeter Semper, kes õppis mehhaanika osakonnas juba vanemal

kursusel ja oli suvel praktikal olnud Siberi raudteel vedurijuhi abina. See oli heasüdamlik, alati tagasihoitud huumoriga seltsimees. Olime mõlemad päeval oma töödega seotud, nii et saime kokku ja võisime oma päevamuljeid jagada ainult õhtuti.

Kust perenaise poeg, meieealine klaverdaja restoraniorkestris, teada sai, et ma olen värssidega tegelnud, ei tea, igatahes ilmus see elavate liigutustega, impulsiivne moosekant meie tuppa suurejoonelise ettepanekuga: kirjutagu ma talle opereti tekst, tema loob muusika juurde. Kas mul on aimu, mis üks operett autoritele sisse toob? Ei ta siis mängiks enam näruses orkestris, vaid astuks konservatooriumi, temast võiks saada teine Rahmaninov. Mõelgu ma hästi järele. Teema on olemas, ta võib jutustada, minule jääks ainult värsid kirjutada.

Ta viis meid enda poole ja mängis meile ette katkeid oma olematust operetist. Jumaluke, millised perspektiivid talle avaneksid! Selle klimperkasti asemele ostaks ta kõigepealt ehtsa «Bechsteini».

Ei mõjunud siiski ettemaalitud perspektiivid, pealekäimine ega pooltuttavate viiside kuulamine. Ka mitte lubadus minu nõusoleku korral viia meid kinnisesse sööklasse, kus odavasti ja ülihästi süüa saab.

Toitlustamises oli tunda juba mõningaid häireid. Ühes ja teises kaupluses hakkas puudu olema toidukaupadest. Lõunatasin küll odavates ja lihtsates sööklates, aga kui veidi hiljaks jäid, tuli leppida ka ainult Metšnikovi prostokvašaga Šanjavski ülikooli puhvetis.

Kord liikus kuuldus, et seal ja seal kaupluses on piiramatul hulgal müügile tulnud häid küpsiseid. Ei lasknud seda juhust mööda, ostsime kaks suurt kotitäit maitsvat, seejuures odavat kodupoolist ja peitsime kotid pesukorvi hädaajaks.

Möödusid nädalad. Pesukorv oli silmist kadunud,

küpsised ununenud. Siis aga ühel hilisõhtul teatrist tulles tekkis mõte tee kõrvale küpsiseid proovida. Vedasime pesukorvi lagedale ja avasime selle kaane. Paberkotid seisid endiselt püsti, aga kui käsi sinna sisse pista, oli ees tühjus — ehk täpsemalt öeldes — koti põhjas oli ainult peotäis küpsisepuru. Vaatasime teineteisele otsa imala naeratusega, see tähendab, kahtlustasime perenaist, kes oli harjunud vahetevahel meie suhkru ja või kallal käima.

Siis aga leidsime, et vargad võisid olla ka neljajalgsed. Ja muidugi, korvi nurka oli näritud suur auk, kust kaudu kogu küpsiseladu välja oli vooritud.

Mis jäi üle? Ainult nalja heita oma vanainimesliku idee üle maist vara koguma hakata.

TELLISTE LADUMINE

Esimese kursuse õppekavas äratas tähelepanu telliste ladumine. Kas kohe müürsepa praktikale? Muidugi, tulevane arhitekt peab oma käega ka tellist ja mörti katsuma, mis ehitaja ta muidu on, aga miks nii varakult? Selgus pea, et telliste ladumine on samalaadiline teoreetiline distsipliin kui keeleteaduski: ühes vaadeldakse sõnade üksteise kõrvale asetamist matemaatilise rangusega, loogilise põhjendatusega, teises tehakse seda kividega, ainult et tellised on kindlama, täpsema struktuuriga kui sõnad.

Olin senisest ebakindlate kujutluste maailmast sattunud täppisteaduse maailma. Vanaprovanssaali kantsoonide asemel füüsika ja keemia ranged seadused. Metafüüsika asemel integraalid ja diferentsiaalid. Varem olin graafikale liginenud passiivse vaatlejana ja imetlejana, nüüd tuli endal võtta kätte paber ja pliiats, et ornamente maha joonistada.

Üldse ilma sirklita, joonestuslauata ja vatmanpaberita polnud poolte õppeainetega midagi peale hakata. Kuid palju mina seda joontevedamist varem olin õppinud? Oma võhiklusest püüdsin esimesel tunnil mitte välja teha. Istusin tarvilike utensiilidega kipsmadonna ees ja jälgisin, mis teised teevad. Ka mina sirutasin käe pliiatsiga välja, et õhus midagi mõõta ja siis vatmanile mingeid proportsioone üle kanda. Mu saamatust nähes tulid naabrid kohe appi, aitasid kriipse sinna tõmmata, kuhu vaja, ja ennäe, mõne aja pärast hakkaski joonis ilmet võtma.

Joonestamisega polnud lugu parem: reisfeeder ei vedanud kunagi jooni ühte punkti kokku, nagu see oleks pidanud olema. Ka tušš ta otsast ei tahtnud ühtlaselt voolata.

Tuli tublisti pingutada, et teistega sammu pidada.

Kõrgem matemaatika, niisamuti joonestav geomeetria ja mõned teised ained tekitasid imestust inimmõistuse suuruse ja nende distsipliinide teerajajate geeniuse üle. Kui kõikuvad paistsid humanitaarteaduste tõed matemaatika omade kõrval! Kui ebakindlad, muutlikud maitseotsustused kirjanduse ja kunsti väärtuste valdkonnas!

Kui ääretu põnev oli seista iga senitundmata teadusliku distsipliini alguses ja sealt esimesi samme ette võtta! Igale loengule ruttasid äreva teadmishimuga. Vahel kahtlesid ka õppejõu mõne väite õigsuses. Kui ornamentika professor seletas, et puu võral on ta lehe kuju, siis võis see ju õige olla pärna, võib-olla tamme kohta, vaevalt paljude teiste puude suhtes.

Vabal ajal — sedagi leidus — käidi uisuteedel, kelgutamas Varblaste Mägedel, suusatamas Sokolnikis, külastamas teatreid, muuseume ja kunstinäitusi. Aeg nooruses pole liiv, mis sõrmede vahelt aina maha jookseb.

Möödapääsmatuks tarviduseks kujunes ka seltsielust osavõtmine. Astusin kohe Moskva Eesti Üliõpilaste Seltsi, mis oma vaimult ja laadilt oli lähedane PEÜS-ile. Riia EÜS-il olid veidi teistsugused traditsioonid ja tavad, kõnelemata «Vironia» korporatsiooni omadest, mis mõlemad Moskvas edasi tegutsesid. Passiivne liige ma polnud, sest nagu näha trükitud aruandest, olen ma esimese poolaasta jooksul pidanud seal viis ettekannet kirjandusest ja kunstist ning isegi sellega toime tulnud, et kandsin ühel õhtul ette ka ühe oma novelli. Eks arvamine enesest olnud siis julgem, kriitiline meel nõrgem kui praegu. Mis viga siis esineda! Pidasin nähtavasti loomulikuks, et mind kuulajate poolt mõistetakse nõnda, nagu oleksin tahtnud mõistetud olla.

Kirjandusega ma sel ajal palju ei tegelnud, see tähendab, ei loominguga ega lugemisega. Polnud lihtsalt aega. Poleks olnud ka avaldamise võimalusi, kirjastused sõja ajal kiratsesid. Raamatuid ilmus haruldaselt vähe. «Noor-Eesti» pidi väga pingutama, et oma järjekordset albumit välja anda. Ajakiri «Eesti Kirjandus» muutus kõhnaks ja kesiseks. «Vaba Sõna» võitles aineliste raskustega ja ühiskondlik-poliitiliste artiklite puudusega, kuigi tahtis olla radikaalsemate mõtete arendajaks.

Eestikeelseid raamatuid ma tol perioodil ei saanud üldse lugeda. Neid polnud käepärast, kui neid ka muidu mõni üksik ilmus.

Seevastu kunstielamustest polnud Moskvas puudust, olgu mistahes kunstiliigis. Eesti üliõpilastele Polütehnikumist — imelik küll! — muutus lemmikteatriks eelmisel, s. o. 1914. aastal asutatud Moskva Kammerteater. Üldiselt külastati seda teatrit veel vähe, aga igal esietendusel leidsid siin rõdult eest oma kümmekond tuttavat, teatri ja ka peanaisnäitleja Kooneni austajat.

Mis ajas meid kűlastama eriti seda teatrit? Vist uue sõna ootamine teatrimaailmas. Üldiseks tooniandjaks ja lugupeetud maitsemõõduks oli Kunstiteater, millele teised teatrid püüdsid järele jõuda. Värske Kammerteater mitte. See otsis visalt o m a teed ja see imponeeris. Ka heideti talle Kunstiteatri pooldajate poolt ette kaugenemist elust, formalismi ja muid surmapatte. Lahtiütlemine ametlikest tõeteedest, kirglikud uue otsingud vaimustasid meid. Goldoni «Võõrastemaja perenaist» mängiti siin niisuguse temperamendi ja rõõmuga, pealegi nii halastamatult käreda valgustuse saatel, et etendus, mida oleks võidud ka üsna realistlikes toonides ette kanda, tõusis meie silmis keskpärasusest üles iseseisvasse kunstimaailma. India keskaegse klassiku Kalidasa «Sakuntala» viis oma piduliku lennukuse ja suurejoonelise dekoratiivsusega jälle teistmoodi pateetilisse kõrgusse. Nii iga etendusega. Ootasid lavalt uut kujutluslendu, mis teistes teatrites tavaks saanud ja igavaks läinud fotograafilisest elupildist viis välja loova fantaasia regioonidesse.

Kõrvuti sellega käis uute tuulepuhangute otsimine ka teistel kunstialadel. Peredvižnikute kunsti oli lõpmata palju nähtud muuseumides, nende motiivid ja kujunduslaad ei tekitanud enam elavat vastukaja, vahepeal oli nähtud Maljavini värvitorme, Petrov-Vodkini punaseid hobuseid, kubistide ja supermatistide eksperimente. Mis seninähtut kordas, ei äratanud tähelepanu. Ka arhitektidel seisab ees, mõtlesin ma, ülesanne loobuda vanast ja hakata otsima midagi hoopis uuemat, mida just, ei osanud kujutleda. Tüüpprojekt see muidugi ei olnud.

Moskva näis mõõtmatu olevat, tuttavad igas kaares laiali, aga ikka kogunes puhkepäevaks salgake seltsimehi, kes koos üritasid kelgu- ja suusamatku, kord isegi sõidu kuhugi kaugemasse mõisa, kus valitsejaks oli

eesti agronoom, meie seltsi vilistlane. Ehtne troikasõit raudteejaamast mõisani, ainus sellelaadiline mu elus, ei unune iial oma ulja kihutamisega mööda õhtust lumelagendikku, oma laulmisetujuga ja hullamistega, et sooja saada. Kuna kassi kodus polnud, võisid hiired öö läbi pidutseda. Hommikul enne ärasõitu kuulasime veel klaverikontserti ühelt kaasasõitjalt, konservatooriumi õpilaselt I. Jürvetsonilt, kes meile Bachi, Beethovenit ja Chopini ette kandis. Nii hea kui kontsert ise ka oli, tegi ta meele kurvaks, sest leidsin, et olen viimasel ajal võõrdunud muusikast. Polnud ammu enam kontserdil käinud, mu oma korteris puudus esmakordselt klaver, ja ometi peeti arhitektuuri muusika õeks.

SÕJAVÄKKE

SÜNNIPÄEVAKINGITUS

Olin kodunenud uue suunaga oma elukäigus, hakanud ennast tulevikule tõsiselt ette valmistama. Miski ei näinud takistuseks olevat mu valitud teel. Tahtest ja energiast polnud puudu. Sõda oli kaugel, üliõpilasi ei mobiliseeritud, võisin muretult oma tööd teha, kui äkki ühel märtsikuu päeval — oli parajasti minu 24. sünnipäeva hommik — välk selgest taevast prahvatas. Mobilisatsioonikäsk!

Pidi kindlasti mingi eksitus olema. Ruttasin Polütehnikumi kantseleisse selgust saama.

Paraku kõik oli tõsi: esimese kursuse üliõpilastele uue korraldusega ajapikendust ei antud. Sealsamas ulatati mulle ka kirjake, et olen üliõpilaste nimekirjast kustutatud.

Niisugust prahmakat ma küll ei oodanud. Peas keerles kõik läbisegi, kaugem ja lähem minevik, kaugem ja lähem tulevik. Kas siis nüüd on vabadusel lõpp? Sõdurimunder selga, säärikud jalga, püss kätte? Kas tõesti hüvasti arhitektuur, hüvasti unistused, hüvasti õpingud? Sama saatuse osalisi tuttavaid polnud. Kõik tuttavad ja sõbrad võisid rahulikult oma tööd jätkata, endiselt edasi elada, mina mitte.

Ent käsk on käsk. Pead ja punkt. Ei mingit lootust pääseda. Oli ju neid, kes ennast aegsasti olid kindlustanud sellega, et olid mõnesse asutusse tööle läinud, kust väeteenistusse võtmist karta polnud.

Tervisel polnud mingit viga, ja kui arstide komisjoni ees alasti seisin, anti laks selga: «Kõlblik! Järgmine!»

Ma polnud enam enese peremees, olin sattunud konveierile. Tuli sellel liikuda sinna, kuhu see iganes viis. Ja lõppude lõpuks, kes olen mina, et ma endale mingeid eesõigusi võiksin nõuda? Minutaolisi oli ju miljoneid maa peal ja ka mulla all.

Sõja algul olin näinud üliõpilasi, kes suures sõjavaimustuses või sakslaste vihkamises olid raamatud vahetanud püssi vastu ja rindele läinud. Nüüd võis ajalehtedest tihti lugeda tuttavate nekrolooge. Sõjaelamuste romantika mind kaasa ei kiskunud. Aga juba 1915. aasta suvel, kui rinne hakkas nihkuma kodumaa poole ja siin hakati juba kaevikuid kaevama, tundsin kord, et sõda võib ka minust enesest kinni haarata. Olid küll tunnistused taskus, et mul sõjaväekohustust pole, aga kui valda tuli käsk sel ja sel aastal sündinud meestel ilmuda Abja jaama, kaasa võtta päeva

moon, olin häiritud. Kas minna või mitte minna? Kuuldavasti taheti mehi kuhugi mullatöödele saata. Läksin.

Abja raudteejaam oli mehi täis, kes labidaga, kes ilma. Tuttavaid polnud, välja arvatud üks suvetutvus Hallistest, kes oli tulnud mind saatma. Kellelgi teisel sentimentaalseid ärasaatjaid polnud. Tekkis tunne, et teised lähevad labidatööle, mina tapatalgule. Puudus veel, et rongi liikuma hakates oleks tulnud hale hüvastijätt. Selline perspektiiv mõjus otsustavalt. Käsk jäi täitmata ja keegi polnud sellest huvitatudki.

Mobilisatsioonikäsule nõnda käega lüüa ei saanud. Väikesel paberilipakal oli nii suur võim, et kogu mu vabaduse endasse imes.

Jäin ootama oma edaspidist saatust. Üks päev kadus teise kannul, keegi minust huvitatud polnud. Teadmatus pole just kõige parem seltsimees, ta ei jäta sind rahule, ärritab, viib une ja igasuguse isu midagi teha. Ükskõik kas ootad head või halba, ootamine on tüütu. «Mis te erutute, küll tuleb aeg,» vastati mulle, kui kuulamas käisin, millal tuleb valmis olla ja kuhu mind saadetakse.

Kui viimaks see aeg käes oli ja ärasõidu tähtaeg kindel, olid painest pääsenud. Viisin oma kodinad põlise moskvalase juurde hoiule (sõja lõpuni), muretsesin endale isegi tublid säärikud. Määratud kellaajaks olin oma pakinatukesega jaamas, leidsin varsti üles ka oma ešeloni. Pool tundi oli veel ärasõiduni aega, ostsin kibekiiresti puhvetist midagi teemoonaks kaasa ja asusin vagunisse. Kaubavagunitele olid lavatsid sisse ehitatud, need lõhnasid vaiguselt.

Võtsin ülal naril vaba koha sisse. Seal oli kindlasti soojem kui all. Küttekollet vagunis polnud, aga sõit läks lõuna poole ja eks seal või juba päike kõrvetada.

Mu naabriks osutus kõhn, pikerguse näoga mustajuukseline poesell triibuliste pükstega, sinine pluus kuue all. Hoolimata sellest, et ta näoilme paistis algul mõru ja mitte millegagi rahul olevat, oli ta loomult seltsiv ja jutukas. See kortsuskulmuline poiss, nimega Nossov, armastas rääkida reisil tarvisminevaist asjust, suhkrust, teest, tikkudest, suitsust, joogikruusist. Uuris mu uusi säärikuid ja sosistas, et ma peaksin nendega ettevaatlik olema, eriti öösel, kui ma nad jalast võtan. Kõige parem on nad pea alla panna, kui aga raske unega olen, siis jalga jätta. Naersin ta ettevaatlikkuse üle, aga järgmisel ööl olid ühel mehel pooltallad säärikute alt ära lõigatud.

Olime oodanud juba üle kuue tunni, kui rong viimaks liikuma pidi hakkama. Mehed hüppasid robinal vagunisse, tõmbasid lati lahtisele uksele ette, aga nihkusime ainult teistele roobastele, kus rong jälle peatus. Jalutasime platvormil veel tunni, teise, kolmanda. Sõjaaeg, kus sa täpsust nõuad!

Viimaks ometi. Narile hüpates ei leidnud oma kohta kergesti üles, sest sinnajäetud nutsak toidukraamiga ja teine tualetitarvetega oli vahepeal ära auranud. Mõistsin nüüd oma säärikuid paremini hoida.

Teisel või kolmandal ööl oli jälle mingi vaim vagunis ringi liikunud, ripakil asjad ära koristanud, kellelt veetopsi, kellelt noa, kellelt paberossid. Nossovil olid läinud püksitraksid, aga alles oli tal kotikeses niit ja nõel (milline ettenägelikkus!) ning terve hommikupoole istus ta aluspükstes, jalad rätsepa moodi enda all risti, ja tegi oma triibulisi pükse vöö kohalt kitsamaks, et nad rebadelt alla ei libiseks. Iga mees pahandas ja kirus, vaatas teise otsa kahtlustades, aga pikanäpumeest sellega kätte ei saadud. See võis ju tulla ka teisest vagunist, sest päeva jooksul käis meil külalisi mujaltki juttu puhumas.

Võisin päris rahulik olla: mis läinud, see läinud, midagi muud polnud mult enam võtta peale suure käekella nahkümbrises, mida juba märkamatult ei saanud ära näpata.

Nossovi tusk lahkus ka vähehaaval ja nüüd osutus ta imelahkeks seltsiliseks, kes jagas minuga oma kaasavõetud toidumoona ja laenas mulle oma joogikruusi. Ta jutustas pikalt oma elust ja tööst kuskil riideäris, oli aga ühtelugu mures sellepärast, millal me ükskord pärale jõuame, kui palju soldat palka saab, kui kaua tagavaraõppus võiks kesta, millal sõjaväljale saadetakse, see tähendab, mitu kuud või nädalat tal veel elada jääb. Et ta sõjas surma saab, selles oli ta kindel. Olin tast optimistlikum ning lohutasin teda sellega, et sõda lõpeb enne ära, kui meid sõjaväljale jõutakse saata.

Vagunis oli igaühel oma väiksem või suurem mure. Seda katsuti uljusesse uputada, lauluga vaigistada. Vahel harva nähti ka pudelit suule upitatavat.

Oma ärasõidupäevast polnud ma kellelegi teatanud, et poleks karta olnud asjatut saatmistseremooniat. Haletsevad pilgud ja ootamine, et neile rongi ärasõit ometi kord lõpu teeks, tekitavad ebamugavustunnet, millest kiiremini tahaks lahti saada.

Ühel hommikul tungis vaguni lahtisest uksest sisse juba täielik kevad. Oli suur sõlmjaam Lozovaja, kus meie ešelon poolteiseks päevaks jäi edasisaatmist ootama. Lund ei näinud enam kuskil. Veeloigud virvendasid sooja tuule käes.

Tambov oli meie lõppjaam. Marssisime jaamast kuni liivase lagendikuni, kus nägi üksikuid barakke. Linn jäi kaugele paremat kätt. Tuul keerutas näkku tuiskliiva, kui mehed oma kimpsude-kompsudega (mõned isegi mahukate kastidega) viimaks seisma käsutati. Kas nädalapikkusest kolistamisest raudteel, roidumusest või ärevusest lõdisesime kõik, kuigi päike juba soojendama oli tõusnud.

Meid jaotati salkadesse. Jätsime hüvasti Nossoviga, sest tema sattus teise komandosse. Siitpeale ma teda enam ei näinud. Mind kümmekonna teisega ootas lähedal barakk, mille läve kohal seisis väike silt: 12. rood.

Sinna anti meid nimekirja järgi üle ja määrati laiali nelja rühma koosseisu. Sattusin esimesse ja mu ase oli lavatsil kohe vastu välisust, kust värsket õhku sisse voolas, aga ka jahedust.

Muidugi polnud seal sulgvoodit, aga lavatsil puudusid ka madratsid ja padjad. Tuli harjuda askeetliku eluviisiga. Aga eks sõjaväljal tule leppida palju hullemaga.

Sain kohe ka vintpüssi, mille number tuli pähe õppida, ja muu varustuse. Muutusin väliselt sõjameheks, sisemus tuli paari kuu jooksul vastavaks dresseerida, rinne nõudis kiiresti suurtükiliha, viivitada ei saadud.

Ei jõudnud kasarmus veel palju ringi vaadata, kui kõlas ukse juurest viimsepäeva pasunana: «Smirna!» Ka surnud võisid säärasest möirahtusest üles ärgata, saati siis veel vaene reamees, kes oli õpetatud igale käsklusele silmapilkselt reageerima. Kõik hüppasid püsti ja tardusid paigale, kel saabas pooleldi jalga tõmbamata, kes püssilukku nühkimas. Oli lõunavaheaeg.

Surmavaikuses võristas korrapidaja raporti sisseastunud roodukomandörile, kes silutud ilmega, värske portupee frentšil, pikk mõõk puusal, käsi kõrva ääres, võttis teatavaks, et roodu on saabunud uus täiendus. Ta kutsus uustulnukad enda juurde, laskis paberilt ette lugeda nende nimed, ilma et oleks suvatsenud kellegi poole eraldi vaadata. Distants peab olema! Kange odekolonn lõhnastas seda distantsi. Tundus, et see nõelasilmast tulnud vormis lühikesekasvuline hästihoolitsetud välimusega lipnik Ivanov pole rinnet nuusutanud, vaid on värskelt saabunud sõjakoolist. Oli edev, uhke, ennast täis, sest mis te mõtlete, äkki roodukomandör, olgugi tagavarapolgus.

Sel päeval jäime meie, juurdetulnud, veel võõrkehaks teiste seas, aga kui koos kapsasuppi ja hirsiputru oli söödud ning öö kõval asemel raskesti magatud, olime kiiresti lülitatud uudsesse mehhanismi, mis käis hästiõlitatult ja häireteta hommikust õhtuni, ühteviisi argipäevad ja pühapäevad läbi, ilma et kellelegi aega oleks jäetud hetkeks peatuda ja selle maailma elu-olu üle järele mõelda. Olid nagu jäädavalt välja kistud tavalisest elukäigust ja asetatud sirgetele roobastele, kust polnud kõrvalekaldumist paremale ega vasemale.

Kahekuine treening oli ülimalt tihe, ühtki minutit ei tohtinud lasta tühjalt kaduma minna. Polnud aega päikese tõusu või loojangut silmitseda, polnud mahti kelleltki järele pärida, mismoodi Tambov ise võiks välja näha. Ja kas oligi neid, kes seda linna tundsid?

Masinavärk käis päevast päeva ühtemoodi. Vaevalt said üles tõustes näo ära pesta, ennast korda seada, teed juua, kui juba kõlas käsk rivistuda. Siis pandi sind mõneks tunniks marssima, ikka pea püsti, selg sirge, rind võlvis, samm mehine, pea tühi, ja kuidas need harjutused kõik olid, püssiga või püssita, sõimuga või

sõimuta. Igatahes tegid nad füüsiliselt tugevaks ja mõnestki lontis hoiakuga noormehest sai aegapidi rühikas sõdur.

Kehalise treeningu kõrval ei puudunud ka vaimne võimlemine: istuti ringis maha ja korrati algul kooris seda, mida kolmepaelamees ette ütles, pärast küsiti juba igaüht üksikult: tsaari, ta proua ja troonipärija nime ja isanime, sõduri kohustusi ja pisut muudki, mis kandis üldist nime *slovesnost*. Palju seda pagasit polnud, aga mõnele oli seegi nii raske, ja kui vastus libedasti ei läinud, tuli tal joosta koha peal.

Ei saa salata, vahetpidamata harjutused kupatasid kehast välja vedeluse ja minnalaskmise, muutsid inimese tähelepanelikuks ja distsiplineerituks. Hea meelega saadaksid kõiki memmepoegi selliseid utsinaid läbi tegema

Juba liigub püss mehhaaniliselt õlalt jala kõrvale ja maast õlale, saab osaks sinust, on sinuga varsti ühte kasvanud. Ainult täägivõitlus nõuab tugevat eelharjutust. Jefreitorile, kes seda õpetab, teeb kuratlikku lõbu näägutada mõnda vedelvorsti, kes ei jõua kaua käes hoida püssi ainult kabast, nii et selle toru alla vajuma ei hakkaks. Õelatel kahemõttelistel naljadel ei tule siis lõppu. Üldse ei hoita suud paokil, eemalolek teisest sugupoolest vallandab rõvedusi. Selle poolest paistis eriti silma meie roodu rindelt tulnud lipnik. Ta ei jätnud kasutamata ühtki juhust, et voli anda oma vaoshoitud instinktidele. Sama nähtus kordus veel drastilisemalt hiljem sõjakoolis ühe kapteniga, kes isegi eksamil oskas küsimusi roppustesse riietada.

Polgukomandör, tigeda punase näo ja paksude mustade vurrudega polkovnik, oli alamate hirm. Teda nimetati Pulemjotiks. Kuhu ta ilmus, seal oli alati tegemist kärkimise ja karistustega.

Ühel päeval kontrolliti erilise hoolega meie saapaid,

rihmu ja mundrit, kas need kõik on ka hästi korras, ja räägiti, et täna tuleb meie roodu külastama Kuuliprits ise.

Rühm, kuhu mina kuulusin, harjutas täägivõitlust juba hommikust saadik. Torkisime õlgedest punutud vaenlast nii kaua juba, et mannekeenid läbi paistma hakkasid. Need, mis sõelapõhja meenutasid, asendati uutega, tervetega. Kõrge ülemus tuli meie poole niisama tüseda ratsu seljas kui ta ise. Meie roodukomandör lipnik Ivanov, keda olime alati näinud pead kuklas kandvat, sörkis jõudumööda ta kõrval või kannul.

Demonstreerisime oma vahvust. Naaber mu kõrvalt karjus küll eeskujuliku vaimustusega hurraa õlest kuju poole tormates, aga püss tungis pärani selle hõredaks torgitud kehha nagu hirsiputru. Minu õlenukk aga oli uus, äsja vahetatud, ilma ühegi torketa. Ka mina karjusin meeleheitlikult hurraa ja tormasin kõike jõudu kokku võttes. Torge oli tugev ja täpne, aga tääki välja tõmmates andsin püssipäraga niisuguse obaduse vastu esihambaid, et tänapäevani veel selle jälgi tunnen.

Ent kogu seda kõva drilli ma taga ei kahetse. Raamatute taga istujale kulus see karastus marjaks. Lühikese ajaga olin kosunud, pruuniks kõrbenud, tundsin lõbu keha ümbermuutumisest. Mitte üks kord ei patsutanud rühmakomandör mu rinnale ja nimetanud mind *strojevikuks*, nagu oleksin ma tema töö ja vaeva saadus. Kuid selleks olin pidanud selja pöörama vaimsetele huvidele, mis seni mu elu sisuks olid olnud. Ühtki kirjatähte polnud juhust enam lugeda, ka ajalehti mitte, mõtteidki teistega vahetada oli lootusetu, sest puhkepäevi polnud, argipäevad aga ei andnud selleks mahti, peale sõjameeste ei näinud ma teisi inimesi. Öö oli ainus puhkeaeg. Vahel teist külge käänates kuul-

sid barakis aina kalevipoeglikku norskamist ja muid seda sorti häälitsusi.

Monotoonselt kulgevate päevade sekka poetus harva mõni erakorraline sündmus. See jäi siis ka meelde ereda laiguna. Nii üks saunaskäimine. Keskpäeval õppuselt barakki tulles kästi kähku end saunaminekuks valmis panna, et tagasi tulles kiiresti lõunat süüa ja uuesti õppust jätkata. See oli meeldiv käsk, keegi ei hakanud aega viitma, kõik seisid silmapilkselt rivis, pesupamp kaenla all. Peaaegu kiirmarsis kippusid jalad ise linnaäärsesse sauna, kuhu kulus oma veerand tundi, sealt tagasi teine nii palju. Ihu puhastamiseks jäi ka üle oma pool tundi, sest kapa ja kraani järjekord nõudis omajagu aega.

Kõik läks sõdurliku kiirusega, juba oli viheldud, värske pesu seljas, mõnus tunne kehas. Marsitakt kadus jalgadest, kõnnak muutus mugavaks lonkimiseks. Rühmaülem, kes roodu koju viis, ei teinud nägemakski, et mehed käivad linga-longa, ehk kasarmu keeles, hulbivad kui julgad jääaugus.

Äkki aga karjatas ta kui ussist nõelatu: «Valvel!» Ja hakkas tagurpidi roodu kõrval käies samme lugema: atj, dva, atj, dva . . .

Kust pagan see roodukomandör äkki välja ilmus! Seal ta ligines, hoides vasaku käega mõõka sääre küljes, ja tervitas meid. Meie auh-auh-auh-auh kõlas mitmejärguliselt nagu rongipuhvrite kokkupõrge. Ega niisugune sodi ülemusele meeldi, oli kohe tunda. Korratud tervituse hääl oli vihane ja etteheitev. Kuid pehmeks vihutud meeste suust polnud midagi paremat loota. Rühmaülem tegi kõik, et vastus korrapärane tuleks. Mõni vastas, mõni hoidis suu kinni.

«Tšerti poganõje!» kriiskas marru läinud lipnik. «Ma teile näitan, matj tvoju . . .» Häält kõrgendades hüüdis ta: «Begom . . . marss!»

Hakkasime sõrkima. Eks nõnda saa kiiremini barakini ja kapsasupini. Aga kus sellega! Kuskilt kaugelt selja tagant kuulsid käsku ümber pöörduda ja meil tuli tagasi linna poole joosta oma raevunud ülemusest mööda, siis jälle baraki suunas. Hingasime kergendatult, arvasime juba, et varsti oleme lihapottide juures, aga selle asemel suunati meid baraki läve eest otse liivakõrbe. Tolm tõusis jalge alt ninna, päike kõrvetas ülalt, värske pesu oli seljas märg, kaks meest hingeldasid, taarusid ja kukkusid maha ning jäidki liivale lamama, meie aga jooksime edasi tühja kauguse poole.

Viimaks ometi tuli sellele teisele saunale lõpp, jõudsime oma baraki ette, aga mitte selleks, et pääseda sööginõude juurde või ennast kuivatada ja puhastada, vaid kell oli kaks, püssid selga ja õppustele — kuni õhtuni.

Ei, hellitamist siin polnud. Hiljem olen mitmel korral mõelnud sellele kahekordsele saunale, aga mitte taunivalt. Oli päris paras õppetund esteediks ja eluvõõraks peetule. Elu pole lillenuusutamine.

SUVISTEPÜHA ÕHTUPOOLIK

Suurepärane särav tuuletu hommik. Hinges helgib väike lootusesäde, et vahest ometi erineb see pühapäev teistest. Aga midagi selletaolist polnud märgata. Õppus algas harilikul ajal ja viisil. Tõsi küll, midagi nagu vilkus asjaolu taga, et liivaväljakule läksime püssideta ja harjutasime seal marssimist, tervitamist, auandmist. Aga eks see olnud niisamuti ka lihavõtte hommikul.

Rõõmusõnum tuli pärast lõunasööki. Öeldi, et kes auandmises vahele ei jäänud, on õhtuni vaba, võib isegi linna jalutama minna! Aga rõõmul oli mõra sees: mis sa selle poole päevaga ilma ettevalmistamata ikka

peale hakkad, aeg aga jookseb edasi nagu liivakellas. Oled paari kuu jooksul oheliku otsas olemisega nõnda kodunenud nagu peni, kes ei usu, et ta enam keti otsas pole. Pole linnas ka ühtki tuttavat, kelle poole minna. Tuleb inimeste keskel liikuda kulunud ja määrdunud tööriietes, millega oled liivas püherdanud, mis varem ka võib-olla juba kolmandat-neljandat on teeninud.

Aga pole aega viivitada, iga hetk vabadust on kallis. Lööd käega saapaviksimisele ja habemeajamisele, ei soovi endale mingit seltsi, vaid lähed, mitte inimeste hulka, vaid kuhugi kaugele nendest, loodusse, olles «üksi ja vaba».

Pole enam igavik näinud rohelist puud, õitsevat lille, niisugust sinist taevast, sisse hinganud puhast õhku. Lähed huupi ja tunned instinktiivselt, et see tee viib kuhugi metsa. Kallid minutid aga kaovad kartuses, et nad varsti otsa saavad.

Parv viib üle jõe, kus sind ootab hõre kaasik. Valged tüved, rõõsk-rohelised lehed, aasal kari, koeranäss jookseb rõõmsalt lehmade järel. Idüll. Heidan maha kaskede alla. Ei, see pole enam mina, vaid minu teisik. See ei tea midagi marssimisest, püssikandmisest, sõjamehe mundrist seljas. Ta on liibunud maa külge, näeb enda ees rohus putukaid, kuuleb linnulaulu. Teine aga on mehhaaniliseks dresseeritud, traadist tõmmatavaks käsutäitjaks, tervisest pakatav. Teisik aga uneleb mälestuste voolus varemast vabadusest, sõpradest, vaimsetest probleemidest, hingelistest elamustest. Kaks ühtesulatamatut kliimat ühes isikus, varemtundmata kooselu kahe kihi vahel hinges. Ja seejuures kartus, et see teisik sinus on ainult vari, ainult pettepilt, mis kohe-kohe jälle kaob.

Väljalibisemine argipäevast oli siiski nii sügav elamus, et oleksin pidanud hüüdma: hetk, peatu! Ja ta peatuski ilma hüüdmata — olin selili magama jää-

nud, käed vaheliti pea all. Kui virgusin, silmad veel kinni, ei saanud esialgu kuidagi aru, kus maailma otsas ma viibin.

Päike oli madalale vajunud, hakkas vilu. Sa kallis aeg! Juba oligi vabadusel lõpp, juba tuli end oheliku otsa siduda.

Mõni päev hiljem algas kasarmus jüripäev. Väljaõpetatud meestest moodustati ešelon ja saadeti minema. Mind määrati õppekomandosse, mille asukoht oli linnas. Barakk jäi esialgu päris tühjaks.

Korralikus linnakasarmus kulges elu juba mugavamalt. Riviõppused vähenesid, slovesnost võttis laiema ulatuse kui keisri ja ta suguvõsa nimede päheõppimine. Tuupisime väeteenistusmäärustiku paragrahve ja muud sellesarnast. Pool pühapäevagi jäi vabaks, vahel isegi terve pühapäev. Oli juba kergem hingata.

Lavatsitel olid õlekotid ja padjad, kapsasuppi sõime juba puunõude asemel läikima hõõrutud vaskliudadest, iga liud seitsmele mehele. Istusime kasarmu õues selle ümber ringis maas, helpisime punaste puulusikatega suppi, ja kui liuavanem lusikaga koputas, oli igaühel õigus vedelikust välja õngitseda tükk liha. Hirsipuder oli väetatud rasvaga, ja kui köögis oma poiss valvekorras oli, siis oli ka seda piisavalt.

Endisi tuttavaid siin polnud ühtegi, sigines aga uusi, nende hulgas üks haruldane poiss, kes ka meie ühisliuast sõi. Ta oli kõhn, lihtne ja ennastsalgavalt abivalmis. Tema oli see, kes kõigi meie seitsme eest alati kööki järjekorda jooksis, kes kedagi teist ei lasknud vasksöeginõud puhastada ja läikima nühkida. Õhtuti oli minu ase alati valmis tehtud, enne kui ma ise juurde sain. Selle eest pidin ma teda aitama slovesnostit õppida, sest kõva pea tõttu oli see talle ütlemata raske.

Ikka juhtus temaga pahandusi, kas jäi ta rivisse hil-

jaks või oli tal püss puhastamata, kuuerihm lõdvalt kinni, või pöördus ta vasakule, kui teised kõik paremale pöördusid, või jälle ei märganud ta ülemust õigel ajal. Seepärast oli tal karistuste kuhi alati kukil. Ikka oli ta kartuleid koorimas, põrandaid küürimas, klosetti puhastamas. Kui aga sellistel karistustel käegakatsutavaid tagajärgi polnud (noomimised ja kärkimised olid talle kui hane selga vesi), siis hakati teda püssi alla panema. Nii ta siis seisis igal vabal tunnil, kokkukeeratud sinel üle õla, raske kott kividega seljas, nägu kuumusest higine, kuni puhketunni lõpuni. Kuid inimene ei saa seista tund aega liikumata nagu puutükk, ta pöörab vahel pead, laseb ühe jala lõdvemaks, küsib möödaminejatelt, mis kell on. Juhtub ülemus seda märkama, tuleb uus trahv kaela, ja selliseid karistusi oli tal ikka pooltosinat järjekorras. Juhtus siiski mõnikord, et ta lõunavaheajal püssi all ei seisnud. Siis imestati, võibolla oli teda unustatud, ta hakkas ise endale kivikotti ja püssi otsima... Ent kõige selle juures oli ta heas tujus ja rõõmus, ei hädaldanud ega protesteerinud kunagi, ka siis mitte, kui ise leidis, et see karistus peaks ju kantud olema...

Ühel päeval küsitleti, kas sõdurite hulgas on itaalia keele mõistjaid. Olin seda keelt ülikoolis õppinud, sain loetust enam-vähem aru ja andsin ennast üles. Võibolla vajati rindel sõdurikirjade tõlkimist ja ma arvasin, et tulen sellega toime. Mu karistuskandjast naabri imestusel polnud aru ega otsa: kas ikka tõesti ma tunnen seda keelt, kuidas see võiks kõlada, kas iga sõna on teistmoodi kui vene keeles ja kuidas need meeles seisavad! Ja sellest jutustas ta kõigile kui imest ja mul oli päris piinlik. Aga kui mind ära saadetakse, kes talle siis slovesnosti alal abi annab?

Ühel päeval saadeti ta õppekomandost minema, kuhu, ei tea. Kuidas temasugune üldse sinna sattus, jäi mulle

mõistatuseks. Mis puutub itaalia keelesse, siis see probleem haihtus iseenesest.

Meie köök asetses keldrikorrusel. Suured katlad seisid sissemüürituna üksteise kõrval. Õhtul toodi sinna suured virnad liha järgmise lõuna jaoks. Vara hommikul algas kokkade tegevus. Olin valvekorras. Üks ja teine tuttav käis mangumas, et homme pidagu ma meeles, et ma nende hirsipudrule kopakesega suurema rasvaportsjoni valaksin.

Aknast langes keldriruumi kandiline lõik kuud, roomates aegapidi minu poole, kes ma siin üksi istusin väikese laua taga, mida valgustas ihmjas elektripirn. Kasarm pea kohal magas. Terve öö vaikus oli minu päralt. Oli paras aeg kirjutada päevikut, millesse ma sisse kandsin rohkem oma uitmõtteid kui mingeid märkmeid päevasündmustest. Ka mõni luuletusereake tekkis siin.

Äkki koputati. Lasksin sisse veltveebli, kes kohe oma kontrolliva pilgu laskis üle lihavirna, katelde ja tahvlile kriidiga kirjutatud loetelu, kui palju tuleb katlasse panna liha, kapsast, soola, vett, kui palju teise katlasse pekki, tangu jne.

«Millega teie siin tegelete?» pöördus ta minu poole, aga nähes mu laual sõjaväemäärustikku, ei huvitunud vastusest.

Olin kuulnud, et see mees käib vahetevahel oma perekonnale siit liha näppamas.

«Suurepärane!» pomises ta. «Õppige, õppige, läheb vaja.»

Oleksin pidanud vastama, kui oleksin tahtnud siiras olla: «Ma pole seda raamatut lahti teinud ega mõtlegi teha, vaid selle vahel on paberilehed, mõned tühjad, mõned juba täiskirjutatud. Näete siin: «Kuu põeb kollatõbe, ta on kui koolja kondiste kätega, kõrbe jäet...» Te ei saa aru? Muidugi, mis ühendust on sel-

lel lambakintsudega, mis teid huvitavad? Aga see luuletus eostus just siin ja võib-olla saab sest kunagi veel asja. Ent kõik see on ajakohatu, nagu mina ise, teie . . .»

Ta astus üle kuuvalguse laigu, sinel ümber õlgade, hõlmad laiali, nagu mõne suure linnu tiivad. Ta kummardus ja nuusutas lihaväntse. Nägin silmanurgast, kuidas üks lambakints seejuures hõlma varju kadus.

«Head ööd!»

Ta astus trepist üles.

«Pidage, pidage!» Tõusin üles ja astusin trepi juurde. «Ei lähe läbi!»

«Mis ei lähe läbi?»

«Teate ise paremini.»

«Molodets! Sedap ma tulingi proovima. Sõduril peab valvsust ja silma olema.»

Kints visati tagasi lauale.

TAMBOVI SÜGIS

Sõda kestis juba üle kahe aasta, aga lõppu polnud veel näha. Rahujuttusidki ei kostnud kõrva, küll aga «sõda võidurikka lõpuni!». Ajalehti sai harva lugeda, ülevaateid sõjakäigust ei andnud keegi. Räägiti, et Brussilov on suure hooga Austriasse tunginud ja suurt sõjasaaki saanud. Selles paistis tõtt olevat — Tambovi linnaäärsele väljakule veeti vahetpidamata austriasaksa sõjamoona, kümneid tuhandeid granaate ja šrapnelle, mis riita laoti ja mida sõdurid pidid valvama.

Suvi oli möödas, päevad muutusid pimedamaks, väliõppused lühemaks, linna tänavad, peaaegu kõik sillutamata, savisitketeks poriteedeks, mis sõdurisaapaid vägisi jalast tahtsid kiskuda. Linna servas ulatus see savisegune pori poole sääreni. Kasarmu põrandaid kraabiti meeleheitlikult, aga puhtaks neid ei saadud.

Pärast õppekomando lõpetamist saadeti mind õpetama värskelt mobiliseeritud eakaid mehi. Polnud kerge neist kiiresti sõjamehi teha. Pealegi oli suur osa neist mordvalased, kes ei osanud vene keelt. Vaata, et nad püssi tagurpidi kätte ei võta. Näitasid neile ette ja seletasid kõigiti, mis tuleb teha, aga nad jälgisid su sõnu ja liigutusi ükskõiksusega, nagu ei puutuks asi üldse neisse. Ei saanud aru, kas see nende rahmakus tuli nõmedusest või kavalusest. Pääsesin neile ligi siiski üsna lihtsal viisil. Teadsin, et arvsõnades on eesti ja mordva keeles palju ühist. Ja ennäe, sild kahe keele vahel oli ehitatud, usaldus võidetud. Püssilukk hakkas libedamalt liikuma, hakati mõistma, milleks on sihik ja kirp.

Need olid mulle tagavarapolgus viibimise ajal kõige raskemad päevad ja ka ööd. Kokkukäsutatud mehi olid kasarmuruumid puupüsti täis. Kõigile ei jätkunud kohta lavatsil, muist pidid põrandal magama. Õhtuti, kui vettinud riided seljast võtsid ja üleni porised jalatsid lavatsi alla lükkasid, polnud enam kellelgi isu juttu puhuma hakata. Seinale kinnitatud petrooleumilambikese valgusel otsis igaüks oma magamiskoha üles. Ruumi oli nii vähe, et kui üks hakkas külge pöörama, pidi sedasama ka ta naaber tegema.

Minu ase oli akna juurest kolmas, aga siingi tihenes õhk öösel nii lämmatavaks, et kerge unega, nagu olin, pidin mitu korda öö jooksul tõusma, õhuaknast pea välja pistma ja kopsud värskemat õhku täis tõmbama, eriti siis, kui õhtuks hernesuppi anti... Õnnelikud need, kes hommikuni liikumata magasid.

Oli see nüüd mingi püha või mälestuspäev, ei mäleta, aga üks õhtupoolik, nagu suvistepühade ajalgi, oli äkki vaba. Milline õnn! Nii suur õnn, et kohe ei teadnud, mis ette võtta.

Ühe oma kaaslasega otsustasime linna jalutama minna. Ta oli Moskvast, ajakirja «Russkoje Bogatstvo» toimetusest, niisiis seltsimees, kellega sai üle kaua aja kord jälle intelligentsemat juttu ajada. Pealegi saadeti talle aeg-ajalt Moskvast ajalehti järele, nii et ta oli rohkem informeeritud kui mina. Sellest hoolimata oli ta rohkem huvitatud enesest kui probleemidest.

Ta vaeseke kannatas, kannatas sellepärast, et pidi kandma juba peetud mundrit, mis polnud õmmeldud just temasuguse paksukese ja lühikese jaoks ning oli ühest kohast kitsas, teisest lai, ning siis veel need plekid rinna peal.

«Jumaluke, mis ütleksid mu Moskva tuttavad, kui nad mind seesugustes närudes näeksid! Vajuksin häbi pärast maa alla. Lähme kuhugi kaugemale inimeste silma alt. Olla soldat, see on midagi alandavat. Näe, tulevad kaks plikat. Kas nad meile otsa vaatavad? Ei, läksid mööda, meie oleme neile õhk. Ja kuidas saan ma neile selgeks teha, et ma pole räbalapunt, vaid inimene. Inimene, kurat võtaks! Teate, kuidas ma selle all kannatan. Kan-na-tan!»

Tegin ettepaneku linnast välja minna. Meenus suvistepühade-aegne matk kaskede alla. Nüüd olid puud küll paljad, aga nad ei kõverda nägu meid nähes. Ehk leidub linnatänavatest kaugemal ka mõni lapike kuivemat maad.

Paadisadamas tegi ta veel kord katset kaht tütarlast paadisõidule kaasa meelitada. Need turtsusid naerda ja pöörasid selja.

«Kurat neid võtku! Patriotismi mitte üks raas! Sõdi siis võidurikka lõpuni! Misjaoks? Kellele?»

Istusime paati. Kahel pool jõge laius tühi lagendik. Jõgi oli nagu elava elu hoovus, mis meid tühjusest läbi viis. Peatusime viimaks metsatuka serval kuival kal-

dal inimesteta müügiputka juures. Maas vedeles kompvekipabereid, pudelikilde, suitsukonisid. Igal pool jälgi lõbusast olengust. Nagu kasetüve küljes lipendavast kuulutusest näha, oli siin eile pidu peetud.

Nüüd keerutas tuul krõbisevaid lehti üle kuiva põndaku, kuhu mõned lauad jalgupidi olid kinnitatud.

Mahajäetus, üksindus, raagunud puud, sügise nukrus. Linna majade vahel, isegi poristel tänavatel oli nagu õdusam. Siin polnud midagi peale hakata. Sõudsime tagasi.

Kui jutt tuli «Russkoje Bogatstvost», pidin avameelselt tunnistama, et vene paksudest ajakirjadest see mulle kõige vähem meeldib. Igav, ilmetu, oma narodnikluse traditsioonidega ajast ja arust. Arvasin, et ta oma toimetust kaitsma hakkab, aga ei, ta kirus ajakirja konservatiivsust, kaastoimetajaid, ta polnud millegagi rahul, lubas, kui ta kord siit pääseb (sõbrad teevad kõik, et ta siit kuhugi mujale pääseks), toimetusest lahkuda ja endale parema koha otsida.

Ühel päeval oli see kannataja hing kasarmust kadunud. Ka mind saadeti mujale sõdureid õpetama. Elu neljakorruselises tellistest hoones linna servas oli võrdlemisi lahe. Siinsamas lähedal tänavas seisid reas müügiputkad, kust sai osta kõike vajalikku. Isegi värsket piima sai kahe eesti naise käest, kel siin väike maja oli ja kes lehma pidasid.

Mind pandi mõneks ajaks — mida kõike elus teha ei tule! — õpetama riistvõimlemist. Eakamate maameeste kondid ei tahtnud kuidagi rööbaspuudel kukerpallitada ja üle puki hüpata.

Suureks sündmuseks selles rahulikus linnas oli ootamatu pommide plahvatamine. Austerlastelt äravõetud ja linnaäärsele väljakule lattu toodud granaadid ja šrapnellid hakkasid ühel ilusal päeval lõhkema. Kuidas see

alguse sai, kes seda teab, igatahes üks plahvatus kutsus esile teise, mürsud lõhkesid ööd ja päevad läbi, eemalt kostis see kui kanonaad, killud langesid linna, elanikke haaras kirjeldamatu paanika. Meieni killud ei ulatunud, aga harjutused väljas jäid ajutiselt ära.

Tee, mis meie kasarmu kõrvalt linnast välja viis, oli äkki meeletult põgenevaid inimesi täis. Joosti hirmsas pabinas, tormati üksteisest mööda, kuigi mürsud juba kaugelt kostsid ja enam mingit ohtu polnud, ühel kaenla all tekk või padi, teisel näpu otsas kanaarilinnupuur, kolmandal ühes käes pang või korv asjadega, teise otsas tilberdav laps. Ikka edasi, metsa poole, kaugemale põrgumürast! Ükski rahustav sõna ei peatanud jooksjat. Kes soldatit teab uskuda, õpetatakse teda ju külmavereline olema ka surma suus.

«Kaks valvesoldatit said juba surma, meie ei taha surra. Minge, kui tahate, nende asemele!»

Ja ikka kaugemale linnast, mitu head versta lakkamatut põgenemist, paanikakurat kukil.

Teisel päeval kostsid paugud endiselt, kogu laskemoon polnud veel detoneerinud, tuletõrje oli võimetu, põgenejate vool oli hõredamaks jäämas. Siis tuli teade, et esimesed põgenejad, kelle kabuhirmu veelgi aitasid tõsta kuskilt lahtipääsenud, meist möödagalopeerivad hobused, olid jõudnud parveni jõel, sama parveni, mida minagi suvistepühal olin kasutanud, selle viimseni täitnud, nii et see oli küljeli vajunud. Räägiti kolmekümnest uppunust. See kõik toimus linnast nii kaugel, et paukugi enam kuulda polnud.

Ent paanikal on oma veider loogika. Lapsepõlves, kui Viljandis leegitses vastasmaja ja tuul sädemeid vastu meie akent pildus, olin ma nagu halvatud ja toast tuli mind vägisi välja viia.

Veel teine näide. Vanapreili, kelle korteris ma Berliinis elasin, kuuldes koridoris poisikeste hüüatust, et

pööning põleb, hakkas tohutus peataolekus kõigepealt kummutist oma taskurätikuid päästma. Küllap hüsteerilises kabuhirmus on mõni ootamatu kangelastegugi sooritatud.

UUS KÄÄNAK

Juba kolmveerand aastat oli tambitud Tambovi pinda. Porine sügis hakkas talve ilmet võtma. Hommikuti oli jääkirmetis veeloikudel, mõnus oli praginat kuulda sellele astudes. Sõdurite selga ilmusid sinelid. Lumekibemeid oli harva näha, aga külm sundis vahel kõrvu hõõruma või käsi suu juurde tõstma.

Iga päev oli oodata järjekordset saatmist rindele. Meid, kolme eestlast roodus, tabas aga üllatus. Keskpäeval, kui olime linna ääres mehi õpetamas, ilmus käskjalg teatega, et peame otsemaid ilmuma polgu kantseleisse.

Mida see pidi tähendama? Arutasime omavahel ja leidsime, et vaevalt leidub roodus teisi peale meie, kel on keskharidus, ja küllap lähetatakse meid kuhugi lipnikekooli.

Oletus polnud vale: meid komandeeriti Moskvasse Aleksandri sõjakooli.

Kõik arenes nüüd edasi imekähku. Oli novembri lõpp, detsembri algul alustas sõjakool uut kursust. Kaptenarmus kooris meid paljaks, seljas olevad mundrid rändasid lattu, sealt saime asemele hoopis räbalamad. Isegi mu enda säärikud taheti vägisi viletsate harmoonikute vastu vahetada. Sinel, mille nüüd selga sain, ulatus maani ja oli paigatud teist värvi riidetükiga.

«Seal saate kohe tuliuued asemele, mis te nutate!»

«Häbi on niiviisi Moskvasse sõita. Vaju või maa alla.»

«Tänage mind sellegi eest. Mul oleks teile veel hullemat selga anda.»

Rõõm siit kolkast pääseda oli nii suur, et lõime käega. Päevad olid ilmatu aeg üksteise järel monotoonselt veninud, nüüd aga äkki — hommikul õpetasid veel püssilukku lõksutama, õhtul aga trügisid juba vagunisse, pealegi reisivagunisse. Rong oli sõjaaegne, sõitjaid täis, istuda ei saanud, tuli seista koridoris, seina najal püsti tukkuda, aga tühja sellest — ees ootas Moskva!

Vastuvõtuni oli veel aega kolm päeva. Mis teha, kuhu minna, pealegi paigatud sinelis? Erariides käia oli keelatud, aga kuidas sa istud need päevad pimedas nurgas? Ei, triikisin siledaks kortsunud ülikonna oma reisikohvrist ja muutusin korrapealt eraisikuks. Mis sellest, et käsi tahtis vägisi kaabu äärde tõusta, kui ohvitser vastu tuli. Õhtuks olid vahepealse dressuuri alt uuesti vanad harjumused välja pugenud. Läksin hea õnne peale MEÜS-i.

Oli laupäeva õhtu, seal oli mingi oleng ja tantsiti. Ei hakanud ma ka midagi ootama, vaid mantel seljast võetud, liitusin sedamaid valsiringiga. Algul ei tahetud mind ära tunda. Kes oli see nudiks pöetud peaga, näost pruuniks kõrbenud ja tuuldunud noormees?

Kolm ohelikuvaba päeva möödusid lennates, siis astusin Tambovi kaptenarmuselt saadud kaltsudes tohutusse hoonesse Arbati lähedal.

Seal mõõdeti mu pikkust, kuulati südant ja kopsu ning määrati 9. roodu.

SÕJAKOOLIS

Kõike nurisemata taluvate, südamlike, võrdlemisi väikese haridusega seltsimeeste keskelt sattusin haritumasse keskkonda, s. o. nende hulka, kes olid keskkooli

lõpetanud. Siin olid juba igaühel oma pretensioonid ja kuulis rohkem virisemist. Mõni tunnike päevas füüsilisi harjutusi, hoopis kergemaid kui polgus, pealegi ilma nöökimise ja hurjutamiseta, siis mõni tund teoreetilist õppust, millel midagi ühist polnud slovesnostiga kasarmus, seda polnud ju iseenesest kuigi palju, aga oigamist, vähemalt algupoolel, oli rohkesti. Ühel valutasid kondid, teist lasti vähe magada, kolmandale oli distsipliin liiga vali. Ühesõnaga, päris põrgu. Omalt poolt leidsin, et siin on elu endisega võrreldes päris paradiislik. Paslik munder seljas, läikima hõõrutud saapad jalas, viisakas käitumine, ilmatu avar ruum ühe roodu jaoks, puhas õhk, igamees magab madratsiga voodis, pehme padi pea all, sööd laua ääres, nuga, kahvel ja lusikas enda päralt, vaba aega nii palju, et vahel ei tea, mis peale hakata, mis sa hing veel tahad! Teisel või kolmandal pühapäeval juba linnaskäimise luba, nääripäev täiesti vaba.

Nördinult vaatasid mõne memmepoja loidusele hommikul voodist tõusmisel, kohmetuid käsi püssi kallal, saamatust harjutustel, vedelvorsti hoiakut. Selliseid oleks tahtnud tagavarapolku kiirõppustele saata.

Varsti pandi mulle kaela koormus, hakkasin juhtima üht rühma roodust. Ei saanud enam vabana ringi uidata, tuli vastutada rühma eest, käsutada, kontrollida. Käsutamine polnud minu loomuses, tundsin alati, et pean ennast seejuures ületama. Käsutades kitsendad teise isiksust. Sellest kõrvaltundest ei saa lahti, kuigi tead, et käskimine on vajalik, paratamatu, distsipliini õpetamata ei jõua kuhugi. Nähtavasti tuleb see instinktiivne vastumeel sellest, et oled lapsepõlves üles kasvanud enam-vähem sundimata, sõimuta, kärkimiseta, peksa saamata ja näed neis nähtustes sadismi astmeid, alates vaevalt aimatavast mõnust kuni patoloogilise nautimiseni.

Kuid tuleme tagasi roodu avarasse ruumi. Täpselt kell kuus hommikul äratab kõiki kell. Krapsti peavad kõik jalul olema, voodi korda tegema, riietuma — riided ootavad voodi jalutsis pingikesel täpselt neljakandiliselt kokkupanduna. Häda sellele, kes seda matemaatilist täpsust ei pea: öösel tuleb valveohvitser kontrollima. Veel pahem on lugu sellega, kes armastab soojalt magada, liigse pesu selga jätab või midagi õhukesele tekile lisaks peale võtab. Väljas paugub pakane, sees näitab kraadiklaas tihti alla 10 kraadi, aga hellitada ennast ei lubata.

Käime jaanuaripakases ka kaugemal, Moskva lähistel taktikalistel harjutustel. Sõrmed ja varbad külmetavad, ninad on kõigil punased, aga sellest pole midagi, haigeks ei jää keegi. Lumised künkad ja orud, valged metsatukad heledas talvepäikeses, karge õhk — kõik see ergutab meeli, täidab elurõõmuga. Mõnusaks vaheldukseks on siis jalgu puhata ja sooja saada kuskil talumajas, kus lauал suur samovar aurab.

Kooli ülemaks on üsna vana ja väike halli habemega kindral, kes nii väga meenutab mu esimest vene keele ja ajaloo õpetajat Polivanovit. Teda on harva näha, kuid kui ta tuleb ja oma hallide silmadega kord ringi vaatab, tekib tunne, nagu näeks ta kõik ja kõiki üksikult.

Seevastu meie rooduülem, poola päritoluga polkovnik, on suur tüse laiade õlgadega mees, kelle esimeseks ülesandeks näib olevat meile häid seltskonnakombeid õpetada. Ta annab meile käitumistunde.

«Teie kui tulevased ohvitserid,» õpetab ta meid aeglase, rahuliku häälega, milles on tunda poola keele aktsenti, «peate olema viisakad, kombelised, korrektsed, igas suhtes eeskujulikud. Eriti daamide vastu. Te näitate, et peate neist alati lugu, olete peened kavalerid. Kui olete kuskil seltskonnas, siis valite oma tantsu-

partneriks mitte kõige meeldivama, mitte kõige ilusama daami, vaid mõne tagasihoidliku preili, kes kuskil teiste varjus silmagi ei paista, kes oma välimusega kiidelda ei või, keda keegi teine tantsima ei kutsu. Lähete tema juurde, palute teistelt luba teda tantsima kutsuda, olete tema vastu armastusväärne. Tagajärge näete kohe: vanemad daamid pistavad pead kokku, sosistavad midagi ja räägivad pärast seltskonnas avalikult, kui hästikasvatatud te olete, kui viisakas ja peenetundeline, ning nende silmad saadavad teid armsasti igal pool, eeskujuliku kavaleri kuulsus käib teie ees.»

Selliseid elutarkusi oli tal käisest puistata. Ta oli ka ise igati armastusväärne, kuigi pisut vanamoeline ja naiivne, nii et võttis kõiki muigama. Noort ohvitseri oma roodust ära saates embas ta teda, vahel sekka ka oma silmi pühkides ja liigutatult lahkumissõnu öeldes.

Vana aasta õhtu saatsin mööda tuttavate üliõpilaste seltsis ülevas meeleolus. Meie rootsi laud oli võrdlemisi tagasihoidlik, peamiselt lauanõude puudumise tõttu. Kolmest noast-kahvlist kümmekonna inimese kohta oli nagu vähe, aga laual oli külluses leivakääre, konservikarpe, suur tükk võid paberil, vorsti. Ei puudunud ka mõned pudelid ja samovar.

Õnnevalamiseks oli kõik olemas, priimus, sulatusnõu, pang veega, puudus ainult tina. Sõjaaeg, tina polnud kuskilt võtta. Ei möödunud palju aega, kui lauale ilmus suur tükk vaha. Õnnevalamine võis alata. Tagajärjed aga ei rahuldanud kedagi. Sulavaha valgus vees laiali ja tuletas meelde lehmakooke, järsu kallamise juures aga tekkisid imelikud klombid. Ühesõnaga, kõige suurema fantaasia juures ei tulnud ennustamisest midagi välja.

Arvati, et viga on leiges vees, tarvis väljast lund tuua. Haarasin pange ja jooksin kolmandalt korruselt alla hoovi, mis lumehunnikuid täis oli ja kuhu pehmet lobjakat paksult juurde sadas. Kaasa oli tulnud ka

üks neidudest. Lumi oli nätske, otse kiskus sõda pidama. Lumepallid lendasid, tõukasime teineteist hange, ajasime lund teineteisele krae vahele.

Siis hakkasid äkki kõik kirikukellad helisema. Kesköö. Uus aasta, lumised õnnitlused, rabelused. Ei pannud tähelegi, et ka teised alla olid tulnud. Nüüd alles algas sumamine ja hullamine lumes. Kui üles tuppa sain, polnud ihul kuiva kohta. Lund oli isegi saapasääres, kus ta krudises. Varsti tundsin kehas väikest lõdinat, mida ei tahtnud aga välja näidata. Sinel ka sooja ei andnud, riided all olid märjad.

Teel sõjakooli möödusin majast, kus teadsin elavat kaht pärnakat. Kord nendega kohtudes olid mind külla kutsunud. Ega oleks ülearune neile praegu head uut aastat soovima minna. Ühte neist, kes siin vist kujutavat kunsti õppis, tundsin vähe, teine oli pisut rohkem tuttav, kuulsin, et ta oli see, kes paari aasta eest Pärnus mu lauasahtlist märkmeid ja kirju oli käinud sorimas. Aga uusaastaööl pole kohane vimma kanda ja ma helistasin.

Üllatasin neid oma tulekuga, aga veel enam sellega, et olin jalatallast pealaeni märg, käed palavad, silmad palavikulised. Olin õigesse kohta sattunud, nad olid mõlemad, või üks neist, halastajaõed. Enne kui sain vastu puigelda, olid mul pealisriided seljast võetud ja vastu ahju kuivama riputatud, ka jalad märgadest saabastest ja sokkidest vabastatud. Mind pandi lamama, toibutati tee ja punšiga, hoolitseti kui raske haige eest.

Külmavärinad kadusid, ja kui riided veidi tahedamaks olid tõmbunud, tänasin lahkeid ravijaid ja tulin tulema.

Kui ma koolis oma voodi ääres end riidest lahti võtsin, et kuni äratussignaalini puhata, tegi mu naaber suured silmad, kui ma säärikud jalast tõmbasin: alt tulid nähtavale pikad floorsukad.

Üpris kergemeelne sissejuhatus 1917. aastale, mille ajaloolisest suurusest ja tõsidusest tol ajal veel vähematki aimu polnud.

JÄÄLILLEDE VAHELT

Möödus veel kaks kuud vaikselt, ühetaolises tempos. Veebruari lõpus tegi külm liiga. Pakase ettekäändel jäid välised harjutused hoopis ära. Öösel lõdisesid õhukese teki all, midagi soojemat selga ajada või peale võtta oli keelatud. Tohutu suured aknad kattusid jäälilledega. Mitme päeva jooksul ei pääsenud keegi välja.

Siis aga tekkis ärev kuuldus, et väljas toimub midagi, millest meie teada ei tohi. Kojameeste kaudu kuuldi viimaks ka seda, et tänavatel liiguvad punased lipud ja nende all on nähtud isegi lipnikekoolide junkruid. Veelgi enam: Petrogradis olevat revolutsioon, tsaar olevat troonilt minema kihutatud.

Kõik mu tunded lõid lõkendama. Polnud midagi ängistavamat, kui sellisel tunnil istuda seinte vahel, isegi akendest midagi nägemata, sest need oli üleni jäälilledes. Siiski sinna saadi lõpuks vaatepilud sisse teha ja üks kui teine hüppas aknalauale, et välja vaadata. Midagi erilist seal näha polnud, kuulda aga küll. See oli revolutsioonilise laulu viis. Keegi ütles näinud olevat punast lippu. Või oli see ainult soovunelm?

Kuidas said niisuguses õhkkonnas rahulik olla? Miks meie oma meelt ei avalda? Miks peame istuma suletud uste taga? Oleme meie siis need kõige tagurlikumad, kõige sõgedamad? Ei, meie ei tohi teineteisest maha jääda! Räägin ühega, räägin teisega. Üks kehitab õlgu, teine jääb tõsisena mõtlema, kolmas arvab, et Aleksandri sõjakooli au ei tohi kaalule panna.

«Kui me nüüd siia seinte vahele istuma jääme, siis on see küll suur au. Täna või homme, ülehomme on juba hilja!»

Minuga on kohe ühel nõul üks vanemaid mehi, endine Riigiduuma liige, sotsiaaldemokraat Pokrovski, siis veel üks noor poolakas minu voodi naabrusest, välimuselt ja hoiakult aristokraat, aga täis protestivaimu ja ülimalt rõõmus uudisest. Meil on üks arvamine: tuleb tänavale minna demonstreerima. Aga kuidas inertseid meeli nii ruttu liikvele panna? Välja peaks minema kogu kool oma kaheteistkümne rooduga. Kuidas nii kaugele jõuda? Algab agitatsioon korraga mitmel rindel, kõigepealt omas roodus, siis teistes. Suurt vastuseisu pole märgata, küll aga kõhklemist, sest mine tea . . .

Öösel kell kolm äratatakse meid äkki üles. Käsutatakse silmapilk riietuda, püssid võtta. Saame ka padrunid. Asi näib tõsiseks minevat. Meie ülesanne on Moskva sõjaväeringkonna ülemjuhatajat kaitsma minna!

Meie oma vahetu ülemus, veltveebel Mihhailov, on järsku haigestunud ja haiglasse läinud, teda pean asendama mina kui esimese rühma ülem. Rivistan roodu, ühtlasi lasen käiku lause edasisosistamiseks: «Mitte ühte pauku!» Hakkame marssima ja ma kordan oma juhist, nii et meil kaasasolevad ohvitserid seda ei kuule. Tundub, et selle juhisega lepitakse. Ja see on juba suur võit.

Meid viiakse kuhugi suurde, tühja ruumi, kus juba enne meid hulk sõdureid ootab, mõned seisavad püssi najale toetudes, mõned istuvad seina ääres maas, mõni pikutab põrandal. Suitsetatakse ärevuses. Seesolijatega tekib juttu.

«Kas lähete ka ülemjuhatajat kaitsma?»

«Just nii.»

«Ja tulistate ka, kui kästakse?»

«Aga kuidas muidu?»

«Tema päevad on loetud.»

«Kust te seda teate?»

«Revolutsiooni seadus: vana pühitakse eest.»

«Mis jobujuttu te ajate! Ise tahate veel Aleksandri sõjakoolist olla.»

Jutt katkeb. Ootame pinevalt, aga midagi ei juhtu. Juba hakkab väljas hahetama. Siis tuleb käsk rivistuda ja tagasi marssida. Mis on vahepeal juhtunud? Keegi ei tea.

Ikka rohkem võidab poolehoidu seisukoht, et homme keskpäeval läheme tänavale demonstreerima, tulgu ohvitserid kaasa või mitte. Kogu vaba aeg kulub agitatsiooniks elu- ja magamisruumis, koridoris ja sööklas. Meeleolu meie roodus on reibas ja kindel, vastuseisjaid ei paista olevat, ainult meie ülemus, veltveebel, on kadunud haiglasse.

Täpselt kell kaksteist teisel päeval on meie rood koridoris rivistatud. Ka teistes koridorides ja käikudes on kuulda saginat ja tümpsimist ning see tõstab meeleolu. Ohvitsere pole näha. Ainult viimasel silmapilgul, kui olen valmis kamandama, jookseb kaks neist trepist üles. Mis siin toimub? Seletan, et oleme otsustanud välja minna. Milleks? Et demonstreerida oma solidaarsust teiste seltsimeestega. Ah, vaat mis?! Üks leitnantidest ajab rinna ette ja hüüab: «Rood! Kuula minu komandot! Rood, ümber-pöörd!»

Ükski ei liiguta ennast.

«Mis see siis tähendab! Vastuhakk? Mäss?»

Parajasti jõuab trepist üles ka kooliülem ise, lühikest kasvu hallis sinelis kindral. Vahepealne lüli, meie roodu ülem, poolakast polkovnik, puudub.

«Teie rivistasite roodu?» pöördub kindral minu poole, kes ma paremal tiival seisan.

Jaatan.

«Kes andis korralduse?»

«Meie ise, kõik.»

«Ja nüüd tahate siis ilma loata, omavoliliselt tegutseda? Teate ka, mis sellele järgneb? Sõjakohus. Olete sellele mõelnud?»

Sellist distsipliinilagedust, sellist skandaali, esmakordset sõjakooli ajaloos, ta lihtsalt ei luba. Ta astub ülesseatud rivi ette ja kordab neidsamu sõnu, mis leitnantki enne teda.

Kindrali käsk jääb tühjaks hääleks kõrbe. Mehed jäävad liikumatult seisma. Niisugune üksmeel teeb mulle ülimat heameelt, on ühtlasi uskumatu üllatus. Kindrali kahvatu nägu muutub tulipunaseks.

«Ma teile näitan!» Ta ähvardab uuesti sõjakohtuga, mitte üksnes mind, vaid viimast kui üht selles roodus, roodu ohvitserid kaasa arvatud, karjub siis uuesti oma käsklust. Ka seekord ei reageeri sellele keegi. Siis jookseb ta minu juurde ja pahvatab kogu oma viha tagavara mulle näkku. Silmapilk käsutagu mina rood laiali.

Kuulen kuskilt kaugemalt koridorist marsisamme ja see julgustab. Astun rivist välja ja kamandan: «Rood, vasak pool!» Nagu üks mees pöörduvad kõik vasakule ja ootavad kahes hanereas uut käsku.

«Käies — marss!»

Ja rood liigub väljakäigutrepi poole. Oleksin pidanud sel momendil uhkust tundma oma võimust, mis osutus suuremaks ohvitseride ja isegi kindrali omast, aga midagi sarnast polnud. Oli nagu kõige tavalisem käsk õppustel.

Nüüd jooksid ohvitserid ja sammus kindral roodule järele, nõudes minult tungivalt, et ma roodu tagasi pööraksin, ja seda kooli au pärast, millele igavene häbiplekk langeb. Ähvardused olid kadunud, toonis oli kuulda peaaegu palumist. Sel polnud mingit mõju. Roodu esimene pool ligines juba trepile, tagumine tam-

pis veel saali põrandat. Teiselt poolt küljest tuli lähemale uus rood.

Vaevalt jõudsime kooli ette tänavale, kui ette sõitis suur lahtine auto nooremat võitu ohvitseriga. See oli sõjaväeringkonna uus ülemjuhataja, suur punane lehviv lint rinnas. Ta tõusis autos püsti ja palus väljatulnuid tagasi sisse minna, seal saali koguneda, kus tal kõigile midagi väga tähtsat on teatada.

Ilmnes, et kaheteistkümnest roodust on välja tulnud ainult neli. Suurde saali koguneb peaaegu tuhandepealine junkrutekogu ühes ohvitseridega.

Uus ülemjuhataja tervitab kõiki revolutsiooni nimel, teatab tsaari troonist loobumisest, teistest päevauudistest ja kutsub üles rahu säilitama. Ta ei mõtlegi taunida neid, kes välja olid tulnud oma poolehoidu uuele korrale demonstreerima, ümberpöördult, vihjab nendele pooldavalt. Äsja veel konservatiivne mass lülitub uskumatult kiiresti nagu käsu peale ümber revolutsioonilainele, karjub hurraa ja oskab isegi revolutsioonilist laulu peale tsaarihümni.

Näib nii, nagu ei teeks tsaari kukutamine sõjakoolis kellelegi erilist meelehärmi. Näod säravad, võib-olla sellepärast, et oletatakse tasakesi, et nüüd peaks ka sõjal varsti lõpp tulema, sellega koos ka võimalus tagasi pöörduda vabamasse ellu. Mõni näib seda vabamat elu juba kohe maitsta soovivat: sagenevad linnaskäigud, tullakse öösel koju auru all, jutustatakse läbielatud seiklustest, olenguist, tiivaripsutamisest. Oleks nagu voli saadud end veidi lõdvemale lasta, õppustel pole tähelepanu enam nii keskendatud kui varem.

Seda lõdvenemist näeb ka karauliteenistuses. Astun oma väikese valvemeeskonnaga üle Kivisilla, suundudes vaikselt ühe kloostrikiriku poole, kuhu meid on määratud valvele ühe tsaari sugulasest nunna, kloostri-

ülema juurde. Valvemeeskond pole suur, kokku seitse, siin on häid tuttavaid, nagu mu naaber poolakas, noor naistekütt, alati viisakas ja korrektne, nagu seda nõuab meie roodukomandör, poolakast polkovnik; siis juba soliidsemasse ikka jõudnud, vahakarva vurrusid kandev flegmaatiline mees, kes huumorit armastab ja mind sakslaseks peab mu nime, isanime ja pärisnime järgi, samuti üks tõsine, pessimistlik, väheseltsiv tumedajuukseline üliõpilane, kelle peas enesetapja mõtted liiguvad, ja veel mõni, kes meelest on läinud.

Kes valvepostile ei lähe, need ei taha valvetoas püsida, vaid kipuvad välja aeda, kus loodavad kohata mõnda nunna. Üksinda valvetuppa jääda pole ka suurem asi, sest siia võib äkki ülemus kontrollima tulla. On kesköö ja kuuldavasti armastab just sel ajal polkovnik ise oma alamaid üllatada. Lähen kiiresti mehi sisse kutsuma, aga need ei taha tulla, kurameerivad põõsaste varjus nunnadega. Teen oma hääle rangemaks. Flegmaatik longib minu poole vastumeelselt, nagu oleks teda käsutatud maitsva toidu juurest ära tulema. Ka pikk enesetapja näoga üliõpilane tuleb ühe nunna saatel minu poole.

Vaevalt olen need kaks meest valvetuppa saanud, kui astubki üle ukse teiselt poolt sisse meie rooduülem. Raporteerin oma sõnu veidi oludekohasemaks ümber seades.

«Hüva. Lähme vaatama, kas nad ka korralikult oma kohust täidavad. Kus nad on?»

Tunnen, kuidas kuumalaine minust üle käib. Aga pole viga midagi: kaks meest seisavad valvepostil, nagu pididki olema. Aga kus on ülejäänud kaks?

Kõnnime lumelõgasel aiateel. Polkovnikul on kogemusi, tal on nuus ninas: vaatab iga põõsa taha. On küll pime, aga paarike ei jää tal nägemata.

«Noh, kavaler, lähme hetkeks valvetuppa!»

Poiss on hästi kasvatatud, vabandab ja suudleb oma daami kätt. Arvan, et polkovnikuga ühest rahvusest olles laheneb tal asi soodsalt. Aga vaevalt on nunn varjuna pimedusse kadunud ja meie valgustatud valvetuppa, kui noor dändi patusena ülemuse ees seistes esimese rahehoo selga saab, siis aga ähvarduse asja homme põhjalikult uurida. Ka mina saan oma jao rahet kaela. Pääseb ainult üks tagavarameestest, kes kahe silma vahele on jäänud.

Hommikul enne lahkumist palutakse kogu valvemeeskond kloostriülema poole. Seisame tükk aega rivistunult, kuni nunnariides vanem daam tuppa astub, kõiki kättpidi tänab ja igaühele mälestuseks kingib tillukese sinisesse kalinguri köidetud uue testamendi, mille vahel järjemärgina siidnööri otsas vaskplekist pühakuju.

«See kaitsku teid kõige halva eest.»

Ja kaitseski, sest teisel päeval olid kõik öised patud unustatud ja andeks antud.

Uskumatuid sündmusi toimus väljaspool kooliseinu, tuletades meelde 1905. aasta sündmusi. Tahtsid viibida nende keskel, neist osa võtta, aga pidid leppima sellega, et isegi korralikku informatsiooni ei saanud asjade käigust. Lugesid päevi, mis veel üle olid jäänud suletud asutuses. Eneses aga kääris ja kees kõik.

Viimaks ometi, eksamid tehtud, seisid tuhandepealise endataolise ohvitserihakatise keskel suures aulas, oodates oma saatust, s. o. lähetust siia või sinna tagavarapolku mõneks nädalaks, et sealt siis esimese ešeloniga rindele minna. Olin kahekümne kuues, tähendab esimeste kümnete lõpetajate hulgas ja see andis eesõiguse ise valida kuue-seitsme linna vahel, kuhu oleksid soovinud ennast komandeerida lasta.

Valisin Irkutski. Miks? Ennekõike sellepärast, et linn asus kaugel ja aega anti sinnasõiduks terve kuu. See

aga tähendas seda, et saan vahepeal ära käia kodus, näha oma ema ja õde, kes minu saatuse pärast rohkem muretsesid kui ma ise ja kellele oleks tarvis olnud ühes kui teises asjas minu nõu ja abi. Ka mõnede heade tuttavate ja sõpradega oleksin soovinud veel kokku saada, vahekordi värskendada, sest vahepeal oli peaaegu kõigiga kirjavahetus soikunud. Muidugi tahtsin ma ka täielikku ülevaadet saada poliitikaelust, sest see kippus järjest põnevamaks minema ja haaras mind üha enam kaasa.

Petrogradist läbi sõites ja seal oma endiste tuttavatega kohtudes tundsin, et olen poolteise aastaga neist tükk maad kaugenenud, olles füüsiliselt karastunud ja aktiivsemaks muutunud, kuigi vaimsete huvide poolest vahest maha jäänud. Küllap ka poliitiliselt. Sest tänaval liikudes nägin alatasa inimrühmi, kes tavatsesid elavalt vaielda. Juurde astudes kuulsin nimesid, mille ümber käis äge sõnasõda, mis aga mulle veel peaaegu midagi ei öelnud: Miljukov, Gutškov, Lenin, Trotski... Oli vaja ajale kiiresti järele jõuda ja selgust saada.

Kuulsin kavatsusest rahvuslikke väeosasid organiseerima hakata. Tallinnas olevat asutamisel eesti polk. Miks peaksin ma minema kaugesse Irkutski, kui kodumaal samuti väeosad on või tulevad? Küll Tallinnas selle eest hoolt kantakse, et mind Irkutskis väejooksikuks ei tehtaks, kui ma sinna ei ilmu.

Mind juhatati kohta, kus neid küsimusi arutati. Väike täissuitsetatud tuba oli tulvil tulijaid, minejaid, vaidlejaid. Vaidluste õhinas kõnniti edasi-tagasi, räägiti rahvuslike väeosade asutamise poolt ja vastu. Vastuargumentidena toodi ette, et sellised väeosad saadetakse kergesti kõige ohtlikumatesse rindelõikudesse, kus nad tervenisti võivad hukkuda, aga ka seda, et nad võivad saada kodanluse tööriistaks töörahva vastu. Vastuargumendid tundusid mulle nõrkadena, võib-olla sellepärast,

et tung oma väeosas olla pärast kauast viibimist võõras keskkonnas, kus emakeelt ei kuulnud, väga suureks oli paisunud. Pealegi, lihtsõdurid põlvnesid ju peamiselt töörahvast, ja mis ohvitseridesse puutub, siis uskusin, et küllap leidub teisigi minutaolisi, kes kodanlust ei hakka teenima, vaid revolutsioonilise töörahva poole hoiavad. Revolutsioonilises õhkkonnas ei osanud teisiti mõeldagi.

Sõitsin kodumaale.

SISUKORD

Lapsepõlv 5
Koolipõlv 83
Üliõpilaspõlv 203
Sõjaväkke 283

Семпер Йоханнес. ПУТЕШЕСТВИЕ В ПРОШЛОЕ I. Воспоминания. На эстонском языке. Издательство «Ээсти Раамат». Оформление: А. Вендер. Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja E. Lehiste. Kunstiline toimetaja S. Liiva. Tehniline toimetaja A. Tõnisson. Korrektorid E. Bachwerk ja K. Mikk.

Laduda antud 21. VII 1969. Trükkida antud 20. XI 1969. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 1 — J. Janonise nim. Paberivabrik, Leedu NSV. Trükipoognaid 20. Tingtrükipoognaid 16,8. Arvestuspoognaid 14,46. Trükiarv 15 000. MB-09446. Tellimise nr. 2247. Trükikoda «Ühiselu». Tallinn, Pikk t. 40/42. Hind 71 kop.

7—3—5
118—70

71 kop.

A-30388

~~75958~~